

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1997

941/949

119970080,3

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1997 3 letnik 51

ZČ, Ljubljana, 51, 1997, številka 3 (108), strani 295–442 in XI–XIV

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 12. 1997.

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), mag. Niko Hudelja (nemščina), dr. Boris Gombač (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 5000 SIT, za društvene člane 3600 SIT, za društvene člane-upokojence 2700 SIT, za društvene člane-študente 1800 SIT (vse za leto 1997).
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **1280 SIT**.

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (46 USD), za posameznike 55 DEM (34 USD) in za študente 35 DEM (22 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti. Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, september 1998

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Prof. dr. Tone Ferenc – sedemdesetletnik (Boris Mlakar)	297–300
Prof. Dr. Tone Ferenc – Septuagenarian	

RAZPRAVE – STUDIES

Peter Štih, Diplomatične in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (DO II 47 in DO II 66)	301–321
Diplomatic and Paleographic Notes to the Two Documents of Otto II on the Bestowal of the Škofja Loka Territory to the Freising Diocese (DO II 47 and DO II 66)	
Igor Grdina, Ipavci. Enkrat v življenju se smeje Apolon	323–374
The Ipavec Family. Once in a Lifetime Smiles Apollo	
Avzug Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu v letih 1919–1923.	375–383
The Split in the International Socialism in the Years 1919–1923	
Goran Schmidt, Osnutek Ustave kneževine Slovenije (Za dosje »Stanko Majcen« – vmesno poročilo)	385–402
A Draft of the Constitution of the Principality of Slovenia (Dossier »Stanko Majcen« – an Intermediate Report)	
Nevenka Troha, Slovenski zgodovinarji in vprašanje »fojbe«	403–411
Slovenian Historians and the Question of »foibe«	

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Seminar »Identità e storia della Repubblica. Per una politica della memoria nell'Italia d'oggi« (Identiteta in zgodovina Republike Italije. Za politiko spomina v današnji Italiji), Rim, 26. in 27. junij 1997 (Nevenka Troha)	413–414
Seminar »Identità e storia della Repubblica. Per una politica della memoria nell'Italia d'oggi« (Identity and History of Republic of Italy. For the Policy of Remembrance in Today's Italy), Rome, June 26 and 27, 1997	
Mednarodna konferenca »Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji«, Koper-Nova Gorica, 25.–27. septembra 1997 (Matjaž Klemenčič)	414–416
International Conference »The Paris Peace Treaty, New Yugoslav-Italian Border and the Annexation of Slovenian Coastland to Slovenia«, Koper-Nova Gorica, September 25–27, 1997	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Marjeta Šašel Kos, The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia. Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije (Rajko Bratož)	417–419
David Pearson, Provenance research in book history. A handbook (Anja Dular)	419–420
Sergij Vilfan, Zgodovinska pravotvornost in Slovenci (Marko Kambič)	420–423
Stane Granda, Jovo Grobovšek, Bojan Radovič, Peter Simič, Novo mesto. Monografija. (Igor Grdina)	423–425
Bruno Volpi Lisjak, Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave (Stane Granda)	425–426
Vasja Klavara, Škabrijel. Soška fronta 1917 (Davorin Vuga)	426–428
Zsiga Tibor, Muravidéktől Trianonig (Vilko Novak)	428–430
Ivan Čizmić, History of the Croatian Fraternal Union of America (Matjaž Klemenčič)	431–432
John R. Lampe, Yugoslavia as History: Twice there was a Country (Matjaž Klemenčič)	432–438
Andrej Vovko, Nasmejana zgodovina. Popotovanje skozi čas v 189 nasmejih (Darko Friš)	438–439

Annales 6 in 7/95 (Letnik V.). Anali za istrske in mediteranske študije (Avgust Lešnik)	439–441
---	---------

OBVESTILA – INFORMATION

Najava 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev (Barbara Šatej)	442
Information on 29 th Assembly of Slovenian Historians	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 51, 1997, 2 (107) in 3 (108)	XI–XIV
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review, 51, 1997, 2 (107) and 3 (108)	

JUBILEJI

Prof.dr. Tone Ferenc – sedemdesetletnik

Čeprav imamo zgodovinarji do kategorije časa prav poseben in včasih vzvišen odnos, je kljub vsemu tudi za nas njegova glavna mera človeško življenje in njegov hiter tek. Zato ne moremo zanikati vtisa, da je bilo »šele včeraj«, ko smo v našem časopisu prebirali naklonjene besede dr. Miroslava Stiplovška ob šestdesetletnici dr. Ferenca. Ena osrednjih osebnosti sodobnega slovenskega zgodovinarstva, znanstveni svetnik in univerzitetni profesor dr. Tone Ferenc pa konec leta 1997 že praznuje sedemdesetletnico. Res je, zaradi bioloških zakonov našega življenja naj bi to bila že kar visoka obletnica, toda hkrati lahko vsi, ki jubilanta dobro poznajo, potrdijo, da kot zgodovinar in moder človek dobro ve, kako odvzeti oziroma otopiti življenju manj lepe dimenzije: z vztrajnim, trdim in predvsem ustvarjalnim delom, ki pomlaja in osrečuje tako njega samega kot tudi njegovo okolico.

Dr. Ferenc izhaja iz Prlekije, rodil se je namreč v Veržaju 6. decembra 1927 kmečkim staršem; mati je bila sestra skladatelja Slavka Osterca. Šolanje na nižji gimnaziji je zaradi nacistične okupacije prekinil in je vojna leta prebil doma ob kmečkih opravilih. Zaradi tedanjih razmer pa mu po končani vojni ni bilo dano takoj nadaljevati šolanja, saj je moral najprej v vojsko, v enoto KNOJ, kjer je opravil tudi podčastniško šolo. Šele po dveh letih je lahko dal duška svoji ukaželjnosti, saj je na mah napravil privatni izpit za dva razreda gimnazije in malo maturo ter nato nadaljeval redno šolanje na višji gimnaziji v Murski Soboti; tam je maturiral 1951. Že v

gimnazijskih letih pa je pokazal neumorno delovno energijo, saj je bil ves čas voditelj v takratnih mladinskih organizacijah, npr. sekretar aktiva SKOJ in predsednik aktiva Ljudske mladine Slovenije v Veržeru, predsednik aktiva LMS in sekretar osnovne organizacije KPS na gimnaziji, bil je stalni udeleženec mladinskih delovnih akcij, komandant delovne brigade »Štefana Kovača« itd.; vse to ob stalnih odličnih učnih uspehih.

Po maturi se je odločil za študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Tudi med univerzitetnim študijem je bil politično aktiven, med drugim v Združenju Zveze študentov Jugoslavije. Kot mnogim drugim v slovenski »študentski zgodovini« tudi našemu jubilarantu v materialnem pogledu ni bilo vse z rožicami posuto, zato se je začasno zaposlil kot arhivarski pomočnik v ljubljanski izpostavi Vojnozgodovinskega inštituta JLA pri redakciji *Zbornika dokumentov in podatkov o NOV Slovenije* (del VI). Tam se je srečal z resnim praktičnim delom in uporabo arhivskih dokumentov, kar mu je bilo »usojeno« še vsa naslednja desetletja. Diplomiral je 1956 ter za diplomsko nalogo prejel tudi študentsko Prešernovo nagrado.

Kot arhivar (arhivist) se je zaposlil v takratnem Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani; 1958 je napravil arhivistični strokovni izpit in naslednje leto kot arhivist prešel v novoustanovljeni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Že takoj spočetka se je posvetil tudi znanstveno-raziskovalnemu delu, objavil je nekaj vidnih razprav in 1960 ga je svet inštituta izvolil za znanstvenega sodelavca. Tako se je dokončno odločil za proučevanje zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem. Čeprav je, kot vidimo, svojo kariero pričel z arhivskim delom, pa je sam prav to kasneje označil za srečo. Seznanil se je namreč z važnimi kategorijami arhivskih virov, spoznaval strukturo ustanov – ustvarjalcev gradiva in ker mu energije in časa, prebitega v arhivih, nikdar ni bilo žal, je sčasoma postal izreden poznavalec arhivskih virov, tako v domačih kot zatem tudi v tujih arhivih.

Na inštitutu je kmalu postal tudi vodja raziskovalnega oddelka za zgodovino NOB (temeljne organizacijske enote II. zgodovinskega oddelka). Inštitut pa je bil tedaj dokaj raznorodna družčina in resno znanstveno delo ter disciplina kot glavna deviza mladega znanstvenika nista zmeraj naletela na ustrezno sozvočje. Leta 1965 je tako zapustil inštitut ter se vrnil v tedaj že odcepljeni in preimenovani Muzej ljudske revolucije, kjer je opravljal zelo važno delo dokumentalista, posebej pri urejanju in dokumentiranju fotografskih dokumentov. Že pred tem je pripravil doktorsko disertacijo, ki jo je 20. marca 1965 pod naslovom *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* zelo uspešno zagovarjal na univerzi v Beogradu; 1968 je izšla v knjigi, kasneje še v prevodu v Beogradu.

Znanstvena kvalifikacija ter izredna delavnost sta dr. Ferencu omogočili hitro napredovanje v strokovni, znanstveni in tudi pedagoški sferi. Po vrnitvi na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (1968) je bil 1969 izvoljen za arhivskega svetovalca, 1971 za višjega znanstvenega sodelavca, 1974 za višjega arhivista ter 1976 za znanstvenega in tudi arhivskega svetnika. Na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete je začel 1975 sodelovati kot konzultant za zgodovino NOB pri študiju tretje stopnje; po obdobju občasnih predavanj pa je bil 1981 izvoljen za rednega profesorja za zgodovino 2. svetovne vojne in narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji in to odgovorno delo vzgoje študentov zgodovine opravljal do 1995. Ob tem se ni branil važnih zadalžitev na matičnem inštitutu kot tudi v strokovnih društvih, čeprav to večkrat niso bila posebej hvaležna opravila. Bil je vodja inštitutskega arhiva, vodja znanstveno-raziskovalne enote, večkrat predsednik sveta in upravnega odbora. 1971–1975 je bil ravnatelj inštituta ter je odločilno pripomogel k dvigu njegovega ugleda, s tem pa tudi njegovih sodelavcev. Zmeraj je vztrajal na znanstvenih dosežkih ter podiplomskem študiju kot odločujočih merilih pri napredovanju inštitutskih raziskovalcev. Bil je tudi predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo ter predsednik jugoslovanskega komiteja in član biroja mednarodnega komiteja za zgodovino 2. svetovne vojne.

Po 40 letih raziskovanja in pisanja je njegova bibliografija občudovanja vredna: skoraj 700 enot, od tega čez 20 knjig in prek 150 izvirnih razprav! Čas in državne blagajne niso bile naklonjene širokopoteznim raziskovalnim ekspedicijam v tuje arhive, toda dr. Ferenc je kljub vsemu našel čas in (tudi lastna) sredstva za delo v arhivih v Rimu, Londonu, Washingtonu ter

nemških arhivskih ustanovah. Težišče njegovih raziskav je na okupacijskih sistemih, na različnih vidikih odporniškega gibanja in na vojaških operacijah na slovenskih tleh. Znotraj teh globalnih tem, ki jih je predstavil tudi na mnogih mednarodnih konferencah, je na podlagi bogatega arhivskega gradiva domačega in tujega izvora obdelal mnoge pojave, procese in dogodke na lokalni, nacionalni kot tudi na mednarodni ravni. Omenimo samo teme kot so izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno, akcije organizacije TIGR, sklepne vojaške operacije na Slovenskem 1945, ljudska oblast, dogodki jeseni 1943, kolaboracija, žrtve vojne itd. Sicer Štajerc pa pri obravnavah medvojnih dogodkov in procesov ni zanemarjal problematike v drugih slovenskih pokrajinah, pri čemer se je še posebej posvetil poglavitnim značilnostim okupacijske politike in partizanskega gibanja na Primorskem. Zato je bil (sicer z zamudo) uvrščen tudi v *Primorski slovenski biografski leksikon*. Rad se je odzival tudi vabilom za sodelovanje pri lokalnih oziroma občinskih zbornikih.

Zelo odmevno, konstruktivno in kot dokaz visoke ravni slovenskega zgodovinopisja je bilo njegovo sodelovanje – izvedensko pričanje na znanem procesu proti esesovskim krvnikom v tržaški Rižarni leta 1976. Izkazal se je kot pisec scenarijev za šolske in televizijske dokumentarne filme, kot pisec katalogov in avtor razstav; posebej gre omeniti ono v Muzeju slovenskih izgnancev v Brestanici. Zlasti velja še poudariti, da je med prvimi slovenskimi zgodovinarji spoznal in izpostavil pomembnost gospodarstva oziroma prehrane tudi v vojnih razmerah, kot tudi potrebo po prikazu temnih plati vojne oziroma človeške narave; te se kažejo v zločinih vseh vpletenih strani. O tej problematiki je že napisal in objavil nekaj temeljnih razprav. Kot že omenjeno, je sodeloval na številnih mednarodnih znanstvenih konferencah in srečanjih, kjer je sogovornike presenečal s svojim znanjem, tako z vidika predstavitve slovenske problematike med drugo svetovno vojno kot tudi z vidika primerjav položaja slovenskega in drugih evropskih okupiranih narodov. Tako si je pridobil številne strokovne sodelavce in prijatelje in je gotovo ta trenutek najbolj znan slovenski zgodovinar v Italiji, na Poljskem in verjetno tudi drugod.

Na marsikaterem področju je oral ledino, kot prvi načenjal posamezne probleme, zbiral o njih gradivo ter objavljajl prve izsledke. Nikdar ni hitel v posiljene in širokopotezne sinteze, zavedajoč se, da se hiša gradi od temeljev navzgor. Za zgodovinopisje naj bi to pomenilo, da je treba za določeno temo, dogodek, proces ali problem najprej zbrati vse razpoložljive vire, rekonstruirati njegovo materialno, faktografsko podobo in šele nato se lahko v skladu z globalnim razumevanjem in poznavanjem vseh okoliščin ter človeške zgodovine sploh pristopi k »višjim« stopnjam historiografske obdelave. Takemu logičnemu stališču se dr. Ferenc ni hotel odpovedati ter je tako včasih tvegajl očitek pozitivizma, posebej tedaj, ko so bili v modi drugačni -izmi. Kljub temu se ni izmikajl izrekanju tudi celovitih ali sintetičnih sodb in ocen, posebej ob priliki raznih okroglih miz, intervjujev in diskusij. Zmeraj je npr. tudi vztrajajl na temeljnem pozitivnem vrednotenju slovenskega odpornišstva in partizanskega gibanja. Nasprotna mnenja, če so bila izrečena kulturno in strokovno podprta, je jemajl na znanje ter jih v določeni meri tudi upoštevajl.

Njegovih številnih del seveda ni mogoče naštetijl, navedimo zato samo najpomembnejše knjige, za katere je povečini značilna tudi izjemna obsežnost. Najprej gre omeniti tri knjige iz serije *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*, ki so izšle v letih 1985, 1987 in 1991. Že 1967 je izšla njegova izjemna monografija *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Nekoliko izven glavnega toka njegovih raziskovanj, čemur so botrovale bogate najdbe v nemških arhivih, izzvenijl zelo zanimiva knjiga *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* iz leta 1971. Za prikaz primorskega osvobodilnega gibanja je temeljnega pomena, tudi zaradi uporabe dotedaj neznanih italijanskih dokumentov, knjiga *Primorska pred vseljidsko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada*, ki je izšla leta 1983. Od temeljnih razprav v zadnjem desetletju omenimo npr. *Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)*, ki je izšla v strokovni reviji na Dunaju 1989 ter še *Die Kollaboration in Slowenien. Grundlagen, soziale Träger, Konzepte und Wirkungen* v obsežnem zborniku »Okkupation und Kollaboration (1938–1945)«, Berlin – Heidelberg 1994. Ob tem gre dodati, da se je dr. Ferenc rade volje odzival tudi na t.i. družbene potrebe, čeprav s primerno dozo zdravega nezaupanja. V ta sklop gre kot najnovejšijl primer omeniti njegovo odločilno sodelovanje pri pripravi sicer drobne »modre«

knjige *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955. Znanstveno poročilo* za potrebe Državnega zbora Republike Slovenije. Skoraj odveč pa je omeniti, da ima dr. Ferenc tudi zdaj v delu več raziskav, od katerih bo monografija o koncu druge svetovne vojne na slovenskih tleh gotovo eden izmed vrhuncev njegove znanstveno-raziskovalne poti. Poleg tega zbira gradivo še za predstavitev usode slovenskih protipartizanskih vojnih ujetnikov, tako tistih v jeseni 1943 kot onih iz maja in junija 1945.

Arhivskih dokumentov pa ni samo uporabljal, temveč jih je tudi objavljajl ter s tem obveščal javnost o njihovem obstoju, predvsem pa je s tem slovenskemu zgodovinopisju na marsikaterem področju olajšal nadaljnje raziskovanje. Rubrike »Dokumentacija« v strokovnih revijah skoraj nikdar niso ostale brez njegovih prispevkov, pri čemer je večkrat »vskočil« z objavo dokumentov, ki so vnesli realna dejstva v sicer včasih že sprevržene javne polemike. Zelo vidno je bilo njegovo sodelovanje pri izdajanju različnih tematskih zbirk virov, npr. pri zbranih delih Josipa Broza Tita, Borisa Kidriča, predvsem pa pri pripravi *Zbranih del Edvarda Kardelja* za vojna leta. Knjige dokumentov so pripravljene za objavo, a žal niso našle ustreznega založnika. Brez aluzije na Kardelja naj ob tej priliki navedemo jubilatovo mnenje, da je tudi za objavo zbranih del Adolfa Hitlerja, seveda za znanstveno izdajo. Za slovenske zgodovinarje druge svetovne vojne pa sta neprecenljive vrednosti zbirki nemških in italijanskih dokumentov o okupaciji Slovenije, ki ju je v celoti pripravil za tisk dr. Ferenc sam. Kdo bi si mislil, da bosta z leti pridobili na uporabnosti oziroma na politični aktualnosti, seveda v resnem pomenu besede! Najprej gre za *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*, Maribor 1980 ter *Fašisti brez krinke*, Ljubljana 1987. Slednja je 1994 izšla v prevodu tudi v italijanskem Vidmu pod naslovom *La provincia 'italiana' di Lubiana. Documenti 1941–1942*. Od številnih drugih zadolžitev naj omenimo le še to, da dr. Ferenc že poldrugo desetletje kot urednik strokovnega področja zgodovine 1941–1945 ter kot pisec številnih in obširnih temeljnih gesel opravlja izredno delo pri *Enciklopediji Slovenije*.

Temeljni vtis »uporabnika« in bralca besedil dr. Ferenca ostaja slejkoprej občudovanje nad sposobnostjo obvladovanja tako ogromnih količin zbranega gradiva. Sistematičnost razvrščanja in pravi občutek za notranje logične vzročne povezave pri kompleksnih dogajanjih okupacije, odporniškega gibanja in državljanske vojne sta pri tem očitna. V veliko pomoč mu je naravni dar – izreden spomin, ki si ga drugi zgodovinarji lahko le želimo. Toda, ali ni dober spomin v veliki meri tudi rezultat stalne naporne »vadbe spomina« in samodiscipline? Pri takih količinah dokumentov in različnih virov, s katerimi se spopada zgodovinar moderne dobe, se le-ta nujno znajde tudi pred dilemo izbiranja pomembnega od manj pomembnega, med pravim in nepravim, pred dilemo, kaj upoštevati in objaviti ter kaj »zamolčati«. Tu pride do izraza tudi etična plat zgodovinarjevega dela in ocenimo lahko, da se pri tem nima dr. Ferenc prav ničesar sramovati.

Za svoje delo je prejel precej nagrad in več odlikovanj, zadnje, Srebrni znak svobode, prav ob sedanjí sedemdesetletnici. Ob tem pa je vedno izkazoval zvestobo svojemu izvirnemu poklicu zgodovinarja ter je ostro nastopal proti zlorabam in morebitnim političnim manipulacijam. Kljub velikemu znanju ter vsemu temu, kar smo omenili že zgoraj, pa se je zavedal omejenih možnosti zgodovinopisja, poudarjajoč, da le-to vsaj kratkoročno ni vsemogočni sodnik ali celo nadomestek globlje človeške resnice.

Pri svojem napornem delu je ohranil vedrega duha in smisel za humor ter svojevrstno mladostno zagnanost. Redke proste trenutke si bogati z glasbo, branjem poezije in delom v sadovnjaku ter vinogradu. Družina mu vselej stoji ob strani, v posebno zadoščenje pa mu je gotovo tudi uspešno poklicno delo sina Mitje. Vsi slovenski zgodovinarji, prijatelji, sodelavci in znanci mu ob jubileju želimo še mnogo zdravih let, da bi lahko izpolnil svoje številne načrte.

Boris Mlakar

Peter Štih

Diplomatične in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (DO II 47 in DO II 66)

30. junija in 23. novembra 973 je mladi cesar Oton II. izstavil dve listini, s katerima je podelil škofiji v Freisingu in njenemu škofu Abrahamu obsežen teritorij v centralnih predelih takratne mejne grofije Kranjske. S prvo darovnico je bavarska škofija dobila celo Selško dolino in Sorško polje zahodno od potoka Žabnice,¹ z drugo pa je vladar podeljeno posest še povečal, tako da je škofiji prepustil še vzhodni (spodnji) del Poljanske doline nekako do Gorenje vasi in preostalo Sorško polje, ki je ležalo vzhodno od Žabnice.² S tem so bili položeni temelji enega najpomembnejših zemljiških gospostev – loškega gospodstva – v slovenskem prostoru, ki so mu freisinški škofje gospodovali vse do sekularizacije leta 1803.³

Ob izstavitvi naših dveh darovnic, ki ju bom v nadaljevanju v skladu z običajno prakso citiranja vladarskih listin, objavljenih v okviru Monumenta Germaniae Historica, označeval s kraticama DO II 47 (listina z dne 30. 6. 973) in DO II 66 (listina z dne 23. 11. 973), je bil cesar Oton II. v 18. letu starosti in na začetku svoje samostojne vladarske poti. Še kot šestletnega dečka ga je dal njegov oče Oton I. leta 961 v Aachnu, v nekdanji prestolnici Karla Velikega, okronati za kralja in nato za božič leta 967 v Rimu še za cesarja, s čimer je bil postavljen v rang sovladarja (*coimperator*).⁴ V Rimu se je mladi socesar aprila 972 tudi poročil z nevesto, ki mu jo je poiskal oče: z bizantinsko princeso Teofanu. Ta sicer ni bila cesarjeva hči, *porphyrogenneta*, rojena v škrlatu, ki si jo je Oton I. tako želel za nevesto svojemu sinu, toda tudi poroka s cesarjevo nečakinjo je pomenila, da je vzhodnorimski avtokrator priznal Otonu I. in njegovim naslednikom cesarsko čast na zahodu.⁵ Ko je stari cesar 7. maja 973 umrl, je Oton II. brez težav nasledil svojega očeta in vladal do svoje zgodnje smrti decembra 983. Kot samostojen vladar je Oton II. svojo prvo (poznano) listino izstavil 2. junija 973,⁶ med prvimi, ki so bili deležni cesarjeve naklonjenosti, pa je bila prav škofija v Freisingu, kateri je že 30. junija izstavil DO II 47.

Škof te ugledne in pomembne bavarske škofije je takrat bil Abraham (957–993/94), ki se ga je tesno povezovalo z znamenitimi Brižinskimi spomeniki, katerih avtor naj bi celo bil. Vse te domneve in dokazovanja, ki so obvladovala predvsem slavistično literaturo od Kopitarja naprej, je utemeljeno ovrgel Milko Kos,⁷ čeprav je zelo verjetno, da je latinski kodeks, v katerega so vpisani

¹ Die Urkunden Otto des II. (hg. von Theodor SICKEL), Monumenta Germaniae Historica (= MGH), Diplomata regum et imperatorum Germaniae 2/1 (Hannover 1888) (= DO II) 47 (Franc KOS, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) II (Ljubljana 1906) 444).

² DO II 66 (Kos, Gradivo II, 445).

³ Pavle BLAZNIK, Škofja Loka in loško gospodstvo 973–1803 (Škofja Loka 1973) 11 sl.

⁴ Karl UHLIRZ, Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III., I. Bd.: Otto II. 973–983 (Leipzig 1902) 1 sl.; Hans K. SCHULZE, Hegemoniales Kaisertum: Ottonen und Salier (Siedler Deutsche Geschichte, Berlin 1991) 247 sl.; Helmut BEUMANN, Die Ottonen (Urban Taschenbücher Bd. 384, Stuttgart 1994³) 113 sl.

⁵ Werner OHNSORGE, Die Heirat Kaiser Ottos II. mit der Byzantinerin Theophano (972), v: ISTI, Ost-Rom und der Westen. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums (Darmstadt 1983) 128 sl.

⁶ DO II 28.

⁷ Milko KOS, Paleografske in historične študije k freisinškim spomenikom, v: ISTI, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave (Ljubljana 1985) 79–87.

Bržižinski spomeniki, nekdanj služil škofu Abrahamu kot liturgični priročnik oz. pontifikal,⁸ ki ga je že omenjeni Kopitar označil za Abrahamov *vademecum*.⁹ Kot vzgojitelj vojvode Henrika II. (Prepirljivca) in kot svetovalec njegove matere Judite (izvirala je iz bavarske vojvodske dinastije Luitpoldingov, njen pokojni mož Henrik I. pa je bil brat cesarja Otona I.), ki je Abrahama »cenila bolj kot ostale«,¹⁰ je bil freisinški škof eden od regentov na Bavarskem,¹¹ tuja pa mu nista bila niti vladarski dvor in cesarjeva bližina. Ni izključeno, da je Abraham, katerega izvor in rodbinske povezave niso poznane,¹² svojo kariero začel na dvoru in v pisarni cesarja Otona I. in se iz kroga izobraženih klerikov dvorne kapele povzpел do položaja freisinškega škofa. *Abraham notarius*, ki je leta 952 reknogiral listino Otona I. za škofijo v Osnabrücku,¹³ bi namreč lahko bil identičen s kasnejšim freisinškim škofom.¹⁴ Topogledne raziskave Josefa Fleckensteina so povsem jasno pokazale, da sta bili prav dvorna kapela in z njo povezana vladarska pisarna tisto mesto, odkoder so vladarji saške dinastije (Otoni) posebno radi rekrutirali ljudi za škofovsko službo.¹⁵ Vpetost cerkve v državno službo v okviru tako imenovanega sistema državne cerkve je od vladarja pač zahtevala, da je za škofo postavljal preverjene in poznane ljudi iz svoje okolice.

Abrahamovo tesno povezanost tako z bavarsko vojvodsko kot tudi s cesarsko hišo izpričujeja tudi intervencijski formuli – tj. tisti del konteksta (ponavadi v okviru naracije) listine, kjer so navedene osebe, ki so posredovale (intervenirale) pri vladarju v korist tretje osebe – naših dveh listin. Za izstavitev DO II 47 sta intervenirala nekdanji Abrahamov varovanec, bavarski vojvoda Henrik II., in mati cesarja Otona II., cesarica Adelhajda; za DO II 66 pa prav tako vojvoda Henrik II. in cesarica Teofanu, žena Otona II. Čeprav seveda cesar listin ni sam pisal in niti ne vemo, če jih je (vse) bral (oz. če so mu bile brane), pa je v njih vendarle javno izražena njegova volja. In Abraham je imel črno na belem, da ga Oton II. šteje za osebo, ki mu je nadvse draga (DO II 47: *nobis satis carus*) in s katero ga družijo spoštljivo prijateljstvo (DO II 66: *nostrae familiaritati digne adiunctus*). Toda naklonjenost mladega cesarja je Abraham kmalu zaigral. Iz politične računice, lojalnosti ali pa zaradi česa tretjega se je pridružil bavarskemu vojvodi Henrik II. v zaroti, ki jo je le-ta že kmalu po smrti Otona I. začel snovati proti svojemu cesarskemu bratrancu Otonu II. Komplotu sta se pridružila tudi češki knez Boleslav II. in poljski knez Mieško, a

⁸ Natalia DANIEL, *Handschriften des zehnten Jahrhunderts aus der Freisinger Dombibliothek. Studien über Schriftcharakter und Herkunft der nachkarolingischen und ottonischen Handschriften einer bayerischen Bibliothek* (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung 11, München 1973) 114; Marijan SMOLIK, *Kodeks Clm 6426. Vsebinski opis*, v: *Bržižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja, Dela SAZU II/39* (Ljubljana 1993) 15.

⁹ Jernej KOPITAR, *Glagolita Clozianus – Cločev glagolit* (Ljubljana 1995) XXIV.

¹⁰ Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* Bd. 9 (ed. R. HOLTZMANN, Werner TRILLMICH, Darmstadt 1992⁷) II/41 (*pre caeteris diligeret*). Thietmar (n.n.m.) celo poroča, da so se širile govorice, da je imel Abraham razmerje z Judito, vendar se je te obtožbe po njeni smrti opral s prisego.

¹¹ Milko KOS, *Nove študije k freisinškim spomenikom*, v: *ISTI, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave* (Ljubljana 1985) 99; Karl BRUNNER, *Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. Österreichische Geschichte 907–1156* (Wien 1994) 96 sl.

¹² Na neargumentiranost domnev o Abrahamovem karantansko-slovanskem izvoru je pokazal že Kos, *Paleograf-ske in historične študije* (kot v op. 7) 81–87. Bolj verjetno se zdi mnenje, da je Abraham pripadal rodbini, ki je prebivala v bavarskem Isengau in ki je imela posebno naklonjenost do bibličnih imen: Jakob, Jožef, David, Salomon, Daniel, Aaron, Izrael, Simon, Adam in končno okrog 940 tudi listinsko izpričani grof Abraham: J. STURM, *Die Anfänge des Hauses Preysing* (Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 8, 1931) 91, 188, 329 sl. (citat po Daniel, *Handschriften* (kot v op. 8) 82).

¹³ *Die Urkunden Konrads I., Heinrichs I. und Ottos I.* (hg. von Theodor SICKEL), *MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae I* (Berlin 1879/84) (= DO I) 150.

¹⁴ Harry BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, I. Bd. (Berlin 1958³) 440 in op. 1; Josef FLECKENSTEIN, *Die Hofkapelle der deutschen Könige*, II. Teil: *Die Hofkapelle im Rahmen der ottonisch-salischen Reichskirche* (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 16/II, Stuttgart 1966) 35, 45 sl. Za pripadnost Abrahama kapeli Otona I. bi lahko govorilo tudi dejstvo, da je dal v koledar svojega sakramentarja zapisati datum cesarjeve smrti (Daniel (kot v op. 8) 83). O povezavah, ki jih je imel Abraham že kot škof s cesarjem Otonom I., gl. Kos, *Nove študije* (kot v op. 11) 99.

¹⁵ Fleckenstein, *Die Hofkapelle* (kot v op. 14) 52 sl., 75 sl., 111 sl. Opozoriti pa je potrebno, da se notar Abraham samo enkrat pojavi kot rekognoscent, kar govori za to, da ni spadal med (stalni) personal cesarske pisarne.

pripravljajoča se zarota je bila že poleti 974 odkrita¹⁶ in vojvoda Henrik II. je šel v ujetništvo, Abraham pa v dolgoletno pregnanstvo v Corvey v Westfaliji, vsaj deloma pa morda tudi na posestva, ki jih je freisinška škofija imela na Koroškem.¹⁷ Pognanstvo je pomenilo Abrahamovo politično smrt, na izgubi pa je bila tudi freisinška škofija, ki za življenja Otona II. ni prejela nobene vladarske listine več. Šele Oton III. ji je leta 989 izstavil prvo naslednjo vladarsko listino, ki pa škofiji, katero je še vedno vodil Abraham, ni prinesla kakšnih novih koristi: z njo ji je le potrdil tisto posest na Kranjskem, ki jo je novembra 973 podaril njegov oče (DO II 66).¹⁸

Leta 739 ustanovljena škofija v Freisingu je svoj prvi korak v smeri slovanskega naselitvenega prostora v Vzhodnih Alpah naredila že v agilulfinški dobi pred koncem 8. stoletja, ko je Innichen 783 postal freisinški lastniški samostan. S tem je bila škofija pritegnjena v karantanski misijon, zaradi katerega je bil samostan ob izviru Drave na bavarsko-karantanski meji leta 769 tudi ustanovljen.¹⁹ Temu samostanu je nato že leta 822 podaril neki plemeniti Matheri vso svojo posest, ki jo je imel med Trušnjami in Grebinjem²⁰ in freisinška škofija je – vsaj posredno – stopila na ožja karantanska tla, kjer je nato v drugi polovici 9. stoletja imela tudi že pomembno zemljiško posest s težiščema na zgornjem Koroškem in na južni obali Vrbskega jezera.²¹ Ko je bila nato po koncu madžarskih vpadov z organiziranjem mejnih krajin na jugu in vzhodu Karantanije (ponovno) vzpostavljena temeljna struktura državne ureditve na prostoru današnje Slovenije, je med prejemniki kraljeve zemlje bila tudi škofija v Freisingu, ki je leta 973 dobila v last obsežen teritorij v centralnih predelih takratne Kranjske, iz katerega ji je nato zraslo loško gospostvo.²² Sto let kasneje je prvič izpričana tudi že freisinška posest na Dolenjskem,²³ v istem času, leta 1067, pa je kralj Henrik IV. podelil škofiji še posamezne vasi s Kubedom na čelu v zaledju Kopra in Buj.²⁴ V nasprotju z gorenjsko in dolensko posestjo, ki je ostala v freisinških rokah še daleč v novi vek, pa je posest v Istri, ki si jo je škofija morda pridobila v želji po lastnem olivnem olju in vinu, ostala v njenih rokah le krajši čas.²⁵

Listini iz 973 nista samo temeljna dokumenta za zgodovino loškega gospostva freisinških škofov, ampak sta izrednega pomena tudi za politično, ustavnopravno, naselitveno, družbeno in tudi dinastično zgodovino Kranjske ter s tem za slovensko zgodovino na prehodu iz zgodnjega v visoki srednji vek. Nastali sta v času, ko so mima leta po bitki pri Augsburgu leta 955 in z njo povezan konec madžarskih vpadov, omogočila na jugovzhodu nastajajoče srednjeveške »nemške« države nov razvoj, ki se je izrazil tudi v novih organizacijskih oblikah.²⁶ Sled in hkrati dokument

¹⁶ Uhlirz, *Jahrbücher* (kot v op. 4) 51 sl.

¹⁷ Gl. Kos, *Paleografske in historične študije* (kot v op. 7) 87; Daniel, *Handschriften* (kot v op. 8) 114, Brunner, *Herzogtümer* (kot v op. 11) 97. V virih (anali iz Altaicha) je izpričano samo Abrahamovo pregnanstvo v Corvey, medtem ko bi prišla Koroška hipotetično v poštev predvsem zaradi vpisa Brižinskih spomenikov v njegov pontifikal in zaradi dejstva, da je cerkvi sv. Primoža in Felicijana na Otoku ob Vrbskem jezeru podaril celo vrsto knjig (*Monumenta historica ducatus Carinthiae III* (= MHDC, ed. August JAKSCH, Klagenfurt 1904) 120 (Kos, *Gradivo II*, 504)).

¹⁸ *Die Urkunden Otto des III.* (hg. von Theodor SICKEL), *MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae 2/2* (Hannover 1893) (= DO III) 58 (Kos, *Gradivo II*, 490). Zadnjo listino je Abraham prejel od Otona II. še maja 974 (DO II 80; Kos, *Gradivo II*, 450) in z njo je bila freisinški škofiji vrnjena posest v zgornji dolini Drave (Lurnska in Pustriška grofija) in ob gornjem toku Piave (grofija Cadore).

¹⁹ Herwig WOLFRAM, *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–907* (Wien 1995) 126 sl.

²⁰ MHDC III, 10 (Kos, *Gradivo II*, 70).

²¹ Nazadnje pregledno: Johannes GRABMAYER, *Freising in Kärnten*, v: *Hochstift Freising. Beiträge zur Besitzgeschichte* (hrsg. Hubert GLASER, München 1990) 319 sl.; Sergij VILFAN, *Zur Struktur der freisingischen Herrschaften südlich der Tauern im Frühmittelalter*, v: *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter. 2. St. Weiter Historikergespräche* (hg. Günther HÖDL, Johannes GRABMAYER, Wien 1993) 209 sl.

²² Blaznik, *Škofja Loka* (kot v op. 3) 11 sl.; Sergij VILFAN, *Lage und Struktur der freisingischen Herrschaften in Krain*, v: *Hochstift Freising. Beiträge zur Besitzgeschichte* (hrsg. Hubert GLASER, München 1990) 351 sl.

²³ Pavle BLAZNIK, *Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti*, *Razprave I. razreda SAZU IV/6* (Ljubljana 1958) 5 sl.; Vilfan, *Lage und Struktur* (kot v op. 22) 357 sl.

²⁴ *Die Urkunden Heinrichs IV.* (hg. von Dietrich v. GLADIS), *MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae 6/1* (Berlin 1941) 187; (Kos, *Gradivo III*, 251).

²⁵ Vilfan, *Zur Struktur* (kot v op. 21) 218.

teh velikih sprememb pa sta prav naši dve darovnici, ki pa obenem pričata tudi o stanju in razmerah predtem. Sta prvi poznani primer teritorialne podelitve za današnje slovensko ozemlje in po Vilfanovem mnenju je bil z njima verjetno sploh prvič podeljen nek teritorij s strani krone na tem prostoru, tako da sta DO II 47 in DO II 66 prvi listini te vrste pri nas.²⁷ Poleg tega je DO II 66 najstarejša v originalu ohranjena vladarska listina, ki se nanaša na Kranjsko, medtem ko je v slovenskem okviru v tem oziru od nje starejša le listina, s katero je Oton I. 8. januarja 972 v Ravenni podelil Benečanu Vitaliju Candianu Izolo.²⁸ Slovensko zgodovino pisje v svojih raziskavah in obravnavah seveda ni moglo mimo dveh tako pomembnih dokumentov, čeprav je tudi res, da je DO II 47 in DO II 66 obravnavalo samo z vsebinskega, ne pa tudi diplomatičnega vidika. Z loškega ozemlja izvirajoča zgodovinarja, Franc Kos in Pavle Blaznik, sta v glavnem rešila vse topografske probleme, zvežane z zelo podrobnim opisom mej podeljenega teritorija v obeh listinah.²⁹ Ljudmil Hauptmann se ju je dotaknil v toliko, kolikor sta pomembni za ustavni in splošni razvoj Kranjske v srednjem veku,³⁰ medtem ko ju je Milko Kos obravnaval predvsem v kontekstu biografije škofa Abrahama, le-tega pa v okviru svojih študij o brižinskih spomenikih³¹ ter na nekem drugem mestu v zvezi z oblikovanjem imena Kranjske.³² Sergij Vilfan pa ju je pritegnil v svoje raziskave o začetkih fevdalizacije družbe v slovenskem prostoru.³³

Z diplomatičnega vidika so določeno pozornost DO II 47 in DO II 66 že v zadnji tretjini prejšnjega stoletja namenjali predvsem ljudje, ki so bili tako ali drugače povezani z Inštitutom za avstrijske zgodovinske raziskave na Dunaju, kjer so tedaj tudi pripravljali znanstveno-kritično izdajo otonskih listin za Monumenta Germaniae Historica. Tako je prišel Julius Ficker že leta 1878 v svojem znamenitem in za razvoj diplomatike prelomnem delu *Beiträge zur Urkundenlehre*³⁴ do nekaterih temeljnih diplomatičnih ugotovitev v zvezi z DO II 66, ki jih je Theodor Sickel, utemeljitelj moderne diplomatične metode, leta 1888 ob izdaji listin Otona II. v nekaterih ozirih še dopolnil.³⁵ Takratna objava predstavlja še danes, po več kot sto letih, temeljno, standardno in nepreseženo edicijo naših dveh listin.³⁶ Sickel je tudi ugotovil, da je DO II 66 služila kot predloga za listino Otona III. iz leta 996, s katero je freisinški škofiji podelil zemljiško posest v Neuhoftnu ob reki Ybbs v današnji Spodnji Avstriji in v kateri se prvič omenja avstrijsko ime v domačem

²⁶ Prim. Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva (Ljubljana, Celovec 1996) 67 sl.

²⁷ Sergij VILFAN, Zemljiška gospodstva, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II (Ljubljana 1980) 109, 116; isti, Lage und Struktur (kot v op. 22) 352; isti, Zur Struktur (kot v op. 21) 212. Seveda z izjemo listine, s katero je leta 895 kralj Arnulf podelil Waltuniju, enemu od prednikov sv. Heme, med drugim tudi posest v Rajhenburgu in v Krškem (Die Urkunden Arnolfs (hg. von Paul KEHR), MGH Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinerum 3 (Berlin 1940) 138; Kos, Gradivo II, 309), ki pa je – kot kažejo zadnje raziskave – pod sumom, da je prav »kranjski« del listine, ki ni ohranjena v originalu, kasnejša interpolacija: gl. Peter ŠTIH, Camiola, patria Sclavorum, Österreichische Osthefte 37 (1995) 860 in op. 97; ISTI, Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovenskem naseljenem prostoru v Vzhodnih Alpah, v: Slovenci in država, Razprave SAZU I/17 (1995) 42 in op. 147; Herwig WOLFRAM, Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (=MIOG) Ergänzungsband 31 (1995) 100 sl.

²⁸ DO I 407 (Kos, Gradivo II, 440).

²⁹ Franc KOS, Zgodovinske črtice o kranjski deželi, v: ISTI, Izbrano delo (Ljubljana 1982) 265 sl.; isti, Gradivo II, 444, 445; Pavle BLAZNIK, Kolonizacija Selške doline (Ljubljana 1928) 14 sl.; ISTI, Kolonizacija Poljanske doline, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 19 (1938) 3 sl.; isti, Škofja Loka (kot v op. 3) 11 sl.

³⁰ Ljudmil HAUPTMANN, Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4 (Wien 1929) 344 sl.

³¹ Kos, Nove študije (kot v op. 11) 99 sl.

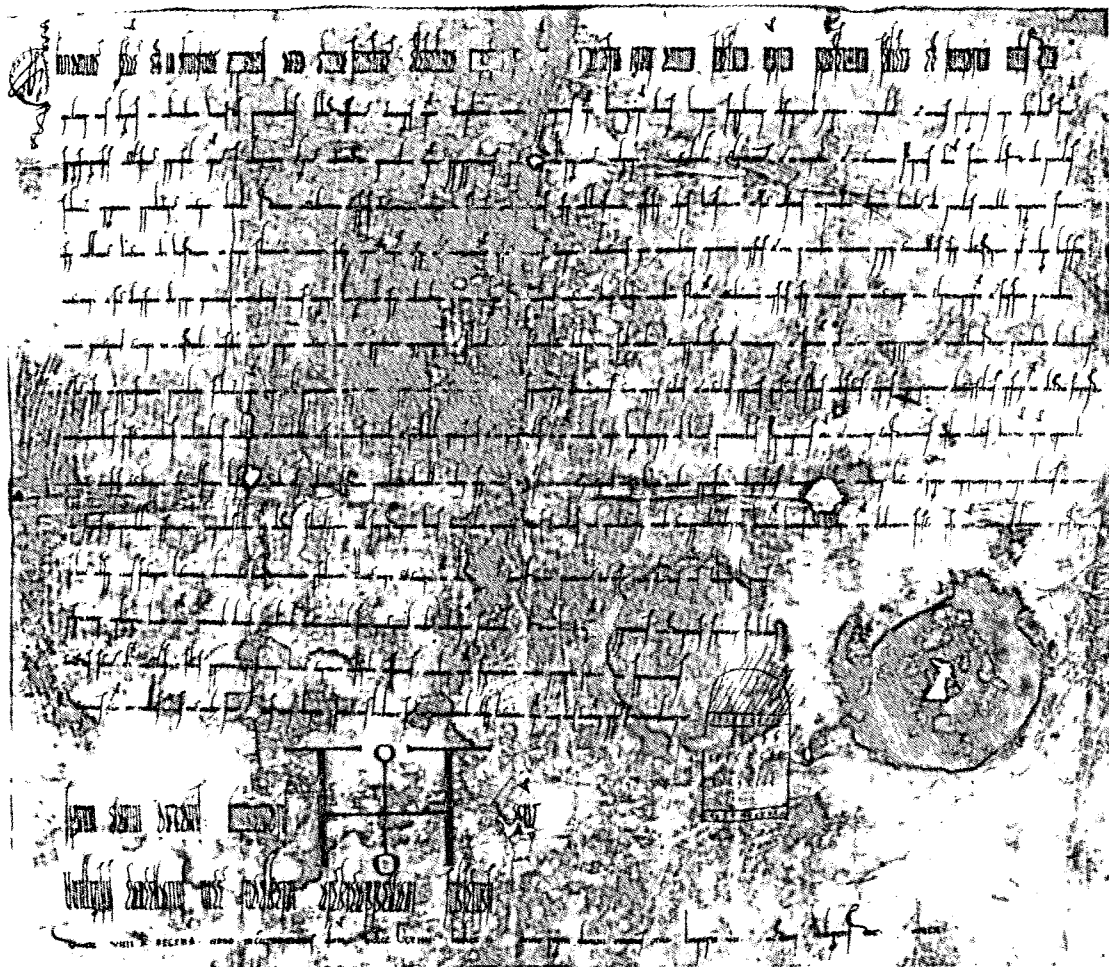
³² Milko KOS, Postanek in razvoj Kranjske, v: ISTI, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave (Ljubljana 1985) 238.

³³ Vilfan, Zemljiška gospodstva (kot v op. 27) 109 sl.

³⁴ Julius FICKER, Beiträge zur Urkundenlehre II (Innsbruck 1878) 48 sl., 192 sl., 277 sl.

³⁵ Theodor SICKEL, Erläuterungen zu den Diplomen Otto II., MIOG Ergänzungsband 2 (1888) 123, 128 sl.; ISTI v uvodni opombi in v opombah k DO II 66.

³⁶ Slovensko zgodovino pisje se je v glavnem posluževalo sledečih izdaj omenjenih dveh listin: Josef ZAHN, Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis, Fontes rerum Austriacarum II, Bd. 31 (Wien 1870) 37, 38; Franz SCHUMI, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain I. Bd. (Laibach 1882/83) 8, 9; Kos, Gradivo II, 444, 445.

Slika 1: DO II 66 (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, HU Freising 9)

(nemškem) jeziku (*Ostarrîchi*).³⁷ Posledično je to pomenilo, da se je v vse kasnejše in niti ne tako redke obravnave tki. Ostarrîchi-listine v avstrijskem zgodovinopisju pritegovalo tudi DO II 66.³⁸ Topogledno so bile po Sicklu zlasti pomembne raziskave Heinricha Appelta³⁹ in Hiede Dienst,⁴⁰ ki

³⁷ DO III 232 (uvodna opomba).

³⁸ Leo SANTIFALLER, Über die »Ostarrîchi-Urkunde« vom 1. November 996, v: Jahrbuch »Die Furche« (Wien 1946) 149 sl. (ponatis kot samostojna publikacija Wien 1948); Alphons LHOTSKY, Ostarrîchi, v: ISTI, Aufsätze und Vorträge (hrsg. Hans WAGNER, Heinrich KOLLER) Bd. 1 (Wien 1970) 221 sl.; Karl LECHNER, Ostarrîchi, Monatschrift »Neue Ordnung« 15/2 (April 1946) 17 sl.; 1000 Jahre Babenberger in Österreich, Niederösterreichische Jubiläumsausstellung, Stift Lilienfeld 1976, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, N. F. 66 (Wien 1976) 239; Österreichische Länderausstellung: 996 – 1996 Ostarrîchi – Österreich, Menschen, Mythen, Meilsteine, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, N. F. 388 (Horn 1996) 44 sl.; Heide DIENST, Ostarrîchi – Oriens – Austria: Probleme »Österreichischer« Identität im Hochmittelalter, v: Was heißt Österreich. Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis Heute (hrsg. Richard G. PLASCHKA, Gerald STOURZH, Jan Paul NIEDERKORN, Wien 1995) 37.

³⁹ Heinrich APPELT, Zur diplomatischen Beurteilung der Ostarrîchi-Urkunde, v: Babenberger-Forschungen (red. Max WELTIN), Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. F. 42 (1976) 1 sl. (ponatis v: Heinrich APPELT,

sta v svojih delih primerjala vsebino, jezik, diktat in slednja tudi paleografsko-grafični izgled DO III 232 z DO II 66. Ugotovitve glede odvisnosti diktata DO III 232 od DO II 66, so tudi v slovenskem zgodovinopisju pripomogle k razjasnitvi nekaterih historičnih vprašanj.⁴¹

DO II 66 je, kot je bilo že povedano, ohranjena v originalu in je danes hranjena v Bavarskem glavnem državnem arhivu v Münchnu⁴² (sl. 1), kamor je prišla po sekularizaciji v začetku 19. stoletja skupaj z ostalim freisinškim arhivom. Drugače je z DO II 47. Ta listina nam je poznana samo v kasnejših prepisih freisinške provenience. Zapisana je v treh kopijalnih knjigah (dve sta iz 12., ena pa iz začetka 14. stoletja), ki jih je za svoje potrebe dala sestaviti škofija in ki so prav tako hranjene v münchenskem Bavarskem glavnem državnem arhivu.⁴³ Od teh treh prepisov DO II 47 je najpomembnejši najstarejši, saj sta mlajša dva nastala na njegovi podlagi. Nahaja se v kopijalni knjigi⁴⁴ (sl. 5, 6), ki je nastala za časa freisinškega škofa Alberta I. (1158–1184), najverjetneje okrog leta 1160, in v katero je brez neke sistematike vpisana cela vrsta vladarskih (med njimi tudi DO II 66) in privatnih listin ter tudi najstarejši urbar za del posesti freisinške škofije, ki vsebuje tudi znamenit popis dajatev loškega gospostva (*Notitia bonorum de Lonka*).⁴⁵ Ali je kot predloga za zapis DO II 47 v omenjeno kopijalno knjigo služila originalna listina ali pa že prepis, ni mogoče presoditi. Krizmon in monogram – tipična grafična znaka vladarskih listin –, ki se nahajata v tem najstarejšem poznanem prepisu DO II 47, bi prepisovalec namreč lahko posnel tako po originalu kot po prepisu (kopiji).

Nejasno ostaja tudi, zakaj je Oton II. že takoj na začetku svojega samostojnega vladanja podelil Abrahamu in njegovi škofiji tako obsežno zemljiško posest na Kranjskem in ju s tem z ozirom na ostale bavarske škofije očitno favoriziral.⁴⁶ O razlogih in povodih za to dejanje bi nam kaj več lahko povedala arenga, ki na začetku konteksta izraža splošen motiv za izstavitev listine, oziroma za določeno pravno dejanje, še bolj pa naracija listine, ki govori o konkretnih okoliščinah, ki so predhodile pravnemu dejanju in njenemu olistinenju. Vendar teh dveh listinskih formul DO II 47 in DO II 66 nimata. Kar vemo, je, da je bil Abraham v drugi polovici junija 973 pri cesarju v Wormsu na njegovem prvem državnem zboru⁴⁷ in predpostavljati je, da je tedaj prišlo do dogovora o prvi podelitvi, ki ji je nedolgo zatem sledila tudi izstavitev listine (DO II 47). Vsekakor cesarska pisarna, v okviru katere je listina nastala, ni mogla sama po sebi razpolagati s tako natančnimi topografskimi podatki, s katerimi je bila v listini zamejena podeljena posest v Selški dolini in na Soriškem polju, ali jih celo sama zbirati. Ti podatki, ki so morali biti zbrani na terenu samem (enako velja tudi za DO II 66), so bili pisarni posredovani. V kolikor so to nalogo opravili prejemnikovi (škofovi) ljudje (morda v sodelovanju s kranjskim mejnim grofom kot nosilcem državno-cesarske oblasti), je povsem mogoče, če ne celo verjetno, da so bile te informacije, ki

Kaisertum, Königtum, Landesherrschaft. Gesammelte Studien zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte (hrsg. Othmar HAGENEDER, Herwig WEIGL), MIOG Ergänzungsband 27 (1988) 163 sl.).

⁴⁰ Heide DIENST, Paläographisch-diplomatische Bemerkungen zu D.O. III 232 (sogen. »Ostarrichi-Urkunde«), MIOG 104 (1996) 1 sl.

⁴¹ Peter ŠTIH, Regnum Carantanum, ZČ 40 (1986) 227; ISTI, Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku, v: Zbornik Brižinski spomeniki (Dela SAZU II/45, Ljubljana 1996) 14.

⁴² Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, sig.: HU Freising 9.

⁴³ Joseph ZAHN, Die freisingischen Sal-, Copial- und Urbarbücher in ihren Beziehungen zu Österreich, Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 26 (1861) 218 sl., 222 sl. in razpredelnica na str. 317.

⁴⁴ Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, sig.: HL Freising 4, fol. 19^r–20^r.

⁴⁵ Gl. opis kodeksa pri Zahn, Die freisingischen (kot v op. 43) 222 sl. in 230 sl. Za *Notitia bonorum de Lonka* prim. Pavle BLAZNIK, Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4 (Viri za zgodovino Slovencev 4, Ljubljana 1963) 15 sl. in nazadnje Gertrud THOMA, Bemerkungen zum ältesten Urbar des Hochstifts Freising, Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte 42 (1996) 7 sl.

⁴⁶ Med petimi bavarskimi škofijami je bil Freising prvi, ki je prejel vladarsko listino od Otona II., pa čeprav so na prvi državni zbor Otona II. v Worms prišli poleg Abrahama še salzburški nadškof Friderik, passauski škof Pilgrim in regensburški škof Wolfgang. Manjkal je edino sábensko-briksenski škof Richbert (gl. Uhlirz, Jahrbücher (kot v op. 4) 34). Passauu je bila prva listina Otona II. izstavljena 11. septembra 973 (DO II 59), nadškofijskemu Salzburgu šele 21. 7. 976 (DO II 134), Brixnu 8. 9. 977 (DO II 163) in Regensburgu 14. 10. 979 (DO II 204).

⁴⁷ Uhlirz, Jahrbücher (kot v op. 4) 34.

predstavljajo ključni del ključnega dela listine (dispozicije) in brez katerih ni bilo mogoče koncipirati listine, dostavljene cesarski pisarni prav ob priliki srečanja med cesarjem in škofom na državnem zboru. Cesar se je še 28. junija nahajal v Wormsu,⁴⁸ nato pa se je dvor – in z njim po vsej verjetnosti tudi Abraham – premaknil v Tribur, kjer je bila 30. junija izgotovljena DO II 47.

Slabih pet mesecev kasneje sta Abraham in njegova škofija prejela od Otona II. drugo darovnico, DO II 66. Listina nosi datum 23. november 973, kot kraj pa je naveden Heiligenstadt (na južnem Saškem). Težava, ki se pojavi pri tej dataciji, je, da tega kraja in datuma ne moremo uskladiti s cesarjevim itinerarjem: 13. oktobra naj bi bil v Dornburgu⁴⁹ vzhodno od Weimarja, 22. oktobra v nekoliko severnejšem Allstedtu,⁵⁰ oboje v Turingiji, mesec dni kasneje (22. novembra) v Duisburgu⁵¹ ob Renu na zahodu, 23. novembra na Saškem, v Heiligenstadtu, in 14. decembra zopet ob Renu v Nimwegnu.⁵² Ne samo, da je nemogoče, da bi bil Oton II. en dan v Duisburgu, naslednji dan pa že v nekaj sto kilometrov oddaljenem Heiligenstadtu, ampak tudi ni nobenega dvoma, da je bil prej v Heiligenstadtu kot v Duisburgu, kar je razvidno iz postaj njegovega itinerarja, ki je šel od vzhoda proti zahodu.⁵³ Problem pa je v resnici samo navidezen in je razložljiv s spoznanjem, do katerega je že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja prišel Julius Ficker, ki je ugotovil, da ni nujno, da se datum (*datum*) in kraj (*actum*) datumske vrstice ujemata. Gre za ti. neenotno datiranje, pri čemer se en del podatkov datumske vrstice nanaša na dogodke, ki so predhodili sami izgotovitvi listine, a so z njeno vsebino kar najtesneje povezani (npr. kraj ali čas, ko je prišlo do dogovora o pravnem dejanju itd.), drugi del podatkov pa se nanaša na samo izgotovitev listine (npr. kraj ali čas, ko je bila listina napisana ali pečatena itd.).⁵⁴ Običajno se je pri neenotnem datiranju navedba kraja (*actum*) nanašala na samo pravno dejanje, navedba datuma pa na bolj ali manj zapoznelo olistinjenje že izvršenega pravnega dejanja.⁵⁵ To splošno pravilo je očitno veljalo tudi v primeru DO II 66, o čemer ne govori samo cesarjev itinerar, ampak tudi to, da so bili, kot se zdi, podatki o datumu vpisani v datumsko vrstico naknadno, v za to puščena prazna mesta, medtem ko je bil kraj vpisan verjetno istočasno z datumsko vrstico (podrobneje o tem spodaj, v zunanjem in paleografskem opisu DO II 66). Na podlagi povedanega lahko zaključimo sledeče: do pravnega dejanja (*actum*) – to je do odločitve oziroma dogovora o podelitvi še enega obsežnega zemljiškega kompleksa na Kranjskem škofiji v Freisingu –, olistinjenega v DO II 66, je prišlo v Heiligenstadtu, kjer se je cesarski dvor zadrževal enkrat po 22. oktobru, ko je bil še v Allstedtu, sama listina pa je bila izgotovljena (*datum*) šele 23. novembra, ko je bil dvor že v Duisburgu ob Renu.⁵⁶

Roka, ki je napisala DO II 66, je neznana. Vsaj Sickel, ki je imel na razpolago ves aparat MGH in s tem ustrezno primerjalno gradivo, je ni uspel povezati z nobeno drugo poznano vladarsko listino tistega časa. Z drugimi besedami to pomeni, da je DO II 66 napisal nek privatni pisar, s katerimi so si občasno pomagali pri delu v vladarski pisarni,⁵⁷ ali pa pisar, ki je bil v službi prejemnika (freisinškega škofa). Vsekakor je poznanih več primerov, da so vladarske listine za bavorske svetne in posvetne prejemnike pisali privatni pisarji.⁵⁸

⁴⁸ DO II 45, Uhlirz, Jahrbücher (kot v op. 4) 35.

⁴⁹ DO II 63.

⁵⁰ DO II 64.

⁵¹ DO II 65.

⁵² DO II 67.

⁵³ Uhlirz, Jahrbücher (kot v op. 4) 40.

⁵⁴ Ficker, Beiträge (kot v op. 34) I, 190 sl.; II, 276 sl.; Bresslau, Handbuch II (kot v op. 14) 460 sl.

⁵⁵ Ficker, Beiträge II (kot v op. 34) 192; Sickel, Erläuterungen (kot v op. 35) 111.

⁵⁶ Prim. Ficker, Beiträge II (kot v op. 34) 277 in Sickel, Erläuterungen (kot v op. 35) 123 in op. 1.

⁵⁷ Theodor SICKEL, Otto II., v: Die Urkunden Otto des II. (hg. von Theodor SICKEL), MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae 2/1 (Hannover 1888) 1.

⁵⁸ Paul KHER, Die Urkunden Otto III. (Innsbruck 1890) 50. Ta praksa je potrjena tudi za Freising, saj je ti. Ostarrîchi-listina (DO III 232) prejemniška izgotovitev in je bila napisana v freisinškem skriptoriju. Gl. nazadnje Dienst, Paläographisch (kot v op. 40) 6.

Pri DO II 47 vprašanja o pisarju, ki je listino zapisal (ingrosatorju), ni mogoče obravnavati, saj listina ni ohranjena v originalu. Drugače je z vprašanjem, kdo je listino sestavil, oziroma koncipiral. Po Sicklu, ki je tudi v tem vprašanju markiral odgovor, je listino sestavil po imenu sicer neznan notar, ki pa je drugače bil v zadnjih letih vladanja Otona I. in prvih letih vladanja Otona II. nadpovprečno dejaven v cesarski pisarni. Tega notarja, za katerega je domneval, da je izviral iz Lotaringije,⁵⁹ je Sickel po pisarniški shemi, ki jo je sam vpeljal in ki je danes standardna,⁶⁰ označil s siglo WB. WB je v cesarski pisarni deloval v času, ko jo je operativno vodil kancler Willigis in katerega ime se nahaja tudi v rekognicijski vrstici DO II 47 in DO II 66. Willigis je bil zadnji kancler Otona I. V vladarjevo službo je prišel okrog leta 969 na priporočilo Volkolda, učitelja Otona II., in že dve leti kasneje je zasedel prvo mesto v pisarni. Ob smrti starega cesarja je prešel s celotnim personalom, ki mu je bil podrejen, v službo Otona II., kjer je ostal do leta 975, ko je postal nadškof v Mainzu in s tem tudi nadkaplan (*archicappellanus*), to je formalni vodja vladarske pisarne.⁶¹ Ustrezno temu, da so do leta 975, ko je z novim kanclerjem Folkmarjem-Poppom prišlo tudi do zamenjave pisarniškega personala, v pisarni Otona II. prevladovali ljudje, ki so delali že za njegovega očeta, se tudi listine Otona II. iz prvih dveh let samostojnega vladanja po svojih notranjih in zunanjih značilnostih niso razlikovale od listin Otona I.⁶² Eden glavnih nosilcev te kontinuitete je bil prav WB, ki je v zadnjih letih Otona I. in v prvih letih samostojnega vladanja Otona II. dajal cesarski pisarni s svojo izredno dejavnostjo izraziti ton. Če vzamemo za ilustracijo njegove dejavnosti samo leto, v katerem sta nastali DO II 47 in DO II 66, potem vidimo, da je WB od 40 listin, ki jih je Sickel uvrstil v izdaji v MGH v čas od 7. maja 973 (smrt Otona I. in začetek samostojnega vladanja Otona II.) pa do konca leta 973, neposredno sodeloval pri nastanku kar 23 listin in večino od teh je sam sestavil (koncipiral) in hkrati tudi napisal.⁶³ V zgodovinopisju je bil upravičeno označen za glavnega notarja kanclerja Willigisa.⁶⁴ Pri tem je njegovo delo pod Otonom II. zaznamovala prav posebna lastnost, ki je relevantna tudi za diplomatično analizo DO II 47 in DO II 66, probleme pa je povzročala zlasti modernim raziskovalcem in izdajateljcem: v datacijah listin, ki so bile izgotovljene leta 973 in pri katerih koncipiranju, diktatu ali izgotovitvi je WB (so)deloval, se navedbe inkarnacijskega leta, indikcije, leta kraljevskega in cesarskega vladanja med seboj skorajda praviloma ne ujemajo.⁶⁵ WB je bil, kot se je izrazil Sickel, »ein schlechter Rechner«.⁶⁶

Že Sickel je tudi domneval, da bi WB lahko bil identičen s Herwardom, učiteljem samostanske šole v Aschaffenburgu ob reki Majni jugovzhodno od Frankfurta.⁶⁷ Nadaljnje raziskave so to domnevo potrdile.⁶⁸ Herward, ki se v virih omenja kot *domini Ottonis imperatoris notarius et ecclesie que est in Ascaffenburg dydascalus* in kot *presbyter imperatoris*, je tako eden izmed redkih notarjev-kaplanov, ki so kot nižji personal delovali v vladarski pisarni in ki ni ostal anonimni. Izobrazbo naj bi si pridobil v lotarinškem samostanu Gorze pri Metz, leta 970 je kot cesarjev odposlanec sodeloval pri izkopu več svetnikov (relikvij) v južni Italiji in še kot notar je bil učitelj v aschaffenburški samostanski šoli, ki jo je ustanovil – nihče drug kot – kancler Willigis in kjer se je zapletel v spor svojega pomožnega učitelja, zaradi česar je moral iti 975 v Rim, od koder

⁵⁹ Theodor SICKEL, Otto I., v: Die Urkunden Konrads I., Heinrichs I. und Ottos I. (hg. von Theodor SICKEL), MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae I (Hannover 1879/84) 85.

⁶⁰ Po imenu neznan notarji so označeni s siglo, ki je sestavljena iz dveh črk. Prva črka pomeni začetnico kanclerja, katerega ime je praviloma vedno omenjeno v rekognicijski vrstici vladarske listine in pod katerega vodstvom je notar deloval; po drugi črki, ki si sledijo v abecednem redu, pa se ti neznanj notarji med seboj ločijo.

⁶¹ Gl. Fleckenstein, Die Hofkapelle (kot v op. 14) 33 sl., 64 sl.

⁶² Sickel, Erläuterungen (kot v op. 35) 105.

⁶³ Gl. uvodne opombe k DD O II 28–68.

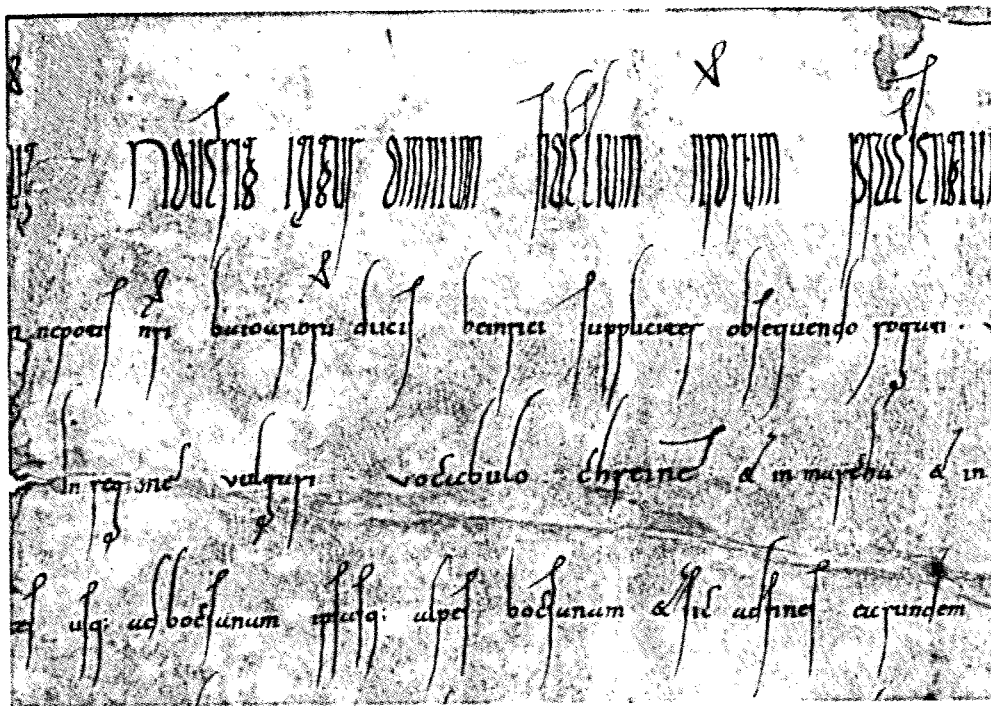
⁶⁴ Fleckenstein, Die Hofkapelle (kot v op. 14) 38.

⁶⁵ Sickel, Erläuterungen (kot v op. 35) LI in zlasti 128–129; isti, Otto II. (kot v op. 57) 5 sl.

⁶⁶ Sickel, Otto II. (kot v op. 57) 7.

⁶⁷ Sickel, Erläuterungen (kot v op. 35) 88 in op. I.

⁶⁸ Bresslau, Handbuch I (kot v op. 14) 468; Fleckenstein, Hofkapelle (kot v op. 14) 38 sl.

Slika 2: DO II 66, kontekst, izrez (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, HU Freising 9)

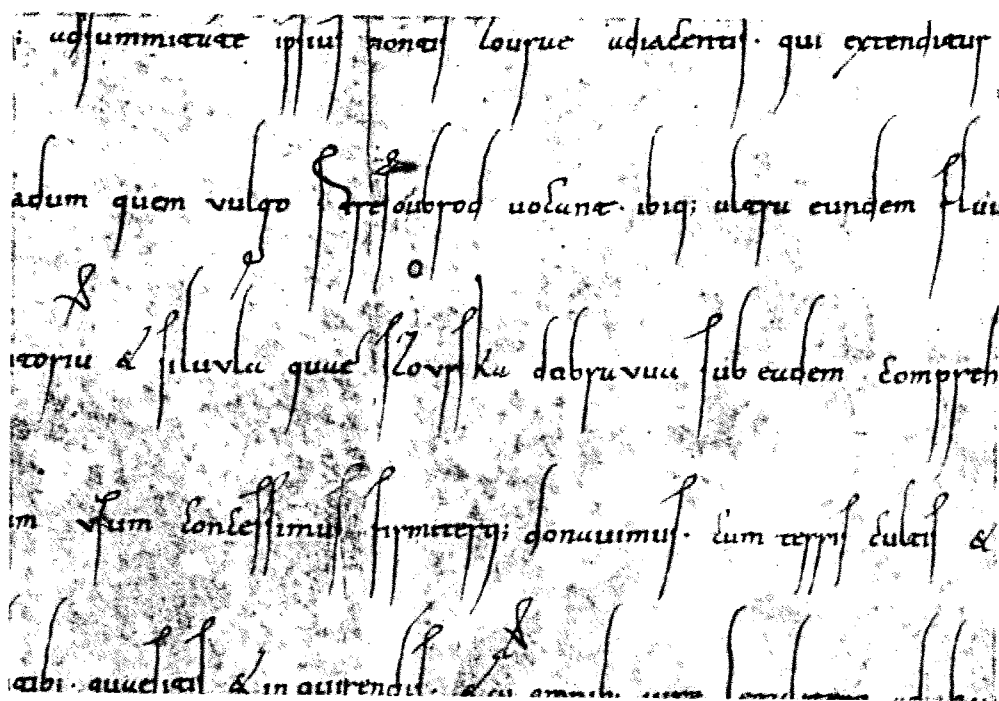
pa se je kmalu vrnil. Ali je po svojem izstopu iz dvorne službe ostal v Aschaffenburgu ali pa se je morda vrnil v Gorze, ostaja nejasno.⁶⁹

Naslednji korak te raziskave je namenjen zunanjemu izgledu in paleografskemu opisu DO II 66, ki je na srečo ohranjena v originalu in ki odkriva nekaj prav presenetljivih dejstev. Dobro ohranjena listina deluje – vladarski listini primerno – na pogled impresivno in hkrati elegantno. K takšnemu vtisu pripomore že velik, skorajda kvadraten pergament, ki meri 50 cm v dolžino in 45 cm v višino. Listina je bila prvotno zložena tako, da je bil pergament prepognjen štirikrat po dolžini in trikrat po višini. Danes je pergament prepognjen dvakrat po dolžini in enkrat po višini. Format prvotno zložene listine je bil torej precej manjši od današnjega.

Tekst listine obsega 18 vrstic, od katerih so zadnje tri (eshatokol listine s signum vrstico, rekognicijsko vrstico in datumsko vrstico) ločene od tekstnega bloka. Vrstice so slepo linirane, razmak med njimi je velik, čeprav ne ekstremen, zelo enakomeren in z izjemo zadnjih štirih vrstic tekstnega bloka, ki rahlo visijo v desno, potekajo lepo vodoravno. V oči tudi pade, da so zadnje štiri vrstice zaradi pečata in rekognicijskega znaka krajše od ostalih vrstic tekstnega bloka (sl. 1). Že Ficker⁷⁰ je ugotovil, da ni nobenega pravega razloga, da bi pisar puščal prazen prostor za pečat in rekognicijski znak, saj je za oba dovolj prostora nekoliko bolj spodaj, v višini signum in rekognicijske vrstice, kjer je tudi njuno običajno mesto v vladarskih listinah. Še manj je razloga, da je pisar zadnji dve vrstici zaključil zaradi prostora za rekognicijski znak nekoliko prej kot predhodni dve zaradi prostora za pečat – razen, če nista tako pečat kot rekognicijski znak obstajala na pergamentu, še preden je pisar začel pisati tekst! Listina je torej bila v nasprotju z običajno prakso vladarske pisarne overovljena s pečatom in opremljena z rekognicijskim znakom, še preden je bila sploh napisana. Na tem mestu se ne bom spuščal v razlago tega dejstva, ker ga je mogoče

⁶⁹ Fleckenstein, Hofkappele (kot v op. 14) 38 sl.

⁷⁰ Ficker, Beiträge II (kot v op. 34) 192.

Slika 3: DO II 66, kontekst, izrez (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, HU Freising 9)

interpretirati na več načinov. Določene zaključke o vprašanju nastanka DO II 66 bo možno podati šele na koncu celotnega paleografsko-diplomatičnega pretresa, ob upoštevanju vseh izsledkov te analize.

Listino uvaja, kot je običajno, krizmon – grafični znak za invokacijo – in s podaljšanimi črkami (*littera elongata*) izpisana prva vrstica. Z enakimi črkami sta v eshatokolu napisani še signum-vrstica s cesarjevim monogramom in rekognicijska vrstica z imenom kanclerja in nadkaplana. Za monogram – gre še za ti. imenski monogram, ki vsebuje samo črke cesarjevega imena, ne pa tudi naslova in ki je bil v izključni uporabi do leta 975 – se zdi, da ga Oton II. ni lastnoročno zaključil z potegom vodoravne črte med dvema T, ki seka navpično črto s črko O na vsakem koncu⁷¹ (sl. 4). Pečat, ki je bil nekdanj pritrjen v spodnjem desnem delu listine je odpadel, levo od dobro vidnega mesta, kjer je stal, pa je narisana ti. rekognicijski znak.

Obsežni tekstni blok je napisan v zelo enakomerni, lepo oblikovani diplomatični minuskuli. Listino je v celoti, vključno z datumsko vrstico, napisala ena sama roka. Črke so relativno majhne, zelo enakomerno in lepo napisane. Razmak med njimi je enakomeren in ni velik – isto velja za razmak med besedami –, le pri ligaturah *st* in *ct* je večji. Navzgor in navzdol podaljšana debela črk so trikrat do petkrat daljša od njenih osrednjih delov. Navzgor podaljšana debela pri *b*, *d*, *h*, in *l* se končujejo z rahlim zavojem v desno, navzdol podaljšana debela črk *f*, *p*, *q*, *r*, *s* pa z rahlim zavojem (ali nagibom celega debela) v levo. Črki *f* in *s* se navzgor končujeta z enostavnim zanko v desno (sl. 2, 3). Za diplomatično minuskulo tako karakterističen odprti *a* je skoraj brez izjeme uporabljan tudi v DO II 66, le nekajkrat se pojavi tudi uncijalni *a*⁷² (sl. 3). Podobno je s črko *c*, ki je običajno

⁷¹ Prim Kher, Die Urkunden (kot v op. 58) 106, 107 in op. I. Tak imenski monogram je seveda morala imeti tudi DO II 47, kar potrjuje tudi prepis v freisinški kopijalni knjigi (gl. zgoraj op. 44 in sl. 6).

⁷² Vsega skupaj šestkrat. To je Dienst, Paläographisch (kot v op. 40) 4, ki piše, da je v DO II 66 uporabljan samo odprti *a*, prezrla.

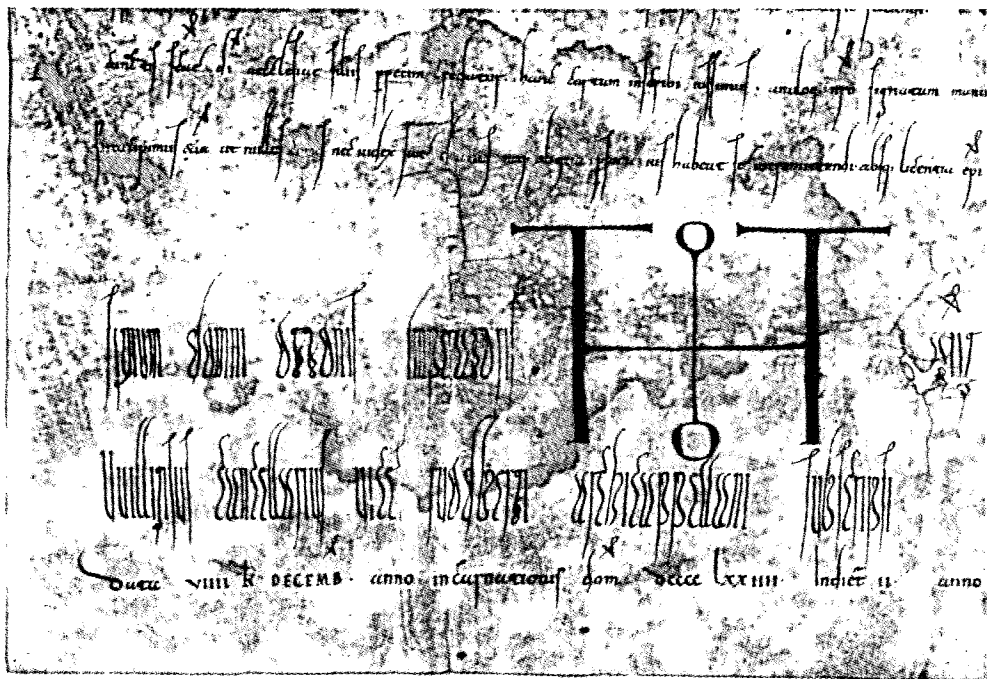
dvonadstropna, čeprav je nekajkrat uporabljan tudi navadni mali *c*. Slednji je zlasti pogost na začetku, v drugi vrstici tekstnega bloka, ki neposredno sledi vrstici s podaljšani črkami (sl. 2). Nasprotno je črka *d* izključno minuskulna. Poluncijalni *d* se ne pojavlja, prav tako tudi *e caudata* (namesto *ae* na koncu besede) ne. Podobno redka kot uncijalni *a* ali mali *c* je tudi črka *v*, ki jo še največkrat srečamo v povezavi z *u*. Pri tej kombinaciji, ki se pojavlja v besedah *rivulus* in *silvula*, je zanimivo, da jo je pisar redno pisal narobe kot *riuvlus* in *siluvla*. Tudi pri (*Szovrska*) *dubravua*⁷³ bi prej pričakovali *dubrauua* (sl. 3). Le še na enem mestu se je pisarju pripetila drobna napaka, ko je v enajsti vrstici izpustil črko *i* v (*i*)*psi episcopo*. Drugače pa je listina napisana skrbno in brez napak, kar je potrdil tudi pregled z infrardečo svetilko, ki ni odkril nobenih razur in podobnih popravkov. V DO II 66 se uporabljajo tri ligature: *st*, *ct* in *et*, ki so karakteristične za listinsko pisavo. Za prvi dve je značilno, da sta črki, ki sta relativno precej narazen, povezani s črto, ki tvori pentljo in ki poteka v višini zgornjih podaljškov črk, medtem ko je *et* prevržen (&) in noga obmjenega *t*, ki se zaključí s kljukico v levo, je izrazito podaljšana (sl. 2). Le enkrat je ligatura *et* izjemoma tvorjena na enak način kot ostali dve. Okrajšave so prav tako standardne. Poleg najbolj pogostega in za diplomatsko minuskulo tudi najbolj tipičnega znaka za okrajšavo, ki je kot nekakšna pentlja postavljen nad posamezno besedo, se v DO II 66 pojavljajo še običajne okrajšave za *bus*, *per*, *pro*, *que* in *quod*. Pisava DO II 66 tako razkriva zelo kultiviranega, diplomatske minuskule in njenih pravil večjega pisarja, ki je znal besedilo zapisati tako, da deluje listina estetsko in kot organska celota. Dejstvo, da je nekatere iste toponime, ki se v besedilu pojavljajo večkrat, zapisal različno (Hotaveljščica: *Cotabla*, *Chotabla*; reka Sora: *Zovra*, *Zoura*, pridevniško *Szovrska*; planina Pečana: *Bocsana*, *Bosanga*), bi morda lahko pomenilo, da je listino napisal po nareku.

V zvezi s paleografskim pregledom DO II 66 je potrebno opozoriti, da sta v tretji vrstici besedi *vocabulo Chreine* zapisani z večjimi črkami glede na ostale in tudi razmak med besedami je večji. Podrobnejši pregled tudi pokaže, da je prostor, kjer stojita ti dve besedi označen s pikami. To lahko pomeni le, da ljudska oznaka za krajino, ki ji je načeloval grof Popo, koncipistu in pisarju listine ni bila znana. Zato so na dotičnem mestu v listini pustili prazen prostor in šele kasneje je pisar – očitno isti, ki je napisal tudi listino – vnesel vanj ime Kranjske. Ker pa je bil prostor, ki ga je pustili praznega, odmerjen precej velikodušno, ga je zapolnil z nekoliko večjimi črkami in tudi večjim razmakom med besedami⁷⁴ (sl. 2). Tudi v datumski vrstici se zdi razmak med nekaterimi besedami oz. števili nenormalno velik: zlasti (pre)velik je razmak za *data* in pred *anno*, za *dom(inicae)* in pred *indict(ione)*, pred *anno regni*, pred *imperii* in pred *actum*. Zaradi tega se zdi, da so bile vse navedbe o datumu, kot so dan v mesecu (*VIII kal. decemb.*), leto utelešenja (*DCCCCLXXIII*), indikcija (*II.*), leto kraljevanja (*XIII*) in leto cesarjevanja (*VII*) vnesene v datumsko vrstico šele kasneje, o čemer govori tudi njihovo odstopanje v velikosti, ki je zlasti opazno pri navedbi dneva v mesecu in pri inkarnacijskem letu (sl. 4). Se pa zdi, da je tudi te poznejše vnose opravila ista roka, ki je listino tudi napisala. Vzrok za kasnejši vpis podatkov o datumu je iskati v ti. neenotnem datiranju, o katerem je bilo govora že zgoraj.

V nasprotju z zunanjim opisom, ki je bil lahko narejen le za originalno DO II 66, pa v obravnavo notranje strukture listine lahko pritegnemo tudi DO II 47. Notranja struktura vladarske listine je bila, kot je znano, trdno določena s celo vrsto listinskih formul, ki si morajo slediti v točno določenem vrstnem redu. Formularja DO II 47 in DO II 66 se med seboj takorekoč ne razlikujeta. Oba vsebujeta v protokolu *invocatio* in *intitulatio*. Kontekst obeh je sestavljen iz *publicatio*, *interventio*, *dispositio* in *corroboratio*, eshatokol pa vsebuje *subscriptiones* in *datum*. DO II 66 ima še *apprecatio* (zaključni Amen), ki pa ga je lahko imela tudi DO II 47, a ga je prepisovalec izpustil. Seveda so znotraj posameznih listinskih formul obeh listin razlike, podrobnosti in posebnosti, na katere bo posebej opozorjeno.

⁷³ Prvi *u* je neka kasnejša roka popravila v *a* (gl. sliko 3).

⁷⁴ Da je bilo ime Kranjske kasneje vnešeno v listino, je ugotovil že Sickel, DO II 66, str. 78 op. b. Prim. Dienst, *Paleographisch* (kot v op. 40) 3.

Slika 4: DO II 66, eshatokol, izrez (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, HU Freising 9)

Invokacija obeh naših listin *In nomine sanctae et individuae trinitatis* je bila že od začetka vladanja Ludvika Nemškega kot vzhodnofrankovskega kralja leta 833 prevladujoča in običajna formula listin vzhodnofrankovskih in nemških kraljev ter cesarjev⁷⁵ in tudi v listinah Otona II. je to z redkimi izjemami običajna invokacija. Podobno je z intitulacijo *Otto divina favente clementia imperator avgustus*, ki je enaka v obeh listinah. Njeno vsebino sestavlja tris: ime – legitimacijska formula (*devotio*) – imperator avgustus in od začetka vladavine Ludvika Pobožnega leta 814 do konca vladavine Otona II. leta 983, je to standardna in normalna formula intitulacije.⁷⁶

Z novim stavkom se v obeh listinah nato začenja kontekst, ki ga uvaja publikacija (DO II 47: *Noverit ... futurorum*; DO II 66: *Noverit ... industria*), to je formula, s katero naznanja izstavitelj javnosti svojo voljo. Publikaciji oz. promulgaciji bi lahko predhodila arenga (ta na začetku konteksta izraža splošen motiv za izstavitve listine oz. za določeno pravno dejanje), ki pa manjka v obeh naših listinah, prav tako kot tudi naracija (govori o konkretnih okoliščinah, ki so predhodile pravnemu dejanju in njegovemu olistinjenju), ki običajno sledi publikaciji. Zato se na publikacijo v DO II 47 (*qualiter ... ducis*) in v DO II 66 (*qualiter ... rogati*) neposredno navezuje intervencijska formula (*petitio*) z imeni tistih, ki so pri cesarju intervenirali (prosili) za škofovo stvar, in s katero je izpeljan prehod v vsebinsko glavni del listine – v dispozicijo (DO II 47: *quasdam ... commiserit*; DO II 66: *venerabili ... faciendi*). Dispozicija je »izraz izjave volje izstavitelja«⁷⁷ in je pravno jedro listine. Običajno in tudi v primeru naših dveh listin, je to najobsežnejša listinska formula, kar je povsem razumljivo, saj se v njej stremi za čimvečjo

⁷⁵ Wilhelm ERBEN, *Die Kaiser- und Königsurkunden des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Italien* (Erben-Schmitz-Redlich, *Urkundenlehre* I, München, Berlin 1907) 307.

⁷⁶ Herwig WOLFRAM, *Lateinische Herrschertitel im neunten und zehnten Jahrhundert*, v: *Intitulatio II*, *MIÖG* Ergänzungsband 24 (1973) 78 sl., 170 sl.

⁷⁷ Bresslau, *Handbuch* I (kot v op. 14) 48.

jasnostjo in točnostjo. Zato se dispozicija velikokrat lahko razteza čez več bolj ali manj stereotipnih stavkov, ki lahko sami privzamejo formalni karakter.⁷⁸ Dispozicijski del DO II 66 je obsežnejši od DO II 47. Deloma gre to na račun obsežnejšega opisa mej podeljenega teritorija, deloma pa na račun precej dolgega stavka, s katerim je cesar prepustil freisinškemu škofu lovsko pravico (*Praecipimus ... persolvat.*),⁷⁹ ki mu v DO II 47 parira dosti krajša določba o pravici paše škofovih prašičev v cesarskih gozdovih (*insuper ... habeat*). Obe dispoziciji vsebujeta pertinenčno formulo (DO II 47: *cum omnibus rebus ... immobilibus*; DO II 66: *cum terris ... pertinentibus*), ki je običajna formula v listinah, s katerimi se podeljuje posest.⁸⁰ Prav tako je obema skupna klavzula (formula)⁸¹ o pravici do prostega razpolaganja s podeljeno posestjo (DO II 47: *per quod volumus ... faciendi*; DO II 66: *Haec vero ... faciendi*), ki je v bistvu nepotrebna, saj je prejemnik dobil posest v neomejeno last in že iz tega izhaja njegova pravica prostega razpolaganja. V DO II 66 je ta klavzula zapisana kot zadnji stavek dispozicije, ki ji nato sledi koroboracija, v DO II 47 pa stoji za ukazom o listinjenju in o pečatenju ter pred najavo cesarjeve lastnoročne potrditve. Praktično je vrinjena v koroboracijo in formulacije takšne vrste so bile nekaj običajnega v vladarskih listinah prve polovice 10. stoletja, medtem ko so bile v drugi polovici istega stoletja že bolj redke, nato pa sploh izginjejo.⁸² Obe listini vsebujeta tudi klavzulo o prepovedi vmešavanja tretjih oseb v podeljeno posest brez prejemnikovega dovoljenja (DO II 47: *et ut nullus comes ... commiserit.*; DO II 66: *Praecipimus etiam ... commendaverit.*). Medtem ko je ta klavzula v DO II 47 na koncu dispozicije (pred koroboracijo), kamor po formularju tudi spada, pa se v DO II 66 z njo zaključuje kontekst listine. Tudi v grafičnem oziru se s to klavzulo, ki zavzema celo vrstico, zaključuje tekstni blok listine. Klavzula torej stoji za koroboracijo in pred signum vrstico s cesarjevim monogramom, s katero se začneja eshatokol listine in je zato na neprimernem mestu,⁸³ na kar je opozoril že Ficker.⁸⁴ Njen položaj je razločljiv tako, da jo je pisar, ki je listino zapisal, pri prepisovanju iz koncepta prezrl (oz. v kolikor je bila listina napisana po nareku, da jo je prezrl diktator) in jo je nato dodal na koncu konteksta. Možno pa bi tudi bilo, da je v besedilo listine ni vnesel že koncipist – v tem primeru je pisar pravilno prepisal predlogo – in do naknadnega zapisa klavzule bi lahko prišlo npr. ob primerjavi z DO II 47 ali z neko drugo listino. Od formul konteksta vsebujeta DO II 47 in DO II 66 še, že večkrat omenjeno, koroboracijo (DO II 47: *Et ut hec ... sigillari ... Et ut verius ... roborantes*; DO II 66: *Et ut haec ... firmavimus.*) z navedbo overovitvenih sredstev listine,⁸⁵ ki je bila obvezni sestavni del vladarske listine (npr. v nasprotju od sankcijske formule, ki je tudi naši dve listini nimata⁸⁶). Vsebinsko sta koroboraciji v DO II 47 in DO II 66 identični in v svoji formuli povzemata tri različne postopke: ukaz o listinjenju, pečatenje in lastnoročno potrditev. Koliko ta formula odraža dejanski potek in redosled posameznih korakov pri nastanku listine, pa dovolj jasno govori že dejstvo, da je bila DO II 66 pečatena, še preden je bila napisana, in da tudi iz monograma ni razbrati, da bi ga cesar v resnici lastnoročno zaključil.

Eshatokol ali zaključni protokol obeh listin je v skladu s pravili formularja sestavljen iz podpisov (signum- in rekognicijska vrstica) in datumske vrstice, ki se v DO II 66 zaključuje z

⁷⁸ Heinrich FICHTEAU, *Forschungen über Urkundenformeln*, MIÖG 94 (1986) 315.

⁷⁹ Obseg teritorija, na katerem je škof dobil to pravico, je formuliran tako, da ga lahko interpretiramo na dva načina: nanaša se samo na posest, podeljeno z DO II 66, oz. nanaša se tudi na posest, podeljeno z DO II 47; torej na celotno gospostvo.

⁸⁰ Fichtenau, *Forschungen* (kot v op. 78) 318 sl.

⁸¹ Fichtenau, *Forschungen* (kot v op. 78) 317, se zavzema, da bi te stereotipe formulacije znotraj posameznih formul (formule v formuli) imenovali klavzule (in ne formule).

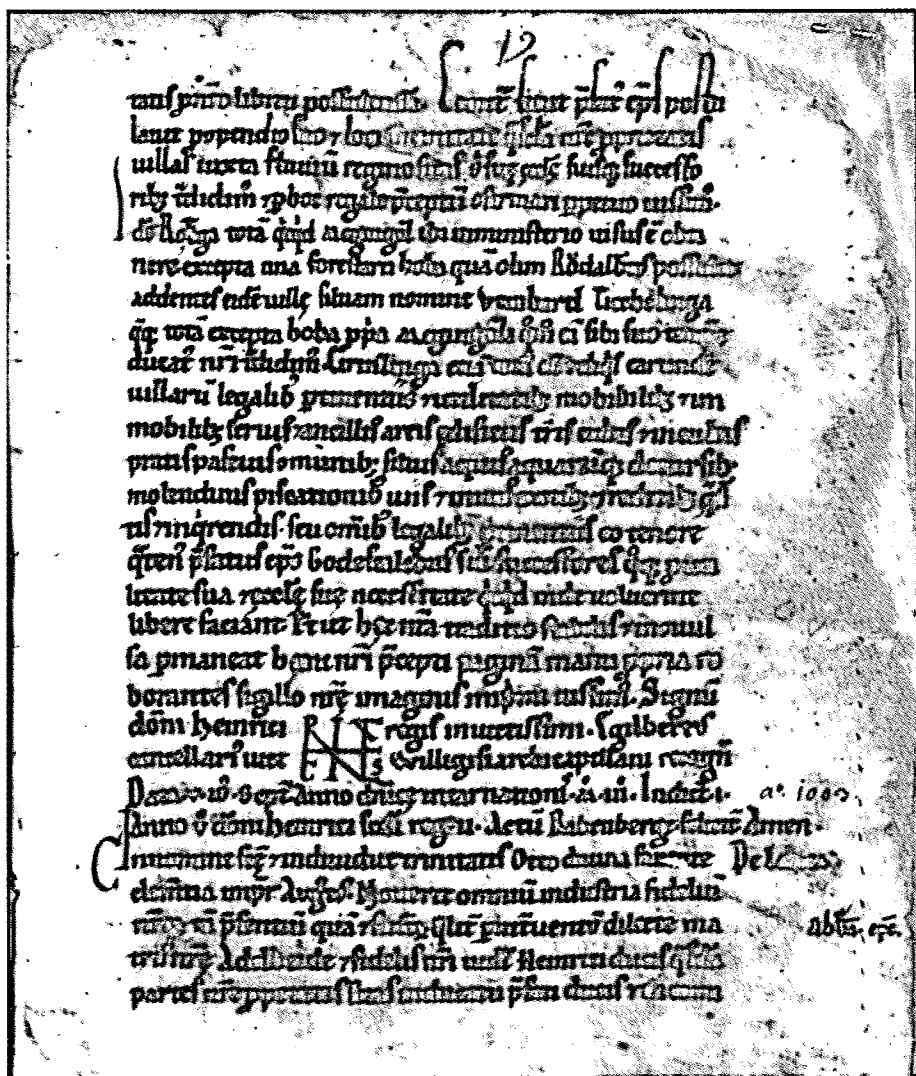
⁸² Erben, *Die Kaiser-* (kot v op. 75) 356, 365.

⁸³ Erben, *Die Kaiser-* (kot v op. 75) 363: pravilo, veljavno ves srednji vek, je, da kontekst listine zaključuje koroboracija.

⁸⁴ Ficker, *Beiträge II* (kot v op. 34) 49.

⁸⁵ Bresslau, *Handbuch I* (kot v op. 14) 48; prim. Fichtenau, *Forschungen* (kot v op. 78) 324.

⁸⁶ Od 317 listin Otona II., objavljenih v DO II., jih vsebuje sankcijsko formulo le 72, od katerih jih je bila velika večina izgotovljena v okviru italijanske pisarne. Za listine, ki jih je izstavljala nemška pisarna, je bila sankcijska formula bolj izjema kot pravilo: Joachim STUDTMANN, *Die Pönformel der mittelalterlichen Urkunden*, *Archiv für Urkundenforschung* 12 (1932) 360–361.

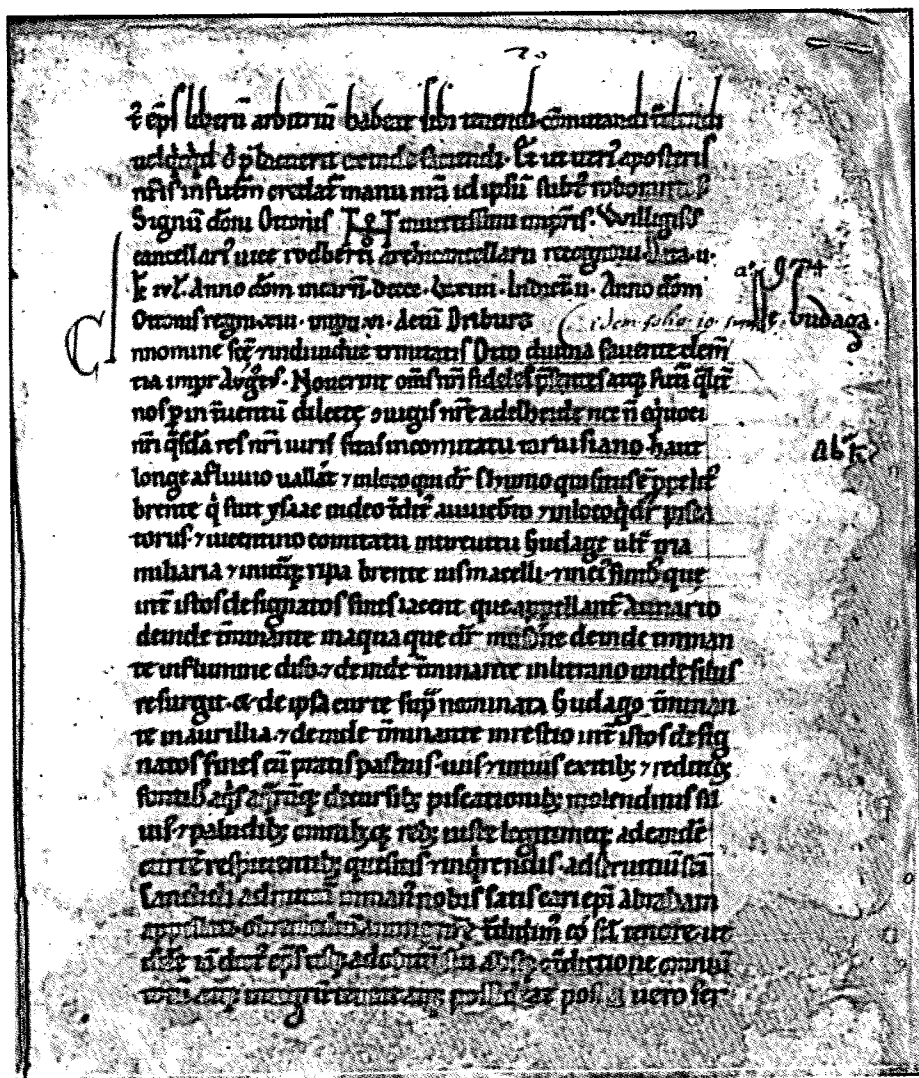
Slika 5: DO II 47, začetek prepisa (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, HL Freising 4, fol. 19r, 20r)

aprekacijskim *amen*. Medtem ko podpisni vrstici obeh listin, ki ne izkazuje nikakršnih posebnosti ali nepravilnosti, ne zahtevata kakšne posebne obravnave,⁸⁷ pa je potrebno nekoliko besed nameniti dataciji DO II 47 in DO II 66, ki je povzročila številnim izdajateljem,⁸⁸ pa tudi nepodpisane pisu spremne opombe k prevodu obeh listin v slovenščino v *Loških razgledih* iz leta 1973, velike težave.⁸⁹ Kot je bilo že zgoraj pokazano, vsebuje datumska vrstica DO II 66 (za

⁸⁷ Prim. Erben, Kaiser- (kot v op. 75) 315 sl.

⁸⁸ Gl. seznam izdaj z različnim datiranjem obeh listin v obeh uvodnih opombah za DO II 47 in 66.

⁸⁹ Darilni listini cesarja Otona II. iz leta 973 o dodelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu, *Loški razgledi* 20 (1973) 16: »Latinska izvirnika listin (sic!), DO II 47 je vendarle prepis, kar je razvidno tudi iz objave pri Zahnu, Codex diplomaticus (kot v op. 36) 37, po kateri sta bili listini ponatisnjeni v *Loških razgledih*; op. P. Š.) sta datirana po takratnem računanju let, ko so dneve od 25. marca dalje šteli že k prihodnjemu letu. Ker pade 2. dan pred juljskimi

Slika 6: DO II 47, konec prepisa (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, HL Freising 4, fol. 19^r, 20^r)

kalendami na 30. junij in 9. dan pred decembrskimi kalendami na 23. november, sta bili listini datirani z letom 974 (DCCCCLXXIII). Po novem koledarju sta pravilna datuma nastanka obeh listin 30. junij 973 in 23. november 973«. V navedenem tekstu je zaključek, da je treba listini datirati v leto 973 sicer pravilen, ne pa tudi pot do njega. Od uvedbe inkarnacijskega leta v datacijo vladarski listin leta 876, je namreč kot epoha – tj. dan, s katerim se začenja enoletni cikel – v vladarski pisarni poznih Karolingov, Otonov, Salijcev in Staufovcev skoraj izključno veljal 25. december oz. božič in, ki ga je imel v mislih neznani pisec citiranega odstavka, je v vladarski pisarni izpričan izjemoma samo leta 1014, za čas, ko se je cesar Henrik II. zadrževal v grofiji Pisa (Bresslau, Handbuch II (kot v op. 14) 429). Pisanski način štetja (*calculus Pisanus*), kjer je epoha 25. marec in je za datume med 25. marcem in 31. decembrom potrebno odšteti eno leto (medtem ko je po florentinskem načinu štetja (*calculus Florentinus*), ko se leto prav tako začenja 25. marca, potrebno eno leto prišteti), da dobimo leto našega današnjega štetja in, ki ga je imel v mislih neznani pisec citiranega odstavka, je v vladarski pisarni izpričan izjemoma samo leta 1014, za čas, ko se je cesar Henrik II. zadrževal v grofiji Pisa (Bresslau, Handbuch II (kot v op. 14) 429 sl.) in boja leta 1218 za časa Friderika II. (Hermann GROTEFEND, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalter und der Neuzeit (Hannover 1982¹²) 12).

razliko od DO II 47) neenotno datiranje: kraj (*actum*) se nanaša na pravno dejanje, *datum* pa na izgotovitev oz. izstavitev listine. Poleg tega se kronološki podatki, ki se nanašajo na leto in jih v dataciji navajata DO II 47 in DO II 66, ne ujemajo med seboj. Eni se namreč nanašajo na leto 973, drugi pa na leto 974. Kot inkarnacijsko leto je v obeh listinah navedeno 974, v obeh je nadalje navedena II. indikcija in prav tako 13. leto Otonovega kraljevanja; le za leto cesarjevanja navaja DO II 47 6. leto, DO II 66 pa 7. leto. II. indikcija pade v celoti, oziroma v večini, v leto 974; pač odvisno od epohe, ko se začenja štetje leta (*indictio Romana* 25. decembra; *indictio Bedana* 24. septembra).⁹⁰ 13. leto Otonovega kraljevanja, ki se začenja s 26. majem 961, ko je bil v Aachnu pomaziljen za kralja, pade v leto 973, prav tako tudi 6. leto cesarjevanja, ki se začenja 25. decembra. 967 s kronanjem v Rimu, medtem ko spada 7. leto cesarjevanja v leto 974.⁹¹ Glede na te podatke bi listini lahko datirali tako v leto 973 kot v leto 974. Toda slednje je skorajda neverjetno že zaradi cesarjevega itinerarja v letu 974, ki ga v septembru in oktobru izpolnjuje Otonov pohod proti Dancem na severu, nato pa njegovo zadrževanje na Saškem.⁹² Povrhu je bila poleti 974, kot je bilo že omenjeno, odkrita zarota proti Otonu II., v katero je bil vpleten tudi freisinski škof, in praktično nemogoče je, da bi Abraham, ki je moral v pregnanstvo, po tem datumu še lahko prejel DO II 66. Poleg tega DO II 47 in DO II 66 nista edini listini z nekonsistentnimi navedbami v datumski vrstici. Sickel, ki je v leto 973 uvrstil 40 listin Otona II. ugotavlja, da jih ima le 11 navedeno pravo inkarnacijsko leto, kar 26 pa leto 974. Za to je odgovoren zlasti nam že poznani notar Herward, ki je koncipiral tudi DO II 47 in ki je praviloma pisal 974 namesto 973. Njegova negotovost v preračunavanju in pisanju števil je izpričana že v času njegovega delovanja v pisarni Otona I.⁹³ Podobno je z indikcijo in leti kraljevanja ter cesarjevanja, le da so tu napake precej bolj redke. V DO II 47 je indikcija zagotovo napačna (II. namesto I.), medtem ko bi II. indikcija v DO II 66 – v primeru, da je bila računana na osnovi bedajske epohe, ki se je začela 24.9. – lahko bila pravilna. Leta kraljevanja so podana v obeh listinah pravilno, pri letih cesarjevanja pa je v DO II 66 to število za eno previsoko.⁹⁴

Preden zaključimo z diplomatično analizo notranjih in zunanjih značilnosti DO II 47 in DO II 66 in tako izčrpamo možnosti, ki jih le-ta ponuja, se je potrebno zaustaviti še pri diktatu obeh listin. Po Sicklu naj bi diktat DO II 66 sledil konceptu DO II 47 na način, da ga je pisar stiliziral,⁹⁵ kar je razumeti, da je bila DO II 47 predloga oz. predlistina za DO II 66, v kateri pa je bilo marsikaj na novo formulirano. Toda primerjava konteksta – protokol in eshatokol zaradi svojih visokoformaliziranih formul nista primerna za primerjavo diktata – izpričuje precej neenotno podobo in diktat DO II 66 se še najbolj približa DO II 47 v publikaciji, kjer gre resnično le za drobne stilistične razlike.

DO II 47

*Noverit omnium industria fidelium nostrorum
tam presentium quam et futurorum ...*

DO II 66

*Noverit igitur omnium fidelium nostrorum
praesentium scilicet et futurorum industria...*

Toda že v intervencijski formuli se diktata med seboj praktično že povsem razlikujeta in pisec DO II 66 uporablja povsem druge izraze in tudi formulacije kot DO II 47, pa čeprav je v vsebinskem oziru med obema listinama razlika edino ta, da namesto cesarjeve matere kot intervent v DO II 66 nastopa njegova žena. V kolikor bi pisec DO II 66 sledil DO II 47, bi bilo vse kar bi moral storiti, zamenjati Adelhaidino ime s Teofaninim. V resnici pa je na nov način vpeljal v intervencijsko formulo tudi bavarskega vojvodo Henrika, ki se pojavlja v obeh listinah.

⁹⁰ Grška indikcija, ki se začenja s 1.9., in sienska indikcija, ki se začenja z 8.9., sta puščeni ob strani, saj nista bil. v uporabi v cesarski pisarni: prva je bila uporabljana na vzhodu, druga pa izključno v Sieni.

⁹¹ Za epohalne dneve posameznih štetij gl. Sickel, Otto II. (kot v op. 57) 6, 7.

⁹² Uhlirz, Jahrbücher (kot v op. 4) 55–59.

⁹³ Sickel, Erläuterungen (kot v op. 35) 128.

⁹⁴ Sickel, Erläuterungen (kot v op. 35) 129. O ne tako redkih napakah v dataciji vladarskih listin gl. Bresslau, Handbuch II (kot v op. 14) 441 sl.

⁹⁵ Sickel v uvodni opombi k DO II 66.

DO II 47

... *qualiter* per interventum dilecte matris
nostrę Adelheide et fidelis nostri videlicet
Heinrici ducis ...

DO II 66

... *qaliter* nos dignis et admodum honestis
petitionibus dilectissimę coniugis *nostrę*
Theophanu nec non cari nepotis *nostr*i
Baioariorum ducis *Heinrici* suppliciter
obsequendo rogati ...

Tudi v dispoziciji so razlike v diktatu precejšnje. Te so v tem najmanj formalnem delu listine same po sebi razumljive v tistem delu, kjer gre za opis meja podeljene posesti in ko je bilo potrebno opisati dve različni situaciji. Toda nespregljive razlike so tudi v navedbi politično-pokrajinskega okvirja, ki je bil isti za obe darovnici.

DO II 47

... *quasdam partes nostre proprietatis sitas*
in ducatu prefati ducis et in comitatu Poponis
comitis quod Carniola vocatur et quod vulgo
Creina marcha appellatur ...

DO II 66

... *quandam nostrę proprietatis partem* in
regione vulgari vocabulo *Chreine* et in
marcha et in comitatu Paponis comitis sitam
...

Kljub relativno številnim paralelam v obeh diktatih zgoraj navedenega teksta, koncipist DO II 66 ni mogel slediti diktatu DO II 47, saj se mu v obratnem primeru ne bi moglo zgoditi, da bi za ljudsko ime Poponove grofije, ki je sporočeno v DO II 47 in ki ga očitno ni poznal, moral pustiti prazen prostor v listini. Tudi razlike v tako zelo formaliziranem delu dispozicije, kot je pertinenčna formula, zbujajo dvom, da bi koncipist DO II 66 pred seboj imel DO II 47, še zlasti, ker je ta formula v DO II 47 obsežnejša kot v DO II 66 in omenja zelo pomembno pertinenco (dvore s pripadajočimi nesvobodnjaki – mancipiji), za katero ni razloga, da bi jo v DO II 66 izpustili.⁹⁶

DO II 47

... *cum omnibus rebus iure legitime ad*
pretitulata loca aspicientibus, cum curtilibus
et *ędificiis* mancipiis utriusque sexus, si inibi
nostri iuris inveniuntur, agris *cultis et incultis*
pratis pascuis silvis aquis aquarumque
decursibus molendinis piscationibus
venationibus vineis et vinetis viis et inviis
exitibus et redditibus quesitis et inquirendis
mobilibus et immobilibus.

DO II 66

... *cum terris cultis et incultis pratis pascuis*
silvis aedificiis aquis aquarumve decursibus
ipsoque iam dicto foresto *venationibus*
piscationibus molendinis mobilibus et
immobilibus viis et inviis exitibus et redditibus
quaesitis et inquirendis et cum omnibus iure
legaliterque ad hec pertinentibus.

Če nadalje primerjamo še obe klavzuli v dispoziciji (o pravici do prostega razpolaganja in o prepovedi vmešavanja tretjih oseb), se tudi tu pokažejo zelo pomembne razlike v diktatu. Poleg tega se prva klavzula v DO II 47 navezuje na ukaz o listinjenju in pečatenju, medtem ko je v DO II 66 povsem izločena iz koroboracije.

DO II 47

... per quod volumus firmiterque iubemus,
quaetunus prefatus *episcopus liberum*
arbitrium habeat sibi *tenendi commutandi*
tradendi vel *quicquid* sibi placuerit exinde
faciendi.

DO II 66

... tali consistant ratione ... ut ipse iam dictus
episcopus libero deinceps perfruatur *arbitrio*
haec omnia *tenendi* dandi vendendi
commutandi seu *quicquid inde* voluerit
faciendi.

⁹⁶ Novejše raziskave kažejo, da pertinenčne formule niso bile zgolj formalne fraze, ampak da so vsaj v določeni meri odražale dejansko stanje: Berent SCHWINEKÖPER, »Cum aquis aquarumve decursibus«. Zu den Pertinenzformeln der Herrscherurkunden bis zur Zeit Ottos I., Festschrift für Helmut Beumann (hrsg. Kurt-Ulrich JÄSCHKE u. Reinhard WENSKUS, Sigmaringen 1977) 22 sl.; Fichtenau, Forschungen (kot v op. 78) 319.

... volumus ... *et ut nullus comes* vel dux seu ulla *persona* in aliquo *se intromittat absque licentia* vel iussione prefati *episcopi* Abrahe aut illius hominis cui episcopus hoc ad regendum commiserit.

Praecipimus etiam ut nullus comes nec iudex sive deanus neque aliqua *persona* ius habeat *se intromittendi absque licentia episcopi aut eius cuicumque ipse commendaverit.*

Zaradi klavzule o pravici do prostega razpolaganja s podeljeno posestvijo, ki se v DO II 47 navezuje na ukaz o listinjenju in pečatenju, je tudi diktat koroboracijske formule v obeh listinah, kljub uporabi nekaterih enakih ali podobnih izrazov, v bistvu različen.

DO II 47

Et ut hæc nostrę donationis auctoritas firmior stabiliorque permaneat, *iussimus* quoque hoc presens preceptum inde *conscribi anulique nostri* inpressione sigillari ... Et ut verius a posteris nostris in futurum credatur, *manu* nostra id ipsum *subtus* roborantes.

DO II 66

Et ut hæc nostrę largitionis auctoritas firmior stabiliorque cunctis sanctę dei aecclesię filiis perpetim credatur, hanc cartam *inscribi iussimus anuloque nostro* signatam *manu* propria *subtus* eam firmavimus.

Gomja primerjava posameznih delov konteksta je pokazala tako velike razlike med obema diktatoma, da bi jih le težko označili za stilistične. To pa v nasprotju s Sicklom pomeni, da je moral diktat (koncept) DO II 66 nastati neodvisno od DO II 47. To mnenje še prav posebej potrjuje dejstvo, da je ljudsko ime za Kranjsko, ki je sporočeno že v DO II 47, bilo v DO II 66 vneseno šele naknadno in ga pisec listine torej ni poznal. Hkrati to pomeni, da DO II 47 ni mogla biti predloga za DO II 66.

DO II 66 tudi ni le druga izgotovitev DO II 47, kot je mislil njen izdajatelj v MGH in za njim še nekateri, ki naj bi nastala samo zaradi natančnejše navedbe meja podeljene posesti.⁹⁷ Z DO II 66 je cesar namreč podelil povsem novo posest (vzhodno Poljansko dolino in Sorško polje vzhodno od Žabnice, ki pa se je na severu (po gorskih vrhovih, ki ločujejo Selško in Poljansko dolino) in na zahodu (ob Žabnici) stikala s posestjo, ki je bila podeljena z DO II 47. Ker je severna in zahodna meja posesti podeljene z DO II 66 identična z južno in vzhodno mejo posesti podeljene z DO II 47, se v DO II 66 seveda omenjajo topografske oznake, ki so bile že v DO II 47. Sickel in njemu sledeči, ki jim podrobna (historična) topografija loškega ozemlja seveda ni mogla biti domača, so zato mislili, da DO II 66 le natančneje opisuje meje podeljenega že v DO II 47.

S tem zaključujem paleografsko-diplomatični pregled, katerega težišče je bila DO II 66, in prehajam na interpretacijo dobljenih ugotovitev glede nastanka omenjene listine. Glede na to, da je bila DO II 66 pečatena, še preden je bila napisana, in da jo je zapisal pisar, katerega delovanje drugače ni izpričano v cesarski pisarni, bi lahko sklepali, da je DO II 66 bila prejemniška izgotovitev; se pravi listina, ki jo je dal napisati prejemnik in jo je vladar kasneje samo overovil. Takšna praksa ni bila v tistem času nič izjemnega, v primeru nekaterih prejemnikov je bila celo običajna.⁹⁸ To, da je bila listina pečatena in opremljena z rekognicijskim znakom, še preden je bila napisana, bi lahko celo pomenilo, da je izstavitelj prejemniku izročil ti. blanket oz. bianco listino, na katero je slednji nato napisal kompletno vsebino z eshatokolom vred, kjer je prvotno le v datumski vrstici pustil prazna mesta za datum. Izstavitev blanketa je bila sicer zelo redka, a ne nepoznana praksa vladarske pisarne.⁹⁹ Možno bi torej bilo, da je po dogovoru o pravnem dejanju podelitve v Heiligenstadtu (*actum*; po 22. oktobru) izstavil Oton II. Abrahamu blanket, na katerega

⁹⁷ Sickel v uvodni opombi k DO II 66 (*zweite Ausfertigung*); isti, Erläuterungen (kot v op. 35) 123 (*Urkunde mit Duplicat, zweifacher Exemplar*); enako Ficker, Beiträge II (kot v op. 34) 49; Brunner, Herzogtümer (kot v op. 11) 460, op. 98.

⁹⁸ Bresslau, Handbuch I (kot v op. 14) 460 sl.

⁹⁹ Prim. Ficker, Beiträge II (kot v op. 34) 191; Bresslau, Handbuch I (kot v op. 14) 461 in op. 3. Od Sickla naprej je veljalo, da je bila tudi ti. Ostariški listina (DO III 232), za katero je znano, da je nastala pri prejemniku in da ji je kot predloga služila DO II 66, blanket. Vendar so zadnje raziskave (Dienst, Paläographisch (kot v op. 40) 6) pokazale, da je veliko bolj verjetno, da je šlo le za prejemniško izgotovitev.

je škofov pisar nato napisal besedilo listine, ki je bila nato 23. novembra v Duisburgu predložena cesarski pisarni v pregled in odobritev in hkrati opremljena z datumom (*datum*). Takrat bi lahko prišlo tudi do pripisa manjkajoče klavzule o nevmešavanju tretjih oseb v škofovo posest na koncu konteksta.

Vse to bi bilo možno, če ne bi bilo ljudsko ime Kranjske šele kasneje vpisano v listino. Le pomislimo: Abraham in njegova škofija sta le slabih pet mesecev pred DO II 66 dobila v last prvo posest na Kranjskem. V DO II 47, ki jo je seveda hranil prejemnik, je povsem jasno zapisano, da leži le-ta »v grofiji grofa Popona, ki se imenuje Karniola in v ljudskem jeziku kliče Kranjska marka«. DO II 66 podeljuje posest ne samo v isti grofiji, ampak je tudi tamkajšnji grof še vedno isti kot v DO II 47 in nemogoče si je predstavljati, da v Freisingu ne bi vedeli za domače ime pokrajine, v kateri je ležala njihova novopridobljena posest, ki je poleg tega še mejila na ono, podeljeno 30. junija 973. Kasnejši vpis kranjskega imena tako izključuje možnost, da je DO II 66 prejemniška izgotovitev.¹⁰⁰ Proti govori tudi to, da se DO II 66 v svojem diktatu tako pomembno razlikuje od DO II 47, da ta lista očitno ni bila predloga za DO II 66. Prav to pa je značilno za prejemniške izgotovitve; namreč, da se je prejemnik pri pisanju takšne listine, če je bilo le mogoče, naslonil na vladarsko listino podobne vsebine, ki jo je že imel v svojem arhivu, in po njej koncipiral besedilo nove listine. V tem oziru in kontekstu bi bila DO II 47 več kot odlična predloga za DO II 66. Zagotovo najmanj tako dobra, če ne še boljša, kot je bila leta 996 DO II 66 predloga za DO III 232 (Ostarrichi lista), ki je prejemniška izgotovitev, nastala v Freisingu.¹⁰¹

DO II 66 je torej tako kot DO II 47 morala nastati v okviru cesarske pisarne. Ni izključiti, da jo je koncipiral notar Herward, ki je po Sicklu sestavil tudi DO II 47. Zapisati pa jo je moral nek pisar, ki je bil priložnostno pritegnjen v delo v pisarni in ki je kljub temu, da ni bil spadal med stalni pisarniški personal, odlično obvladal umetnost in obrt pisanja vladarskih listin. Predstavljamo si lahko, da je DO II 66 nastala na način, da je po dogovoru o pravnem dejanju podelitve (*actum*, Heiligenstadt) prišlo do koncipiranja (vsekakor na podlagi neke predloge, ki je vsebovala opis meja podeljene posesti) in nato do zapisa listine na iz neznanega razloga že pečaten pergament, ki ga je imela pisarna »na zalogi«. ¹⁰² Ob izgotovitvi (izročitvi) listine (*datum*), je nato lahko prišlo do vpisa datuma in vnosa imena Kranjske.

Za konec naj omenim, da je nedvomno v vladarski pisarni nastala tudi DO III 58, lista, s katero je Oton III. leta 989 potrdil škofu Abrahamu in freisinški škofiji posest, ki jo je z DO II 66 podelil njegov oče. Lista je nastala tako, da je Abraham predložil Otonu III. v potrditev DO II 66 (zakaj ne tudi DO II 47, ni jasno) in v vladarski pisarni so na njeni podlagi izgotovili DO III 58, ki je kot potrditvena lista kar najbolj natančno sledila predlogi (z izjemo protokola in eshatokola seveda).¹⁰³ Zamenjati je bilo potrebno le ime kranjskega grofa, ki ni bil več Popo ampak Waltilo, medtem ko sta imeni obeh interventov – Teofanu in Henrika – lahko ostali celo nespremenjeni, čeprav je leta 973 v tej vlogi nastopal bavarski vojvoda Henrik II. (Prepirljivec), leta 989 pa koroški vojvoda Henrik I. (iz rodu Luitpoldingov). Dodali pa so tudi pasus, ki je na enem odseku natančneje določal mejo Freisingu podeljene posesti in iz katere je bila izvzeta lastnina (zemljiška posest), ki jo je Oton III. že pred 989 podelil nekemu Pribislavu. Ta vsebinsko in historično izredno pomemben vrinec v tekst potrditvene listine – priča namreč o pripadniku starega domačega slovanskega prebivalstva, ki se je uspešno integriral v novo družbeno elito¹⁰⁴ –, ki seveda Freisingu ni bil v korist, je v listino lahko prišel le s posredovanjem prizadete stranke, ki je bila v stanju pri vladarju oz. v njegovi pisarni uveljaviti svoje pravice.

¹⁰⁰ Tako očitno Dienst, Paläographisch (kot v op. 40) 4 in op. 13, ki predpostavlja, da bi podrobnejše primerjalne raziskave v freisinškem skriptoriju 10. stoletja delujočega personala s pisavo DO II 66 lahko razkrile identiteto pisarja listine.

¹⁰¹ Gl. op. 99.

¹⁰² Prim. Ficker, Beiträge II (kot v op. 34) 191 sl.

¹⁰³ Gl. uvodno opombo v DO III 58. Za potrditvene listine pa Bresslau, Handbuch II (kot v op. 14) 283 sl.

¹⁰⁴ Prim. Kos, Zgodovinske črtice (kot v op. 29) 270 sl.; Blaznik, Škofja Loka (kot v op. 3) 13; Vilfan, Zemljiška gospodstva (kot v op. 27) 120.

Zusammenfassung

Diplomatische und paläographische Anmerkungen zu den Urkunden Ottos II. über die Verleihung der Besitzung Loka (Lack) an das Bistum Freising (DO II 47 und DO II 66)

Peter Štih

Am 30. Juni (DO II 47) und am 23. November (DO II 66) 973 stellte Otto II. zwei Urkunden aus, mit denen er dem Bistum Freising und dessen Bischof Abraham ausgedehnte Ländereien im zentralen Teil der damaligen Markgrafschaft Krain verlieh. Durch die beiden Schenkungsurkunden wurden die Grundlagen der Herrschaft Loka (Lack) gelegt, die die Freisinger Bischöfe bis zur Säkularisation im Jahre 1803 innehatten und die im slowenischen Raum – auch wegen der Forschungsperspektiven – eine der bedeutendsten ist (war). Die Urkunden aus dem Jahre 973 stellen nicht nur die grundlegendsten Dokumente für die Geschichte der Herrschaft Loka (Lack) dar, sondern sie sind auch von außerordentlicher Bedeutung für die politische, verfassungsrechtliche, siedlungsgeschichtliche und soziale Geschichte Krains (und der slowenischen Geschichte überhaupt) am Übergang vom Früh- zum Hochmittelalter. Dabei handelt es sich um die erste unumstrittene Verleihung eines Landbesitzes seitens der Krone auf dem Gebiet des heutigen Slowenien. Darüber hinaus ist DO II 66 die älteste in ihrer Urschrift erhaltene Herrscherurkunde, die sich auf Krain bezieht.

Die heute unklaren Beweggründe Ottos II., bereits bei seinem Herrschaftsantritt dem Bistum Freising eine so umfangreiche Besitzung zu verleihen, dürfte die Narratio der beiden Urkunden enthalten haben, diese fehlt jedoch (so wie die Arenga auch) sowohl in DO II 47 als auch in DO II 66. Da Bischof Abraham im Juni 973 beim Kaiser auf dem Reichstag in Worms weilte, kann vorausgesetzt werden, daß bei dieser Gelegenheit die erste Verleihung von Landbesitz vereinbart wurde, der bald darauf auch die Ausfertigung des DO II 47 folgte. Damals dürften der Kanzlei auch die genauen topographischen Daten vermittelt worden sein, aufgrund deren die verliehene Besitzung abgegrenzt wurde, und die vor Ort versammelt werden mußten. Hinsichtlich der Entstehung des DO II 66 (23. November 973 – Heiligenstadt), das eine nichteinheitliche Datierung enthält (*actum* (Heiligenstadt) bezieht sich wahrscheinlich auf die Rechtshandlung, *datum* (23. November 973) dagegen auf die etwas später erfolgte Beurkundung der Rechtshandlung), kann man folgern, daß die Entscheidung über die Verleihung eines weiteren umfangreichen Landkomplexes in Krain an das Bistum Freising in Heiligenstadt in Südsachsen getroffen wurde, wo nach dem 22. Oktober Hof gehalten wurde, die Urkunde selbst wurde dagegen erst am 23. November angefertigt, als sich der Hof bereits in Duisburg am Rhein befand.

DO II 47 wurde von einem Notar konzipiert (Sickel bezeichnete ihn mit dem Sigel WB; später stellte sich heraus, daß er mit dem Notar-Kaplan Herward identisch ist), der ein Lehrer der Klosterschule in Aschaffenburg war und mit seiner regen Tätigkeit in den letzten Jahren Ottos I. und in den ersten Jahren der selbständigen Herrschaft Ottos II. in der Herrscherkanzlei den Ton angab. Laut Sickel soll das Diktat des DO II 66 nach Herwards Konzept stilisiert worden sein und DO II 66 nur eine zweite Ausfertigung des DO II 47 gewesen sein. Der Vergleich des Diktats der beiden Urkunden wies große Unterschiede auf, demzufolge mußte DO II 66 unabhängig von DO II 47 entstanden sein. Darüber hinaus ist DO II 66 nicht nur eine zweite Ausfertigung des DO II 47. Mit DO II 66 verlieh der Herrscher einen ganz neuen Besitz, der im Norden und im Westen jenen Besitz berührte, der mit DO II 47 verliehen worden war. Deswegen werden in DO II 66 topographische Daten erwähnt, die bereits in DO II 47 anzutreffen sind. Sickel und seine Nachfolger, denen die genaue Topographie der Besitzung in Loka (Lack) nicht vertraut sein konnte, dachten daher, daß DO II 66 nur eine nähere Beschreibung des Grenzverlaufs der bereits in DO II 47 verliehenen Besitzung darstelle.

Die paläographische Untersuchung des DO II 66 (DO II 47 ist nur in späteren Abschriften in den Freisinger Kopialbüchern überliefert, das älteste stammt aus der Mitte des 12. Jahrhunderts) förderte folgende Ergebnisse zutage: die Urkunde ist in einer gleichmäßigen, schön geformten diplomatischen Minuskel abgefaßt mit typischen Elementen dieser Schrift (offenes *a*, zweistöckiges *c*, typische Ligaturen, typische Abkürzungen usw.), die in ihrer Gesamtheit aus der Feder einer einzigen, jedoch unbekannten Hand stammt. Die letzten vier Zeilen des Textblocks sind wegen des Siegels und des Rekognitionszeichens kürzer als die anderen. Dennoch besteht kein einleuchtender Grund dafür, daß der Schreiber Platz für Siegel und Rekognitionszeichen ausgelassen hätte (weswegen die letzten zwei Zeilen noch etwas kürzer sind als die zwei vorangehenden), gibt es doch für beide genug Platz in der Höhe der Signumzeile und der Rekognitionszeile, einer sonst üblichen Stelle – es sei denn, sowohl das Siegel als auch das Rekognitionszeichen hätten sich auf dem Pergament befunden noch bevor der Schreiber den Text zu schreiben begann und ihnen ausweichen mußte. Dies bedeutet, daß DO II 66 mit dem Siegel beglaubigt und mit dem Rekognitionszeichen versehen

worden sein muß, bevor es abgefaßt wurde. Bereits Sickel stellte fest, daß die Wörter *vocabulo Chreine* in der dritten Zeile später in den dafür freigelassenen Raum in der Urkunde eingetragen worden seien. Das bedeutet, daß der Volksname der Grafschaft Popons (Krain) dem Konzipisten und Verfasser der Urkunde nicht bekannt war. Auch die Datumszeile erweckt den Eindruck, daß die Zeitangaben erst später in die Urkunde eingetragen wurden, was mit der nichteinheitlichen Datierung in Zusammenhang gebracht werden kann.

Im Gegensatz zu der paläographischen Untersuchung konnte bei der Betrachtung der inneren Struktur außer DO II 66 auch DO II 47 herangezogen werden. Das Formular der beiden Urkunden ist identisch, sie enthalten die gleichen Urkundenformeln, innerhalb deren es natürlich Unterschiede (Diktat!), Einzelheiten und Besonderheiten gibt. So befindet sich etwa die Klausel über die Nichteinmischung von Drittpersonen in das verliehene Besitztum ohne Erlaubnis des Empfängers, die in der Regel am Ende der Dispositio und vor der Corroboratio steht (richtig in DO II 47), in DO II 66 an falscher Stelle, hinter der Corroboratio, und mit ihr wird der Kontext abgeschlossen. Ihre Stellung läßt sich dahingehend erklären, daß sie vom Ingrossator beim Abschreiben zunächst übersehen und am Ende des Kontextes nachgetragen wurde. Darüberhinaus ist es durchaus möglich, daß sie bereits im Konzept fehlte. In der Datierungszeile der beiden Urkunden stimmen die chronologischen Angaben, die sich auf das Jahr beziehen (Inkarnationsjahr, Indiktion, Jahre der königlichen und kaiserlichen Regierung), nicht überein. Die einen beziehen sich auf das Jahr 973, die anderen auf das Jahr 974.

Die Ergebnisse der paläographisch-diplomatischen Untersuchung des DO II 47 und DO II 66 ermöglichten zum Schluß bestimmte Schlußfolgerungen im Hinblick auf die Entstehung des DO II 66, die im Mittelpunkt der durchgeführten Forschung stand. Aufgrund dessen, daß die Besiegelung des DO II 66 vor seiner Herstellung erfolgte und daß es von einem Schreiber verfaßt wurde, dessen Tätigkeit in der Kaiserkanzlei sonst nicht überliefert ist, könnte man folgern, daß DO II 66 eine Empfängerausfertigung ist. Die Tatsache, daß die Urkunde gesiegelt und mit dem Rekognitionszeichen versehen wurde, bevor ihre Abfassung erfolgte, könnte sogar bedeuten, daß der Aussteller dem Empfänger das Blankett ausgehändigt hatte, worauf letzterer den ganzen Inhalt samt Eschatokoll da eingetragen haben kann, wo er ursprünglich nur in der Datierungszeile leere Stellen für das Datum freigelassen hatte. Es wäre also durchaus möglich, daß nach der in Heiligenstadt erfolgten Rechtshandlung (*actum*; nach dem 22. Oktober) Otto II. dem Bischof Abraham ein Blankett ausgestellt hat, auf welches der Schreiber des Bischofs dann den Text der Urkunde eintrug, die dann am 23. November in Duisburg der Kaiserkanzlei zur Einsicht und Bestätigung vorgelegt und zugleich mit dem Datum (*datum*) versehen wurde. Da könnte auch die fehlende Klausel über die Nichteinmischung von Drittpersonen in den Bischofsbesitz am Textende nachgetragen worden sein. All das wäre möglich gewesen, wenn der Volksname für Krain nicht erst später in die Urkunde eingetragen worden wäre. Man muß folgendes bedenken: der erste Landkomplex in Krain wurde nur knapp fünf Monate vor DO II 66 in Besitz Abrahams und seines Bistums überführt, und zwar mit DO II 47, das der Empfänger natürlich in seinem Archiv aufbewahrte. Mit DO II 66 wird nicht nur eine Besitzung in derselben Grafschaft verliehen, sondern der dortige Graf ist auch noch immer derselbe wie in DO II 47, und man kann sich kaum vorstellen, daß man in Freising nichts von dem heimischen Namen des Gebiets gewußt haben soll (er wird in DO II 47 erwähnt!), in dem die neuerworbene Besitzung lag, die außerdem an jene grenzte, die zuvor mit DO II 47 verliehen worden war. Die spätere Eintragung des krainischen Namens schließt folglich die Möglichkeit aus, daß DO II 66 eine Empfängerausfertigung ist. Dagegen spricht auch die Tatsache, daß sich DO II 66 in seinem Diktat so stark von DO II 47 unterscheidet, daß diese Urkunde offensichtlich nicht als Vorlage des DO II 66 verwendet wurde. Eben dies ist charakteristisch für Empfängerausfertigungen: der Empfänger stützte sich bei der Ausfertigung solcher Urkunden nach Möglichkeit auf Herrscherurkunden ähnlichen Inhalts, die er bereits in seinem Archiv aufbewahrte, und er konzipierte nach dieser Vorlage den Text der neuen Urkunde. In dieser Hinsicht und in diesem Zusammenhang wäre DO II 47 mehr als eine ausgezeichnete Vorlage für DO II 66 gewesen. Auf jeden Fall wenigstens so gut, wenn nicht noch besser, als im Jahre 996 DO II 66 als Vorlage für DO III 232 (die Ostarrichi-Urkunde), eine in Freising entstandene Empfängerausfertigung. DO II 66 muß, so wie DO II 47 auch, im Rahmen der Kaiserkanzlei entstanden sein. Es ist nicht auszuschließen, daß es vom Notar Herward konzipiert wurde, der nach Sickel auch DO II 47 ausgefertigt hat. Sie muß von einem Schreiber abgefaßt worden sein, der gelegentlich zur Kanzleiarbeit herangezogen wurde. Obwohl er nicht zum Stammpersonal der Kanzlei gehörte, beherrschte er die Kunst der Abfassung von Herrscherurkunden ausgezeichnet. Es ist nachvollziehbar, daß DO II 66 auf die Weise entstanden ist, daß es nach der Rechtshandlung (*actum*, Heiligenstadt) zu seiner Konzipierung kam (auf jeden Fall aufgrund einer Vorlage, die die Beschreibung der Grenze der verliehenen Besitzung enthielt) und dann zur Ausfertigung der Urkunde – mithilfe eines aus unbekanntem Grund gesiegelten Pergamentblattes, das die Kanzlei »vorrätig« hatte. Bei der Ausfertigung (Ausstellung) der Urkunde (*datum*) können das Datum und der Name Krains eingetragen worden sein.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: 061/1769-210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev.

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev *Zgodovinski časopis*, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številne domače in tuje muzeje in galerije. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 2, 50101-678-49040.

Vplačilo članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 2000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 2250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej novejšje zgodovine, 3001 Celje, Prešernova 17, pp. 87

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 4000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod RS za šolstvo in šport – organizacijska enota, 8000 Novo mesto, Novi trg 3

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 4220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 8330 Metlika, Trg svobode 4

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 3210 Slovenske Konjice

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postfach 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej, 2380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 6000 Koper/Capodistria

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Igor Grdina

Ipavci

Enkrat v življenju se smeje Apolon

Dom in rod

Na prizoriščih zgodb o dobrem in zlem na Zemlji se Ipavci pojavijo razmeroma pozno; zgodovina tega rodu je vse do srede 18. stoletja zakrita s tančico skrivnostnosti. Le priimek namiguje, da gre najzgodnejše družinske korenine iskati v Vipavi.¹

11. avgusta 1776 se je odsluženemu vojaškemu ranocelniku Juriju Ipavcu,² stanujočem v belokranjskem Gradcu na hišni številki 11, in njegovi zakonski družici Mariji rodil sin Franc. Na jožefinskem vojaškem zemljevidu, ki je bil za notranjeavstrijske dežele izrisan v letih 1784–1787, je vas Gradac prikazana kot naselje s 24 objekti, izmed katerih sta kot »trdni zgradbi« označena zgolj plemiški dvorec – sicer središče zemljiškega gospostva, ki je obstajalo že v srednjem veku – in kapela.³ Novorojenca je krstil podzemeljski župnik Mihael Konda, botra pa sta mu bila Miklavž Zupančič in Ana Šimonič.⁴

Poklic »feldšerarja«,⁵ ki se mu je v prvi polovici 18. stoletja zapisal Jurij Ipavec, ni užival posebnega ugleda, bil pa je v terezijanski dobi kontinentalnih vojn nadvse potreben in iskan. Tako si je Jurija prav lahko predstavljati na bojiščih avstrijske nasledstvene (1740–1748), morda pa tudi sedemletne (1756–1763) vojne, čeprav dokumenti davnih dni o tem ne vedo povedati nič konkretnega.⁶ Morebiti njegova ustalitev v Gradcu, ki je v neposredni bližini hrvaške meje – s tem pa tudi nekdanje Vojne krajine –, prikrito govori o njegovi povezanosti s tamkajšnjimi regimenti.⁷ Hkrati more vojaški poklic vsaj do neke mere pojasniti zabrisanost korenin Jurijevega rodu: vse do spopadov različnih domovin, ki so se porodile iz francoske revolucije in podvigov njenega cesarskega dediča Napoleona, so bile poljane slave, krvi in smrti edino pravo prizorišče vojščakovnega življenja.⁸

¹ Tudi družinsko izročilo je vedelo povedati, da rod izvira iz Vipave. Prim. pripoved mariborskega ginekologa Benjamina Ipavca Emanu Pertlu v: E. Pertl, Ipavci kot zdravniki, brošura Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem, Šentjur 1972, 23. D. Pokorn pravi, da se je Jurij v resnici pisal Vipavec (D. Pokorn, Skladatelji Ipavci, 19. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1983, 272, opomba 1), kar potrjujejo tudi vpisi v krstno knjigo podzemeljske župnije.

² V krstni knjigi podzemeljske župnije za leta 1756–1784 in 1795–1796 je Jurij ob rojstvih vseh otrok zapisan kot Vipavec, le leta 1774 kot Ipavec.

³ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. Sekcija 237, Ljubljana 1995, 125.

⁴ J. Barle, Ipavci. Prilog k zgodovini slovenske pesmi, Ljubljana 1909, 5.

⁵ V literaturi se pojavljajo različne oznake Jurijevega poklica: omenja se kot vojaški kirurg oz. vojaški lekarnik in kot vojaški ranocelc oz. »feldšerar«, to pa sta dve različni funkciji. »Feldšerarji« so bili vojaški brivci, ki so med drugim imeli nalogo, da ranjence evakuirajo z bojišča v zaledje in potem skrbijo zanje. Vojaški kirurgi so bili za stopničko višje in so nadzorovali delo »feldšerarjev«. V praksi pa se je delo enih in drugih očitno le malo razlikovalo, saj so ljudje oba poklica pogosto zamenjevali.

⁶ Morda je Jurij Ipavec sodeloval že v poslednji vojni karlinske dobe, v avstrijsko-turškem spopadu za prevlado na severnem Balkanu, ki ga je habsburška monarhija v letih 1737–1739 zelo neslavno izgubila, čeprav se je hirajoči osmanski imperij istočasno bojeval tudi z Rusijo.

⁷ J. Orožen v prvem delu svoje Zgodovine Celja in okolice (Celje 1971, 599) sicer navaja, da je bil Jurij Ipavec vojaški kirurg na Dunaju, vendar podatka ni mogoče preveriti.

⁸ Prim. npr. Vodnikov patriotski uvod v Pesmi za brambovce leta 1809 (V. Vodnik, Zbrano delo, Ljubljana 1988, 77, 78), kjer se že kaže nov odnos do vojne: »Svetli Cesar je vselej posebno skerbel svoje zveste podložne per dobriemu stanu ohraniti. Ob prejšnjih vojskah ni vabil vse junake k' orožju, inu je rajši nekoliko svojiga posestva drugim kralestvam

Mir, ki je zaznamoval vladavino Marije Terezije po letu 1748 oz. 1763, je Jurija Ipavca prisilil, da je svoje znanje in veščino uporabljal predvsem v civilnem življenju. Ranocelniki so v tistem času še pripadali istim cehovskim združenjem kot padarji (kopališčniki oz. v vsakdanji praksi predvsem brivci). Šele leta 1784 je Jožef II. njihovo veščino razglasil za »svobodno umetnost« in jo postavil nad rokodelstvo kopališčnikov. Jurij Ipavec tega povzdiga svojega stanu ni več dočakal, saj je umrl v četrtem letu življenja svojega sina Franca. Sicer pa mož najverjetneje sploh ni bil pravi (civilni) ranocelnik, ker bi si drugače za opravljanje svojega posla poiskal kak bolj obljuden kraj, ki bi mu zagotavljal številčnejšo klientelo in mu omogočal brezskrbnejšo existenco... Potem ko je slekel vojaško suknjo, se je na belokranjskem podeželju slej ko prej preživljal s padarskimi opravili. Torej z dokaj surovo obrtjo, ne z rafinirano umetnostjo.

Iz krstnih knjig podzemeljske župnije, v okvir katere je spadal tudi Gradac, je mogoče razbrati, da je bil Jurij Ipavec poročen dvakrat. Njegovi prvi soprogi je bilo ime Gertrud. Gre za preprosto domačinko Jero, ki jo matične knjige vodijo pod »imenitnejšo« – tj. knjižno oz. nemško – obliko imena ali pa za tujko? Ne vemo. Glede na dejstvo, da starodavni papirji ne izpričujejo kakšne velike zasidranosti družine Jurija Ipavca med okoličani (npr. redka botrovanja novorojencem sokrajanov), je bila njegova žena najbrž v resnici Gertrud. Torej tujka. V najboljšem primeru prebivalca kakšnega mesta na Slovenskem. Vojaka pot zanesle marsikam in ker se ves čas niti na fronti ni mogoče bojevati, se najde kakšna sladko-prešerna urica tudi za ljubezen, ki naredi znosno celo posurovelo vegetiranje v senci topovskih žrel. Ženska, ki po spletu srečnih – in še pogostejše nesrečnih – okoliščin postane »feldšeraševa« žena, ne more izbirati kraja bivanja: skupaj z otroki sledi možu kakor repatica kometu. Danes tukaj, jutri tam, pojutrišnjem morda nikjer...

Jurija in Gertrudo je usoda odložila v Gradcu in tam je bil 29. avgusta 1742 krščen njun sin Francišek Maksimilijan.⁹ 5. januarja 1745 mu je sledila hčerka Agneza. Dve leti pozneje, 28. januarja 1747, so prinesli h krstu Jurijevega in Gertrudinega sina Jožefa, 16. junija 1749 pa še Janeza. V začetku leta 1753 se je priokala na svet hčerka Marija. Morda se je ta porod končal z Gertrudino smrtjo, saj je pozneje na orumenelih listih matičnih knjig ni več srečati.¹⁰ Treba je opozoriti, da so bili botri Ipavčevim otrokom vsega spoštovanja vredne osebe: največkrat se v tej vlogi pojavlja baronesa Ana Marija Gusič. To kaže na Jurijev ugled v krogih lokalnega plemstva.¹¹ Ker pozneje, v času drugega zakona gradaškega padarja, botri njegovih otrok niso več tako imenitni, je mogoče sklepati, da je šlo z njegovo prakso počasi, a nezadržno navzdol.

Zanimivo je dejstvo, da se Jurij kljub svojemu poklicu, ki je bil potreben vsem in vsakršnim ljudem, razmeroma redko pojavlja kot boter: 3. septembra 1747 ga je v tej vlogi mogoče srečati pri rojstvu hčerke Matije Jankoviča, 12. julija 1749 pri rojstvu hčerke Matije Marentiča, 24. marca 1753 pa še pri rojstvu njegovega sina. 7. avgusta 1754 je gradaški padar botroval sinu Jurija Malešiča.¹² Ipavčeva družina v Beli krajini sredi 18. stoletja vsekakor ni pognala posebej globokih

prepustil, de bi mir ohranil. Al zdaj ne more nič več oddati, nič sebi odtergati, tudi ne eno samo deželo; scer naše Cesarstvo ob moč pride, celost inu samosvojnost zgubi, inu vsak močnejši sosed bi z' nami delal, kar bi hotel. Zdaj je na tim, al čmo biti, kar smo bili, al bomo v' nič. /.../ Bomo li roke križam deržali inu nemarno glédali, kako ptujci hočejo naše stare lastine jemati, naše dežele med seboj deliti, nas pod svoj strah siliti?« Celo podložniki konservativno usmerjenih režimov pod pritiskom razmer, ki jih je ustvarila francoska revolucija, okoli leta 1800 vsaj na bojem polju postajajo državljani. Hegel se navsezadnje sploh ni motil, ko je v bitki pri Jeni videl začetek nove epohe: čas je silil tudi navidez najbolj različne države k zelo podobnemu ukrepanju.

⁹ Drugo ime otroka – Maksimilijan – morebiti opozarja na povezanost Jurijeve žene s Celjem (oz. kultom tamkajšnjega svetnika). Se je eden od sinov gradaškega padarja (Matija) pozneje res le po naključju odpravil iskat srečo v to mesto? Vprašanje žal ostaja brez odgovora.

¹⁰ Prim. krstno knjigo podzemeljske župnije za obdobje 1740–1756, ki se hrani v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu. Verjetno je prva Jurijeva Marija umrla, saj sta pozneje še dve njegovi novorojenki vstopili v krščansko občestvo pod tem imenom – vendar ju je rodila druga mati.

¹¹ O Gusičih glej SBL I, Ljubljana 1925–1932, 275–277. Prim. še D. Kos, Urbarji za Belo krajino in Žužemberk (15.–18. stoletje), Ljubljana 1991, 60 in dalje. Gusiči so v 18. st. obvladovali belokranjska gospostva Gradac, Vinica in Zastava ter posestvo Domineče.

¹² Morda ne gre zgolj za naključje, da v krstnih knjigah podzemeljske župnije poleg Jurija najdevamo vsaj še enega Vipavca, tj. Janeza; temu se je leta 1747 rodil sin Miklavž (krščen 3. novembra 1747). Zanimivo je, da je imela Janezova žena zelo »nepodeželsko« ime (Doroteja). Sta bila Janez in Jurij sorodnika? Žal o tem ni mogoče reči nič konkretnega.

korenin.¹³ Najbrž so bili zdravniki tedaj preveč povezani s smrtjo, da bi si preprosti ljudje drznili prijateljovati z njimi. To bi bilo prehudo izzivanje usode...

O Juriju Ipavcu kot »glavi družine« po letu 1753 razmeroma dolgo časa ni ne duha ne sluha: šele 30. maja 1760 je bil krščen njegov naslednji otrok – sin Janez. Kot Jurijeva soproga se tedaj navaja ženska z imenom Marija. To pomeni, da padar tudi v sedemletni vojni ni bil ves čas na bojišču. Če je tam sploh bil. Morda vse od prvih let avstrijske nasledstvene vojne ni bil več sposoben za frontno službo.¹⁴

Zagotovo pa gradaški padar po smrti svoje prve žene še ni bil zrel za odpis in se je še enkrat podal pred oltar... Zakonske dolžnosti je – kakor prvič – vzel zelo resno; 1. julija 1761, torej dobro leto po rojstvu sina Janeza, je bila krščena njegova hčerka Ana. Zato pa je njegov naslednji otrok – sin Matija – izpričan v krstnih knjigah šele 10. oktobra 1765. Iz relativno velikega časovnega presledka med obema omenjenima otrokoma ne gre delati kakšnih posebej dramatičnih sklepov o morebitnih Jurijevih podvigih na bojnem polju, saj zakonca Ipavec tudi pozneje, ko je bil mir, nista ravno vsako leto poskrbela za naraščaj. Praksa gradaškega padarja je bila v drugem zakonu povsem enaka kot v prvem: nad prevelikim družinskim »naravnim prirastkom« v nobenem primeru ni bil navdušen. Svetopisemsko naročilo prvima človekoma: »Plodita se in množita ter napolnita zemljo!« je bilo pri njem morda že podrejeno plahim racionalnim razmislekom o reprodukciji človeškega rodu. Ekonomija preživetja je postajala v 18. stoletju hkratno vprašanje duš in teles; izgubljala je povsem eteričen značaj, kakršnega je imela v preteklosti. Navsezadnje pa ne gre pozabljati, da je bil Ipavec izkušen mož in po potrebi tudi večšč... Vrh vsega narava njegove dejavnosti ni terjala kdovekako impresivnega števila pridnih rok. Mogoče je ugotoviti, da so otroci v gospodarstvu padarskih (in podobnih) družin igrali le drugorazredno vlogo. Povsem drugače je bilo v kmečkem in klasičnem obrtniškem okolju.

Jurijev drugi zakon se je počasi bližal zenitu: njegov naslednji otrok je bil krščen 19. januarja 1768; ker je nosil enako ime kot prejšnji, je na dlani sklep, da je prvi Matija umrl. Drugi Matija je poznejši celjski »velmož in bogataš prvega reda«. A kdo bi si mogel tedaj v skromnih gradaških razmerah misliti, da so sojenice novemu Zemljanu v zibel položile obet tako imenitne prihodnosti? Deček je bil v resnici izvoljenec Fortune. Najbrž je v očetovi hiši igral vlogo prvorojenca, saj o njegovih starejših bratih in polbratih družinsko izročilo ne ve povedati ničesar. Tudi v padarskih družinah je sredi 18. stoletja smrt še uspela izterjati visok krvni davek; otroštvo je bilo pravzaprav najbolj tvegano obdobje življenja. Ljudem, ki so si otroke tedaj še predstavljali kot pomanjšane odrasle in se jim ni niti sanjalo, da gledajo resnico v zrcalu (dejansko so odrasli povečani otroci!), se je to moralo zdeti kar naravno.

Naslednji januar, ko so v Ipavčevi hiši spet imeli porodniške opravke, je prišel leta 1771.¹⁵ 10. januarja omenjenega leta je namreč bila krščena Jurijeva hčerka Marija, ki pa je kmalu umrla. Nadomestno Marijo so potem krstili 8. oktobra 1774. Tedaj se očetov priimek v matičnih knjigah podzemeljske župnije edinkrat navaja kot Ipavec in ne kot Vipavec. Čez dve leti je bil rojen naslednji sin, tj. Franc, 4. julija 1779 pa je bila krščena še poslednja padarjeva hčerka Margariča.¹⁶

Izgleda, da so bile Jurijeve premoženjske razmere ob koncu življenja kaj skromne, saj je moral iti njegov najmlajši sin Franc, ko je bil star 8 let in mu je umrla tudi mati, k svoji sestri (verjetno je mišljena polsestra Agneza)¹⁷ za pastirja. Dom Ipavčevih je v Gradcu kratko malo

¹³ Belokranjski urbarji za čas od 15. do 18. stoletja priimka Ipavec oz. Vipavec ne poznajo (prim. njihovo izdajo v D. Kos, n. d.).

¹⁴ To bi bilo celo najbolj verjetno, saj zaradi starosti Jurij iz armade ni mogel biti odpuščen: otroci, ki so se mu rodili v letih 1742–1779, dokazujejo, da je bil mož še sredi 18. stoletja poln življenjskih moči.

¹⁵ Najbrž v pogostih januarskih rojstvih otrok Jurija Ipavca ni mogoče videti naključja, temveč trezen razmislek. Kmetijstvo – kot zelo verjetna vzporedna gospodarska dejavnost padarjeve družine – je pač imelo železen ritem opravil in razsodni ljudje so se mu hočeš-nočeš prilagodili oz. podredili. Spomladi, poleti in jeseni se je odsotnost sleherne roke močno poznala.

¹⁶ Ker so krstne knjige podzemeljske župnije, ki se hranijo v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu, deloma poškodovane, je mogoče, da je bil v Gradcu rojen še kak Ipavčev otrok.

razpadel. Šentjurski župnik Karol Merk, ki je malo pred svojo smrtjo v nemščini napisal Frančev življenjepis – tekst je nato v slovenščino prevedel in ga objavil v Drobtnicah sam 54. lavantinski knezoškof Anton Martin Slomšek –, pravi o svojem junaku: »Ubožstvo je bilo v mladih letih njegovo bogatstvo; revšina je bila njegova vodilja. /.../ Franček siromaček brez matere in očeta, je pri svoji sestri ostal, ktera je sama sirota bila. Ovce je pasel do trinajstega leta, bil gostokrat lačen in raztergan, kakor se rada ubogim ovčarjem godi, ki po cele dni in tedne za živinoj po spašnikih lazijo in celo v nedeljo v hišo božjo ne morejo.«¹⁸

Pisec je seveda malce pretiraval, saj se je držal hagiografskega obrazca opisovanja človekove usode, ki pride bolj do izraza na mračnejšem ozadju: Frančeva sestra namreč ni bila sirota, temveč soproga grajskega oskrbnika Hočevarja,¹⁹ ki je bil sorodnik poznejšega novomeškega kanonika istega priimka.²⁰ Vendar pa njeno premoženjsko stanje kljub temu ni moglo biti preveč ugodno, saj je moral Franc pri enajstih letih k drugi sestri (najbrž k Ani),²¹ ki je bila najemnica posestva v vasi Zastava. Že omenjeni jožefinski vojaški zemljevid pozna v tem naselju, ki leži ob reki Lahinji na pol poti med Gradcem in Črnomljem, 7 objektov, med njimi pa je bila zidana le stara pristava.²² Kot vzrok Frančeve selitve od ene sestre k drugi navaja Janko Barle, ki je dobro poznal Ipavčevo družinsko tradicijo, težavne gospodarske razmere oz. slabe letine.²³ Očitno je bilo belokranjsko podeželje okoli leta 1780 še povsem odvisno od vremenskih prilik in neprilik; hišni gospodarji so si iz stisk pomagali tako, da so pod domačo streho ne ravno nujno potrebna usta nahranili s pomočjo sorodnikov. Jožefinska – včasih do samih meja iracionalnosti prignana – ihta, ki se je izživljala v vsesplošnem izboljševanju sveta, do tja še ni segla. Fiziokrati so bili daleč, Bog pa visoko – vendar vseeno vedno čuječ in povsod pričujoč... »Na licu mesta« so namreč bili njegovi zvesti služabniki, ki jih pojasnjevanje rev in težav tega sveta nikoli ni spravilo v resno zadrego. Možje v črnem so malo pobrskali po železnem repertoarju cerkvenih nauk in potem ljudem z lece oznanili, »pokaj nas dobri Bog tepe.« Kakopak so vedeli povedati, da so »naši grehi krivi, če nas Bog ne usliši.«²⁴ Nič novega pod soncem! Mladi Franc Ipavec si je posebej dobro zapomnil neko pridigo v hramu Matere božje,²⁵ v kateri je duhovnik grmel o hudi šibi suše, ki je Belokranjce jožefinske dobe pestila enako kot podložnike hudobnega kralja Ahaba...²⁶ Božjepotniki, ki so od blizu in daleč navreli v cerkev, so morali imeti kar mehka kolena ob takih – malone apokaliptičnih – vizijah. Skoraj se je zdelo, da se iz stisk na Zemlji ni več mogoče izmotati, saj je oblast začela omejevati celo romanja. Zato je prav lahko razumeti nerazpoloženje Jožefa II. do obstoječih razmer v cerkvi, na drugi strani pa tudi nerazpoloženje preprostih ljudi do cesarjevih reform. Duhovniki so neprikrito namigovali, da z vladarjem – še posebej z njegovim razmerjem do ljubega Boga – ni vse v redu, to pa je bila marsikdaj (in mnogokje, zlasti na podeželju) edina razlaga njegovih prizadevanj. Cvetovi racionalističnega napredka so se zdeli še bolj grenki, kot so bili v resnici. Na pogled so bili mnogo manj veličastni od zamisli, zato se je Jožefu II. na smrtni postelji zdelo, da je vse samo hotel...²⁷

Mlajši moški so bili v vseh zgodovinskih obdobjih najmobilnejši del prebivalstva. Tudi stanje v družini Ipavec konec 18. stoletja sledi tej splošni zakonitosti. Medtem ko najdevamo

¹⁷ Načeloma bi lahko šlo tudi za sestro Ano – a potem »zmanjka prostora« za še eno Frančevo sestro, ki je leta 1787 že imela urejeno družinsko gospodarstvo.

¹⁸ K. Merk, Franc Ipavic, izgled keršanskega zdravnika, Drobtnice, 15. letnik, Maribor 1861, 132, 133.

¹⁹ Neki Avgust Jernej Hočevar se 16. junija 1749 pojavlja kot boter Jurijevega sinu Janezu (prim. krstno knjigo podzemeljske župnije za obdobje 1740–1756); morda so se prve vezi med Ipavčevo in Hočevarjevo družino stakale že takrat.

²⁰ J. Barle, n. d., 5.

²¹ Marija (iz Jurijevega drugega zakona) to nikakor ni mogla biti, saj je imela tedaj šele trinajst let.

²² Slovenija na vojaškem zemljevidu, kot v opombi 2, 126.

²³ J. Barle, n. d., 6.

²⁴ K. Merk, n. d., 133.

²⁵ Barle domneva, da je šlo za Klošter pri Gradcu (J. Barle, n. d., 6).

²⁶ K. Merk, n. d., 133, 134.

²⁷ H. Magenschab, Jožef II. Revolucionar po milosti božji, Maribor 1984, 355.

Jurijeve hčerke v belokranjskih vaseh, se je njegov sin Matija podal v veliki svet. Zanj ga je predstavljalo starodavno mesto Celje v sosednji vojvodini Štajerski. Resda je vse od izumrtja po njem imenovanih (pokneženih) grofov leta 1456 bolj vegetiralo kot v resnici živelo, vendar je kljub temu še vedno lahko bilo privlačno za uboga kranjskega podeželana.

Matija se je rodil ob pravem času. Modernizacijski procesi, ki jih je sprožila vlada Marije Terezije, so vse odločneje rahljali podedovano gospodarsko in družbeno strukturo. Tisočletni stanovski red se je začel vidno krhati. Človekova usoda so postale njegove roke in njegova pamet. Matija od doma ni mogel prinesiti drugega kot nekaj temeljnega padarskega znanja; za kaj več je bil ob očetovi smrti še premlad. Premoženska skromnost njegovih belokranjskih sorodnikov, ki je kdaj pa kdaj mejila že na pravo revščino, izključuje možnost, da bi se v mestu ob Savinji zasidral kot imovit človek. A znal si je pomagati.

Ob franciscejski katastrski izmeri slovenskih dežel 1818–1828 se Matija namreč že kaže kot zelo premožen celjski meščan oz. kot človek, ki je vsestransko uspel. Leta 1825/26 je v mestu ob Savinji posedoval dve hišni parceli (oz. dvojno hišo), dva zelenjavna vrta (na večjem je gojil tudi sadno drevje) in manjše leseno gospodarsko poslopje, nedaleč stran pa tudi njivo in travnik z zidanim gospodarskim poslopjem in še eno njivo z lesenim gospodarskim poslopjem. Vendar to še zdaleč ni vse, saj je imel na Miklavškem hribu tudi velik vinograd v izmeri dveh oralov in 423 kvadratnih klafter, travnik, šest njiv, dve parceli listnatega gozda, dva pašnika ter sadovnjak.²⁸ Zdi se, da je znal uživati v lastništvu in lastnini – bil je skratka srečni otrok svoje dobe!

Vrhu vsega se je Matija že leta 1813 uspel zrniti v celjski mestni odbor, kar opozarja na to, da je bil dokaj imovit in ugleden že dobro desetletje prej.²⁹ Ni videti, da bi ga veliki požar v Celju na veliki četrtek (5. aprila) 1798³⁰ in finančni zlom habsburške monarhije leta 1811 resneje prizadela. Navsezadnje so bile bolečine drugih vir njegove blaginje. Tudi dejstvo, da je v letu izbruha francoske revolucije sprejel pod streho svojega mlajšega brata Franca, ki so ga njegovi belokranjski sorodniki pošiljali od praga do praga, dokazuje, da se je na Štajerskem presenetljivo hitro znašel. Še več: mogoče je reči, da mu je s prevzemom posla po padarju Antonu Neuhardt u sekira padla v med.³¹

Mestni kirurg Matija Ipavic, »velmož in bogataš prvega reda«

Matija se je dvignil za stopničko više kot oče Jurij: v Celju ga namreč srečujemo kot pravega kirurga. Kot tak je bržčas povsem zasenčil svojega tekmeča Janeza Christianellija, čigar »oficina« je sicer bila na ugodnejšem in prometnejšem kraju, se pravi bližje mestnemu središču. Proti Ipavcu je Christianelli, čigar rodbina je v mestu ob Savinji že prej opravljala kirurške posle, leta 1825/26 izgledal skorajda siromak.³² Z imetjem, ki ga je Matija obvladoval v dobi največjega razcveta bidermajerja, bi ga ljudje še ob koncu 19. stoletja šteli za »velmoža in bogataša prvega reda«.³³

²⁸ B. Cvelfar, Posestne razmere celjskih meščanov v luči franciscejskega katastra leta 1825/26, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, Celje 1996, 150, 151.

²⁹ A. Žižek, Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, 27.

³⁰ I. Orožen, Celska kronika, Celje 1854, 179, 180; A. Studen, K zgodovini celjskega bivanjskega vsakdanjika v predmarčni dobi, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, 91.

³¹ I. Zajc Cizelj, Zdravstvo v Celju v letih 1780–1848, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, 276. Prim. še J. Orožen, n. d., 599. Matijev naslednik je bil kirurg Janez Auchmann, njemu pa je sledil Gregor Jesenko. Konkurenčna družina Christianelli je v poslu vztrajala nekoliko dlje: okoli leta 1760 je v Celju izpričan kirurg Anton Christianelli, sledila pa sta mu sin in vnuk, ki sta oba nosila ime Janez. Njihov naslednik je bil kirurg Rudolf Neckermann.

³² Christianelli je posedoval 93 kvadratnih klafter veliko stanovanjsko parcelo in za 1492 kvadratnih klafter zemljiških parcel, Ipavec pa dve stanovanjski parceli v izmeri 307 kvadratnih klafter ter kar za 22 oralov in 757 kvadratnih klafter zemljiških parcel. Prim. B. Cvelfar, n. d., 173 in 176. Christianelli, ki je bil celjski okrožni ranocelc, se je posebej odlikoval v letih 1813 in 1814, ko je v vojaški bolnišnici svojega rodnega mesta zdravil obolele za trebušnim tifusom. Zato je leta 1817 prejel zlati križec (I. Orožen, n. d., 191). Njegov konkurent Matija Ipavic pa je medtem bogatel; res se ni mogel pohvaliti s kakšnimi posebej slavnimi podvigi za obči blagor, vendar se mu je zazrtost v privatne posle navsezadnje obrestovala mnogo bolj kakor Christianelliju imenitna cesarska kolajna.

Matijev bliskovit vzpon na svoj način izpričuje tudi njegovo botrovanje kar trem sinovom nadvse uglednega celjskega pekovskega mojstra Ignaca Wokauna: Ignacu Matiji, ki je bil rojen 1799. leta,³⁴ Francu Ksaverju, ki je bil rojen v naslednjem letu,³⁵ in Jožefu Matiji, ki je na svet privekal leta 1809.³⁶ Bil je tudi boter Wokaunovima hčerkama Mariji Magdaleni, ki je bila rojena 1803. leta,³⁷ in Mariji Antoniji, ki se je rodila 1805. leta.³⁸ Krstna botra omenjenih otrok mogočnega in premožnega Wokauna je bila Matijeva zakonska družica Julijana (na kratko Ana) Marija. Njen dekliški priimek Trumschegg oz. Tramscheg (Tramšek) je med celjskimi meščani znan še v 20. letih 19. stoletja; tedaj ga nosi čevljar Franc s sedanjega Muzejskega trga.³⁹ Verjetno je bila hčerka prave meščanske družine, ki jo je Matija spoznal šele v mestu ob Savinji in se z njo poročil, takoj ko si je za silo opomogel.

Krstne knjige župnije sv. Danijela navajajo tele otroke Matije in Ane Marije Ipavec: Karla Mateja (1801), Antona (1802) in Marijo Ano Antonijo Terezijo (1811). Janko Barle omenja še sina Maksimilijana, ki je bil pozneje zdravnik v Laškem in se je na poti k nekemu bolniku v Loko »zvrnil in ubil«.⁴⁰ Glede na dejstvo, da je lahko potoval po svojih službenih opravkih z vozom, je moral biti tudi on razmeroma premožen. Vsaj mlajši Matijevi otroci bi se na svet lahko prismejali; jokati se jim zagotovo ne bi bilo treba.

Matija in Ana Marija Ipavec sta izbrala ugledne botre svojim novorojencem: meščana in klobučarja Mateja Perka (s soprogo) ter Mateja Serafina pl. Baka (s soprogo).⁴¹ Posel je očitno cvetel, okoliščine pa so okretnemu kirurgu Matiji šle več kot na roko: Celje, ki je bilo večinoma še zmerom obdano s srednjeveškim obzidjem, se ni moglo pohvaliti z urejenimi higienskimi razmerami, okolica pa je bila leglo mnogih bolezni (oslovski kašelj, škrlatinka, ošpice, mliarija, malarija v močvirskih predelih, občasno tudi pegasti tifus, griža in črne koze).⁴² Kot dopolnilno dejavnost je Matija praktical tudi brivstvo; tako je kljub svojemu kirurškemu statusu pravzaprav pokrival še padarski »delokrog«.

Franc je v bratovi »oficini« sprva opravljal hlapčevska dela; Barle poroča, da je moral čistiti kotle in nositi vodo iz Savinje.⁴³ Pozimi je bilo to zelo zoprno opravilo. Toda Matija je sorodnika poslal tudi v šolo, kjer se je naučil nemščine. Hkrati ga je izučil abecede svoje veščine: brivstva, izdiranja zob, puščanja krvi in obvezovanja ran.⁴⁴ Padarstvo je ponujalo lepe možnosti za dostojno življenje in celjska okolica je kar klicala po spretni ranocelniški roki... Res je Matija najprivlačnejši sosednji kraj, Laško, namenil svojemu sinu Maksimilijanu, toda velik je svet in mnoge so poti...

Sreda 17. maja 1797 je bila za Franca Ipavca pomemben dan, saj je pred komisijo, ki so jo sestavljali ranocelniki Gregor Faber, Janez Christianelli in brat Matija, uspešno prestal preizkušnjo »in den Anfangsgründen der Zergliederungs- als Wundarzneykunst«.⁴⁵ Zdaj je bil Franc prisiljen izkazati starejšemu bratu hvaležnost in nadaljevati z delom pri njem.

Ozračje v Matijevi hiši je moralo biti naklonjeno razsvetljenskim idealom. To dokazuje že dejstvo, da je dal svojega mlajšega brata šolati: Franca je hotel vsestransko postaviti na noge. V

³³ To slikovito oznako je pri opisu bovškega magnata in imetnika enega od dveh najimpozantnejših nosov v habsburški monarhiji Matije Jonka v svojih Goriških Slovencih (1. del, Ljubljana 1932, 212) uporabil Andrej Gabršček.

³⁴ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju D, 95. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru.

³⁵ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju D, 126.

³⁶ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 330. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru.

³⁷ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 108.

³⁸ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 194.

³⁹ B. Cvečfar, n. d., 143.

⁴⁰ J. Barle, n. d., 5.

⁴¹ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 16, 76, 138.

⁴² A. Studen, n. d., 100.

⁴³ Tudi družinska tradicija je vse do danes ohranila ta podatek; razgovor z Jožefom Gustavom Karolom Ipavcem 3. julija 1997.

⁴⁴ K. Merk, n. d., 134; J. Barle, n. d., 6.

⁴⁵ J. Barle, n. d., 6.

ustnem izročilu družine Ipavec pa se je celo ohranila vest, da si je nekdo iz njihovih vrst некоč dopisoval s samim Benjaminom Franklinom.⁴⁶ Zaradi kronoloških razlogov gre v tem primeru misliti predvsem na Matijo, ki si je do Franklinove smrti leta 1790 dovolj opomogel, da se mu ni bilo treba ukvarjati zgolj z vprašanji preživetja, temveč je lahko del svojega časa namenil zanimanju za »cvetove napredka«.

Najmočnejšo sled občudovanja velikega Američana pa je najti pri značilnih imenih v rodbini. Pomenljivo je, da so Ipavci v dveh generacijah zapored po vsej sili hoteli imeti sina z dovolj neobičajnim imenom Benjamin.⁴⁷ Vsekakor je ne glede na verjetno legendarnost ustnega izročila o stikih s Franklinom na podlagi takšne družinske tradicije mogoče sklepati, da je veljal ameriški učenjak in državnik v Ipavčevem rodu za človeka največjega ugleda. Z ozirom na to, da je Janez Nepomuk Primic v Gradcu že leta 1812 izdal prvi slovenski prevod kakega Franklinovega spisa (*Prava pot k dobremu stanu*; sam prevod je bil pripravljen najkasneje 1811), je nasploh mogoče domnevati, da je izumitelj strelovoda med bolj razgledanimi prebivalci Slovenske Štajerske užival nemajhno spoštovanje. Primic namreč tedaj ni mogel računati na Kranjce, Goričane, Tržačane, Istrane in zgornje Korošce kot na svoje potencialne bralce, saj je meja Napoleonovih Ilirskih dežel presekala slovenski prostor na dva dela.

Tudi izbira poklicev Matijevih potomcev – bili so zdravniki, pravniki in vojaki⁴⁸ – poudarja »ozemljenost« oz. priseganje na racionalnost. Matija, ki je verjetno nadvse ljubil red, je celo spremenil uradno obliko družinskega priimka Ipavetz v Ipavitz oz. Ipavic. Prvotn(ejš)a oblika, izpričana še leta 1814 v nekem dopisu mera občine Gradac Žige Gusiča,⁴⁹ se mu je zdela »hrvaška«; zato je bratu Francu večkrat rekel: »... mi se moramo pisati po nemško Ipavitz.«⁵⁰ A to v resnici ni bila povsem nemška oblika, saj je črka »i« slovenskim slovničarjem okoli leta 1800 pomenila tudi znamenje za polglasnik, se pravi za glas, ki se najde v zadnjem zlogu priimka Ipavec in se dandanes piše z »e«. Res je Franc po tem poduku na kritično mesto svojega priimka postavil »i«, čemur so z delno izjemo sina Benjamina sledili tudi njegovi potomci.

Razmere v Matijevi hiši so očitno močno vplivale na Frančev duhovni razvoj, saj je pozneje prav on v šentjurski veji družine uveljavil tradicijo imena Benjamin kot počastitev spomina na velikega Franklina onstran oceana. Morda se mu je zdela pomenljiva celo letnica rojstva, saj se je ujemala z letnico nastanka Združenih držav Amerike, ki so bile zagotovo najpomembnejše »delo« izumitelja strelovoda.

⁴⁶ Razgovor z J. G. K. Ipavcem 16. aprila 1997. Jože Kartin (13.3.1891–2.6.1966) je v svoji tipkopijsni spomenici z naslovom *Pomen Ipavcev in Šentjura za slovensko kulturno zgodovino* (nastala je 1960. leta na podlagi gradiva, ki ga je zbral njegov brat Herbert – dokument hrani J. G. K. Ipavic v Šentjuru, kopija pri meni) stike s Franklinom pripisal kar Francu Ipavcu, kar pa ne more ustrezati dejstvu. V letu Franklinove smrti je bil Franc star komaj štirinajst let.

⁴⁷ To ime so nosili en sin Franca Ipavca (skladatelj) in dva sinova njegovega sina Gustava (eden je umrl kot otrok, nakar je naslednji sin – poznejši mariborski ginekolog in pionir zdravljenja raka na maternici med Slovenkami – dobil enako ime). Potemtakem je odveč še naprej dokazovati, da je bilo ime Benjamin za družino Ipavec zelo pomembno; Gustav se celo ni menil za v 19. stoletju že močno razširjeno ljudsko vražo, češ da novorojenemu otroku ni dobro dati imena že umrlega sina ali hčerke (videti je, da se v starejših časih ljudje zaradi nje niso posebej vznemirjali; Jurij Ipavec je svoje potomce redno imenoval enako kot njihove v rosnih mladosti umrle predhodnike). Poudariti gre tudi, da Benjamin ne v Frančevi ne v Gustavovi družini ni bil poslednji sin in zato to ime ne more izhajati iz tradicionalnega poimenovanja zadnjega možkega potomca.

⁴⁸ Pomenljivo se zdi, da v družini »celjskega Ipavca« ni prišlo do popolnega prenašanja poklica iz roda v rod, kar kaže na vsaj delno upoštevanje nagnjenj posameznika. V 19. st. takšna individualizacija še ni bila razumljiva sama po sebi: meščani so še v mnogočem posnemali »dinastični« način življenja in so poskrbeli za to, da se je pridobitna dejavnost očeta nadaljevala s sinovo. Naslednik je praviloma »podedoval« tudi klientelo, kar je bilo velikega gospodarskega pomena, saj so s tem odpadli »zagonski stroški«. Potomci Matijevih potomcev so se šele po letu 1890 vrnili k zdravniškemu poklicu (Karel – oz. v seznamu članov graškega akademskega društva Triglav Dragotin – Ipavic je bil zdravnik v Mariboru; rojen je bil leta 1870, umrl pa je 1932), postali pa so tudi poklicni častniki (Karlova brata Pavel in Gvido sta bila častnika c. in kr. armade). Generacijo prej je bil Karlov, Pavlov in Gvidov oče advokat. Razgovor s hčerko dr. Marka Ipavca Tatjano Slavec 17. maja 1995.

⁴⁹ J. Barle, n. d., 5.

⁵⁰ J. Barle, n. d., 4.

V takšnem duhovnem ozračju nas navsezadnje ne preseneti Frančeva težnja po osamosvojitvi. Leta 1800 je naredil odločilen korak: brez bratove vednosti je pisal v Gradec na daleč znanemu profesorju anatomije Saulu, naj ga sprejme v svojo »oficino« na Paulusthorgasse. Ko je prišel v Celje pozitiven odgovor, se je Matija razburjal, ker si je »komaj« štirindvajsetletni brat drznil nadlegovati tako imenitnega gospoda...⁵¹ V resnici ga je seveda zaskrbelo za lastno brivnico, v kateri se je kar trlo klientele in jo je zato motila »fluktuacija« kvalificirane delovne sile, morda pa se je bal tudi potencialne možnosti bodoče konkurence.

Franc se je v Gradec podal predvsem izobraževat in usposabljat. To so bila njegova »galjotska leta«. Res je v Saulovi »oficini« – zdrav gospodarski čut je celo ugledne medicinsko-kirurške profesorje silil k temu, da niso povsem prerezali popkovine med zdravništvom in padarstvom (čeprav je ukaz v tem smislu izdal že Jožef II.⁵² – življenje in denar sta višji avtoriteti kot cesarska volja!) – strigel lase in bril brade, vendar pa je hkrati poslušal tudi predavanja svojega šefa. 1805. leta je Franc zapustil štajersko glavno mesto kot pravi (civilni) ranocelnik. Merk poroča, da se je »mladi živahni Ipavic /.../ lekarstva /.../ tako skerbno izučil, da je v kratkih letih svoje pokušnje prav dobro obstal in svoje slovno doučivno pismo prijel kakti izučen ranocelnik.«⁵³ Po izobrazbi je Franc najbrž postal popolnoma enakovreden svojemu bratu Matiji.⁵⁴ Zastavljalo se je vprašanje, ali bo tudi enako sposoben in uspešen...

Franc se je vmil v Celje, vendar je pri imovitem bratu – kot vse kaže – naletel na kaj hladen sprejem. Pri nekem znancu⁵⁵ – torej ne pri Matiji – si je sposodil 50 goldinarjev in se nemudoma odpravil v sosednji Sv. Jurij pod Rifnikom. 11. septembra 1805 je tu začel opravljati zdravniško prakso.⁵⁶ Na prvi pogled kraj ni dosti obetal: res se je mogel pohvaliti z razmeroma dolgo tradicijo, ki je segala vsaj v 14. stoletje, vendar je imel malo prebivalcev (oz. s Frančevega stališča malo potencialnih klientov): leta 1820 jih je bilo komaj 195, stanovali pa so v 39 hišah.⁵⁷

Kraj usode

Trg Sv. Jurij (poznejši »Gornji trg«) in pod njim ležeča Dolenja vas (poznejši »Spodnji trg«), ki se v zgodovinskih virih prvič omenja 1381. leta, sta bila v neposredni bližini graščine Blagovna. Z nje so še v prvi polovici 19. stoletja upravljali starodavno gospostvo, o katerem imamo najzgodnejše vesti iz 11. stoletja. Prvotno državno posest na severnem robu t. i. Pragozda (»Urwald«) »inter fluenta Gopriunize /Koprivnica/, Chodinie /Hudinja/ et Oguanie /Voglajna/« je kralj Konrad II. leta 1025 podelil grofu Viljemu II. iz rodu mogočnih savinjskih krajišnikov. Konradovo darilo Viljemu je obsegalo 30 kraljevskih hub.⁵⁸ Še v istem stoletju je »gospostvo ob Voglajni« zamenjalo lastnika: leta 1042 ga je po volji Viljemove matere in dedinje Heme dobil ženski samostan v Krki na Koroškem, ob ustanovitvi krške škofije pa je prešel v blagoslovljene roke tamkajšnjih cerkvenih nadpastirjev (1072).⁵⁹

Sedež voglajnskega gospostva je bil sprva na gradu Anderburg, nedaleč od pozneje ustanovljenega trga Sv. Jurij. Anderburg se prvič omenja 1247. leta, ko je v njem prebival milit

⁵¹ J. Barle, n. d., 7. K. Merk v nasprotju s tem pravi, da je Matija Franca kar sam priporočil Saulu. Dobro misleči šentjurski župnik je na ta način skušal poudariti pravo krščansko harmonijo v rodbini. A imel je smolo, ker njegov spis ni (postal edina »resnica« o življenju in podvigih Franca Ipavca. Prim. K. Merk, n. d., 134.

⁵² E. Pertl, n. d., 23.

⁵³ K. Merk, n. d., 134.

⁵⁴ Zemljiška knjiga v poznejšem času govori o Francu Ipavcu kot kirurgu, kar potrjuje njegovo poklicno izenačitev z Matijem. Prim. zemljiško knjigo za šentjursko območje (št. 267) v Zgodovinskem arhivu Celje.

⁵⁵ J. Barle, n. d., 7.

⁵⁶ J. Barle, n. d., 7.

⁵⁷ J. Curk, n. d., 110.

⁵⁸ I. Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. 5. knjiga: Med Kozjanskim in porečjem Sotle, Ljubljana 1993, 16; H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültlen, Städte und Märkte, München 1962, 228; H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark, Celovec 1956, 5 in dalje, 12 in dalje.

⁵⁹ I. Stopar, n. d., 9.

Lupold,⁶⁰ leta 1438, v času bojov med štajerskim deželnim knezom ter kasnejšim rimsko-nemškim kraljem in cesarjem Friderikom V./VI./III. s Celjani, pa ga je razdejal Jan Vitovec. Celjska kronika v svojem 16. poglavju poroča, da se je to zgodilo zato, ker je bil grad preblizu jedru celjskih posesti.⁶¹ Upravo gospostva so krški škofje potem preselili k Sv. Juriju,⁶² ki se sicer prvič omenja 26. januarja 1340,⁶³ ko so na mestu cerkve, ki je bila okoli leta 1330 požgana med boji za vovbrško dediščino, zgradili novo svetišče. Kot trg je kraj okoli cerkve prvič izpričan v letu 1384, torej tri leta za Dolenjo vasjo.

Zaradi turške nevarnosti je v drugi polovici 15. stoletja okoli cerkve in pokopališča zraslo taborsko obzidje (po letu 1473).⁶⁴ Vojščaki osmanskega sultana so štajerski »Pragozd« in okolico Celja obiskovali kar pogosto; zgodovina je zabeležila njihove pohode v letih 1469, 1471, 1473, 1476, 1479, 1487, 1492 in 1529. Šentjurčani so se s turškimi konjeniki najtemeljiteje seznanili 2. oktobra 1473, ko so se le-ti po voglajnski dolini vračali s Koroške. S seboj so vodili bogat plen in številne jetnike. Celjani so zabeležili, da so se tedaj Mohamedovi bojovníki mimo njihovega mesta pomikali kar pol dneva, od osmih zjutraj do štirih popoldne.⁶⁵ Alah je bil velik kot še nikoli, Bog kristjanov pa je svoje vernike molče prepustil usodi.

O povečevanju pomena Sv. Jurija in njegove okolice v »jeseni srednjega veka« pričujeta celjska podelitev pravice do davka prostega nedeljskega tržnega dne v naselju leta 1400 in krški urbar iz leta 1502.⁶⁶ Celjski so si že v sedemdesetih letih 14. stoletja prizadevali pridobiti sam trg in se polastiti tamkajšnje mitnine. Po severnih obronkih doline Voglajne je namreč vodila pomembna trgovska pot, ki je Savinjsko dolino povezovala z Obsoteljem in še naprej s Hrvaško.⁶⁷

Z vedno bolj vsiljivimi Celjani so krški škofje na šentjurskem območju našli »modus vivendi« šele leta 1400, ko so jim prepustili v fevd rifniški grad, medtem ko so Anderburg ohranili v svojih rokah.⁶⁸ Rifnik je bil najbrž žrtvovan zato, ker se zaradi konfiguracije tal dejansko ni mogel širiti. Celjani iz njega niso mogli narediti ekspanzionističnega oporišča, kljub temu pa je lahko dokaj dobro služil kot defenzivna postojanka...⁶⁹ Toda vsaj začasno – in v mejah možnega – sta mogli biti zadovoljni obe strani: jedro celjskih posesti v Savinjski dolini je bilo zavarovano tudi iz vzhodne smeri, krška škofija pa je ohranila jedro zelo izpostavljene posesti. A ko je čez nekaj desetletij, v času fajde Friderika V. zoper celjske povzpeticke, »šlo zares«, je bil gentlemanski dogovor med slednjimi in krškimi škofi brez pomisleka poteptan, Anderburg pa – kakor smo že povedali – neusmiljeno razdejan.

Po izumrtju pokneženih grofov Celjskih je Sv. Jurij prenehal biti meja interesnih sfer nasprotujočih si fevdalnih gospodov, kar je kljub splošnemu stopnjevanju negotovosti na Štajerskem zaradi vse manjše razdalje od deželne do turške meje vplivalo na večanje njegove blaginje: za časa cesarja Friderika III. je bila trgu podeljena pravica do letnega sejma, leta 1539 pa

⁶⁰ Prim. P. Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 2. zvezek, 364. 22. julija 1339 pa se omenja »Mert /Martin/ Moetniczer burggraf ze Anderburch«. Kralj Otokar II. Přemysl je leta 1276 potrdil, da je krški škof zakoniti posestnik Anderburga.

⁶¹ F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. II. Die Cillier Chronik, Gradec 1883, 85 in dalje.

⁶² H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 228.

⁶³ P. Blaznik, n. d., 364.

⁶⁴ J. Curk, *Kratka zgodovina trgov*, v: Med Bočem in Bohorjem, Šentjur pri Celju-Šmarje pri Jelšah 1984, 110.

⁶⁵ J. Orožen, n. d., 658–661, zlasti 659. I. Orožen pa v n. d., 114, piše: »1473 so se Turki iz Koroškega na spodno Štajarsko vsuli, ino so prvi dan v Slovegradcu prenočili. Od tod jih je šla ena truma čez Vitanje na Konjice, kjer so si v farofu kosilo kuhali; druga truma z vjetimi kristjani se je pa skoz hudo luknjo v šaleško dolino privabila, je šuštanski grad razsula ino potem v saboto 2. oktobra od 8mih sjutre do 4rih popoldne s 8000 vjetih kristjanov v nepretergani versti mimo Cela šla. Obe trumi sta potem v Šentjurju pod Rifnikom prenočile.«

⁶⁶ J. Curk, n. d., 110; H. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk...*, 6 in 13.

⁶⁷ Prim. zemljevid glavnih prometnih poti na Slovenskem v srednjem veku v: M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, med stranema 240 in 241.

⁶⁸ H. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk...*, 13.

⁶⁹ I. Stopar v n. d., 107, ugotavlja: »Le malokje so imeli graditelji gradu tako malo prostora na voljo kot na Rifniku. Na eni strani strmina, na drugi strmo odsekana, čeprav ne hudo visoka pečina.«

Rifnik (po Vischerjevi Topographia Ducatus Styriae, Gradec 1681)

še pravica do nižjega sodstva.⁷⁰ Tedaj je kraj dobil tudi izredno lep srebrn pečatnik z likom farnega patrona.⁷¹

Poleg Anderburga, ki je bil – kot vse kaže – po letu 1438 ponovno zgrajen, vendar pa kljub temu ni uspel ohraniti nekdanje vodilne vloge v porečju Voglajne,⁷² je v neposredni bližini trga Sv. Jurij zelo pomembno vlogo igral tudi že omenjeni grad Rifnik. Rifniška posest je v zgodovinskih virih prvič izpričana leta 1281. Tedaj pripada krškim škofom, medtem ko Gebhard III. Žovneški, ki je prav tako vrgel nanjo svoje poželjivo oko, do nje naj ne bi imel nobene pravice.⁷³ Leta 1326 pa se prvič izrecno omenja rifniški grad: tedaj je Viljem z Vrbovca pri Mozirju, ki se je poročil s hčerko Leopolda Ploštajnskega, dobil stolp pri Rifniku.⁷⁴ Devet let kasneje sta izpričana brata Janez in Martin z Rifnika. Prvi je bil v cerkveni službi in se je vzpel zelo visoko: postal je arhidiakon Savinjske doline ter župnik v Ljubljani in Braslovčah,⁷⁵ drugi pa je imel sinova Martina (II.) in Janeza (II.). Rifniški kmalu postanejo odvisni od Celjskih: 1341. leta je arhidiakon Janez že pripravljen izročiti nečaka Janeza Frideriku Žovneškemu, leta 1359 pa je Martin II. izpričan kot celjski ministerial.⁷⁶ Dediči ekspanzionistično razpoloženega Gebharda III. so se do tedaj že dovolj

⁷⁰ J. Curk, n. d., 110. Janko Orožen v rokopisu z naslovom Šentjur v zgodovini (nanj se je naslanjal J. Liška v prispevku Iz zgodovine Šentjurja in okoliških krajev. Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem, 49–79) govori o tem, da so po 1536 šentjurski tržani vsako leto volili sodnika in 6 prisednikov (J. Liška, n. d., 56).

⁷¹ B. Otorc, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, 258. Janko Orožen je omenjal, da je cesar Maksimilijan I. na prošnjo krškega škofa Mateja Langa leta 1505 trgu Sv. Jurij podelil pravico do 10 sejmov letno, medtem ko so Celjani leta 1524 dosegli prepoved trgovske poti Ptuj-Sv. Jurij-Breze-Laško-Ljubljana, ker je preveč škodovala njihovem mestu (J. Liška, n. d., 55, 56).

⁷² Nekdaj so menili, da po celjskem razdejanju Anderburg ni bil ponovno pozidan, vendar I. Stopar v n. d., 9, navaja dobre razloge za to, da je grad bil obnovljen, saj je ohranjena vest, da je leta 1655 pogorel, na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678 pa je upodobljen kot skoraj povsem ohranjen.

⁷³ I. Stopar, n. d., 106; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 231.

⁷⁴ I. Stopar, n. d., 106; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 231. Ploštanski se kot krški militi omenjajo že leta 1197. Grad Ploštanj, ki izgine iz zgodovine leta 1498, je stal na šentjurskem območju v zaselku, ki še danes nosi njegovo ime. Ker je Viljem Vrbovski ob ženitvi s hčerko Leopolda Ploštajnskega dobil stolp pri Rifniku, je mogoče sklepati, da so Ploštanski imeli določeno vlogo pri zidavi rifniškega gradu.

⁷⁵ Prim. D. Kos, Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341, Celje-Ljubljana 1996, zlasti 235.

okrepili, da so dosegli, kar je spodletelo njihovemu predniku. Končno je leta 1400 sledil še zadnji korak, o katerem pa smo že govorili: krška škofija je resignirala nad Rifnikom in ga podelila Celjanom v fevd. S tem so bile za silo potešene glavne aspiracije bliskovito vzpenjajoče se dinastije mogočnega grofa Hermana II. Anton Novačan mu ni zaman položil v usta besed: »Kdor nosi zvezde v svojem grbu, ta naj se tudi dviga k zvezdam!«⁷⁷

Hčerka Martina II. Rifniškega Katarina Fürstenfelder je leta 1404 dobila več krških fevdov, vendar jih je leta 1426 skupaj s polovico rifniškega gradu, ki jo je podedovala od nečakinje Beatriks, prodala svojemu bratrancu Erazmu Liechtenbergerju, sicer grajskemu upravitelju Celjskih. Liechtenberger naj bi po njeni smrti dobil še drugo polovico gradu – tisto, ki je že prej pripadala Katarini. Seveda so tudi Celjski svojega zvestega Liechtenbergerja obdarovali z več fevdi (81 nepremičnin in 35 vasi leta 1437), tako da je njegova posest postala zelo velika. Toda po njegovi smrti se je začela deliti (brata Janez in Žiga Liechtenberger sta izpričana leta 1460 in 1469).⁷⁸ Leta 1456, po propadu pokneženih grofov Celjskih, so Liechtenbergerjevi potomci očetovo zapuščino dobili v zajem neposredno od krških škofov. Po smrti poslednjega Liechtenbergerja, Franca (1541), je velik del posesti tega rodu podedoval njegov adoptirani sin Janez Wagen, medtem ko je grad Rifnik z 61 podložniki v 26 krajih in 47 gorščinami v okviru šentjurske fare pripadel Gašperju Saurauju.⁷⁹

Nekdanja liechtenberška posest ni nikoli več zaživela kot enovito ozemlje, njeni deli – tudi Rifnik – pa so izgubljali pomen. Na šentjurskem območju se je na njen račun najbolj okrepila Blagovna, ki je nastala razmeroma pozno, saj segajo njene prve nesporne omembe šele na konec srednjega veka.⁸⁰ Te graščine zemljepisne danosti pač niso ovirale.

Blagovna je zrasla na severnem robu nekdanjega »gospodstva ob Voglajni«. Na njen razvoj v gosposčinsko središče je nedvomno odločilno vplival propad oz. nazadovanje starejših gradov, Ploštanja, Anderburga, Prožina oz. Prežina⁸¹ in Rifnika. Vendar se je njen bliskoviti vzpon, ki je vodil praktično do obnove starodavnega »gospodstva ob Voglajni«, začel šele v 17. stoletju.

Videti je, da se ob koncu 15. stol. in v 16. stol. okoli Sv. Jurija ni dogajalo nič posebno dramatičnega, če odštejemo postopno poslabševanje gospodarskega položaja, ki je vplivalo na nižanje vrednosti tamkajšnje posesti. Šentjurski trg in okoliško gospodstvo so krški škofje leta 1492 zastavili Andreju Višpriškemu, leta 1499 pa svojemu stotniku v (koroškem) Straßburgu, Simonu Vogrškemu.⁸² Krški urbar iz leta 1502 navaja v okvirih anderburškega gospodstva 55 hub, imenjska cenitev iz leta 1542 pa 93. Ob tem je treba omeniti še 70 gorščin.⁸³ Glede na dejstvo, da se dva velika kmečka upora, ki sta v 16. stoletju zajela spodnjo Štajersko – slovenski leta 1515 in slovensko-hrvaški leta 1573 –, v dolini Voglajne nista pomembneje razplamtela, je mogoče sklepati, da se je to območje izognilo kakšnemu trenutnemu poslabšanju razmer. Zdi se, da je prav šibkost središča gospodstva po letu 1438 vplivala na to, da celo tisti, ki jim je bila posest zastavljena, iz nje niso mogli iztisniti bogvečesa. Tudi protestantska reformacija in katoliška prenova tod nista pomembneje odmevali. Za subtilna duhovna vprašanja praktični Spodnještajerci pač niso imeli pravega posluha. Njihova pozornost je veljala v prvi vrsti pridobitnim možnostim. Tako je nadvojvoda Karel na prošnjo krškega škofa Krištofa Andreja pl. Spaura 26. oktobra 1583 izdal listino, s katero milostno potrjuje privilegij cesarja Friderika iz leta 1457 »auff ain Kirchtag,

⁷⁶ D. Kos, n. d., 235; I. Stopar, n. d., 106.

⁷⁷ M. Pugelj, A. Novačan, C. Golar, Izbrano delo, Ljubljana 1971, 194.

⁷⁸ H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk..., 13.

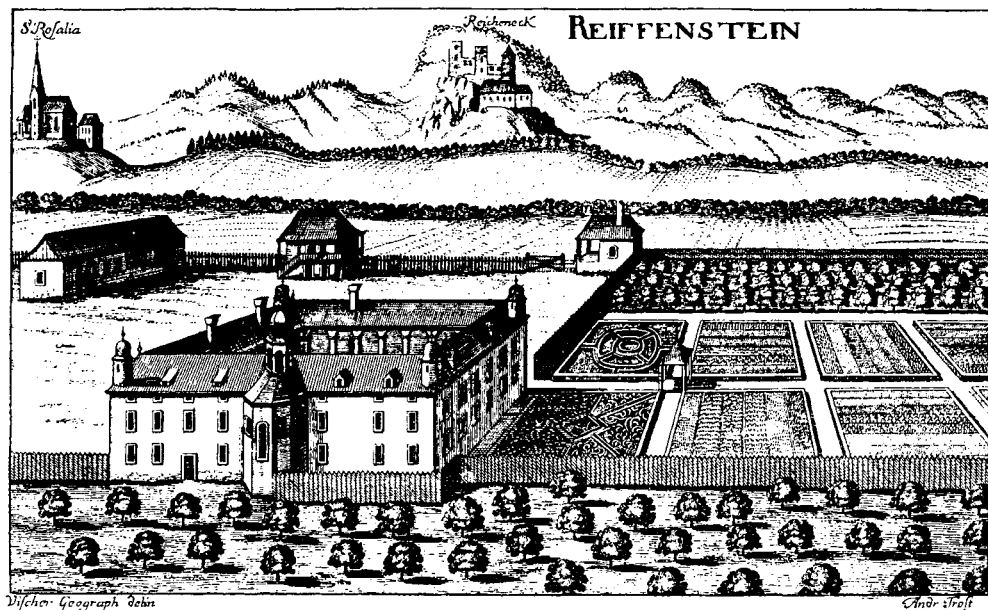
⁷⁹ I. Stopar, n. d., 106, 107; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 231.

⁸⁰ Jošt Soteški je leta 1460 prodal Janezu Liechtenberškemu tudi dve imenji »zu Wlagam«. Omenjeni Janez je potem bratu Žigi odstopil 4 imenja in pol »zu Blaganei«; glej v: I. Stopar, n. d., 16. Prim. še: H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk..., 13.

⁸¹ Glej v H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 230. Prežin oz. Prožin, ki je ležal med Celjem in Šentjurjem, je med gradovi v okvirih »gospodstva ob Voglajni« najstarejši in se omenja že leta 1158. Vendar je bil že v 14. stoletju njegov pomen močno zmanjšan, ker je po strastnih sporih prišlo do delitve gradu.

⁸² H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk..., 13; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 228.

⁸³ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229.

Blagovna (po Vischerjevi *Topographia Ducatus Styriae*, Gradec 1681)

welchen hy /= v trgu Sv. Jurij »in unserer fürstlichen Grafschafft Cilli«/ Iedes Ihars am Tag Primi /= 9. junija/ zehalten macht haben sollen.«⁸⁴ Hkrati je »Kirchtags freihait« prestavil na Gregorjevo, se pravi na 12. marec.⁸⁵ To pomeni, da sta posvetna in cerkvena oblast imeli v Šentjurčane popolno zaupanje. Očitno so jima bili nadvse zvesti. Vrhu vsega je bil ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja župnik v Sv. Juriju Adam Aparnik, ki je vsaj občasno sodil med može največjega zaupanja »kranjskega apostola« Tomaža Hrena.⁸⁶ Luteranci na šentjurskem območju skratka niso imeli niti najmanjše možnosti preživetja.

Leta 1612 so krški škofje svoje imenje v dolini Voglajne in njenih pritokov prodali Felicijanu Wagnu pl. Wagensbergu za smešno ceno 60 funtov.⁸⁷ Razloge za takšno dejanje gre iskati tako v zaostrojočih se gospodarskih razmerah kot tudi – če ne predvsem – v čedalje hujših ozemeljskih izgubah omenjenih nadpastirjev v okolici Sv. Jurija: tamkajšnja posest se jim je brezupno krusila in drobila, upi, da bi bilo mogoče spet vzpostaviti prvotno stanje, pa so splahneli.⁸⁸

Wagnova vdova je svojo posest v voglajnskem porečju leta 1620 prodala Albertu Dietrichsteinskemu, ki je že dve leti prej od bratov Janeza in Žige Wagnerja pridobil Blagovno. Ta

⁸⁴ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 5. zvezek, 2. (Hrani B. Križmančič v Šentjurju.) Listina nadvojvode Karla je datirana po novem koledarju.

⁸⁵ To je 26. februarja 1598 v Gradcu potrdil Karlov sin in naslednik Ferdinand. Prim. H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 5. zvezek, 6–11.

⁸⁶ Prim. M. Slekovec, Pobirki iz dnevnika ljubljanskega škofa Hrena, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IV, Ljubljana 1894, 153. Aparnik je bil župnik in komisar v Pilštanju in Sv. Juriju; 23. novembra 1593 mu oglejski patriarh F. Barbaro dovoli, »quatenus Ecclesiae Parochiali S. Georgii prope Anderburg, cui Pater eius antea praefuit, possit et ipse licite ac salva conscientia praeesse.« Leta 1602 je dobil v oskrbo tudi Žusem, 16. maja 1603 pa mu je pisal Hren, da mu bo kot pomoč poslal duhovnika Andreja Glušiča ter ga hkrati povabil na primicijo novomašnika Gregorja Bertota. Leta 1609 se Aparnik omenja v zvezi s posvetitvijo Mihaela Štiha iz Gornjega grada in Janeza Murari(us)a »ex Shishka, dioec. Labac., ann. 25, ac moribus parum maturus; reiectus examinerum iudicio, sed pro usu et necessitate Ecc. Peylenstainensis, ad quam ordinatus obligatur, praesertim instante humiliter petente ac spondente pro Clientulo R. Dno. Adamo Aparnik, vicario et Archidiacono ibidem.«

⁸⁷ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 228.

⁸⁸ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229.

je bila tedaj zgolj pristava. Do leta 1624 pa jo je novi lastnik s prezidavo preuredil v plemiški dvorec in jo poimenoval Reifenstein.⁸⁹ Pod upravo svojega perspektivno razvijajočega se gospostva je uspel spraviti celo del nekdanje posesti Liechtenbergerjev. Ker je imel Dietrichstein dve hčerki oz. dedinji – Ano Elizabeto poročeno Rindsmaul in Regino poročeno Gaisruck –, se je gospostvo razdelilo na dva dela: prva je dobila na novo oblikovano gospostvo (s starodavnim imenom) Anderburg, druga pa zmanjšano gospostvo Blagovna. Slednje je sredi 18. stoletja (1754) obsegalo območje s 392 hišami v več uradih (največji so bili Slivnica, Blagovna, Rifnik, Cerovec).⁹⁰

Leta 1635 je velik kmečki upor zajel tudi šentjursko območje, kar kaže, da so se v tistem času gospodarske razmere v dolini Voglajne poslabšale. Pojavila se je kuga, na kar posredno opozarja prav tedaj zgrajena cerkev sv. Rozalije na enem od bližnjih gričev.⁹¹ Očitno pa je tudi fevdalni red z Dietrichsteinovo ureditvijo gospostva na Blagovni pokazal zobe. Ker je to pot v trgu prišlo do nasilja, je mogoče računati z veliko stisko neprivilegiranih slojev prebivalstva. Značilno pa je bil gnev v prvi vrsti namenjen cerkvenemu služabniku, šentjurskemu župniku Štefanu Magerleju, ki je v trenutku največjega vrenja med kmeti predrzno pridigal na znano svetopisemsko temo: »Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega,« medtem ko zgodovina kakšnih večjih ekscesov v zvezi z gosposčinskim središčem Blagovno ne beleži. Upornikom so se načelne besede in simboli (napadli naj bi tudi tedaj že skorajda povsem nepomemben rifniški grad, ki optično obvladuje voglajnsko dolino, vendar v virih za to vest ni mogoče najti potrdila)⁹² zdeli pomembnejši nasprotnik kot resnična oblast. Župnik Magerle, ki je izgubil občutek za realnost, je svojo predrzno plačal z življenjem: razburjene »ovčice« so po koncu svetega opravila zgrabile v obstoječi red zagledanega duhovnika, ga odvleklo na bližnji hrib in ga pokončale.⁹³ Do tako radikalnih nastopov puntarjev proti služabnikom svete cerkve je na Slovenskem prišlo le redkokdaj – in to ne velja samo za usodno leto 1635. Najbrž pa se duhovniki drugod niso tako nedvoumno identificirali z obstoječim redom, ki za veliko večino ljudi ni bil niti malo idiličen. Bibličnih metafor ne gre vselej razvezovati v vsakdanje pomene: to utegne biti celo hudo nevaren posel, saj si človek kaj hitro pridobi hudo neudoben status mučenika ali heretika...

Vendar se je življenje kmalu vrnilo v ustaljene okvire. Tako je npr. baronica Ana Elizabeta Rindsmaul v »knežjem mestu« Celju že 24. septembra 1639 izdala obširen privilegij za trg Sv. Jurij. V njem povzema tudi starejše privilegije, ki so jih kraju podelili različni krški škofje.⁹⁴ Iz tega je mogoče sklepati, da so bili sami tržani v času velikih družbenih pretresov in krvavih dogodkov štiri leta prej na »pravi strani«, se pravi na strani »reda«. Baronica namreč v listini posebej poudarja zvestobo svojih ljubih šentjurčanov. Upirali so se le okoliški kmetje.

Kljub zunanjemu blišču pa sredi 16. stoletja tudi plemiško življenje ni bilo več tisto, kar je bilo v »dobrih starih časih«: Margareta Wagen, poslednja Rifničanka, je npr. leta 1653 umrla v precej skromnih razmerah (čeprav njenega gradu – kot že rečeno – kmečki upor leta 1635 morda celo ni prizadel).⁹⁵ To je bila posledica dejstva, da lastniki mnogih srednjeveških gradov niso našli novih razlogov za svojo pomembnost – celo za svojo eksistenco ne. Zato pa je mogoče domnevati,

⁸⁹ I. Stopar, n. d., 16; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 228.

⁹⁰ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 229.

⁹¹ Prim. I. Lapajne, *Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev*, Ljubljana 1884, 294. Sv. Rozalija je bila znana kot priprošnica proti kugi. S cerkvijo sv. Rozalije pri Šentjurju je povezano tudi ime Janeza Jožefa Sonca.

⁹² I. Stopar, n. d., 107.

⁹³ B. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, Ljubljana 1962, 299. Ker J. Orožen pojasnjuje, da je cesar Maksimilijan I. leta 1509 obdaroval šentjursko cerkev z desetino vsega njenega območja (J. Liška, n. d., 56), ni težko ugotoviti, zakaj je bil Magerle tako zagrižen pristaša obstoječega reda. Prim. še F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije* (1228–1928), Maribor, 1928, 85.

⁹⁴ Prim. 4. zvezek *Šentjurske zgodovine* Herberta Kartina (str. 61–79); hrani B. Križmančič v Šentjurju, kopija pri meni. Veliki privilegij iz leta 1639 se sklicuje na odredbe oz. listine škofov Janeza Jakoba pl. Lamberga, Krištofa Andreja pl. Spaura, Urbana Sagsteterja in Antona Salamance pl. Hoyosa.

⁹⁵ J. Kartin, *Pomen Ipavcev in Šentjurja...*, 3. Kartin svoje mnenje o revščini Margarete Wagen utemeljuje z njenim skromnim testamentom.

da je bil Dietrichstein na Blagovni izjemno uspešen pri »urejevanju razmer« na šentjurskem območju: nobenemu potencialnemu tekmecu ni pustil do sape. Toda tudi sposobni fevdalci morajo prej ali slej zapustiti zgodovinsko prizorišče...

Nekoliko drugačna je bila v 17. in 18. stoletju usoda gospostva Anderburg, ki ga je bilo za kakšno tretjino blagovnske posesti: leta 1649 ga je pridobil Jakob Görter z Rude in Brezovca, ki je zanj odštel 122 funtov, leta 1666 pa je prišlo v plemenite roke Adama barona Raumschüssla. Njegova hčerka in dedinja Eleonora Tschetschger je gospostvo leta 1717 prodala grofu Francu Antonu Schrottenbachu. Preko njegove vdove Marije Šarlote Antonije (rojene grofice Thurn in Valsassina) je anderburška posest leta 1740 prešla na njenega nečaka Maksa Žigo grofa Thurna in Valsassina.⁹⁶ Leta 1754 je gospostvo obsegalo 131 hiš, od katerih jih je (so)gornikom služilo 28.⁹⁷ Proti mogočni Blagovni je to pomenilo pravo revščino.

Generacijo kasneje, leta 1771, je Anderburg kupil Gašper Andrej pl. Jakomini, ki je prav tedaj postal tudi ponosni posestnik Blagovne. Tamkajšnje gospostvo mu je prodala družina grofa Leopolda Žige Wurmbranda, ki je lastništvo nad njim pridobila leta 1720 od Gaisruckov.⁹⁸ Ti so imeli z Blagovno nemalo skrbi: leta 1711 je namreč tamkajšnji dvorec pogorel, stavbni izvedenec Janez Weiss iz Maribora pa je škodo ocenil na 11.756 florintov.⁹⁹ Wurmbrandi so posest v dolini Voglajne obvladovali s pomočjo različnih uradnikov: iz leta 1720 je znan Janez Guestholder, iz leta 1722 graščinski prefekt Otmar Georg, iz leta 1737 oskrbnik Peter Grassl in iz leta 1745 prefekt Janez Kuster.¹⁰⁰ Podjetnost pl. Jakominija je potemtakem ponovno združila v prvi polovici 17. stoletja razdvojeni gospostvi Blagovna in Anderburg. Središče celote je kajpak postala Blagovna. Združeno gospostvo je bilo zelo veliko; odkupnina zanj je po zemljiški odvezi znašala impresivnih 123.449 goldinarjev in 1/4.¹⁰¹ Ta vsota je bila med največjimi na Spodnjem Štajerskem.¹⁰²

Naslednji lastnik gospostva Blagovna je leta 1783 postal dr. Janez vitez Gadolla,¹⁰³ ki ga je po letu 1805 spoznal tudi Franc Ipavec. Blagovna je bila tedaj v največjem razcvetu. Jože Kartin, ki je skupaj z bratom Herbertom raziskoval njeno preteklost, jo je opisal takole: »Graščina je imela obsežen steklenjak, v katerem je gojila 300 oranžnih dreves in druge redke rastline. Stara generacija /pisec je bil rojen leta 1891/ se je še te oranžerije spominjala. Da je grajsko okolje odgovarjalo modi tedanjega časa, je imelo krasen park v angleškem slogu. Tam je bil ličen rokoko paviljon, katerega se pisec spominja. V okolišu gradu tudi ni manjkalo – za tedanje čase tako priljubljeno tehnično 'čudo': naši očetje so se še spominjali ličnega paviljončka, v katerem je sedel

⁹⁶ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 228; H. Kartin, *Šentjurska zgodovina*, 9. zvezek (str. 2, 4); hrani B. Križmančič v Šentjuru, kopija pri meni.

⁹⁷ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 229.

⁹⁸ Leta 1700 je kot gospodar Blagovne izpričan grof Jožef Leopold Gaisruck, 1713 pa se grofica Ana Marija Antonija Gaisruck omenja celo kot botra hčerke šentjurskega tržana Janeza Strižiča. To opozarja na urejene odnose med Šentjurčani in gosposko. Prim. H. Kartin, *Šentjurska zgodovina*, 4. zvezek, 46.

⁹⁹ I. Stopar, n. d., 16, 17; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 229.

¹⁰⁰ H. Kartin, *Šentjurska zgodovina*, 4. zvezek, 46, 47.

¹⁰¹ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 229.

¹⁰² Največja odkupnina za podložniška bremena na kakem gospostvu v okvirih Slovenske Štajerske je znašala 316.723 goldinarjev (gospostvo Brežice). Prim. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 252.

¹⁰³ Dr. Janez (Johann) vitez Gadolla je bil rojen 10. januarja 1759, umrl pa je 14. decembra 1832 in je pokopan na šentjurskem pokopališču. Njegova soproga Barbara se je rodila v družini uglednih baronov Dienersbergov (Dienerspergov) 24. marca 1777, umrla pa je 12. avgusta 1841; pokopana je ob svojem možu. V naslednji generaciji Gadolle posedujejo grad Turn pri Velenju (za obdobje 1845–1861 omenja H. Pirchegger v *Die Untersteiermark...*, 207, kot lastnika tega gradu Janezovega sina Franca pl. Gadolla). Leta 1804 je Janez vitez Gadolla izpričan tudi kot eden štirih lastnikov dvora Legant (poleg njega še baron Dienersberg, V. Karničnik /Karnitschnig/ in E. Warthol; glej v: H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 182). V dokumentih se Gadolla pojavlja včasih kot vitez, včasih pa zgolj kot »plemeniti« (Johann Edler von Gadolla). Zdi se, da je mož viteški naslov pravzaprav uzurpiral in ga uporabljal le v dokumentih, ki so imeli omejen »rok trajanja«. Glede Dienersbergov je treba reči, da so v 18. in 19. st. obvladovali več gospostev, uradov in posesti na Spodnjem Štajerskem (Švarčenštajn, Ranšperk, Dobrna, Tabor pri Višnji vasi, Ponikva, Rožemberk, Vitanje, Socka, Ruda, Brdce), ob tem pa so opravljali še visoke uradniške službe; Jožef Marija Dienersberg je bil v letih 1783–1786 »celski okrožni poglavar« (kresijski glavar), isto funkcijo pa je v obdobju 1797–1808 opravljal tudi Janez Nepomuk Dienersberg. (Prim. I. Orožen, n. d., 279.)

Medtem se je razvijal tudi Sv. Jurij. Leta 1645 so začeli voditi matične knjige, v letih od 1708 do 1721 pa je župnik Mihael Čandik¹⁰⁶ dogradil novo farno cerkev.¹⁰⁷ 20. avgusta 1721 je prenovljeni božji hram posvetil pičenski škof in novomeški prošt Gregor Franc Ksaver Marotti.¹⁰⁸ Nekoliko pozneje, leta 1780, so v kraju postavili še veliko župnišče. Zgradil ga je zidarski mojster Franc Fuchs iz Maribora.¹⁰⁹ Njegove razsežnosti so povsem prikrile nekdanjo odvisnost šentjurskega območja od prafare Ponikva.¹¹⁰ V začetku tridesetih let 19. stoletja je prišla na vrsto še kaplanija: 24. maja 1831 je bila njena stara stavba prepuščena uničenju, na istem mestu pa je celjski gradbenik Nöstl pod vodstvom kaplana Jožefa Vizjaka do naslednjega leta zgradil novo poslopje.¹¹¹ Kar zadeva božje ambasade na zemlji torej popolna zgodba o uspehu! Zemljevid celjske kresije, ki ga je leta 1793 založil graški knjigotržec Miller, navaja Sv. Jurij kot enega od 15 sedežev tamkajšnjih dekanij.¹¹² Nedvomno razlog za ponos tržanov! Vendar je resnica nekoliko drugačna: kraj je po razpadu starejše cerkvenoupravne mreže v jožefinski dobi dejansko pripadel šmarski dekaniji, ki je obsegala področje nekdanje prafare Sv. Martina na Ponikvi in župnijo Sv. Valentina pri Žusmu.¹¹³ Toda zdi se, da je bil videti v njenih okvirih posebej imeniten, zaradi česar so mu z lokalnimi razmerami neseznanjeni opazovalci pripisovali celo cerkvenoupravno prvenstvo. Patronat nad šentjursko župnijo, ki je bila do leta 1751 v okvirih oglejskega patriarhata, 1752–1788 pod goriško nadškofijo, odtlej pa pod lavantinsko škofijo, je imel vse od leta 1494 dalje kolegiatni kapitelj v Novem mestu.¹¹⁴ Fran Kovačič poroča, da je bilo »po izročilu« pri Sv. Juriju kar 8 duhovnikov, ki so ob nedeljah in praznikih maševali v različnih podružnicah.¹¹⁵ Obseg šentjurske fare je bil tedaj zelo velik; iz nje se je leta 1761 izločila župnija Slivnica, okoli leta 1765 pa še župnija Kalobje.¹¹⁶

Leta 1754 je bilo v šentjurskem trgu 23 hiš.¹¹⁷ Šlo je torej za zelo majhno naselje, vendar so v 18. stoletju o pomembnosti kakšnega kraja še vedno odločali starodavni privilegiji. Sámo število prebivalcev je postalo relevanten kriterij za sodbe in odločitve šele v času meščanov.

V terezijanski dobi nenehnega truda za posvetno in duhovno dobro, se je v Sv. Juriju pojavila tudi šola. Pouk je stekel leta 1769 v stavbi, ki je nosila hišno številko 20. Gosposka je zgradbo postavila zato, da bi njej imela sodišče,¹¹⁸ vendar so se potem načrti spremenili. Leta 1805

¹⁰⁶ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 10. Čandik je bil šentjurski župnik od 4. maja 1697.

¹⁰⁷ J. Curk, n. d., 110. Nova cerkev je stala na mestu stare.

¹⁰⁸ F. Kovačič, n. d., 85.

¹⁰⁹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 12.

¹¹⁰ F. Kovačič v n. d., 85, takole povzema cerkvenoupravno zgodovino šentjurskega območja do srede 16. stoletja: »Cerkev /Sv. Jurija/ je /.../ nastala precej časa pred l. 1340, ker takrat se že omenja tudi vikar, Ulrik iz Laškega (trga). Okoli 1490 je Sv. Jurij postal vikarijat /.../ L. 1528 sta bila pri Sv. Juriju že dva duhovnika, župnik, oziroma vikar Andrej Harmlach in pomočnik (Gesellpriester) Erlach. L. 1559 je takratni župnik Jurij Aparnik bil že komisar (po današnje dekan).«

¹¹¹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 12; J. Curk, n. d., 110.

¹¹² Reprodukcijska zemljevida je dosegljiva v: N. Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, I. del, 3. snopič, Ljubljana 1989, med stranema 298 in 299.

¹¹³ F. Kovačič, n. d., 84, 85.

¹¹⁴ Tudi nad drugimi župnijami, ki so se oblikovale na območju prafare sv. Martina na Ponikvi, je imel patronat novomeški kolegiatni kapitelj (to ne velja edino za šentviško farno, ki je bila ustanovljena v jožefinskem času; glej v: F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 84, 85). V času terezijansko-jožefinskih cerkvenoupravnih sprememb je razpadel starodavni savinjski arhidiaconat, v katerega okvir je sodila tudi šentjurska fara. I. Orožen pripoveduje: »Župniki te vikše diakonije so se vsako leto teden pred Duhovim v Celi sbrali, kjer so naj prej mertvaško opravilo za rajnimi celjskimi grofi ino za rajnimi avstrijskimi nadvojvodi opravljali, mešo, kojo je vikši diakon pel, služili ino potem latinski govor vikškega diakona poslušali. Po končanem cerkvenem opraviu so imeli vselej v aptiji svoje duhovsko posvetovanje.« (I. Orožen, n. d., 176.) Vse to seveda ni ostalo brez vpliva na zavezanost lokalni zgodovinski tradiciji.

¹¹⁵ F. Kovačič, n. d., 85.

¹¹⁶ F. Kovačič, n. d., 85. Šentjurska fara je do leta 1765 obsegala tudi dele župnij Šentrupert in Dramlje.

¹¹⁷ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229.

¹¹⁸ J. Kartin, Pomen Ipavcev in Šentjurja..., 5, 6. Kartin se moti, ko pravi, da so hišo zgradili Gaisrucki kot fevdalni gospodarji Blagovne, saj je spregledal, da so gospodstvo po letu 1720 obvladovali Wurmbrandi. Prav tako se omenjeni pisec moti glede hišne številke: krstne knjige šentjurske župnije jasno izpričujejo, da so bili otroci Franca Ipavca, ki je

je postala celo ranocelniška ordinacija Franca Ipavca. Po požaru, ki je leta 1797 upepelil velik del zgornjega trga, se je šola preselila v hišo na številki 27, v kateri je bila pozneje posojilnica. To je nekoliko nenavadno zato, ker je bila šola ena redkih zgradb, ki z ognjeno stihijo ob koncu 18. stoletja sploh ni bila prizadeta. Hišo so tedaj najbrž potrebovali za provizorično reševanje stanovanjske stiske pogorelcev, nakar se je njena namembnost povsem spremenila. Poučevanju otrok je potem nekaj časa služila tudi stavba na številki 1, ki so jo posedovali imetniki planinskega gospostva in gradu Prothasiji. Leta 1818 pa je bila postavljena nova šolska zgradba, ki je vse 19. stoletje služila svojemu namenu.¹¹⁹

Prvi učitelj v trški dvorazrednici je bil Mihael Jurežič s hišne številke 10. Sledil mu je Jakob Kristan s številke 25, temu pa leta 1799 Franc Jožef Lichtenegger, ki je bil hkrati tudi organist. Leta 1800 se v vlogi učitelja pojavi Jožef Kristan. Čez štiri leta prevzame njegov posel Samuel Fabriczy, ki pa umre že 20. maja 1805 (star je komaj 25 let). V vojnem letu 1805 si je z učiteljevanjem dal opraviti organist Jožef Dobošek, ki je vztrajal dobro desetletje. Sledil mu je Jurij Redlein, ki je v starosti 52 let umrl 19. avgusta 1818. Njegov naslednik je bil Andrej Ripšl, ki se je v večnost preselil 7. septembra 1835. Tudi on ni učakal visoke starosti: umrl je v svojem 48. letu. Bil je oče znanega sadjarja in duhovnika, po potrebi pa tudi rimača, pevca, pričevalca in veseljaka Dragotina Ferdinanda Ripšla.¹²⁰ Potem se je z učiteljevanjem mučil Avgust Kukla, ki je umrl 17. marca 1843. Star je bil komaj 35 let. Šele naslednji šentjurski šolnik Franc Škoflek je dosegel dostojanstveno starost: leta 1872 se je lahko – pri svojih 72 letih – celo upokojil!¹²¹ Izgleda, da je bil Škoflek dokaj ugleden človek, saj je v dodatku k šematizmu lavantinske škofije za leto 1851 že označen kot »vzorni učitelj«.¹²²

Videti je, da je bil v prvi polovici 19. stoletja učiteljski poklic na podeželju, pa tudi v zadušljivih razmerah majhnih trgov zelo naporen: ljudje, ki so se preživljali z njim, so neredko umirali v cvetu mladosti (zagotovo ne zato, ker bi bili posebej dragi bogovom!). Zanimivo je tudi pojavljanje tujcev: imena in priimki šentjurskih učiteljev kažejo, da so njihovi nosilci prihajali dobesedno z vseh vetrov. Celo jezika lokalnega prebivalstva ti moške niso bili vselej večji: za čas mladosti Benjamina in Gustava Ipavca je znano, da šentjurski učitelj ni znal niti besedice slovensko.¹²³ Josip Vošnjak, ki je bil le malo mlajši od njiju, je o letih, preživetih v klopek šoštanjske trivialke – nobenega dvoma ni, da je bila ta kot jajce jajcu podobna svoji šentjurski vrstnici – npr. pripovedoval tole: »Šoštanj je imel v trgu starodavno šolo v magistratnem poslopju, na kateri je tačas poučeval 'Musterlehrer' Peter Musi. Bil je res vzoren učitelj, celo od Slomška čislán, kateremu je pomagal sestavljati šolske knjige. Mož visoke rasti, suhoten, okroglih, rdečih, obritih lic, z resnim, bolj tužnim in skrbnim obrazom, korakal je vsak dopoldan od svojega stanovanja v mežnariji pri sv. Mihaelu v trg in mimo naše hiše v šolo. Ker ni bilo nobene šolske dolžnosti, so zahajali v šolo le otroci tacih staršev, kateri so jih hoteli v šolo pošiljati, največ iz trga, iz okolice le od premožnejših kmetov. Učni jezik je bil nemški, a s kmetskimi otroki, ki so govorili le slovensko, je učitelj tudi slovensko govoril. Mi iz trga smo večinoma že od doma znali nemško. V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce, ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848 in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumemo med seboj /tj. v družini/ in z drugimi. V šoli torej se nismo učili niti črke slovenske brati ali pisati, imeli smo nemški abecednik, nemško čitanko, nemško računico in tudi nemški katekizem.«¹²⁴ Logika je bila v tistem času na marsikaterem

v dvajsetih letih kupil stavbo, v kateri je bila prva šentjurska šola, rojeni na številki 20. Kartin namreč pravi, da je ta hiša nosila številko 19.

¹¹⁹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 15.

¹²⁰ Prim. geslo o Dragotinu Ferdinandu Ripšlu v SBL, 9. zvezek, Ljubljana 1960, 106, 107.

¹²¹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 15–17.

¹²² Schematismus des Bisthumes Lavant za leto 1851, Celovec 1851, 118. Kot Škoflekov pomočnik se tedaj omenja Janez Munda. V šematizmu za leto 1845 se kot pomočnik šentjurskega učitelja navaja Tomaž Dernjač.

¹²³ F. Rakuša, Slovensko petje v preteklih dobah, Ljubljana 1890, 154. Podatek se nanaša na Avgusta Kuklo.

¹²⁴ J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, 15, 16.

področju življenja še vedno racionalistično neizprosna, celo brutalna: šola je zato, da se otroci v njej naučijo, česar ne znajo od doma; v urbanih okoljih na Slovenskem je to pomenilo predvsem sposobnost vsakršnega občevarjanja v nemščini. Temeljito znanje nemškega jezika je namreč kar najbolj povečevalo pridobitno sposobnost prebivalstva v prostoru med Alpami in Jadranom. V severnih slovenskih predelih je takšna miselnost zajela vse in vsakršne ljudi: tako je Rudolf Gustav Puff leta 1853 ugotavljal, da komaj tretjina štajerskih Slovencev ni zmožna občevarjanja v nemškem jeziku.¹²⁵ Na Kranjskem in v Primorju so tako razmišljali v prvi vrsti meščani in tržani, ne pa tudi kmetje.

Smrt je v tistem času učitelje praviloma doletela na službenem mestu, »fluktuacija« pa ni bila posebej velika: od številnih šentjurskih učiteljev 1. polovice 19. st. se le za Jožefa Kristana ve, da je odšel skupaj z župnikom Šeškom v Stari trg (pri Slovenj Gradcu).¹²⁶ Kdor je našel učiteljsko službo, je v njej ponavadi vztrajal do konca. Najbrž je bila konkurenca zelo huda. Odvisnost učiteljev od služabnikov svete cerkve je bila v praksi malone popolna;¹²⁷ kakor kaže Kristanov primer, so se »učne moči« včasih selile kar skupaj z »gospodi«.

Monotoni ritem vsakdanjega življenja so ciklično razbijali sejmi, cerkveni prazniki in slikoviti ljudski običaji,¹²⁸ občasno pa še požari. Razen leta 1797 je rdeči petelin s šentjurskih streh živahno kikirikal še v letih 1759 in 1807.¹²⁹ Ker si ljudje niso znali drugače pomagati, so hiše potem zidali tako, da je stala vsaka zase. Naselje je na ta način sicer izgledalo bolj podeželsko, vendar je bilo varnejše. Drugače pa se vse do 19. stoletja v Sv. Juriju pod Rifnikom ni zgodilo nič takega, kar bi bilo pomembno tudi za širšo okolico: kraj je drevenel v provincialnem dremežu... Kdor je hotel uspeti, je vzel pot pod noge. Maksimilijan Wolf, sin Jožefa Vouka, se je npr. naselil v Slovenj Gradcu. Njegov pravnuk je bil znameniti skladatelj Hugo Wolf.¹³⁰ Večji dogodek je pomenil kvečjemu obisk lavantinskega škofa, ki je birmal. Posebej imenitne birme, ki jih je bilo treba ohraniti v lokalni kroniki, so bile: za časa knezoškofa Leopolda II. Maksimilijana grofa Firmiana leta 1816, za časa knezoškofa Franca Ksaverja Kutnerja leta 1845, za časa »vladike« Antona Martina Slomška pa v letih 1851 in 1858.¹³¹ Razen posameznih lokalno znamenitih rojstev in smrti se je komajkaj drugega zdelo vredno pomnjenja. Kartinova družinska kronika tako npr. poroča, da je 17. junija 1813 v vasi Stopčce na hišni številki 7 umrl 113-letni kmet Mihael Gajšek.¹³² Že v 18. stoletju je staro pokopališče okoli farne cerkve postalo pretesno; zato je bila na vetrovnem bregu pod Botričnico leta 1816 zakoličena nova »božja njiva«.¹³³

Nekoliko so si tržani zapomnili tudi vojne z Napoleonom, ki so jih popraskale po žepu: neljubi obisk Francozov je leta 1809 farno cerkev udaril s 50 goldinarji prisilnega posojila, 28. maja naslednjega leta pa je morala lokalna »božja ambasada« oddati še svojo srebrnino.¹³⁴ Okoli podružnične cerkve Sv. Ahaca na Stopčah so Napoleonovi vojaki pokopali nekaj svojih tovarišev, ki so umrli za tifusom. Večinoma so bili po rodu Švicarji. Ker so bili pokojni tujci različne vere, je lokalno prebivalstvo njihovo grobišče doživljalo kot veliko posebnost in se ga je spominjalo še dolgo potem, ko je po več prenovah in preureditvah cerkve oz. njene okolice izginilo.¹³⁵

¹²⁵ J. Apih, Slovinci in 1848. leto, Ljubljana 1888, 20, 21.

¹²⁶ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 16.

¹²⁷ Prim. V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II (1805–1848), Ljubljana 1964, zlasti 144 in dalje.

¹²⁸ Prim. N. Kuret, Iz ljudskega življenja, v: Svet med Bočem in Bohorjem, 140–159.

¹²⁹ J. Curk, n. d., 110.

¹³⁰ J. Kartin, n. d., 6; K. Honolka, Hugo Wolf. Sein Leben, sein Werk, seine Zeit, Stuttgart 1988, 42–44.

¹³¹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 2, 3. Kutner je leta 1845 birmal 380 oseb, Slomšek pa leta 1858 kar 518.

¹³² H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 1.

¹³³ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 7–9.

¹³⁴ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 1. Štajerska deželna vlada je aprila 1810 terjala od cerkve, da ji izroči svojo srebrnino. Če so hoteli kje obdržati srebrno sakralno posodje, so ga morali odkupiti s srebrnim denarjem. Prim. I. Orožen, n. d., 188.

¹³⁵ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 10, 11. Mogoče je domnevati, da se grobišče ni ohranilo prav zaradi

A kdo je v resnici uspel zato, ker je stanoval »tu« in ne »tam«? Vsak kraj je samo scenarično ozadje, pred katerim se hkrati odvijata drama in komedija posameznikovega življenja. Franc Ipavec je zagotovo bil človek, ki je imel trden namen, da v Sv. Juriju kar najbolj vsestransko uspe. Zakaj si je za svoj dom izbral prav ta starodavni spodnještajerski trg svetniškega imena, ni več mogoče ugotoviti. Morda samo zato, ker se je nekje moral ustaliti in začeti s samostojno ranocelniško prakso. Navsezadnje ni bil več mlad: v začetku septembra 1805 je imel za seboj že več kot 29 let nemirnega življenja, 50 goldinarjev dolga in nikakega premoženja. Precej nevzpodbudna bilanca, ni kaj!

Vrhu vsega se je Franc naselil med ljudi, ki so zaradi svojih značajskih lastnosti vse prej kot »lahki« (prijetni, prijazni in kar je še takšnih besed, ki označujejo človeško dobrodušnost): Sv. Jurij leži na prehodu iz Savinjske doline v spodnještajerski Pragozd, »narodni psiholog« Anton Trstenjak pa o teh ljudeh pravi: »Savinjčan ima najvišje razvit življenjski standard. /.../ Zaveda se svoje gmotne blaginje in se skladno z njo tudi obnaša. Ni ohol, pač pa resnično ponosen in samozavesten. Nekaj aristokratskega ima v sebi in na sebi./.../ Klečeplaznosti ne pozna. Je pa njegova dolina odprta, ni stisnjena med planine; zato je njegov ponos bolj svetovljanski, gosposki, nič hribovsko grčav.«¹³⁶ In: »Najsi bodo iz Kozjega, Buč, Pilštanja, Planine ali Dobja, ponosni so. Tak aristokrat je bil dr. J. Hohnjec, nekdanji dvorni kaplan na Dunaju, tak je bil komunist dr. Jože Brilej, ki je svojega nekdanjega uvajalca v komunizem Jožeta Lampreta po vojni osebno ozmerjal, zakaj se lepše ne oblači, češ zdaj smo vendar mi zmagali in nismo več proletarci. Človek se sprašuje, odkod jemljejo ta ponos. Z domačega 'bogastva' gotovo ne. Iz česa sicer? /.../ Menim, da jim ta ponos ustvarja krajevna in gospodarska osamljenost. Osamljenost ima vselej za posledico obenem osamljeno držo.«¹³⁷ Sicer pa je že Jan Lego v Slovanu leta 1886 štajerske Slovence označil za vesele, ponosne in odločne ljudi.¹³⁸ Prišlek med njimi gotovo nima lahkega dela: če se hoče uveljaviti, je prisiljen sprejeti njihove vrednote in se jim prilagoditi. Premagati mora trdno ukoreninjene predsodke, ki so tako značilni za ljudi z insularnim življenjskim stilom.

Znati se mora!

Franc Ipavec je za svoje ranocelniške oz. padarske opravke dobil prostor v hiši, ki so jo leta 1760 v Sv. Juriju postavili gospodarji Blagovne.¹³⁹ Hitro si je pridobil zaupanje preprostih ljudi; Merk namreč poroča: »Ipavic so začeli uboge vračiti, in so jim malo rajtali, alj pa celo nič, če so videli, da ljudi revšina tere. Ko so ubožčekom srečno na nogo pomagali, so jih prišli tudi premožni radi iskat, in v kratkem so šent Jurski padar Ipavic po širokem sloveli, kakor dobro vedni in ne dragi zdravnik.«¹⁴⁰ Župnik Peter Gelze, ki je novodošlega ranocelca vzel na hrano, mu je dejal: »Spoznam, da bote v našem kraju dosti opraviti imeli, le pri nas ostanite, dobro bo vam in nam.«¹⁴¹ Ranocelec se je podal še h gosposki in ji ponudil svoje usluge, saj tudi aristokracija – vsej svoji imenitnosti navkljub – ni imuna pred boleznijo... To je dobro vedel že Jurij Ipavec, ki se je vsaj nekaj časa moral sukati okoli plemenitih Gusičev. Francu pa je sekira dobesedno padla v med, saj

nekatoliške vere nekaterih Švicarjev.

¹³⁶ A. Trstenjak, Misli o slovenskem človeku, Ljubljana 1992, 40. Trstenjak sicer velik del značajskih lastnosti Savinjanov povezuje z gojenjem hmleja (ki se je začelo v 2. pol. 19. stoletja), vendar ne spregleduje niti starejše podjetnosti, ki da se kaže v velikih kozolcih.

¹³⁷ A. Trstenjak, n. d., 55.

¹³⁸ A. Trstenjak, n. d., 53.

¹³⁹ Opozorili smo že, da je bila hiša, ki je postala dom Franca Ipavca, zamišljena kot neke vrste javna zgradba. Občasno je služila celo za nastanitev čet, ki so šle na italijansko bojišče proti Francozom. Veliki požari, ki so v 19. stoletju večkrat močno prizadeli Sv. Jurij, je niso nikoli poškodovali.

¹⁴⁰ K. Merk, n. d., 135.

¹⁴¹ J. Barle, n. d., 7. K. Merk v n. d., 135, 136, pravi: »Do smrti dobrega pastirja /Petra Gelzeja/ so hodili Ipavic v farovž na kosilo; pa tudi po njihovi smrti svojega dobrotnika pozabili neso. Najdlj so gostokrat verlega zdravnika na grobu rajnega fajmoštra kleče moliti, ker jim dobrote drugače poverniti premogli neso. Tako hvaležnost človeka žlahni in naj lepše priporoča.« Vsekakor lep eksempl iz življenja pravičnega človeka, ki ve, kaj se spodobi! Žal pa župnik tu ne govori kot očividec (»najdlj so«), ampak kot krščanski apologet...

Katarina Schweighofer por. Ipavec

je bil blagovnski vitez dr. Gadolla bolehen mož in je pogosto potreboval medicinsko pomoč. Morda je bil tudi kos hipohondra in je naravnost užival, če se je v njegovi bližini sprehajal »vračitelj«... Dejstvo, da se leta 1799 kot zakupnik gospostva Blagovna pojavlja neki Ignac Pavel Resnik,¹⁴² pa bi pričalo o tem, da je bil mož v resnici bolan in nesposoben za polnokrvnega fevdalca, ki neusmiljeno izžema svoje podložnike. Naj bo kakor koli, plemeniti Gadolla se ni počutil prav nič zdravega. O tem posredno pričuje testament, ki ga je sestavil že 1. marca 1814, v svojem 56. letu – oziroma z drugimi besedami: več kot 18 let pred smrtjo! Gadolla je očitno kar naprej umiral, pokopati pa dolgo časa ni bilo mogoče ničesar.¹⁴³ Ipavec je kmalu postal njegov osebni zdravnik.¹⁴⁴ Tako ugleden pacient je samo koristil dobremu glasu šentjurskega ranocelca med aristokrati. Glede na to, da je Frančev varovanec kljub zelo verjetnemu rahlemu zdravju učakal skoraj 74 let, je lahko služil kot dokaz njegovih sposobnosti. Šentjurski ranocelc je mogel ob koncu življenja med svoje kliente vpisati tudi tako ugledno osebnost, kot je bil grof Klement Brandis. Videti je, da so imenitniki še v dobršnem delu 19. stoletja bolj zaupali praksi in »dobremu glasu« kakor univerzitetni diplomi.¹⁴⁵

Franc je na Blagovni, kamor je sprva zahajal po zdravniških opravkih, spoznal svojo ženo Katarino Schweighofer, ki je bila rojena na Dunaju 29. aprila 1794.¹⁴⁶ Njenega očeta je uničil

¹⁴² H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 48.

¹⁴³ Prim. dokumente o zapuščinski razpravi za Janezom pl. Gadollo, ki se hranijo v Zgodovinskem arhivu Celje (fond Blagovna, 2. škatla).

¹⁴⁴ J. Barle, n. d., 8. Barle celo opisuje odnos med vitezem Gadollo in Francem Ipavcem kot prijateljstvo. Blagovnski gospod je šentjurskega ranocelca jemal s seboj na potovanja; očitno podoktorjeni vitez ni spadal v vrste stare aristokracije, ki je bila obsedena od svoje nekdanje veličine, saj je znal najti stik tudi z ljudmi iz vrst »tretjega stanu«.

¹⁴⁵ K. Merk, n. d., 151.

¹⁴⁶ D. Pokorn, n. d., 271. Natančen datum rojstva Katarine Ipavec je vklesan na njenem nagrobniku v Šentjurju.

finančni zlom avstrijske monarhije leta 1811 in je kmalu zatem umrl.¹⁴⁷ Ovdovela soproga je morala prevzeti službo domače učiteljice v podeželski graščini viteza Gadolle, da je lahko preživela, s seboj pa je pripeljala tudi hčerko Katarino. Janko Barle, ki je zapisal družinsko izročilo, pripoveduje: »Katarina Schweighofer se je porodila v imoviti dunajski rodovini. Njen oče je bil naobražen gospod, ki je pisal v časopise razne članke o politični ekonomiji. Svoje otroke je dal vsestransko naobraziti in je bil z njimi jako strog. Katarina je govorila dovršeno francosko pa tudi latinsko. S svojimi otroki je šel Schweighofer večkrat na izprehod, a samo enkrat v letu jih je peljal v znano slaščičarno in jim tamkaj kupil raznih slaščic. Ko se je družinica zopet enkrat sprehajala mimo te slaščičarne, a je oče bil v tistem letu že pogostil v njej svojo družinico, je rekla Katarina dovtipno: 'Semel tantum in anno ridet Apollo,' in s tem spravila očeta v tako dobro voljo, da je otroke izjemoma drugič tistega leta peljal v slaščičarno.«¹⁴⁸

Katarina pa ni bila večča samo jezikov, temveč tudi igranja na harfo in klavir. Njen dunajski učitelj jo je imel za zelo talentirano in jo je celo hotel vzeti na svoja glasbena popotovanja.¹⁴⁹ Čudežni otroci, ki jih je poznala in slavila že Mozartova doba, med napoleonskimi vojnami očitno niso prišli povsem iz mode. Prav nasprotno: romantično doživljanje sveta in življenja, ki se je v Srednji Evropi vse bolj uveljavljalo, je brezmejno častilo izraze mladostne nadarjenosti, ki jih je razumelo kot znamenja poklicanosti in izvoljenosti – oz. z eno besedo: genialnosti. Ker je bil Franc svoji soprogi sposoben (in tudi pripravljen) priskrbeti špinet, se je Katarina takoj ogrela zanj.¹⁵⁰ V »gluhi lozi«¹⁵¹ spodnještajerske province je takšen ženin zanj pomenil vsaj toliko kot Apolonov smehljaj v cesarskem mestu.

Franc in Katarina sta sklenila zakonsko zvezo 21. februarja 1814. V šentjurski farni cerkvi ju je poročil administrator Mihael Šešek, v vlogi ene od prič pa najdevamo celjskega kirurga Matijo Ipavca.¹⁵¹ Franc je medtem očitno uspel urediti odnose z imovitim bratom. Mladoporočenec je ob vstopu v zakonski stan »utajil«¹⁵² dve leti in pol svojega burnega življenja; tako poročna knjiga navaja, da naj bi bil ob poroki star natanko tri desetletja in pol! Zato pa si je nevesta eno leto dodala; po poročni knjigi naj bi ji bilo že 21 let... Ne glede na te zvijačice pa je bil zakon srečen in kmalu tudi »konzumiran«¹⁵³; 20. maja 1815 je bil krščen Katarinin in Frančev prvorojenec Alojz,¹⁵² ki je že v mladih letih pokazal izjemno glasbeno nadarjenost.¹⁵³

Z vstopom v zakonski stan šentjurski ranocelnik vsekakor ni izboljšal svojega gmotnega položaja. Prej ko ne ga je celo poslabšal, saj Barle poroča, da je moral čez čas vzeti pod streho tudi taščo. Ta je potem, ko je na Blagovni prenehala poučevati mladega viteza Franca Gadollo in njegovo sestro Wilhelmino, odšla k Auerspergom na Šrajbarski Turn pri Krškem.¹⁵⁴ Morda je imela tam od časa do časa – npr. ob počitnicah – kaj opraviti celo z najstniškim grofom Antonom Aleksandrom Auerspergom, ki se je pod psevdonimom (Anastasius Grün) proslavil kot pesnik, s pravim imenom pa kot politik. Po koncu te službe se je nekdanja Dunajčanka in zdaj že precej priletna gospa Schweighofer naselila v Sv. Juriju.¹⁵⁵ Saj: kraj je bil lep in okolica idilična – da bi le ljudi ne bilo!

Toda najverjetneje so bile 37-letnemu mladoporočencu Francu kakršne koli imovinske špekulacije na »ženitnem trgu«¹⁵⁶ tuje, časa za ljubezenske šale in norčije pa tudi ni več imel na

¹⁴⁷ J. Barle, n. d., 12.

¹⁴⁸ J. Barle, n. d., 12.

¹⁴⁹ J. Barle, n. d., 13.

¹⁵⁰ O tem poroča ustno izročilo družine Ipavic – razgovor s Tatjano Slavec 17. maja 1995.

¹⁵¹ Poročna knjiga šentjurske župnije za leta 1785–1835, str. 95. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru.

¹⁵² Krstna knjiga šentjurske župnije za obdobje 1806–1836, str. 87.

¹⁵³ J. Barle, n. d., 13.

¹⁵⁴ J. Barle, n. d., 13. Schweighoferjeva se je z Auerspergi utegnila seznaniti na Blagovni, saj je bil grof Reichard Auersperg v letih 1812–1813 celjski kresijski glavar (I. Orožen, n. d., 279).

¹⁵⁵ Zdi se, da je bil Katarinin gmotni položaj po poroki s Francem Ipavcem trdnjši kot položaj njenega brata Johanna v prestolnici ob lepi modri Donavi; zato se je gospa Schweighofer večer svojega življenja odločila prebiti v spodnještajerski provinci.

pretek... Premoženje je nameraval pridobiti s svojo večšino. A videl je, da mu z vsakodnevno prakso, ki ga je poniževala na raven navadnega padarja, ne bo uspelo; zato se je odločil vse staviti na eno karto: z enim zamahom se bo povzpел med ugledne in spoštovane ljudi ali pa se bo dokončno pogreznil v blato, v brezimnost, v brezperspektivnost...

Vitez Gadolla je Ipavca некоč vzel s seboj na Dunaj.¹⁵⁶ Vsak fevdalni gospod je imel v cesarskem prestolnem in glavnem mestu od časa do časa kaj opraviti; če nič drugega, se je bilo treba seznaniti z modnimi novostmi in norostmi, saj se vsak pristen podeželan – še posebej pripadnik privilegirane družbene plasti – kot hudič križa boji očitka provincializma... Frančev vnuk Benjamin je pozneje Emanu Pertlu pripovedoval, kaj se je o dogodkih, ki so sledili, ohranilo v družinskem izročilu: »Bilo pa je tako, da je mojega dedka zelo imelo, da bi že na pol slepim odpravljal sivo mreno. Zvedel je namreč za neko posebno metodo, ki menda niti ni bila tako težavna in tvegana, bolniku s sivo mreno pa je bilo z njo mnogo pomagano, saj je spet spregledal. Da takšna metoda nekrvave operacije sive mreine zares obstoji, mu je bilo znano iz takratnih uradnih sanitetnih biltenov za podeželske ranocelnike. Končno je zvedel za nekega renomiranega dunajskega očesnega zdravnika, ki se je bavil z zdravljenjem sive mreine; imel je 'zlato prakso', saj so k njemu očesni bolniki kar drveli. Prebadal jim je roženico in nato 'pogreznil' sivo mreno v očesno steklovino. Toda priti v stik z imenitnim operaterjem ni bilo lahko, še teže, da bi ti na lepem zaupal in razložil zdravilno metodo, posebno takšno, s katero vračlaš slepcu vid.«¹⁵⁷ Nihče si namreč noče delati konkurence, Franc pa je tudi vedel, da je obvladovanje operacije sive mreine zlata jama... Profesor, pri katerem se je kanil poučiti o vsej zadevi, je bil znameniti Georg Joseph Beer.¹⁵⁸ Šentjurski ranocelec se je nemudoma podal v njegovo stanovanje. A zdaj stvari niso bile tako preproste kot pred leti pri Saulu v Gradcu: prvi naskok se ni posrečil... Ko je slavni univerzitetni profesor izvedel, da pred seboj nima doktorja medicine, prišleka s podeželja sploh ni hotel sprejeti. Še zlasti ne v zvezi s »transferjem znanja«, ki zadeva operacijo sive očesne mreine...¹⁵⁹

Franc pa se ni vdal. Povpraševal je na Dunaju o Beeru in izvedel, »da je jako lakomen na denar. 'Bodete morali malo namazati, pa bode šlo!' – mu je rekel eden, ki je profesorja dobro poznal.«¹⁶⁰ Naslednjega dne je podjetni šentjurski ranocelec spet potrkal na vrata proslavljenega očesnega zdravnika. Žepe si je napolnil s cekini, ki jih je zaslužil v svoji dotedanji praksi. To pot so se dveri odprle le malo bolj na široko – a Ipavec se je kljub temu odločil za vsako ceno zrniti skoznje... Najprej je bilo treba prepričati služkinjo. Ker je bil Franc v aristokratskih krogih že čisto domač (kar je bila posledica pogostih obiskov na Blagovni), mu je stvar šla gladko od rok in ust: predstavil se je kar za »imenitnega vlastelina«... A prepustimo besedo njegovemu vnuku Benjaminu: »Pa veste, moj dedek je tej gospodični odigral prav po 'šavšpilersko' nekaj elegantnih poklonov z ljubeznivo kretnjo in že je zdrknil izdaten zlatnik v žepek prikupnega predpasnička. V neizmerni zadregi je vsa rdeča v obraz s 'kniksom' sladko povprašala – s čim bi vam pa mogla postreči, gnädiger Herr?! Recite, Fräulein Marie, g. profesorju, da želi imeniten vlastelin 'Sondervisite'! Se bom potrudila, milostljivi gospod, je malce v zadregi zažgolela Fräulein Marie.

In veste, ni šlo tako gladko! Moj dedek je namreč šele po daljšem molku slišal godrnjanje in vmes zadirčno robantenje nad drobečim glasom gospodične Marie – da to vendar ne gre, naj

¹⁵⁶ K. Merk v n. d. (str. 142) poroča, da se je Ipavec zdravljenja oči naučil leta 1820, vendar letnica zagotovo ni točna, ker je bil tedaj profesor Beer že prizadet od kapi in nesposoben za opravljanje svoje prakse. Vsekakor se je moral Franc Ipavec pri njem oglasiti pred letom 1819, ko ga je zadel mrtvoud. Beer je novoustanovljeno dunajsko stolico za oftalmologijo zasedel leta 1812.

¹⁵⁷ E. Pertl, n. d., 24, 25.

¹⁵⁸ J. Barle, 9; za podatke o dunajskem profesorju G. J. Beeru (1763–1821) glej Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker, I. zvezek, München-Berlin 1962, 422–423.

¹⁵⁹ Zdravniki so znanje, ki je omogočalo bogastvo, ljubosumno skrivali pred konkurenco, zato ni čudno, da so se posamezni medicinski postopki iz roda v rod prenašali znotraj družine oz. »dinastije«. Tudi v Beerovi družini ni bilo drugače: profesorjev zet je bil znani očesni zdravnik Friedrich von Jaeger (Jäger).

¹⁶⁰ J. Barle, n. d., 9.

čaka, ali pa pride drugič... Kar oba tam zadaj obmolkneti in kmalu zatem je odločneje zabrundal malone čisto drug glas – dann soll er halt eintreten! Če bi vstopili, gospod profesor vas že čaka!¹⁶¹

Beer se je najbrž nemalo začudil, ko je kot »imeniten vlastelin« predenj stopil človek, ki je bil še prejšnji dan čisto navaden ranocelec iz province. Benjamin Ipavic pripoveduje dalje: »Nekaj časa profesor še sedi pri svoji mizi, kot da prišleca niti slišal ni, čeprav ga je ta z vso spoštljivostjo pozdravil. Tako sta se oba znašla, veste, in einer stummen Szene. Moj dedek je že malone spregovoril, vendar prične vtem profesor nadušljivo kašljati in skoro vzbujati sočutje seiner Gebrechlichkeit halber; veste, hm, saj to je bil bloss tak knif starega lisjaka. No, moj dedek stvari tudi ni jemal preveč resno in je menda nehote malo pocingljal s svojimi zlatniki. In glej, profesorju se je kašelj polegel in ta hip je začel die Ohrwascheln spitzen. Ali ni to zabavno, kaj pravite?! Moj dedek mu je nato sila počasi obrazložil, v čem bi bila ta Sondervisite. Pri tem je profesorja znova pričel grabiti kašelj, dedek pa je kar zarožljaj z zlatniki in mu hkrati namignil, da bo honorar za to izredno vizito primeren. 'Kako to mislite, padar?' je kašljaje zlogoval čudodelni operater sive mrene po starem in nekrvavem načinu.

Ja, veste, včasih si moral biti konkreten. Zato je moj dedek zlatnike položil ne preveč simbolično, tako veste, kot pri 'ofru', operaterju na mizo. Ta pa je omalovaževalno zamahnil z roko, češ, kaj meni mar za vse to! Dedek je profesorjevo gesto prezrl in ta hip odločno stresel iz žepa vse svoje rumene novce – in vidite, hm, man kann nicht ahnen, wissen sie, er war halt in einer schlechten Stunde – in profesor je prav tisto uro opravil z mojim dedkom einen Sondercursus de morbis ophthalmicis implicite cataracta operatione curandis.«¹⁶²

Benjaminu Ipavcu seveda ni mogoče zameriti, če je na večer življenja – že več kot osemdesetleten¹⁶³ – zgodbi dodal kakšno podrobnost in jo tako naredil še mikavnejšo. Dogodek, ki je njegovi družini omogočil vzpon, je bil nepozaben. Družinske tradicije nastajajo in se prenašajo iz roda v rod prav zaradi takšnih vedno vnovičnega spominjanja vrednih trenutkov, ki naravnost silijo k živopisnemu obujanju davnih znamenitosti.

Franc je potem nekaj časa obiskoval Beerova predavanja in si kupoval svinjske oči, da je na njih preizkušal pridobljeno znanje.¹⁶⁴ Ničesar ni hotel prepustiti naključju. Njegova usoda je še vedno visela na nitki in ni bilo jasno, kam se bo tehtnica pravzaprav nagnila – k triumfu ali k finančnemu in siceršnjemu polomu... Zakaj s tem, da je postal Ipavec »velik večak« za operacijo sive mrene, je naredil šele pol poti do uspeha. Pojavilo se je nič manj pomembno vprašanje: kako bodo ljudje izvedeli, da zna narediti čudež – slepim vračati vid?¹⁶⁵ Ker časniki med množice podeželskega prebivalstva še niso prodrli, bi bilo oglaševanje v njih metanje denarja skozi okno. Šentjurski ranocelec, ki mu ni mogoče očitati pomanjkanja domiselnosti, se je stvari lotil drugače: iztaknil je nekega slepega berača in mu odrinil primeren honorar za to, da se je podvrgel operaciji.¹⁶⁶ Siromak, ki je spregledal, je s tem izgubil važen vir dohodka, saj se je ljudem poslej manj smilil... Benjamin Ipavic poroča, kako je le malo manjkalo, da ni berač od njegovega dedka zahteval še večje vsote kot Beer!¹⁶⁷ Prosjačenje je pač bilo način preživetja, če ne celo gospodarska dejavnost.

¹⁶¹ E. Pertl, n. d., 25.

¹⁶² E. Pertl, n. d., 25, 26.

¹⁶³ Benjamin Ipavic (1878–1962) je Pertlu navedeno zgodbo pripovedoval leta 1961; glej v: E. Pertl, n. d., 32 (opomba 4).

¹⁶⁴ J. Barle, n. d., 9.

¹⁶⁵ V resnici seveda ni šlo za nikakršen čudež, saj je bila operacija sive očesne mrene, kakršno je obvladal Franc, že dolgo uveljavljena v praksi vrhunskih zdravnikov. E. Pertl pojasnjuje, da je bila takšna operacija v bistvu znana že starorimskemu zdravniku Celsu, na prehodu iz 18. v 19. stoletje pa so jo modificirali Karl Anton von Willburg, Antonio Scarpa in Buchhorn. Šlo je za prebadanje beločnice (od Buchhornovega priporočila leta 1805 pa roženice), nakar je operater motno lečo potisnil v očesno steklovino. Pacient si je potem priskrbel primerne naočnike in nekaj časa videl, slej ko prej pa je popolnoma oslepel. Glej v: E. Pertl, n. d., 26.

¹⁶⁶ E. Pertl, n. d., 26; J. Barle, n. d., 9.

¹⁶⁷ E. Pertl, n. d., 26.

Vendar tudi berač, ki ga je Franc podkupil, ni bil od muh: poslej je našel torišče svoje dejavnosti v oznanjanju čudodelnih sposobnosti šentjurskega ranocelca po vsem Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Ipavec je kmalu postal znan celo na Hrvaškem.¹⁶⁸ Seveda je računal predvsem na revnejše paciente s podeželja, toda tudi v mestih operaterjev sive mreže ni bilo ravno na pretek. Ipavčev najbližji konkurent je bil menda šele v Ljubljani – kirurg Ferdinand Černič, ki je povsem »povozil« znamenitega tekmeča, prvega slovenskega očesnega zdravnika dr. Ludvika Gerbca. Slednji je zato postal popoln »terapevtski nihilist« in se zapisal devizi: »Use skept je ena figa.«¹⁶⁹ Svobodni trg je hitro pokazal svoje zobe: tudi v medicinskih opravilih in veščinah so se obdržali zgolj najmočnejši in najpremetenejši. Franc Ipavec je vsekakor sodil mednje. Ko je leta 1858 umrl, so sorodniki na nagrobniku njegov status označili z nadvse imenitnim in ponosnim nazivom »praktični zdravnik«, ki je bil praviloma pridržan za doktorje »vesoljne medicine«... To pa še ni vse, saj se Franc v krstnih knjigah šentjurske župnije večkrat pojavlja kot »dr.« – npr. ob rojstvu hčerke Amalije Katarine in sina Benjamina v drugi polovici dvajsetih let! Mož je bil očitno svojevrsten »doktor samouk«. In povsem samoumevno je, da ima njegova žena v očeh duhovnika, ki je sukal pero po matičnih knjigah, pravico do enakega naslova. V šentjurskem trgu je bila Katarina nič manj kot »gospa doktor« ali vsaj »kirurginja«!¹⁷⁰

Francjeva praksa je bila tako utečena, da jo je prevzel pravi doktor dunajske univerze – sin Gustav (in tako po ugledu kot po zaslužku se mu je to več kot splačalo). Pa tudi vnuk Josip je še bil znan kot specialist za oči. Torej: znati se mora!¹⁷¹

Čud(odel)ni ranocelec in njegova klientela

Karol Merk z zanesenimi besedami opisuje uspeh šentjurskega ranocelca ter v mavričnih barvah slika njegove nesmrtni podvige: »Dobri Ipavic neso ljudem prerajali, so tudi radi poterpeli, če ni bilo hitro gotovega denarja, kakor se rada kmetom godi. Imeli so pa tudi bolnikov ne le polno hišo, marveč tudi nadevane voze, ktere so jim v ozdravljenje vozili iz vseh krajev spodnje Štajarske, iz Koroške in tudi Krajnske dežele, naj več pa iz Hervatskega. Vsak teden po dva dni so doma zdravilili; in če si take dni skoz šent-Jurski terg hodil, in vse te revne, slepe in kruljave videl, kateri so krog padarjeve hiše sedeli in ležali, bi si bil lahko mislil, kako je bilo o času Kristusovem v mestu Kapernavm. Res da neso vsega izterjali, gostokrat tudi brez vsega plačila ostali, pa za to le neso bili na zgubi.«¹⁷²

Ipavec je torej delal in imel potrpljenje. Bil je dovolj izkušen, da je vedel, kako zelo je odvisen od »dobrega glasu«. Ker si preprosti podeželani kakršnega koli resnega ozdravljenja brez božje pomoči nikakor niso mogli predstavljati, je v njegov javni »image« sodil tudi videz velike privrženosti sveti cerkvi. O njegovem občudovanju Franklina med »prostim narodom« ni bilo dosti sledu. To je bila docela zasebna stvar. Iz orumenelih listov Drobtnic, na katerih Merk poroča o njegovih podvigih, moremo razbrati, kakšna je bila mentaliteta tedanjega prebivalstva. Pričevalec namreč pravi: »Dvoje reči po navadi stori, da se prosti ljudje zdravnika k hiši boje, in tako dolgo odlagajo po lečnika poslati, da je prepozno: ako vračitelj Boga ne pozna, in od njega ne zine, in pa še izvedo, da mora krava od hiše, če zdravitelj k hiši pride. Žalibog, da veliko lekarjev in zdravilskih doktorjev Boga zgubi, dokler ljudem pomoči išče; se uči telo spoznavati, in od same domišljene razumnosti tako na duši oslepi, da duše v človeku ne zasledi, ki telesu moč in življenje daja. Taki sleparji le po zemlji lazijo, in višej ne pogledajo; česar ne otipajo in ne ošlatajo, tudi ne verjejo. Takim je živinč in človeče ene verste in enake vrednosti stvar. /.../ Kakor se kmetje dragih

¹⁶⁸ J. Barle, n. d., 9.

¹⁶⁹ E. Pertl, n. d., 27.

¹⁷⁰ Krstna knjiga šentjurske župnije za leta 1806–1836. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru. Prim. vpise ob krstu Marije Katarine Černovšek 1. januarja 1823, Amalije Katarine Ipavec 8. junija 1827 in Benjamina Ipavca 24. decembra 1829.

¹⁷¹ To geslo, ki simbolizira iznajdljivost meščanske dobe, je pri nas najglasneje izrekel Luka Svetec. Prim. F. Šuklje, Iz mojih spominov II, Ljubljana 1929, 106.

¹⁷² K. Merk, n. d., 139.

zdraviteljev – tako se gospoda v bolezni Boga boji. Kmetič reče naj poprej po gospoda poslati, gospoda pa po doktorja, in obledi, če ji kdo posvetuje, naj v hudi bolezni tudi na Boga pomisli.«¹⁷³

Šentjurski ranocelec je torej moral najprej premagati odpor preprostega ljudstva do zdravnikov – kar je storil s »čudežem«, ko je vsem in vsakomur znani slepec po njegovi operaciji spregledal.

Važen dejavnik Ipavčevega uspeha pa so bile tudi zmerne cene njegovih uslug. Ne samo Beer, temveč zdravniki nasploh so bili v tistem času znani kot sila pogoltni ljudje, kajti Merk opozarja: »So pa tudi lekarji, katerih bogovi so denarji.«¹⁷⁴ Medtem ko brezverci s svojim zdravljenjem škodijo človekovi duši, malikovalci zatega teleta udarijo po mošnji; nekateri zdravniki imajo celo svoje bolnike na vesti, saj jih iz svojih sebičnih (tj. pridobitnih) interesov ne opomnijo, kdaj je čas za božjega služabnika – in tako ljudje vse do neizogibnega konca upajo na ozdravljenje ter plačujejo malopridne »vračitelje«... Merk ob tem svareče dviga svoj pravičniški prst: »N/e samo vest, tudi cesarska postava jih /=zdravnike/ veže bolnika, kterega v tretje obišejo, na prijemo svetih zakramentov opomniti; če bi pa tega čuti notel, obiskovanje prenehati. Alj Bogu se usmili, da je redek zdravnik, ki bi bil bolnemu dušen prijatelj. Tako dolgo nevaršino prikrivajo, da duša na jeziku sedi, in bolnika neusmiljeno ukanijo. Naj hujše je pa to, da se domači na doktorja zanašajo in izgovarjajo, rekoč: Bo že doktor rekel, kedar bo sila. Doktor brezbožni pa ne reče, in tako den za dnevom, ura za uro poteče, smert pa čakati neče, in uboga duša gre brez popotnice v večnost. Jeli bo pokojni takega lekarnika hvalil? Ali ne bo svojih domačih z mutastim zdraviteljem vred v pekli vekomaj klel? Takim pozabljenim bolnikom se na smertni postelji beseda Jezusova žalostno dopolni: 'Človekovi sovražniki bojo njegovi domači,' in pa vračitelj, ki nima nijene vesti, ter truplo v zemljo, dušo pa v pekel spravi.«¹⁷⁵ Za sveto vero vneti mož je kajpak pozabil pristaviti, da zaradi bojazni pred smrtjo nihče ne kliče rad duhovnika k bolniku, poleg tega pa je zamolčal, da tudi »gospodov« obisk nekaj stane... Ekonomija preživetja je bila ljudem 19. stoletja v vsakem primeru bližja od ekonomije zveličanja. In če je že bilo treba premagati psihološki odpor do zdravnikovega obiska in ga bolj ali manj drago plačati, potem je šlo »vračitelju« zaupati vsaj na polju njegove strokovnosti.

Poleg tega ni mogoče spregledati še nečesa: mnogi duhovniki so v 19. stoletju s tesnobo gledali na večanje števila zdravnikov: ta poklic je bil – enako kot njihov – potreben praktično vsakomur. Poprej služabniki svete cerkve kakšnega resnega poklicnega tekmeca niso imeli: z vsemi in vsakršnimi ljudmi so se poleg njih srečevali zgolj zaradi narave svojih opravkov nujno nepriljubljeni »organi« (sodstvo, dajatve itd.). Zdravniki so s svojo dejavnostjo hote ali nehotе omajali zaupanje v tradicionalno ureditev sveta,¹⁷⁶ kakršna je bila po srcu velikemu delu duhovništva, ki je sebe sredi 19. stoletja na Slovenskem še vedno v prvi vrsti doživljalo kot stan in ne kot poklicno skupino. Zato ni čudno, da sta Merk in Slomšek iz Franca Ipavca poskušala narediti »izgled keršanskega zdravnika«:¹⁷⁷ mož je bil na daleč znan in priljubljen, obenem pa se je dovolj opazno razlikoval od svojih poklicnih tovarišev po zmernih finančnih zahtevah do pacientov in po tem, da uspehov njegovih rok ni takoj prekrila zemlja, kakor se je sicer dogajalo mnogim medicinskim »veščakom«. Za oba posvečenca je bil na dlani sklep, da je za šentjurskim

¹⁷³ K. Merk, n. d., 138, 139. Za dobre vernike so mnogim duhovnikom veljali le reveži in nevedneži, medtem ko naj bi bila gospoda večinoma pokvarjena. Podobno ideologijo je uporabilo tudi slovensko narodno gibanje: pripadniki višjih slojev naj bi bili več ali manj potujčeni, prave Slovence pa se najde le med kmeti. Način razmišljanja je bil torej povsem enak; verjetno tudi zato, ker so imeli »možje v črnem« veliko vlogo pri »prebujanju prostega naroda«.

¹⁷⁴ K. Merk, n. d., 139.

¹⁷⁵ K. Merk, n. d., 140.

¹⁷⁶ Na to opozarja tudi velika vloga zdravnikov v slovenskem narodnem gibanju; zdravniki, ki so prihajali v vsakodneven stik s »prostim narodom«, niso bili deležni tolikšnega nezaupanja kot advokati in so zato lažje razširjali nove ideje. Bleiweis je kot veterinar užival med preprostimi ljudmi velik ugled že zaradi svoje uspešnosti v poklicu. Njegova stroka je bila v 19. stoletju, ko je bilo kmetijstvo – tedaj gospodarska dejavnost pretežnega dela prebivalstva na Slovenskem – še zelo odvisno od živalskega »dela«, dobesedno življenjskega pomena. Ker ni prizadevala človeških duš, njen razmah duhovnikov ni navdajal z nelagodjem in so ga lažje akceptirali.

¹⁷⁷ Takšen je namreč podnaslov Merkovega spisa o Francu Ipavcu v Drobtnicah.

ranocelcem morala stati božja previdnost. Ipavec se takšnega pollaščenja leta 1861 ni mogel več braniti, saj je bil že mrtev, najbrž pa – praktičen, kot je bil – ne bi imel nič proti reklamiranju svoje sposobnosti in dokumentiranju svojih podvigov.

Vsekakor je večanje pomena zdravnikov v slehernikovem življenju opozarjalo na sekularizacijo družbe, ki je hodila pod roko z modernizacijo. Duhovniki so zato napeli vse sile, da bi preprečili popolno zaupanje preprostih ljudi v medicinsko stroko, ki je bolezen pojasnjevala kot bolj ali manj »naravno« motnjo v delovanju organizma, kot poškodbo in kot nesrečen slučaj, ne pa kot božjo kazen. Prostori božjega poseganja v vsakdanje življenje bi se s pristajanjem na takšne razlage hudo skrčili, kar bi nujno vodilo k zmanjšanju pomena in vloge cerkvene hierarhije.¹⁷⁸ Ta se zato ni mogla ukvarjati le z nedolžnim svarjenjem pred moralnimi in strokovnimi napakami posameznih zdravnikov – torej ljudi z imenom in priimkom –, temveč je tu in tam zašla kar v neprikrito sejanje splošnega nezaupanja proti »vračiteljem« kot poklicni skupini. Celo svetopisemski citati so prišli prav v propagandni akciji zoper »doktorje brezbožne«. Mogoče je trditi, da so k oblikovanju nezaupljivega pogleda preprostih ljudi na »uradno« medicino posvečeni možje v črnih oblačilih odigrali veliko vlogo. Zdravniki so bili za mnoge duhovnike simbol sekularizirane moderne družbe, kakršni je veljalo nasprotovati...

Šentjurskemu ranocelcu, ki je bil po Merkovem in Slomškovem mnenju atipičen predstavnik svojega poklica – njegova uspešnost namreč ni rušila ugleda svete cerkve in njenih služabnikov –, hvala obeh duhovnih gospodov ni škodovala. Ravno nasprotno! Navsezadnje samo po njuni zaslugi vemo, da je Ipavec uporabljal terapevtske prijeme, ki so se v njegovem času zdeli skrajno čudni, dandanes pa jih vsaj avantgarda zdravniške stroke že priznava kot koristne. V Merkovem spisu najdemo npr. tole precej kruto prigodo, ki prej ko ne prihaja naravnost izpod Slomškovega peresa: »Hudo delo ima ranocelec: bolečine delati, divje meso rezati, gnile rane trebiti in obrezovati, in dobro bi bilo vse tako rahlo in hitro storiti, da bi betežnik ne čutil. Lepo so Ipavic znali terpince motiti in jim pomanjšati bolečine. Moj rajni dedek so sirove klade v vinograd nosili, in v zatilniki tako hudo bolečino dobili, da jim je rastlo divje meso, in so jih morali k šent-Jurskemu padarju peljati. Hudo so domače okregali, rekoč: 'Še le zdaj mi siromaka pošljete, kedar je že gniti začel! Kako bo starček hude bolečine prestal, ki ima toliko rano in pa gnilo meso. Hočem poskusiti, če bote le mogli prebaviti.' Tako so Ipavic djali, in peljali bolnika v gornjo sobo, kder je glasovir (fortepiano) stal, ktere ga dedek še videli in tudi slišali neso. Rečejo glasovir odpreti, in se bolniku poleg usesti, pa lepo v igro kijčkov gledati, ter poslušati ubranih strun mile glasove. Eno domačih je igralo, dokler so Ipavic rano rezali; huje ko je rana pod nožem pekla, slajše je muzika po glasoviri tekla. In ko so ranocelec svoje hudo delo srečno dokončali, se dedek še neso naveličali čudne muzike gledati in poslušati. Radi so doma otrokom pripovedali, kako je bilo hudo deržati, pa tudi veselo poslušati. Pač smo želeli otroci tako lepo muziko slišati, toda muke take ne poskušati. Blagor pa možu, ki ima srce in glavo za to, da ljudem bolečine polajša, kakor so Ipavic znali.«¹⁷⁹

Glasba kot terapija za bolečine telesa? V 19. stoletju je bila priznana samo za sredstvo lajšanja duševnih muk. A vrti, spreminja čas se brez prestanka...¹⁸⁰ Včasih ni treba biti genij, da človek postane vizionar: samo razsoden je treba biti. Zlasti v skromnih razmerah, ki itak same od

¹⁷⁸ Potem ko je Jožef II. onemogočil katoliško cerkev kot dejavnik, ki bi mogel po svoji volji vplivati na politiko habsburške monarhije, je »gospode« vsako nadaljnje zoževanje manevrskega prostora v družbi hudo prizadevalo. Toda modernizacija življenja je sama po sebi pomenila – in celo terjala – sekularizacijo mnogih sfer človekovega bivanja. Razlog je bil preprost: cerkev se je prepočasi prilagajala znamenjem časa, posamezne stroke pa so se zelo specializirale; le še redki posamezniki so mogli dosegati uspehe v več disciplinah hkrati.

¹⁷⁹ K. Merk, n. d., 140, 141. Ker je bil Merk po rodu iz Slovenske Bistrice, je jasno, da bi njegov dedek težko prišel pod kirurški nož šentjurskega ranocelca, zelo lahko pa se je to zgodilo s Slomškovim starim očetom po materini strani Gregorjem Zorkom iz Črešnjic. Zaradi dejstva, da je poimensko neznani Slomškov ded po očetovi strani umrl že pred letom 1798, je jasno, da nanj v tem primeru ne gre računati. Prim. F. Kovačič, Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski, I. del, Celje 1934, 14.

¹⁸⁰ Prim. literaturo o glasbeni terapiji, ki jo navaja K. Blaukopf v knjigi Glasba v družbenih spremembah. Temeljne poteze sociologije glasbe, Ljubljana 1993, 205 in dalje.

sebe silijo k domiselnosti. Duhovniki pa seveda sodijo, da za vsako navdahnjeno mislijo stoji ljubi Bog... Na koncu koncev je to njihov poklic.

Mogoče si je predstavljati, da Frančevi soprogi Katarini ni bilo niti malo lahko. V mladosti se ji je nasmihal Apolon in jo vabil k umetniški karieri, a iz vsega tega ni bilo nič. Tudi čudežni otroci morajo odrasti in tedaj se čarobnost njihovih življenj razblini. Namesto prapodobe Clare Wieck je Katarina postala soproga podeželskega ranocelca in mati vedno številnejših otrok, ki so se vrstili drug za drugim: skoraj natanko dve leti za Alojzom se je rodila Ivanka oz. Jeannette (Žanetka), ki je bila krščena 5. maja 1817. Njeno uradno ime je bilo nadvse imenitno in se je glasillo Marija Ana Johana. 1. oktobra 1818 je bila krščena naslednja hčerka, ki so jo poimenovali za Marijo. 22. aprila 1822 ji je sledila Karolina Jožefa, ki je kmalu umrla. Enaka usoda je doletela tudi 30. maja 1824 krščeno Karolino Marijo in Rajmunda Alojza, ki je v krščansko občestvo vstopil 31. avgusta 1825. Naslednja hčerka, Amalija Katarina, je bila krščena 8. junija 1827. 24. decembra 1829 se je Katarini in Francu Ipavcu rodil sin Benjamin, 15. avgusta 1831 pa še poslednji otrok, ki je dobil ime Gustav...¹⁸¹ Za botra nadaljevalcev svojega rodu sta šentjurski ranocelec in njegova soproga največkrat izbrala uglednega tržana in soseda Franca Černovška, ki je stanoval v hiši s številko 19, in Marijo Zabukošek.

A reči je treba, da bi se stvari za Katarino prav lahko zasukale še slabše: Franc je čez čas poskrbel ne samo za špinet, temveč celo za pravi klavir. Res je morala njegova soproga kdaj pa kdaj igrati tudi v terapevtske namene, vendar se na svetu godijo še hujše reči... Sicer pa pojavljanje otrok z več imeni najbrž opozarja na razmeroma dobro gmotno stanje družine: več imen poudarja človekovo imenitnost. Vrh vsega je ime Karolina, ki se v družini šentjurskega ranocelca pojavi v dvajsetih letih, pomenljivo: nosila ga je poslednja izmed štirih žena cesarja Franca II./I. S takšnimi »vezili« revni otroci pač ne bi imeli kaj početi.

Do leta 1827 si je Ipavec že toliko opomogel, da je hišo, v kateri je stanoval, tudi kupil in jo povsem prenovil.¹⁸² O tem pričujejo tudi vpisi v zemljiško knjigo.¹⁸³ Največjo postavko v njej predstavlja parcela s hišo in vrtom v izmeri 93 kvadratnih klafter.¹⁸⁴ Franc po premoženju kajpak nikoli ni dosegel imovitega brata iz Celja, vendar je kljub temu živel več kot spodobno. Dokler je bil živ, ni bilo na njegovih nepremičninah nikakih intabulacij. Vsekakor je prav lahko razumeti, zakaj je dal nad vhodna vrata v svojo hišo vzditi kamen s ponosnim monogramom F. I. 1827. Stavba je postala zgodovinsko pomembna: njen lastnik je bil človek z imenom in priimkom. O njem so se spletale zgodbe, ki so včasih dobile značaj pravih legend. Ni bil zgolj eden od mnogih »tržanov brez posebnosti«, kakršnih je bilo mogoče srečati v vojvodini Štajerski na tisoče.

Tudi sokrajani so svojega ranocelca očitno doživljali kot veliko posebnost; zanje je bil malone človek z drugega sveta. Zato ni presenetljivo, da ga le izjemoma najdevamo v vlogi botra. Franc je tako botroval dvema sinovoma Andreja Regule s Primoža in nezakonskemu otroku Marije Polc (to dejanje je bilo po vsej verjetnosti zgolj posledica usmiljenja). Gospa Katarina pa je bila botra otrokom iz Regulove in Černovškove hiše. Ker se Andrej Regula pojavlja kot boter otrok Franca Černovška, je krog dejansko že sklenjen.¹⁸⁵ Vidimo, da je bila Ipavčeva družina ožje povezana le z redkimi prebivalci šentjurskega trga in njegove okolice. Temu se ne gre čuditi; če izvajamo vsakdanje – poklicne in siceršnje socialne – opravke, je v resnici težko najti stikališča med življenjskim slogom Ipavcev in večine drugih Šentjurčanov, ki so bili zatopljeni v svoje obrtniško in trgovsko pridobitništvo.

¹⁸¹ Prim. krstno knjigo šentjurske župnije za leta 1806–1836.

¹⁸² J. Curk, n. d., 110; J. Kartin, n. d., 6; J. Barle, n. d., 7. Viri si nekoliko nasprotujejo: Kartin trdi, da se je Ipavec šele leta 1827 vselil v hišo, ki so jo postavili Gaisrucki, Barle pa pravi, da je ranocelec v njej stanoval, še preden jo je kupil. Barle piše, da je novi lastnik leta 1828 hišo celo podrl in jo sezidal povsem na novo, kar pa ni posebej verjetno. Zemljiška knjiga (prim. naslednjo opombo) kaže nekoliko zgodnejši premoženjski vzpon Franca Ipavca kot navedeni spisi.

¹⁸³ Starejše zemljiške knjige za šentjursko območje (Anderburg) hrani Zgodovinski arhiv Celje (za posest Franca Ipavca prim. tiste s številkami 267, 267 in 268). Vpisi vanje kažejo postopno večanje Ipavčevega premoženja.

¹⁸⁴ Zemljiška knjiga za šentjursko območje (Anderburg) št. 267 v Zgodovinskem arhivu Celje.

¹⁸⁵ Prim. krstno knjigo šentjurske fare za leta 1806–1836.

Spodnji prostori Frančeve in Katarinine hiše so bili namenjeni ordinaciji, zgornje nadstropje pa družinskemu življenju in salonu.¹⁸⁶ Tamkaj je stal tudi klavir, ob katerem se je občasno zbiral krog prijateljev umetnosti, saj je bilo Katarinino virtuosno igranje lokalni družbeni smetani dobro znano. V hiši šentjurskega ranocelca so se vsaj v nastavkih izoblikovale tipične oblike meščanske družabnosti 1. polovice 19. stoletja – seveda v nekoliko pomanjšanem merilu. Poleg imenitnejših tržanov in občasnih gostov si je v Ipavčevem salonu prav lahko predstavljati tudi predstavnike aristokracije – viteza Gadollo in njegovo družino.

V središču šentjurskega salona je bila ženska, kar je bilo v skladu z evropskimi standardi. Tovrstni »bureau d'esprit«, v katerem sta prihajali do izraza »l'art de cour« in »l'art de société«, namreč velja za tipično obliko ženske kulture: genialne (ali vsaj talentirane) ženske salone ustanavljajo zato, da se v njih zbirajo zanimivi (po možnosti genialni ali vsaj talentirani) moški.¹⁸⁷ Seveda pa ne gre pretiravati: salona v Ipavčevi hiši v nadrobnostih ni mogoče primerjati z velikimi saloni v palačah različnih evropskih prestolnic. Bil je precej enostranski: v njem je imela glavno besedo glasba. A na drugi strani tudi ne gre minimizirati njegovega pomena: navsezadnje se tudi vsa mestna središča na Slovenskem niso mogla pohvaliti s čim podobnim. Ljubljana se je konec 18. in v začetku 19. stoletja morala zadovoljiti z nekakim nadomestkom pravega salona v hiši barona Zoisa, kjer ženske niso prišle do pravega izraza. Ranocelec Franc Ipavec je s tem, ko je gmotno omogočil ženin salon, pokazal veliko kulturno širino.¹⁸⁸ Njegova soproga je mogla vsak večer igrati klavir ali harfo, kar je močno vplivalo na otroke.¹⁸⁹ Sicer pa tudi sam ranocelec ni bil povsem amuzičen človek; Barle namreč o njem poroča: »V Ipavčevi obitelji je bilo prav srečno in veselo življenje; poleg vsakdanjih opravkov je bilo vedno tudi časa za godbo in petje; za to nedolžno in umetniško zabavo so imeli vsi veselje in zmisel. Oče /kajpak Franc/ sicer ni bil muzikalno naobražen, ali bil je vendar zelo glasbeno nadarjen in je imel dober posluh. Igral je pač glasovir, ali sekiric /tj. not/ ni poznal; tudi na orgljah je rad fantaziral. Glasovir je umel sam ubrati, če je bil razglašen. Najbolj mu je ugajal Mozart. Prav ljuba mu je bila uvertura k Mozartovi operi 'Zauberflöte« in pa Beethovnova 'As dur sonata'.«¹⁹⁰ Vsekakor vsega spoštovanja vreden okus – in to ne le za laika. Vrhu vsega je ranocelec članom svoje družine zelo nazorno pokazal, kako ljuba mu je umetnost tonov: kadar sta Benjamin in Gustav igrala skladbo, ki je prijala njegovemu ušesu, je »položil vsakemu 'cvancgarco' na glasovir.«¹⁹¹ Čeprav je bila Frančeva beseda okretna in uglajena, se je zavedal, da so dejanja včasih sugestivnejša.

Iz Merkovega zapisa izvemo, da ranocelec ni vselej ločeval ordinacije od družinskih prostorov: če je bilo treba koga zdraviti z glasbo, ga je pripeljal kar v salon. Ni se glasba ponižala k ranocelniški »obrti«, temveč se je »obrt« simbolno in dobesedno povzdignila k umetnosti. Tudi oprema ordinacijske sobe v pritličju in salonske v 1. nadstropju je bila do neke mere podobna: še danes je mogoče videti v obeh impozantne bidermajerske stolpne peči značilne svetlomodre barve.¹⁹² Vsakdanje življenje se je torej v Ipavčevi hiši tesno prepletalo z izjemnimi dogodki.

¹⁸⁶ Hiša ima poleg pritličja in prvega nadstropja še mansardno podstrešje in klet, za velikimi vhodnimi vrati pa je prostoren obokan mostovž, ki vodi k stranskim vratom; za njimi je vrt z vodnjakom in lipo (ta je bila leta 1960 menda stara 150 let – J. Kartin, n. d., 13). S prečnega hodnika, ki poteka ob vsej južni steni hiše, vodijo stopnice navzdol v klet in navzgor v pritličje ter prvo nadstropje (mostovž je namreč nekoliko pod nivojem pritličja). Na podlagi današnjega stanja ni mogoče povsem natančno ugotoviti, kakšna je bila hiša v 1. polovici 19. stoletja, saj je pred drugo svetovno vojno doživela temeljito rekonstrukcijo Jožeta Plečnika. Jože Kartin, ki je skupaj z bratom Herbertom finančno omogočil Plečnikove posege (v hišo sta Kartina vložila 380.000 starojugoslovanskih dinarjev), pravi, da so mansardne sobe na podstrešju nastale šele ob rekonstrukciji pred drugo svetovno vojno (J. Kartin, n. d., 13).

¹⁸⁷ Prim. V. von der Heyden-Rinsch, *Europäische Salons. Höhepunkte einer versunkenen weiblichen Kultur*, München 1992, zlasti 11–17, 114 in dalje.

¹⁸⁸ Ponavadi so salone vzdrževale dedinje bogatih rodbin, ki so dolgo časa kopičile svoje premoženje.

¹⁸⁹ J. Barle, n. d., 13, 19.

¹⁹⁰ J. Barle, n. d., 18, 19. Pri Beethovnovi sonati v As-duru lahko gre za op. 26 iz let 1801–1802 ali pa za op. 110 iz let 1820–1822. Verjetno je mišljena prva od omenjenih skladb, ker se je slog Beethovnovih poznih del zelo oddaljil od ranocelcu ljubih Mozartovih tonov.

¹⁹¹ J. Barle, n. d., 19.

¹⁹² Prim. J. Kartin, n. d., 13. Da Ipavec bolnikov ni sprejemal kar na hodniku, se da razbrati iz Barletovega

Veličastje človekovega duha si je podajalo roko z največjo telesno bednostjo in nemočjo. Ničemur se ni bilo mogoče izogniti.

Barle, ki je dobro poznal Frančeva sinova Benjamina in Gustava ter od njiju izvedel za marsikatero podrobnost, ohranjeno le v družinskem izročilu, opisuje dokaj nenavaden sprejem pacientov pri šentjurskem ranocelcu: »Vsako jutro /misli se seveda na dneve, ko je »vračitelj« ordiniral/, še preden je Ipavec vstal, so bili že bolniki pri njem. V prvi sobi so bili stoli nameščeni v polukrogu, nanje so bolniki posedali in čakali padarja. V sredi sobe je stal umivalnik in originalni možiček se je prišel, ko je vstal, semkaj umivat. Dokler se je on umival in oblačil, so mu ljudje že pripovedovali zaporedoma svoje težave in bolečine; on jih je mirno poslušal, potem izpraševal in jim dajal zdravila in navodila. Ker je bil triinpetdeset let v enem kraju, je poznal ljudi daleč naokrog. V mnogih hišah je zdravil dedeke in njihove vnuke in dobro vedel, na kaki bolezni hira ta ali ona rodovina. Zato so pa ljudje tudi toliko vanj zaupali.«¹⁹³

Merk pa poroča: »Dušna bolezen je gostokrat mati telesnih betegov. Zastonj bi bilo telo zdraviti, dušo pa žalostno in betežno pustiti. Veselo so Ipavic bolnike pozdravili, lepo pogledali, pa tudi ostro izpraševali, v katerem koreni bolezen tiči. Ko sta se z bolnikom čedno pomenila, kako se je bolezen začela, kaj je škodljivega jedel alj pil? kaj mu diši, na kaj mu merzi? so se nekolikokrat z obedvema rokama za glavo prijeli in močno pokebrali; po tem se k bolniku usedli, in mu kaj kratkočasnega povedali, ter ga za roko rahlo prijeli za spoznavo, kako žila bije, jeli ga mrazi ali vročina spreha. Pogledali so skerbno, jeli jezik čist, ali je od slabega želodca obložen? Ko sta se z bolnikom čedno zmenila, so domačim naročili, kako naj bolniku postrežejo, česa sme jesti, kaj ima piti, kako mu imajo za zdravo sapo v sobi skrbeti. Vsak kotec so pregledali, če bi kaj škodljivega v sobi našli, ker so iz lastne skušnje vedli, koliko nesnage na kmetih radi po hišah imajo, in koliko ljudi od gole gerdobe zbolijo, ako neso gospodinje snažne, in ali ni pri hiši čednih deklet. Pokregali so ženske, če ni bila izba pometena, ukazali možkim iz hiše spraviti, kar bolnemu težavo dela, postavim mokro perilo, repno zeliše in korenjevo; posebno so pa prepovedali po zimi preveč borove treske žgati in preveliko tobaka kuriti, kajti se dim bolniku na persi uleže in ga duši. Ako je bila bolezen nalezljiva (kužna), kakor legar alj ognjenica, so ukazali sobo večkrat na den prevetrili, pa tudi pokaditi s kisom, alj pa z brinjem, in ne pustiti telesnega blata v prebivavnici, ki smrad dela in bolezen plodi. Ko so Ipavic vse tako skerbno naročili, so domačim tudi razumno povedali, kako naj bolnik zdravila jemlje, da jih ne bode preveč ne premalo zaužil.«¹⁹⁴

Vidimo, da je bil velik del Frančevih prizadevanj namenjen izboljšanju higienskih razmer, ki so morale biti na slovenskem podeželju v 1. polovici 19. stoletja naravnost obupne, saj je bilo treba ljudi poučiti celo o tem, da v času razsajanja kužnih bolezni »telesnega blata« ne gre puščati kar v »prebivavnici«. ¹⁹⁵ V praksi je marsikatero človeško bivališče še močno spominjalo na hlev. Prav nič se zatorej ne čudimo velikemu ruskemu slavistu (ukrajinskega rodu) Izmailu Ivanoviču Sreznjevskemu, ki so ga slovenskoštajerski kmetje leta 1841 zelo spominjali na svoje vrstnike v njegovi domovini. Pisal je: »Čuden občutek sem imel, ko sem prvikrat videl tukajšnjega Štajerca. Treba bi mu bilo dodati le še bradico, pa hlače zatlačiti za škornje in bi bil pravi ruski kmet; srajco pa že ima, tako kot pri nas, spuščeno in prepasano s tenkim pasom. V glavo so ženske take kot v Malorusiji: poročene nosijo čepce, dekleta imajo v laseh pentlje. Lesenih hiš brez dimnika je veliko..., poslikane pa so kot v Velikorusiji in pobeljene kot v Malorusiji.«¹⁹⁶ Panslavistična

poročanja, češ da so se bolniki zbirali v »prvi sobi«, ta pa je natanko pod salonom.

¹⁹³ J. Barle, n. d., 9, 10.

¹⁹⁴ K. Merk, n. d., 137, 138.

¹⁹⁵ A. Studen v razpravi Smrdelo je kot kuga (Zgodovina za vse I, 1. št., Celje 1994, 47, 48) ugotavlja: »Higienska kultura med Slovenci /je bila/ sredi prejšnjega stoletja /.../ sploh, še zlasti na podeželju, na zelo nizki ravni, saj ponekod niso poznali niti najpreprostejših stranišč /nočne posode so tedaj še bile domena mestnega in trškega življenja/. Zbadljiv članek v Novicah je namreč leta 1844 ošvrknil nemarne Slovence, da ta reč med njimi še imena nima, 'tako malo se menijo za njo. Kdor jo imenuje, ji pravi po ptujih jezikih: Abtritt, Retrad, Privet in če ji sekret reče, misli, da jo je imenoval po slovensko. Jas ji za to dobo vstranišče rečem zavoljo tega, ker se vse v njo v stran spravlja, kar nikamor drugam ne kaže.'« (Novice 1844, št. 39, 155).

¹⁹⁶ I. Čurkina, Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914, Ljubljana 1995, 51, 52.

miselnost je bila v strukturah vsakdanjega življenja očitno še kar dobro utemeljena, vendar se njeni zagovorniki, ki so pripadali kulturni eliti, nanje – razumljivo – niso sklicevali. To se jim je zdelo preveč vulgarno in preveč preprosto. Zato ni čudno, da so njihovi nazori zelo neslavno propadli.

Na drugi strani Franc Ipavec očitno ni pretirano zaupal v moč zdravilnih praškov in čudodelnih tinktur, ki so jih bile polne tedanje apoteke: za svoje orodje oz. orožje je štel naravo, nož, čistočo in prosvetljevanje. Za nekoga, ki je občudoval Benjamina Franklina, je to seveda samoumevno. Kakor je mož racionalno izbral svoje »specialistično« področje – kajti vedel je, da slepota med ljudmi velja za posebej veliko nesrečo, njeno ozdravljenje pa za čudež¹⁹⁷ –, tako se je tudi zdravljenja loteval v okvirih zdrave pameti in pod ozvezdjem možnega. Zavedal se je moči besede, ki je bila pri tedanjem stanju zdravniške stroke pogosto edino neškodljivo medicinsko sredstvo za lajšanje človeške bede. Tudi časa ni izgubljal: pacienti so mu razkladali svoje križe in težave, ko se je umival (in zagotovo so mnogi z začudenjem opazovali človeka, ki se je vsak dan umival!). Na domu je ordiniral le dvakrat na teden,¹⁹⁸ medtem ko se je v drugih dneh posvečal obiskom bolnikov. Zdravniški poklic je bil v njegovem času zelo dinamičen, ne le v psihičnem pomenu besede, temveč tudi v čisto fizičnem.

Franc je pripisoval obiskom na pacientovem domu velik pomen zato, da se je mogel iz prve roke poučiti o vzrokih bolezni in okoliščinah zdravljenja. Tako ni samo povečal učinka svojega »ordiniranja«, temveč je tudi rušil psihološke pregrade med svojo učenostjo in nevednostjo preprostih ljudi. Medicinska teorija se je nenehno soočala z medicinsko prakso in pokazalo se je, da so mnoge stvari preprostejše, kakor vedo povedati knjige... Zato pa so druge zapletenejše, kot se zdi na prvi pogled!

Šentjurskemu ranocelcu in duhovniškima opisovalcema njegovih nesmrtnih podvigov ni mogoče pripisovati kakšnih posebno ekstremnih patriarhalnih nazorov: misel, da so za red in snago v hiši najbolj odgovorne ženske, je bila v 19. stoletju samoumevna. Ni zaman sam »oče naroda« Janez Bleiweis ob posebno slovesni priložnosti – ko je leta 1878 praznoval svoj sedemdeseti rojstni dan – poudaril, da hiša ne stoji na zemlji, temveč na ženski... In tudi z narodom ni nič drugače.¹⁹⁹ Še bolj neposreden je bil »slovenski Leonida«, Lovro Toman, ki je na Bledu leta 1862 v zase značilni domorodni ihti patetično izjavil: »Ko ne bi bile naše slovenske matere tako narodne, ko se ne bi deržale tako zvesto svoje narodnosti, ne bi več bilo slovenskega naroda!«²⁰⁰ Ali z Merkovimi besedami: »Slovinci pravijo, da žena tri ogle pohišтва derži, mož le enega, pa še po tem rado curi,« vendar pristavlja, da »ta resnica ne velja vselej, in tudi v Ipavcevi hiši ni bila taka. Mož mora biti srečnega zakona glava, žena pa srce, tako se bo hiši dobro godilo, kakor našim Ipavcevim.«²⁰¹

K pacientom je Franc navadno jezdil.²⁰² Generacijo pozneje se je njegov sin Gustav – kot doktor »vesoljne medicine«, promoviran na častitljivi dunajski univerzi – k njim vozil s kolesljem. Vnuk Josip, ki se je z doktorskim naslovom ovenčal na graški univerzi, se je okoli leta 1910 že začel zadovoljevati s kolesom. Konja je Franc najbrž uporabljal samo zato, ker so bile ceste na podeželju slabe. Kadar pa se je bilo treba pokazati, se pravi reprezentirati svoj družbeni položaj in status, je šentjurski ranocelec velem zapreči tudi voz. Vsekakor je dobro vedel, kako se napravi primeren vtis na sila različne ljudi. Ni mu bilo tuje spoznanje, da je njegova blaginja odvisna od vseh in vsakršnih klientov: zdravil je tako reveže kot aristokrate. Podajal se je k obojim – in oboji

¹⁹⁷ Merk značilno piše: »Med vsemi nesrečami, ktere človeka na trupli zadenejo, je ljubo luč oči zgubiti in oslepeti naj bolj žalostno. Slepce je ubožec, ki ne vidi zlatega solca po dne, ne svetle lune po noči; njemu je rajski kraj žalostna pušava. Slepemu siromaku pomagati in mu oči odpreti, je dobrot, ki je ni poplačati.« Glej v: K. Merk, n. d., 142.

¹⁹⁸ K. Merk, n. d., 139.

¹⁹⁹ Prim. brošuro Svečanost o priliki sedemdesetletnice Dr. Janeza Bleiweisa dne 19. novembra 1878. Po svojih stenografskih bilježkah sestavi Anton Bezenšek, Zagreb 1879.

²⁰⁰ J. Serbec, Nauk o gospodinjstvu; J. Sumper, Slovenski Bučelarčik, Celovec 1871, 4.

²⁰¹ K. Merk, n. d., 137.

²⁰² J. Barle, n. d., 10. Merk pa poroča, da se je šentjurski ranocelec kdaj pa kdaj k bolnikom peljal z vozom in da je med vožnjo celo molil, kar bi utegnila biti posledica slabih cest (K. Merk, 148, 149). Ne pozabimo, da se je Frančev nečak Maksimilijan prav na službeni poti zvrnil in se ubil.

so potem drveli k njemu. Zakaj tako enim kot drugim je imponiralo, da je bil njihov »vračitelj« potresti skromen, včasih pa tudi vzvišen – da je skratka obvladal vse registre človeškosti.

Franc je nemalo pozornosti namenil zunanjemu izgledu, saj je le-ta moral vzbujati zaupanje. Barle poroča: »Stari padar je imel svoje navade, ki so bile značilne zanj. Obleka mu je bila starinska. Nosil je visoke nogavice s srebrnimi zaponami. Hodil je navadno gologlav, kakor tudi njegov sin Gustav, pa je imel tudi še v svojem osemdesetem letu košate lase kakor kak mladenič.«²⁰³ Ranocelec torej na noben način ni hotel postati žrtev nove mode, ki je v bidermajerski epohi moškim vse odločneje predpisovala hlače do čevljev (oz. praktično do tal) in visok cilinder (ali vsaj klobuk).²⁰⁴ Dokolenske hlače z visokimi nogavicami, ki jih je poznalo že 18. stoletje, so bile v navadi le še za slovesna večerna opravila. Ranocelčeva staromodna obleka je potemtakem izražala dostojanstvo in solidnost. Seveda je tudi lahko namigovala na zavezanost mladostnim idealom, se pravi Franklinu.

Merk (oz. najbrž kar Slomšek) pa je ohranil še en značilen podatek: »Čudil sem se, šent-Jurskega padarja videti, kako so se gostokrat mimo našega doma vozili, alj pa pešec hodili, in so o jasnem vremeni, kedar je naj lepše sonce sijalo, razpeto streho (morelo) nosili. Saj ne gre dež, sem si mislil; jeli se gospodu meša? Kedar sem jih pa petdeset let poznej obiskal, in so me vselej gologlavi po celem tergi spremili, sem še le izvedel, kako zdravo je gologlavo v mladih letih hoditi. Imeli so starček v osemdesetem leti ravno tako košate lase, kakor so jih imeli mladenič. Streha jim je bila zoper solnčno gorkoto in pa deževno mokroto, glava jim je vedno prosta in tudi zdrava ostala. Pač je resničen pregovor: Hočeš li zdrav ostati ino čakati starih dni, skerbi posebno za tri reči: za prosto glavo, tople noge, in pa odprto telo. Škodljiva razvada je otrokom kosmate čamre kupovati, nezdrava privada v sobi pokrito glavo imeti; alj česar se je Francek privadil, tudi Franciško opustil ne bo. Slabe razvade v mladosti so mnogoterih bolezni košate matere; potreba se jih je od malih nog varvati; na stare dni je že večidel prepozno. Stara navada je železna podkova, ktere se težko iznebiš.«²⁰⁵ Torej: najprej zdravje, potem kultura! Na preproste ljudi sledenje modnim novostim in norostim ne naredi posebej ugodnega vtisa. Prej nasprotno. Tudi med aristokrati, ki so bili poleg podeželanov glavni Ipavčevi pacienti, priseganje na inovacijo za vsako ceno ni bilo na dobrem glasu.²⁰⁶ A dejstvo, da si je mogel šentjurski ranocelec poleg konja privoščiti tudi voz, zgovorno priča, da mož ni samo igral gospoda, ampak da je to v resnici bil. Njegov standard je bil visok.

Franc Ipavec se je sodobnikom vsekakor zdel izjemen človek; zato se je o njegovem življenju ohranilo nenavadno veliko število podrobnosti. Medtem ko vemo o njegovih vrstnikih komaj kaj, Merk pripoveduje celo o Frančevih prehranjevalnih navadah in razvedrilu. Resda se to dogaja znotraj biografskega prikaza, ki ne skriva svojega hagiografskega globinskega obrazca (posameznikovo življenje je v bistvu le kolikor mogoče nazorna ilustracija oz. eksempl različnih vrlin), vendar tudi iz takšnega vira izvemo marsikaj zanimivega. Zagnani sveti mož npr. poroča: »Keršanska zmernost prinese visoko starost, in kdor v jedi in pijači pravo mero derži, učka navadno starih dni, kakor naš Ipavic. Sovražili so vse pijance, požrešnike in zapravljivce, naj so kmetiško alj gosposko suknjo nosili; in če jim je kdo takih v roke prišel, gotovo je svojo ostro pridigo slišal. Pivnice obiskovati in po gostivnicah posedati, jim je do smerti merzelo. Radi so pa za kratek čas s prijatelji in znanci pokeglali, in kupico vina z njimi pili, toda le redko kdaj. Po maselci vina za kosilo, spet maselček za večerjo je bila /n/jihova mera. Opoldne zadosti, na večer pa le kaj malega užiti, je bila Ipavica navada. Raz obeda jesti alj piti so vedno grajali, če ni bilo kake sosebne potrebe. Taka lepa redovnost v živeži in v pijači jim je pa tudi ljubo zdravje,

²⁰³ J. Barle, n. d., 10.

²⁰⁴ Prim. slike v knjigi R. Waissenberger (urednik), Vienna in the Biedermeier Era, London 1986. Poglavlje o modi v omenjeni knjigi prihaja izpod peresa Regine Forstner (str. 217–228).

²⁰⁵ K. Merk, n. d., 136.

²⁰⁶ K. Merk, n. d., 151. Ipavec je bil deležen zaupanja tudi med aristokrati mariborskega področja (grof Klement Brandis), kar opozarja na njegov izjemno daleč segajoči sloves. Ker je bil sedež lavantinske škofije prenešen v Maribor šele po Frančevi smrti, je jasno, da Slomšek k njegovi promociji v štajerskem Podravju ni mogel kdove koliko pripomoči: odločilne so bile zasluge ranocelca samega.

gibičnost in živost tako čvrsto ohranila, da so bili do svojega 82. leta starosti urni ko gliva, dokler pijanci in neteki v naj boljih možkih letih bolehalo, in težko svojih trideset let dokolehajo, ter se jim godi, kakti mlinu v preveliki moči, alj pa če ga prenasuješ. Dopolnile so se Ipavicu besede sv. pisma, katero veli: 'Veliko jesti pripravljaja bolečine; nesitnost jih je že veliko pomorila; kdor pa vse po meri uživa, bo čakal starih let. Kdor pametno po meri živi, bo mirno in v zdravji spal; on je vselej prigoden, in njegov duh je dobre volje.' – Gospod fajmošter so enkrat Ipavicu djali: 'Pokaj se vendar tako ostro svoje navadne življave (zmernosti v jedi in pijači) držite; saj bi vam kaj malega več ne škodilo.' Ipavic fajmoštru odgovorijo: 'Moj želodec je rahel gospod; on mene in moje ljudi živi; ne smem ga razdražiti.'²⁰⁷ Kadar je šlo za »design« človeških teles, je bil šentjurski »gospod« očitno bolj naklonjen bohotnim baročnim zasnovam kakor vitkim gotskim stolpom. Prav tako je menil, da »boljšim« ljudem pritiče določena teža, medtem ko asketizem ni »prava stvar«: kdor kakor koli izstopa v družbi, se more in sme brez posebne škode za svoje zdravje in dober glas »odlikovati« tudi pri jestvenih užitkih... Malo nad zlato srednjo mero si človek že lahko privoščil! Toda Ipavec je takšno »laksnost« zavnil in si zato prislužil tele občudujoče vrstice svojega življenjepisca: »So zdravniki, kateri sicer lepo učijo, kako se imaš zadržati, ako želiš visoke starosti čakati; Ipavic so tudi učili, naj lepše pa to v svojem djanji pokazali. Tak zdravnik je zlata vreden.«²⁰⁸ Franc je bil pri prehrani in drugih vsakdanjih opravilih slej ko prej pristaš racionalističnega rigorizma (ne pa tudi fanatizma – nekaj požirkov žlahtne kapljice in kegljanje si je vendarle privoščil!); na stanovsko različnost vedenjskih standardov ni pristajal. Pijančevanje škodi tako aristokratu kot siromaku, pa tudi ideal zdravega življenja je za oba enak. Celo za zdravnike ne veljajo kakšna posebna merila! Racionalistična misel o enakosti vseh ljudi je tako na fizični kot metafizični ravni začela izpodrivati starodavno načelo, da volom ni dovoljeno, kar je Jupitru.

Zanimivo pa je tudi Merkovo poročilo o Frančevi postni prehrani: šentjurski ranocelc je gurmanskim užitkom nenaklonjeni čas prevedril ob žabjih krakih! Zdi se, da se je moral celo sam pisec prepričevati, kako zdravo in imenitno je takšno jedilo, ki ga v običajni spodnještajerski kuhinji sicer ne srečujemo...²⁰⁹ Ipavec se je ukvarjal tudi z lovom, ki je bil za bogataše »šport«, za reveže pa gospodarska dejavnost (marsikdaj seveda ilegalna). Merk poroča, da se je šentjurski ranocelc nekoč celo obstrlel!²¹⁰

Kot človek racionalnih načel se je Franc Ipavec močno zanimal za naravne pojave in tehniko. Tako je npr. »ugotovil«, da bo deževalo, kadar je zarezal med Konjiško goro in Stenico zamegljena. Ta kraj je bil potem še dolgo znan kot »padarjeva luknja«.²¹¹ V ranocelčevem življenjepisju pa najdemo tudi tele Slomškove vrstice: »Če je bila kaka nova meša, rešitva alj prihod imenitnega gospoda, hitro so Ipavic ognjeno igro napravili, ki je bila gospodi v kratek čas, pa tudi prostim ljudem v občudovanje, v veselje in poduk. Poslednjo Ipavicevo ognjarijo sem videl pri Novicerkvi blizu Celja, za kojoj sem Ipavica sam naprosil, kajti smo ravno drugo novo /tj. zlato/ mešo slovitega dekana Jakominita slovesno obhajali. Imeli so Ipavic ravno umetnega godca v zdravili, ki je iz lesa vsako tako stvar rezljati znal. Na neki gostiji ga je lahko glaven svat za kratek čas prav hudo ostrelil, in moral je siromak neke tedne pri ranocelci hude bolečine za svoje godčevske norčarije terpeti; oni noroglavec za svoje neumno streljanje pa tudi prav debelo plačevati. Te je pomagal ognjene pismenke, kolesa in več takih reči iz lesa narediti. Bilo je ravno na sv. Jožefa večer mračno nebo. Možnarji zapoknejo, in začnejo Ipavic z ognjem prečudno lepo igrati. Leteli so ognjeni raketi visoko pod nebo, se razkadili, in razletele so se svetle zvezde na kroge, kakor bi se bilo nebo odperlo. Vse okrog se je posvetilo. Zdaj so začeli goreče bombe metati kakti v naj hujem boji. Po tem se je goreč kolovrat vnel in tako verlo sukal, da so se iskre curkoma

²⁰⁷ K. Merk, n. d., 150.

²⁰⁸ K. Merk, n. d., 150.

²⁰⁹ K. Merk, n. d., 149.

²¹⁰ K. Merk, n. d., 145.

²¹¹ Emanu Pertlu je zanjo povedal legendarni šef mariborskega gledališča pred 2. svetovno vojno dr. Radovan Brenčič (E. Pertl, n. d., 24; 32). Brenčič je bil dober prijatelj sinov Gustava Ipavca, zlasti Josipa in Benjamina.

od njega sule. V lepo erdeče belem ognji se kakor iz samih zvezdic zloženo ime zasveti: Živijo žlahtni vitez Jožef Jakomini! Ljudje se neso mogli dosti nagledati, ne načuditi, rekoč: Oh, kako je to čudno lepo, in vendar nijena copernija. Kdo bi verjel, da znajo šent-Jurski padar take čuda napravljati! Še nikder nismo kaj takega videli. – Tako so modri mož s tako igro kmetiške ljudi mnogo praznih ver ozdravili. Bil je nauka poln kratek čas, od kterega očetje še vnukom pripovedajo.²¹²

Z ognjemetom, ki se je preprostim ljudem prve polovice 19. stoletja zdel malone čarovnija, je Ipavec še dodatno pritegoval pozornost; v celjski okolici pa je bil že ob praznovanju zlate maše Jožefa Antona viteza Jakominija-Holzapfla-Waasena leta 1829²¹³ tako rekoč »svetovno znan«. Hkrati nas Merkovo oz. Slomškovo pisanje pouči o tem, da je v »dobrih starih časih« marsikatera poroka na slovenskem podežlju potekala v črnogorskem slogu: ljudje so na njen streljali in pokali, da je bilo veselje. Kot na fronti! Če se je slučajno pripetila nesreča, je seveda moral intervenirati ranocelec, čigar hiša se je potrebi spremenila tudi v bolnišnico: nesrečni godec, ki ga je obstrelil razigrani svat, je pri Ipavcu prebival kar več tednov, medtem ko je stroške moral poravnati povzročitelj poškodbe. Zdaj je jasno, zakaj je Franc potreboval za svojo ordinacijo razmeroma veliko sobo: v izjemnih primerih je moral bolnika vzeti kar pod svojo streho! V drugi polovici 19. stoletja je njegov sin Gustav, ko je čez cesto postavil novo hišo, ordinaciji in lekarni namenil mnogo manjši prostor. Značilno ta tudi ni bil več obrnjen na glavno ulico.²¹⁴ Tedaj je bila bolnišnična mreža očitno že tako gosta, da je bila sposobna poskrbeti za paciente, ki so bili potrebni zdravljenja pod nenehnim nadzorom adeptov medicinske stroke.

Ipavcu tudi ni bila tuja misel na permanentno samoizobraževanje. Merk poroča: »Rokodel se svojega dela nikolj zadosti ne douči, in tudi naj modrejši dovolj moder ni, naj menje pa zdravnik, kojemu se drago zdravje zaupa. Zdravitelj, ki misli, da vse umi, druge sozdravnike zaničuje, sam sebe pa prehvali in brez vsega pomislika zaverže, kar drugi vračtva dajo alj nasvetujejo, on je slepar in malo priden mazač, kojega se je potreba zогibati. Ipavic so se vedno še na svoje stare dni zdravilstva učili, nove zdravilske bukve brali, pa tudi radi spoznali, če so se zmotili naj bo v bolezni alj v zdravlili. Se preveč na knige drugih zanašati in vse prehitro verjeti, ni dobro, in vse poskusiti je nevarno, kar drugi svetujejo in pohvalijo. Se pa preterdo svojega starega kopita držati, je ravno tako abotno. Ipavic so skerbno poizvedavali in modro poskušali, kar so drugi umni zdravniki dobrega in koristnega na zdravilskem polji zapazili; so pa tudi pridno po svojih potih in hojah zdravilne rože in zeliša brali, ter jih mnog večer po šopih domu prinesli, kterih zdravo moč so sami skusili in dobro poznali. Tako se na svoji modrosti neso postarali; njih zdravilska znanost se je s starostjo mladila. Posebno ljube so jim bile domače zdravila, in prav radi so jih bolnikom priporočali, če so le vedli, da jih bodo ljudje prav obračali. – Tako človek pogosto naj bolje zdravilo ima, če bi ga poznal in pa modro rabiti znal. Ako pa zdravila moč na robe oberneš, lahko namesti zdravja svojo smert najdeš, sosebno v premočnih in prenaaglih stvarih, kakor so žganje, poper, naj si bo laški alj turski. Vsako zdravilo ni za vsako naturo, naj si je ravno tista bolezen, in zdravnik je za to, da modro preudari, kaj in koliko zdravila bo temu pomagalo, in bi onemu škodilo.«²¹⁵

Previdni župnik je tu končal pripoved o Frančevih zdravniških prijemih. Družinska tradicija pa je ohranila marsikatero pikantno podrobnost o poklicnih podvigih znamenitega šentjurskega ranocelca. Npr. tisto o uporabi elektrike v medicinske namene – kadar je bilo treba zdraviti namišljene bolnike.²¹⁶ 18. maja 1845 je Ipavec v svojo ordinacijo namestil »stroj za elektriziranje«,

²¹² K. Merk, n. d., 141, 142. Ta del je v pripoved nedvomno vključil Anton Martin Slomšek, ki je v letih od 1827 do 1829 kaplanoval pri Jožefu Antonu vitezu Jakominiju.

²¹³ Glej geslo o Jakominiju v SBL I, Ljubljana 1925–1932, 370, ki ga je napisal F. Ks. Lukman.

²¹⁴ V hiši, ki jo je sezidal Gustav Ipavic, je bila ordinacija na koncu hodnika: vrata na levi steni so vodila v zasebne prostore, vrata na desnem notranjem zidu pa v javne (gledano skozi glavna vhodna vrata). Za prvimi vrati na desnem zidu je bila poštna soba, za drugimi (tik pred stopnicami v klet in prvo nadstropje) pa ordinacija z lekarno. Slednja je bila preprosto premajhna, da bi se mogla po potrebi spremeniti v bolniško sobo.

²¹⁵ K. Merk, n. d., 145, 146.

²¹⁶ Razgovor z J. G. K. Ipavcem 19. junija 1997. Prim. še zapis M. Saviča v Nedeljskem dnevniku 2. maja 1971,

ki je s številnimi steklenimi cevmi in krogli ter kolesom vzbujal tako spoštovanje kot občudovanje in strah. S tehniko »oborožena« medicina je zagotovo impresivnejša od one, ki računa samo na preparate, maže in psihologijo! Nedvomno vz(pod)buja misel, da zdravnik obvladuje skrivnostne sile narave, ki so laiku smrtno nevarne. Morda se je v predmarčni dobi »stroj za elektriziranje« marsikomu zdel kar univerzalno sredstvo zoper vse tegobe telesa in duše. Prav tako se je iz roda v rod prenašala zgodba o tem, kako je Franc Ipavec некоč zakrpal pacienta, ki mu je vol z rogom razparal trebuh: siromaka je poglel na klop pred hišo, nato pa mu je skozi okno iz prvega nadstropja nekaj časa zlival toplo vodo na črevesje, ki je sililo na plan... Seveda je bil curek zelo tenak in skrbno usmerjen. Črevesna vsebina je potem baje kar sama zlezla nazaj, ranocelec pa je ponesrečenca samo še zašil!²¹⁷ Če stvar ni resnična, je vsaj dobro izmišljena... Franc Ipavec je pač bil legendarna osebnost, okoli katere so se med ljudmi spletale najrazličnejše pripovedi. Vsak kraj potrebuje svoje »znamenite može«. Pa tudi čudake.

Šentjurskemu župniku Merku in »vladiki« Slomšku moramo biti hvaležni za njuno gostobesednost, saj se v njej skriva nazorna podoba duhovniškega, deloma pa tudi ljudskega odnosa do življenjskih razmer, zdravja, medicine, zdravniškega poklica in morale. Ranocelništvo je kljub ukrepom Jožefa II. še vedno veljalo za eno izmed obrtnih dejavnosti. Zdelo se je dokaj problematična zadeva.²¹⁸ Statusa »svobodne umetnosti« mu »javno mnenje« ni priznavalo. Nezaupanje do novotarj je bilo veliko, čeprav se je že vedelo, da brez njih ne gre. Zdravja ni mogoče »izsiliti« s takšnimi ali drugačnimi zdravili, pač pa si ga je mogoče ohraniti z vsesplošno zmernostjo: v primeru bolezni ali nesreče je treba zaupati naravi (denimo zeliščem), predvsem pa ljubemu Bogu. Vsekakor je najbolje ne zboleti. Toda kotišča bolezni so povsod; umazanija in neukost hodita z roko v roki. Za prosvetljevanje in preventivo je mogoče storiti komaj kaj, saj življenje še vedno poteka v skladu s starosvetnimi navadami in običaji, podedovanimi iz preteklih stoletij; še najučinkovitejši je osebni zgled zdravnika. Ugotoviti je tudi mogoče, da ta čas še ni bil fasciniran od znanstvenosti in od najrazličnejših medicinskih preparatov. Značilno je Ipavec govoril svojim bolnikom: »Ako hočeš ozdraviti, moraš se meni zaupati, da ti bom z božjo pomočjo pomagal, in pa lepo ubogati, kar ti bom ukazal. Bolnik, kateri poterpežljivosti nema, hoče, da bi zdravnik hudo bolezen popihnil; in če tega ne zamore, ga hitro zapusti, in drugega poiše, alj pa k konjedercu po vračta pošlje, bo težko prav ozdravil. Več ko je kuharic, manj je dobrih potic; rade jedila presolijo. Taka se bolniku godi, ki zdravnike preveč meni. Zdravje gre po curku navdol, po niti pa gori. Poterpljenje je za vsako bolenje prvo in naj potrebnejše zdravilo.«²¹⁹ Vrhu vsega je mož poudarjal: »Ne jaz, temoč Bog je pomagal.«²²⁰ Medicina skratka še ni bila vsemogočna, vesoljna pa je bila zgolj po črki na doktorski diplomi; njene meje so bile vidne tako rekoč s prostim očesom. »Neuradno« (točneje: samozvano) zdravlilstvo je bilo huda konkurenca »uradnemu« (točneje: obrtnemu).

Zastavlja se vprašanje, kakšen je bil v resnici Ipavčev odnos do vere in cerkve. Spis vseskozi dobronamernega, a nekoliko preprostega župnika Merka je glede tega seveda močno pristranski, saj izhaja od tako rekoč »poklicnega katolika«. Šentjurski ranocelec se najbrž ni ob vsaki priliki skliceval na Sveto pismo, kakor bi utegnili soditi po njegovi biografiji v Drobntinich. Poleg tega dejstvo, da je Franc zaradi poklicnih opravkov večkrat zamudil sveto opravilo, brez

15. Saviču so bili na voljo nekateri viri iz zapuščine družine Ipavec, ki danes niso več dosegljivi. Žal pa je omenjeni pisec povsem nekritičen in nezanesljiv; njegov pomen je zgolj v vernem zapisovanju ustnega izročila in v navajanju ne več dosegljivih dokumentov.

²¹⁷ Razgovor z J. G. K. Ipavcem 19. junija 1997. Prim. še zapis M. Saviča v Nedeljskem dnevniku 9. maja 1971, 14.

²¹⁸ K. Merk npr. načelno meni takole: »Zdravniški stan je imeniten stan, pa tudi potreben, kajti bolnikov nikder ne manjka; – je pa tudi stan močno nevaren; naj dražje blago tega sveta, zdravje in življenje človek zdravniku zaupa. Ako ima zdravnik srečo, lahko hitro obogati; če mu pa sreča spodleti, hitro ga vse zapusti, in sirotej strada.« Glavni dejavnik zdravnikovega uspeha je po sodbi božjih služabnikov sreča; znanje in izkušnje so vredne manj... Glej v: K. Merk, n. d., 135.

²¹⁹ K. Merk, n. d., 143.

²²⁰ K. Merk, n. d., 149.

besed jasno govori o hierarhiji njegovih vrednot. Njegov dušni pastir okoli tega na vse mogoče načine leporeči in pravi: »Gospod Ipavic so vsako nedeljo peto sveto mešo obiskali, pridigo slišali in tudi popoldne so k keršanskemu nauku radi hodili. Pač prostim ljudem lep izgled! Žal jim je bilo, če so morali zavolj bolnikov očitno sveto opravilo zamuditi, in če so le tiho mešo slišali. Djali so: 'Dnes je bila za mene duhovska pečenka, to da brez solate.' Hotli so v tej priliki reči: Tiha sveta meša je draga in potrebna za dušni živež, pa brez božje besede cela ni. – Tudi ob delavnikih so Ipavicevi radi k sveti meši hodili, če je le mogoče bilo, ter so opravili juterno darilo Bogu. Adventni čas, v svetem postu in pa o svetih večerih so molili Ipavic tudi sveti roženkranc.«²²¹ Franc je očitno imel enega od dveh dni na teden, ko je sprejemal bolnike na domu, v nedeljo; tedaj se je v trgu zbralo največ ljudi in tega okretni ranocelec ni mogel spregledati. Maša gor ali dol – stranke so bile prve. V 19. stoletju človek pač ni več živel zgolj od upanja na onostransko povečanje, temveč od novcev in bankovcev, ki jih je prigospodaril v trdem konkurenčnem boju za obstanek na trgu. Na semnju ničevosti.

Da bi iz življenja in podvigov Franca Ipavca skoval »izgled keršanskega zdravnika«, je Merk v svoj spis vključil tudi tale pasus: »Verli Ipavic/ so modro skerbeli, ter vse dolžnosti in pobožne šege pravovernega kristjana na tenko dopolnjevali. Vsako jutro so molili, ter neso šli brez molitve jest ne spat. Vsako nedeljo in zapovedani praznik so obiskali očitno službo božjo, in skerbeli za cerkveno slovesnost. Gorje je bilo fantelinom, ki so se v cerkvi cukali alj pa smejali; gospod Ipavic so jih le ostro pogledali in lep mir naredili. Kosmouhi so se jih od daleč zogibali. Jeli pol dne alj pa večno luč zvonilo, vselej so se pokrižali in angelsko pozdravo odmolili. Svet serd je gospoda prijel, če ni kdo klobuka k molitvi z glave vzel. 'Poglejte gumbca! so djali, ali ima mlade ptiče pod klobukom, da se ne odkrije?' – Ni jih bilo sram v procesjo s poštenimi farani hoditi, jih pa tudi ni grozilo, na večer posamem v tiho cerkvo iti, in obiskati prav pogosto božjega Zdravnika v presvetem rešnem Telesi, prosit svojim otrokom za srečo, svojim bolnikom za zdravje, sebi in drugim za toliko potrebnih reči. Prigodilo se je bilo, da so Ipavic v terdi mrak molili, in zamišljeni neso zapazili, da je cerkvenik po večni luči cerkvo zaklenil in odšel. Kedar odmolijo, iz cerkve ne morejo. Gredo od enih vrat do drugih poskušat, pa nijedne dveri se jim ne dajo odpreti. Kaj je storiti? Celo noč v cerkvi ostati, bi bila prehuda; domači bi bili v prevelikih skerbbeh. Poskusijo na okno zlesti, in koga zaklicati, pa ni bilo živega človeka blizo. Na misel jim pride, naj z velikim zvoncem, ki pri velikem altari na steni visi, tako dolgo zvonijo, da jih bo kdo mimo gredočih zaslišal. Šent-Jurčani čujejo tako pozno v cerkvi zvoniti, ter se čudijo, kdo bi tako v mrak večernice imel? Hitijo cerkvenika klicat, ki strahoma cerkvene vrata odklene, in ugleda gospod Ipavica, kterih je bil nevedoma v cerkvo zaperl.«²²²

Pričevalčeva krščanskoapologetska ihta je bila tako velika, da je kratko malo pozabil, kako je svojo štorijo pletel na drugem mestu: Ipavec je celo »očitno službo božjo« ob nedeljah marsikdaj zamudil zaradi bolnikov! (Kako je pravzaprav bilo med tednom, ni jasno: pisec pravi, da so v cerkev tedaj zavili Ipavčevi, ne govori pa – kakor drugod – izrecno o Francu; najverjetneje so od ponedeljka do sobote v klopi božjega hrama sedali le njegova žena in otroci. Zdi se, da je bila ob delavnikih cerkev predvsem za osebe, ki so v družbeni in družinski delitvi dela uravnale »konsumpcijo«, medtem ko so se »producenti« podali vanjo praviloma le ob praznikih in nedeljah.) Ob »večni luči« pa je ranocelec preprosto zaspal in si potem privoščil nenavadno nočno budnico z zvoncem ob oltarju – nakar se je spretno izgovarjal, da se je zatopil v molitev! Družinska tradicija je seveda ohranila to »prozaično« verzijo oz. razlago anekdotično slikovitega dogodka.²²³ Vsekakor podoba šentjurskega ranocelca kot zelo gorečega vernika ni prepričljiva – a razumeti je treba Merka, ki je moral svojim »ovčicam« pojasniti nenavaden uspeh tega moža. Franc je bil – enako kot njegov brat Matija – v veliki meri »self-made-man«, le da je nadvse uspešnega celjskega sorodnika po slovesu še daleč prekašal. Drugače kakor z božjim blagoslovom kot plačilom za posebno globoko pobožnost ubogi podeželski župnik tega pač ni znal – verjetno pa tudi ni hotel znati – razložiti. (Logika je bila dovolj preprosta: če na Slovenskem ni krščanskih svetnikov, naj

²²¹ K. Merk, n. d., 148.

²²² K. Merk, n. d., 146, 147.

²²³ Pogovor z J. G. K. Ipavcem 22. maja 1997.

bodo vsaj krščanski junaki...) A takšna »hermenevtična« prizadevanja so se po vsem videzu zdela nebogljena že kanoniku »prvostolne« cerkve in kanclerju nadškofijske pisarne v Zagrebu Janku Barletu,²²⁴ saj pri povzemanju najrazličnejših Merkovih »dokazov« za Frančevo izjemno predanost katoliški cerkvi v svoji študiji o Ipavcih – kljub siceršnjemu zelo vestnemu odnosu do zgodovinskega gradiva – ni bil posebej izčrpen.

Nadalje si je treba v zavest vedno znova priklicevati dejstvo, da se je Frančevo življenje po letu 1805 odvijalo v majhnem trgu, kjer je bil vsakdo na očeh vsakomur. Sv. Jurij je le počasi rasel: od 39 hiš s 195 »dušami« v letu 1820 se je do leta 1869, ko je trški župan postal Frančev najmlajši sin Gustav, povzpел na 62 hiš in 368 prebivalcev.²²⁵ V predmarčnem obdobju je kraj v duhovnem, pa tudi siceršnjem smislu nedvomno obvladoval lokalni »gospod«, ki se je opiral na vse prej kot zanemarljivo župnijsko imenje.²²⁶ Nič ni moglo biti tako skrito, da bi lahko ušlo javnim očem in ušesom. Zato si tudi Franklinov občudovalec, ki je bil eksistenčno odvisen od zaupanja svoje hiperkatoliške klientele, ni mogel privoščiti kakšnih posebno radikalnih izrazov svojih najglobljih misli. Pa saj tudi te niso mogle biti v kakšnem omembe vrednem sporu s cerkvenimi in verskimi nauki! V vsakodnevni praksi je bilo razsvetljenstvo precej pohlevnejše kot v svojih najradikalnejših geslih. Vrh vsega srednjeevropski prostor, ki je nagnjen k ustvarjanju nenavadnih spojev med povsem nezdružljivimi nazori, ni dovoljeval kakšnih posebej ekstremnih izrazov »modrosti Zahoda«. Prav tako ne gre spregledovati, da so duhovniki na podeželju marsikje predstavljali edine šolane ljudi, ki so bili prava oz. »naravna« Frančeva družba. O svojem junaku Merk ni zaman pisal kot o »toliko poštovanem in pa izobraženem gospodu«.²²⁷ Janko Barle je potem dodal še vesti o ranocelčevih stikih s Slomškom: bodoči škof je nekoč kot dijak »v dolgi suknji« prišel k Ipavcu in mu v znak spoštovanja poljubil roko, nakar je ta »s preroškim glasom« dejal: »Le počakaj, ne bode dolgo, bodem pa jaz tebi roko poljubil«.²²⁸ Svetniški mož se je pač že v mladosti odlikoval po nastopu, ki je vsakomur dajal vedeti, da gre za človeka s »poslanstvom«. Barle nadalje poroča, da se je Slomšek tudi v času svojega škofovanja ob vsakem obisku v Sv. Juriju oglasil v Frančevi hiši, kar je bil še dodaten dokaz ranocelčevega ugleda in veljave. Glede na to, da je škof sam poslovenil Merkov spis o Ipavcu kot zgledu krščanskega zdravnika in vanj – kot smo videli ob ognjemetu v čast Jakominijeve zlate maše in ob dogodivščinah v zvezi z glasbeno terapijo – vključil tudi svoje spomine nanj, je moralo iti za zares prirčren odnos. Franc je v Slomškovih očeh nedvomno veljal za znamenito osebnost. Kakor koli je bil škof konservativnih nazorov, je vendarle zmožl dokajšnjo toleranco, kadar je šlo za pomembne ljudi in dosežke: ob koncu svojega življenja je v spisu Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva, ki je zagledal luč sveta v Drobntincah za leto 1862, celo izrekel nekaj prirčno priznavalnih besed o kranjskih protestantih 16. stoletja, ker so »obudili slovenščino«...²²⁹ Za nekoga, ki se je navduševal nad podvigi »kranjskega apostola« Tomaža Hrena,²³⁰ to nikakor ni majhen dosežek. Tako nas tudi ne preseneča, da se Slomšek ni spotikal ob Frančevo skrajno osebno in docela »neaktivistično« zagledanost v Franklina, ki je poosebljal povsem drugačne vrednote kakor tradicionalni katolicizem.

Izza kulis

O čisto zasebnem življenju Franca Ipavca dokumenti davnih dni ne pripovedujejo tako zgovorno kakor o njegovi javni podobi. Vendar je hkrati treba poudariti, da je v ranocelčev

²²⁴ Glej članek o Janku Barletu v SBL I, 25. Aprila 1921 je bil Barle celo izvoljen za dopisnega člana Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Veliko zaslug si je pridobil za reformo cerkvenega petja na Hrvaškem, pomembno pa je tudi njegovo raziskovanje kulturne in cerkvene zgodovine.

²²⁵ J. Curk, n. d., 110.

²²⁶ Popis župnijskega imenja iz leta 1843 je nastal kot odgovor na Göthovo anketo (prim. kopije Göthove statistike v Narodopisnem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani, trg Sv. Jurij pod Rifnikom).

²²⁷ K. Merk, n. d., 149. V oči pade dejstvo, da Merk in Slomšek Franca označujeta kot »gospoda«, se pravi z izrazom, ki se je rabil le za premoženjsko imenitnejšega človeka ali duhovnika.

²²⁸ J. Barle, n. d., 4.

²²⁹ V. Škafar, J. Emeršič, Slomškovo berilo, Celje 1991, 211.

²³⁰ Slomšek je o Hrenu pisal v Drobntincah leta 1851, 111–118.

»image« zaradi njegove izjemnosti – ki bi jo preprosti ljudje najbrž marsikdaj okvalificirali za čisto navadno čudaštvo – sodilo marsikaj, kar je pri drugih osebah brez problemov veljalo za stvar zasebnosti (npr. postni jedilnik).

Merk je na vsa usta hvalil Frančev zakon kot docela harmoničen. Kaj drugega od dobromislečega župnika, ki je iz junaka svojega spisa delal »izgled keršanskega zdravnika«, tudi ni mogoče pričakovati. V t. i. heroičnih biografijah, ki so prave dedinje svetniških življenjepisov, se marsikaj pove ne zato, ker je res, temveč zato, ker zveni učinkovito – ker zgodba in tendenca terjata tako! In ko je bil sveti mož že pri besedi, si ni mogel kaj, da ne bi izkoristil prilike za obširno načelno razglabljanje o idealnih soprogah in soprogi; tako se iz konkretne situacije porodi kar najbolj univerzalen eksempel in iz njega izhajajoči nauk: »Ženitva premladih ljudi po navadi pridna ni; kako bi otroci otroke redili? Pa tudi možitva prestarih ljudi sploh dobra ni; prestari ženini zapustijo premlade sirote. Ako se ženiš alj možiš, ženi se pri pravi starosti, ter oskerbi ženi in otrokom poprej dobro streho in mizo obilno, kakor skerbni Ipavic. V svojem 38. leti so vzeli gospodično Katrico Gračansko /tj. gospodično z gradu – z Blagovne/, ktero so spoznali od svojih dni zdravilskega učenstva, da je bila modra gospodična, in bo tudi blaga gospa. – Ženitva je polzka steza; rada možu spodleti; pa tudi možitva je vagana reč; le prepogosto se dekle ukani. Potreba je zatorej dobro premisliti, in se ne pre nagliti, kakor imajo taki navado, ki se dajo enkrat za trikrat oklicati. Prav ima pevec, ki poje ženinu in nevesti, rekoč:

Naj gleda, kdor na vselej se veže,

Da serce sercu se prileže;

Je zmota kratka – dolgi kes.²³¹

Skratka: mož mora biti dovolj star oz. izkušen, da je lahko soliden družinski »producent«, žena pa dovolj mlada, da je mati in da more primerno poskrbeti za »uživanje« v zakonski skupnosti. Zato sta Franc in Katarina dala v poročno knjigo zapisati napačne podatke: njuna leta so namreč brez besed glasno govorila za to, da je mladoporočenec že prestar, nevesta pa še premlada.

Deset let za Merkom je tudi spodobno liberalni mariborski advokat dr. Janko Sernec razlagal praktično povsem enake nazore – le da je bil njegov slovar za odtenek bolj svetovljanski: »'Ni dobro, da bi človek sam bil', – tako čitamo Božjo besedo že v svoji mladosti, in prepričamo se o njeni resnici den na den – od zibeli do smertne postelje, v kateri nam blaga ženska roka obriše mrzel pot s čela. Den za den se trudimo možje, pridelovati živež in obleko, postavljati poslopja, braniti svoj dom z orožjem, množiti blago v hiši na vse strani. Z eno besedo, mi možje smo večidel tvorniki, Latinec reče producenti. Ve žene pa imate večidel drugo nalogo, ve morate skrbeti za vživanje, da vsak po hiši dobi svoj kos vžitka, da mu diši, da se zopet pokrepča za daljni trud; ve morate skrbeti, da se ohrani blago, po možeh pridelano, in da doseže svoj namen po zmernem in pamtnem povžitju. Latinec bi rekel: Vaša naloga v narodnem gospodarstvu je uravnavanje konsumpcije.«²³² Torej: nad tridesetim letom starosti in s treznim razmislekom – ne pa na vrat na nos – se ženi bistra glava! Spodoben krščanski zakon temelji na delitvi dela in družbenih vlog, nič drugače pa ni z meščanskim zakonom.²³³ Zato tudi ženitve liberalnih meščanov s patriarhalnimi podeželankami niso bile nemogoče – kar je na naših tleh dokazoval primer »nadbobnarja mladoslovencev« dr. Josipa Vošnjaka. Kultura moških se ni prekrivala s kulturo žensk. Vendar gre podčrtati tole podrobno: medtem ko so krščansko usmerjeni ljudje med obema spoloma iskali

²³¹ K. Merk, n. d., 136, 137.

²³² J. Sernec, n. d., 3.

²³³ A. Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995, 75 in dalje. Studen po M. Tichy povzema tole ključno ugotovitev: »Potem ko je tradicionalni stanovski patriarhalizem s svojo materialno bazo izgubil tudi svojo legitimacijo in so razsvetljenci postulirali svobodni razvoj razumne osebnosti, ki je načeloma veljal tudi za ženske, se je uveljavil 'novi patriarhalizem' meščanskega kova z do takrat nepoznano koncepcijo o ženstvu. Ta konec 18. stoletja iznajdena ideologija je vztrajala pri tem, da biološka različenost med moškimi in žensko povzroča neizogibno – in s tem 'razumno' – nasprotje v vseh dimenzijah življenja.«

sožitje, so se meščani zadovoljevali z njunim deloma kooperativnim sobivanjem. Vsekakor pa ženi ni bilo treba vedeti vsega, kar je zadevalo in prizadevalo moža.

Tako gospe Katarini najbrž ni bila znana tveganost »operacije«, ki se je je na Dunaju lotil njen mož Franc, da se je družini končno nasmehnil Apolon. Za šentjurskega ranocelca je bil obisk pri Beeru čisti hazard: lahko bi tudi povsem propadel. Potem ko se je vse srečno izteklo in ko je se je iz gambitne poteze izcimila družinska blaginja, se je iz Ipavčevih dunajskih dogodivščin porodila zgodba, ki so jo poznali – najbrž so jo celo morali poznati – vsi člani družine. Rodilo se je družinsko izročilo, ki so mu bili zavezani tako moški kot ženske. Aristokrati so se zbirali okoli zaprašenih papirjev in pergamentov iz sive davnine, meščani okoli včerajšnjih »zgodb o uspehu«. Vedno znova se je potrjevala veljavnost stare devize: Kri ni voda...

Nobenega dvoma ni, da je bil Franc v Ipavčevi družini uspešen »producent«, čeprav se ni ukvarjal s povsem običajno pridobitno dejavnostjo. Prav zaradi tega je bil bolj kot kateri koli »klasični« rokodelc odvisen od »dobrega glasu« oz. slovesa, tega pa v močno patriarhalnih okoljih brez urejenih družinskih razmer ni moglo biti. Kakor Barle je tudi Merk poudarjal, da je Frančev uspeh v veliki meri izhajal iz njegove ustaljenosti v enem kraju; ker je mož dobro poznal svojo klientelo – in to skozi več generacij –, je lahko učinkovito ordinal: »Gosta selitev pa redka molitev ni pridna, in človeka ne obogati, naj menje pa zdravnika. Ipavci so dobri svet rajnega fajmoštra Petra ubogali, in so 53 let v enem in ravno tistem kraju ostali, so veči del hiš in ljudi daleč okrog poznali, so zdravili dedke in vnuke, ter vedeli kakšni bolezni je ta, kakovi ona rodovina alj žlahta podveržena. Zatorej so ljudje iz vseh bližnjih far toliko zaupanje do šent-Jurskega gospod padarja imeli, so k njim po pomoč hodili in pošiljali, kajti so bili vsem domači zdravitelji.«²³⁴ Oz. drugače: preden začne zdravnik hoditi k bolniku, mora priti bolnik k zdravniku! Šentjurski ranocelc je vzbujal dandanes komaj predstavljivo zaupanje, od tod pa je tudi izvirala njegova nesporna avtoriteta. Urejene domače razmere so pri tem imele veliko vlogo.

Katarini si ni bilo treba beliti glave s pridobitno platjo družinske ekonomije, ki je bila najmanj poetičen del življenja v obdobju meščanov. V primeru Franca Ipavca je ta bila kruta in krvava v dobesednem, ne pa – kakor pri večini drugih mož²³⁵ – v metaforičnem pomenu. Kot ženske nasploh je bila Katarina »generator družine«: skrbela je za otroke in gospodinjstvo, vendar pa se je ob tem mogla vsak večer posvečati tudi umetnosti. To najbrž pomeni, da je imela pri roki gospodinjsko pomočnico, kajti zelo težko si je predstavljati, da bi mogla drugače ob vsej skrbi za »konzumpcijo« toliko časa nameniti igranju na klavir in harfo. Resda je bila zelo nadarjena, vendar pogosti nastopi pred gosti v salonu vendarle niso bili mačji kašelj. Poleg tega je tudi svoje otroke uspešno uvajala v skrivnostni glasbene umetnosti. Glede na dejstvo, da so vsi trije sinovi, ki so preživeli otroško dobo, postali ugledni skladatelji in da je bila izmed hčera glasbeno razmeroma dobro podkovana vsaj Žanetka,²³⁶ je moralo biti njeno muziciranje z otroki zelo resno. A tudi tu je imel talent odločilno vlogo: najstarejši sin Alojz je kmalu znal na klavirju zaigrati vse, kar je slišal pri materi,²³⁷ kar je pomenilo, da velja z ukom nadaljevati...

Gospa Katarina je bila zagotovo v mnogočem primer idealne soproge, kakršno je Janko Sernec leta 1871 naslikal v svojem Nauku o gospodinjstvu; tam je o »konzumpcijskem« poslanstvu lepšega spola v družini rečeno tole: »Kako lepa naloga! trudnemu priskrbeti mir in pokrepčanje; gladne sititi, žejne napajati; tako pa vsako čelo po hiši zvedriti, vsako serce

²³⁴ K. Merk, n. d., 150, 151.

²³⁵ A. Studen, n. d., 76.

²³⁶ To je mogoče sklepati po tem, da so njene hčere osnovale Prvi avstrijski damski kvartet; brez glasbi naklonjenega ozračja v Žanetkinem domu si je kaj takega težko predstavljati. Poudariti je treba tudi to, da o kakšni muzikalčnosti njenega moža Alojzija Čampe viri ne vedo povedati ničesar, kar pomeni, da je korenine ukvarjanja z umetnostjo pri članicah Prvega avstrijskega damskega kvarteta treba iskati v njihovi materi. J. Barle pravi v n. d., 19, da so poleg Alojza v domu Ipavčevih muzicirale tudi njegove sestre; iz tega je mogoče sklepati, da povsem brez glasbene izobrazbe ni ostal noben Frančev in Katarinin otrok. Vendar je bila glavna pozornost pri tem zagotovo namenjena fantom. Zdi se, da je bila mentaliteta nekako takale: glasbena ustvarjalnost je samo za moške, medtem ko se morajo ženske zadovoljiti zgolj z glasbeno reprodukcijo.

²³⁷ J. Barle, n. d., 13.

zveseliti.«²³⁸ Treba je ugotoviti, da so si slovenski meščani razmerje med kulturo in naturo predstavljali mnogo bolj idilično kot vrhunski francoski romantik Alfred de Musset, ki je v Izpovedi otroka našega časa zapisal tele cinično realistične vrstice: »Narava, ki misli na vse, je devico ustvarila kot ljubimko; toda ob prvem otroku ji odpadejo lasje, prsi izgubijo obliko, telo zaznamuje brazgotina; ženska je ustvarjena za mater. Moški bi morda tedaj odšel od nje, ker se mu gabi izmaličena lepota, toda njegov otrok se ga jokaje oklepa. Takšna je družina, človeški zakon; vse, kar se oddalji od nje, je spačeno. Kmetje so lahko krepotni, ker so njihove žene stroji za rojevanje in dojenje, tako kot so oni stroji za oranje. Nimajo niti umetnih las niti deviškega mleka, toda njihove ljubezni ne načne kuga. V svojem naivnem parjenju sploh ne opazijo, da je bila odkrita Amerika. Ker njihove žene niso čutne, so zdrave; roke imajo otrdele, česar pa ne bi mogli reči o njihovem srcu. Civilizacija dela proti naravi.«²³⁹ Srednjeevropski bidermajer je s svojim posebnim (samooomejujočim) občutenjem življenja, ki je izhajalo iz dediščine sentimentalizma 18. st., ublažil vsako radikalnejšo misel glasnikov romantične dobe ter na ta način moralistične Slovence 1. pol. 19. st. obvaroval pred prenekaterim razburjenjem, pa tudi pohujšanjem.

O otrocih v Frančevi družini je vedel Merk ljubeznivemu bralcu svojega poučnega traktata za »prosti narod« povedati tole: »Moder mož in veren kristjan se navadno po svoji rodovini pozna, koliko velja. Če si je poiskal dobro žensko in z njo v lepem miru živi, si je izredil pridne otroke, katerim je k dobriemu kruhu pomagal, ceni visoko takega moža; on je zlahtna korenina in terden steber svoje hiše, pomočnik svoji soseski in slava svojega kraja; njegova cena ni za poplačati. Ipavic so tri sine in tri hčere imeli /kot smo že rekli, srednja trojica njegovih potomcev, Karolina Jožefa, Karolina Marija in Rajmund Alojz, ni preživela otroštva/, pa tudi od mladih nog za vse kakor dober oče skerbela, otrokom za nauk, molitvo in pa pokoršino. Vsako jutro in zvečer moliti, skerbno v šolo in cerkvo hoditi, ubogati na okomig: je bilo modrega očeta krepko povelje. Otroci so čutili, da je pri gospodu ateju resnica, in gladko so ubogali, pa tudi radi, ker so videli očeta in mater ravno to zvesto storiti, kar so deci ukazali. Vsak dober oče želi, naj bi otroci pri ravno tistem kruhu ostali, ktere ga si je on srečno služil in ga veselo užival; po tem otroci od svojih starišev navadno veselje in ročnost nadedvajo, in radi delajo to, kar so delati videli svojega ljubega očeta in drago mater; le v bolši stan otrokom pomagati skerbi blage stariše. Tudi Ipavico je bila goreča želja, naj bi se vsi trije sini zdravilstva lotili, in na viših šolah še bolj izučili, bolnikom modro pomagati. Ni se Ipavico mililo za sine plačevati, jih na Dunaj na vseučiliše dati, in jih tako dolgo podperati, da so vsi trije doktorsko slavnost in popolno znanost zdravilstva dosegli. Ko so Ipavic svoja dva mlajša sina Gustava in Benjamina v leti 1853 v Beči imeli, so vedno Boga prosili, naj bi jim še to srečo učakati dal, da bi visoko šolo doveršila. Bog je očetu pravične želje dopolnil; Benjamin je prosenca, Gustav pa dva meseca pred smertjo očetovo doktor zdravilstva postal. To veselo novico slišati, so Ipavic djali: 'Zdaj rad umerjem, ker je dobri Bog moje prošnje uslišal in mi serčne želje dopolnil. Zapustil bom verla sina /Alojz je namreč medtem že umrl/, in ako Bog da, dobra in učena zdravnik.«²⁴⁰ Poleg poklica sta Benjamin in Gustav po očetu »podedovala« tudi lovsko strast.²⁴¹

Ne gre dvomiti, da je zgovorni duhovnik v opis Frančevih vzgojnih metod vključil dobršno mero svojih avtoritarnih predstav o socializacijskih procesih. Ti se morajo po njegovem trdnem prepričanju odvijati pod strogim očetovskim pogledom: kakor zre Bog na odrasle, tako zre »glava družine« na otroke... »Okomig«, ukazi, molitev – to so sredstva, ki (skoraj) nikoli ne zatajijo. Seveda je v kakem mračnem kotu za vsak primer prislonsena tudi šiba: z njo se otrokom – kakor nas poučuje sam presvetli knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek – »pristriže greben«.²⁴² Oseben zgled pa je tako važen zato, ker »mladi otroci in pa opice, kar slišijo, govorijo, in kar

²³⁸ J. Sernec, n. d., 3.

²³⁹ A. de Musset, Izpoved otroka našega časa, Ljubljana 1997, 46.

²⁴⁰ K. Merk, n. d., 144.

²⁴¹ O tem pričuje več fotografij obeh bratov v lovski opravi, ki jih hrani J. G. K. Ipavic.

²⁴² V. Škafar, J. Emeršič, n. d., 157. Citat je iz spisa z naslovom Dvanajst zdravil za otroke, kadar se slabo redijo, ki je izšel v Drobtnicah leta 1850.

vidijo, storé.«²⁴³ Seveda vrli nadpastir s temi besedami ni imel namena anticipirati darvinizma, ampak je le hotel kar se da plastično in nazorno upodobiti nebolgljenost otroške izkušnje sveta, ki naj bi bila na ravni živalske.

Bržčas je Merk sodil, da so se pri Ipavčevih ravnali po načelih, ki jih je sam imel za prava in učinkovita zato, ker je vzgoja otrok v ranocelčevi družini povsem uspela. Vendar gre dvomiti, da je bil Frančev režim tako strog, kot nas prepričuje zagnani pisec: navsezadnje je v tej stvari imela glavno besedo mati, ki je bila rahločutna umetniška duša! »Glava družine« je pač bila zaposlena s »produkcijo« – saj so pacienti v Sv. Jurij kar drli... Kakor drugi očetje tistega časa se tudi Ipavec s svojimi otroki najbrž ni posebej vneto ukvarjal. Se je pa z njihovimi uspehi v štiridesetih in petdesetih letih vsekakor že lahko postavljaj.

Francu je bilo ljubo, da so se kar trije sinovi odločili za njegov poklic. V 19. stoletju so se namreč vsi količjak ugledni poklici še poskušali prenašati iz roda v rod. Gotovo je moral šentjurski ranocelec za to tudi marsikaj žrtvovati, saj univerzitetni študij medicine ni bil poceni; v primerjavi s pravniškim je veljal celo za zelo dragega. Če vemo, da v posameznih semestrih medicinskega študija na dunajski univerzi še v šestdesetih letih 19. st. srečujemo po največ pet Kranjcev,²⁴⁴ si je toliko lažje predstavljati, kako izjemna je bila pravzaprav Ipavčeva družina. Nobenega dvoma ni, da je šentjurski ranocelec svojo očetovsko vlogo odigral v velikem – celo največjem – stilu: svoji ženi je omogočil vzgojo kar treh zmožnih »producentov«. Sicer pa Francu Ipavcu kaj drugega tudi ni preostalo: če je hotel poskrbeti za kolikor toliko srečno prihodnost nadaljevalcev svojega rodu, jih je moral dati v šole in jim pomagati doseči poklic v intelektualni sferi. Gospodarstvo je bilo v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja, ko je moral šentjurski ranocelec najintenzivnejše razmišljati o usodi svojih otrok, še v znamenju paradigem »starega režima«. Te so le ob spletu srečnih okoliščin omogočile hiter vzpon po klinih na družbeni lestvici. Kljub precej splošnemu občutenju, da so spremembe na dolgi rok neizogibne, ni mogel nihče z gotovostjo računati na korenit preobrat v bližnji prihodnosti. Dogodki marca 1848, ki so privedli do strmoglavljenja Metternichovega režima, so bili veliko presenečenje. Najbolje so ga izražale besede omejenega, vendar ne povsem bebagega cesarja Ferdinanda; ko je »dobrotljivi« vladar izvedel, da študentje na Dunaju demonstrirajo, je začudeno vprašal: »Ja, pa to smejo?«²⁴⁵

Tudi pri vzgoji organizatoric »konsumpcije« Ipavčeva hiša ni zatajila: Žanetka je našla »dobro partijo« v celjskem pravniku Alojzu Čampi,²⁴⁶ Marija oz. Mimi in Amalija pa sta ostali doma ter skrbeli za starše in brata Gustava (dokler se ni poročil).²⁴⁷ Tedaj v hiši ni več bilo potrebe po kakšni tuji pomočniški roki.

Pomembno pa je bilo še nekaj: poklic zdravnika, ki je bil podprt z doktorsko diplomom, je bil dovolj imeniten, da je Frančevim otrokom dopuščal možnost ukvarjanja z glasbo, se pravi z umetnostjo, s katero so se seznanili že v otroških letih. Velik del slovenske muzike druge polovice 19. stoletja sloni samo na tej srečni okoliščini. Prav lahko bi bilo povsem drugače.

Vsekakor pade v oči dejstvo, da Franc in Katarina Ipavec nobenega svojih otrok nista namenila cerkvi. Svoj uspeh sta razumela docela zemeljsko; z ljubim Bogom se je družina poskušala poravnati šele v drugi polovici 19. stoletja, ko mu je namenila Gustavovega sina Alojza, ki je postal redovnik. Vendar je umrl mlad... Strogi oče v nebesih ne odpušča človeške samozavesti.

²⁴³ V. Škafar, J. Emeršič, n. d., 157.

²⁴⁴ W. Petritsch, *Die slowenische Studenten an der Universität Wien (1848–1890)*, tipkopisna disertacija na dunajski univerzi (1972), 202, 203. V obdobju 1860–1873 so bili posamezni semestri na dunajski medicinski fakulteti celo brez enega samega vpisanega Kranjca. Ker je bila medicinska fakulteta v Gradcu ustanovljena šele leta 1863, je jasno, da majhnega obiska Kranjcev ne gre pripisovati konkurenci drugih univerzitetnih središč, temveč ceni študija.

²⁴⁵ A. Suppan, *Novejša avstrijska dela o slovenski identiteti*. Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Ljubljana 1997, 25.

²⁴⁶ Alojz Čampa je bil rojen v Celju 14. junija 1817, umrl pa je v Gradcu kot upokojeni dvorni svetnik 29. avgusta 1887. Pokopan je na šentjurskem pokopališču skupaj s tastom in taščo. Prim. J. Kartin, n. d., 10.

²⁴⁷ Amalija (8. 6. 1827–13. 8. 1877) je pokopana skupaj z materjo in očetom na šentjurskem pokopališču.

Legendarni šentjurski ranocelec se je najbrž v resnici videl kot kos lokalnega Franklina: vse, kar je bil in kar je imel, je bilo delo njegovih rok in miselne okretnosti. Bog je bil v njegovi družini daleč in visoko. Seveda pa nihče ni čutil potrebe, da bi ga kakor koli izzival. Zakaj le? Razumno je biti toleranten!

Zaton starega režima v nekem mikrokozmosu

Življenje v Sv. Juriju se je medtem seveda spreminjalo. Celo v obdobju absolutizma Clemensa Metternicha, pod katerim sta vladala »dobri cesar Franc« in njegov nekoliko prismuknjeni sin Ferdinand »Dobrotljivi«, se čas ni ustavil; nasprotno: leta so tekla, ura režima pa se je počasi, a vztrajno iztekala. V voglajnski dolini je to veljalo nekoliko bolj dobesedno kot drugod, saj je zvonik šentjurske cerkve prav tedaj dobil novo uro. Jože Kartin je o njej zaneseno zapisal tole: »Med tehniške talente tedanjega časa spada kovač Martin Hrastnik iz vasi Bezovje. Ta preprosti talent je ustvaril s skromnimi tehničnimi sredstvi, ki jih je imel takrat na razpolago, pravo čudo. To je ura na šentjurskem zvoniku. Njena pomembnost obstoja v nenavadni konstrukciji repetirnega mehanizma s trojnim bitjem. Mož je upošteval tedanje primitivne razmere, ko še ni bilo moderne razsvetljave, a tudi katerekoli ure so bile kot ročno delo drage in le redkokomu dostopne. Zato je poskrbel za praktično dejstvo, da prebivalcem več kot 2 km naokrog ne bo treba videti na uro, saj so jo slišali. S svojimi bronastimi glasovi je vsake četrte ure ponoči in podnevi označevala čas. Tako je morda kak bolnik čutil olajšavo, ko so kladiva tolkla ob pol štirih z višjim glasom dva, njemu pa so sledili v nižjem tonu večjega zvona trije udarci, kar je pomenilo dve četrtni preko tretje ure, to je pol štirih. Ko je ta pomembna glasilka bila temne nočne ure, recimo točno 10, se je oglasil manjši zvon 4-krat, srednji 10-krat in največji spet 10-krat, kar je pomenilo dopolnitev polne ali cele ure. Le kako je iznajdljivi veliki ustvarjalec s svojimi skromnimi sredstvi rešil ta zamotani tehnični problem? Če bi ga izvedel kak finomehanik, razpolagajoč s stružnico za osi in kolesa ter rezkalnimi stroji za napravo zobatih koles in regulacijskih spiral, bi to bilo umevno. Vendar je bil ta veliki avtor le skromni kovač Martin Hrastnik iz vasi Bezovje.«²⁴⁸

Čas je postal last vseh, pa tudi gospodariti je začel vsakomur. Nihče se mu ni mogel izogniti. Življenje je prenehalo biti zaprt krog; razprlo se je v premnoge možnosti: zdelo se je, da je treba zgolj iztegniti roko, pa se je mogoče dotakniti česar koli... Človek ni bil več razpet zgolj med 'biti' in 'imeti'; njegovo življenje je poslej opisoval kup glagolov, ki so imeli poprej kvečjemu slovarski pomen, zdaj pa so dobivali tudi obrise realne vsebine (kot npr. »želeči«, »hoteti«, »poizkusiti«, »prizadevati si«). Posameznikovo bivanje je bilo iz dneva v dan pestrejše, pa tudi zapletenejše. Življenje je postajalo možnost izbire. Novoveški linearni čas, ki je značilen za industrijsko družbo, je vse bolj potiskal v ozadje ciklični čas »starega režima« in agrarnega gospodarstva.²⁴⁹

Starodavni red se je začel krhati tudi na ravni običajev. Dragotin Ferdinand Ripšl, ki je mladost preživel v Sv. Juriju, je v Loški kroniki zapisal: »Klobuke so možki nosili svoje dni, katerih se še dobro spominjam, črne s širokimi okrajci in z žametnim, s srebrno zapono zapetim trakom. Nov je bil takrat, ko je mož kot 12 leten fantič pri birni bil. Stariši so mu klobuk kupili kakor za odraslega moža, češ, saj mu bo glava vsak dan debelejša prirasla. Ta čas mu je glava po klobuku zvonila, in če ne bi bili klobučji okrajci na pol na ramah, na pol pa na tilniku sloneli, dečko ne bi bil nič videl izpod njega. Od birne do ženitve je klobuk le samo ob največjih praznikih iz omare na dečkovo glavo prišel, in še ta čas le za v cerkev, takó da je bil na dan poroke kakor nov. Takih klobukov danes /tj. v 2. polovici 19. stoletja/, ko je vsako leto druga 'moda', mislim, malokje klobučarji izdelavajo. Po pravici povedano: tak klobuk je trpel celega pol stoletja. Kadar je gospodarjeva glava osivela, je tudi njegova dlaka rjavkasta postala. V jeseni, kadar je deževno vreme nastalo, ga je dobil vnučič ali vnučka na pašo, kjer je mesto ombrele služil, in nazadnje, ko

²⁴⁸ J. Kartin, n. d., 7.

²⁴⁹ O različnih konceptih pojmovanja in doživljanja časa prim. A. Gurevich, *Time as a Problem of Cultural History*, v: *Cultures and Time*, Pariz 1976. Seveda sta ciklični in linearni čas skozi dolga zgodovinska obdobja (od poznega srednjega veka do začetka industrijske epohe) živela drug ob drugem.

ni bil za nobeno človeško rabo več, prišel je na tatermanovo glavo v koruzo in tam vrane in srake strašil. Lase so možki imeli na celi glavi na kratko ostržene, le nad tilnikom in nad čelom malo daljše, tako, kakor venec okoli glave; čelo je bilo čez pol s tem lasnim vencem pokrito. Tudi ta frizura se danes le še pri starih dedcih vidi.²⁵⁰ Toliko in toliko let pozneje si je komaj mogoče predstavljati, kakšen pretres je v življenjski slog preprostega ljudstva vnesel pojav mode, ki so ji pred sredo 19. stoletja sledili zgolj aristokratski in višji meščanski krogi. Pokrivala, ki so prej spremljala moškega od vstopa v svet odraslih do starčevske dobe, so se začela naglo menjavati in s tem v dobršni meri izgubila svojo simbolno vlogo, izraženo v reklu, da je pod svojim klobukom vsakdo svoj gospod. Le izjemni posamezniki, kakršen je bil tudi Franc Ipavec, so se izmaknili samoumevni nošnji impresivnih pokrival. Videli smo, da se je župniku Merku (škofu Slomšku) zdelo potrebno to posebnost v izgledu šentjurskega ranocelca posebej pojasniti – oz. jo tako rekoč opravičiti s privrženostjo zdravemu načinu življenja. »Venec« daljših las, o katerem govori Ripšl, pa je bil potreben zato, da se je poraščenost – kot znamenje moči, znano že iz zgodbe o Samsonu iz Stare zaveze – sploh videla izpod klobuka.

Na simbolni ravni se je v nova doba v Sv. Juriju začela v ponedeljek 27. aprila 1846, ko je po pravkar zgrajenem odseku Južne železnice, ki je povezoval slovenski in nemški del Štajerske, prisopihal prvi »hlapec«. Dober mesec kasneje, v torek 2. junija 1846, je že stekel redni potniški promet in starodavni trg povezal na eni strani z deželnim glavnim mestom Gradcem, na drugi pa z bližnjim Celjem kot kresijskim središčem. Razposajeni vriski udeležencev otvoritvene vožnje in zvoki vojaškega orkestra (oz. »turske godbe«) so zagotovo pritegnili pozornost šentjurskih tržanov.²⁵¹

Tudi v Ipavčevi družini se je v tistem času dogodil opazen prelom: Frančeva hčerka Marija oz. Mimi je začela leta 1845 pisati dnevnik.²⁵² Noben trenutek ni bil več nepomemben. Nasprotno: vsaka minuta je začela pričevati o človekovi usodi. Vsak hip jo je zaznamoval.

Göthova statistika prikazuje Sv. Jurij tik pred velikimi spremembami. V trgu sicer ni bilo prave vneme za odgovarjanje na vprašanja, ki so jih postavljali vse številnejši formularji iz deželnega glavnega mesta Gradca, vendar so kljub temu izpolnili dve anketi z dne 15. julija 1842: tisto za gosposčine oz. imenja in ono za župnijske urade.²⁵³

Dušnopastirski urad, ki je bil v davčni občini Trg Sv. Jurij, je 29. aprila 1843 poročal, da so na njegovem območju vsi prebivalci katoliške vere. Vsako leto se poroči 19 parov; rodi se 98 zakonskih in 12 nezakonskih otrok, umre pa 75 oseb.²⁵⁴ Največ smrti je zaradi vodenice in pljučnice. Dvorazredno trško trivialko obiskuje 400 otrok (a impresivnost te številke zbledi ob pojasnilu, da so vanjo vračunani tudi tisti, ki zahajajo v ponavljalne in nedeljske šole). Napredek v primerjavi z letom 1818, ko je bila novozgrajena šentjurska šola »drugi dom« 120 dečkom in 9 deklicam,²⁵⁵ pa je bil vseeno očiten. Župnik Gašper Veršnik, ki je na list z odgovori prispeval zgolj

²⁵⁰ Citirano po I. Lapajne, n. d., 237, 238.

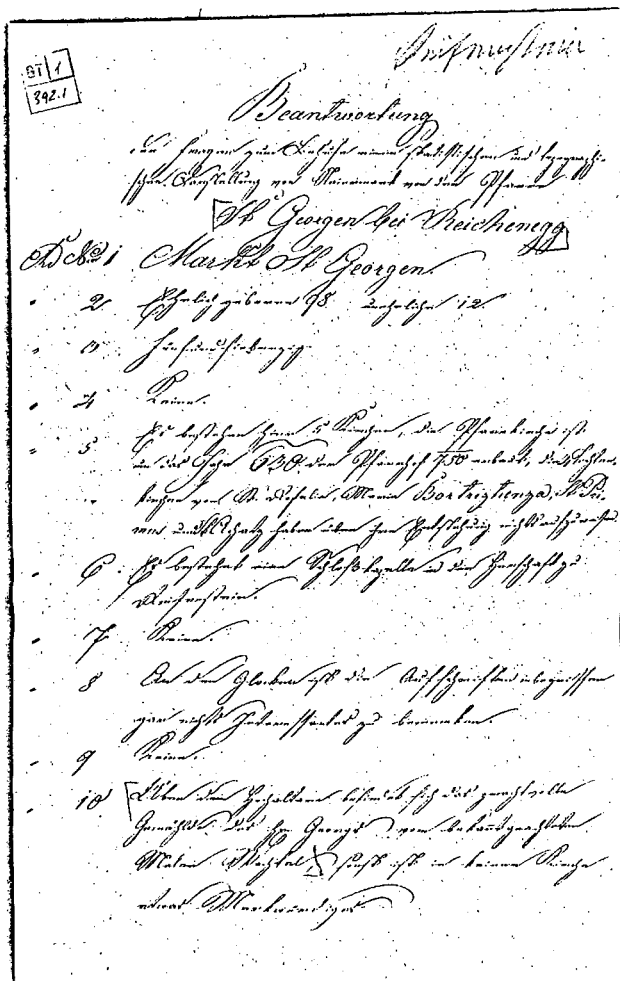
²⁵¹ I. Orožen, n. d., 200, 201. Prihod prvega rednega vlaka v Celje leta 1846 je opisan takole: »2. junia, ponedlek o Duhovem, se je začela vožnja po železnici od Gradca do Cela. O poldne sta s banderami ino s vencami okinčana hlapona 'Ausee' ino 'Strassengel' pripeljala brzovlak, iz kojega se je veselo glasila turska musika štajerskega regimenta 'Piret', ino v katerem se je pripeljalo bilo mnogo gospode iz Dunaja, Gradca ino Maribora. Vsa ta gospoda je povablana bila h kosilu, ki je pripravljeno bilo na tukajšnji svetovavnic. Po končanem kosilu, pri katerem so njih veličanstvi cesarju ino vsej cesarski rodbini vesele zdravice napivali, se je gospoda zopet po železnici nazaj proti Gradcu odpeljala.« Gradnja železnice od Gradca do Celja je bila zaupana podjetju Feliksa in Antona Talachinija, delavci pa so prišli iz Furlanije, Primorja in s Češke.

²⁵² Izvornik danes ni znan, ohranili pa so se dokaj obsežni izpisi Herberta Kartina v dveh zvezkih iz leta 1948. Kartin je na koncu pripisal, da je original obsegal 8 zvezkov formata 17,5 X 21 cm. Prvi zvezek je zajemal leta 1845–1847, drugi 1851–1853, tretji 1854–1856, četrti 1857–1859, peti 1860–1862, šesti 1863–1865, sedmi 1876–1878 in osmi 1879–1887. Kartinovi izpiski se danes hranijo v Ipavčevi spominski zbirki v Šentjurju (kopija pri meni).

²⁵³ Splošno o Göthovi statistiki glej N. Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842), I. del, I. snopič, Ljubljana 1985, 17 in dalje.

²⁵⁴ Te številke se po navodilih Göthove statistike navajajo na podlagi desetletnega povprečja.

²⁵⁵ J. Liška, n. d., 61.

Odgovor župnijskega urada v
Šentjurju na vprašalnico dr. G.
Götha z dne 15. julija 1842

hudo krevljast podpis, je imel na voljo dva duhovska pomočnika oz. deficienta. Do cerkve so imele njegove »ovčice« največ uro in pol hoda. Sicer pa je bilo tedaj v fari – enako kot danes – 5 cerkva: farna (sv. Jurija) v trgu, sv. Rozalija (na Rozaliji),²⁵⁶ Marijina (na Botričnici), sv. Primoža (na Primožu) in sv. Ahaca²⁵⁷ (na Stopčah). Vanje so se zgrinjali ljudje iz 25 krajev, in sicer iz trga Sv. Jurij ter iz vasi Goričica, Grobelno, Hrušovec, Kamen, Krajčica, Nova vas, Ogorevc, Podgorje, Podgrad, Sv. Primož, Proseniško, Rifnik, Repno, Sv. Rozalija, Šibenik, Stopče, Trnovec, Tratna, Vrbno, Bezovje, Botričnica, Brezje ob Slomu, Črnolica in Cerovec.²⁵⁸ Nobena izmed cerkva po mnenju izpolnjevalca ankete ni bila posebej znamenita – ne po slikah ne po preteklosti. Zato pa rubrika o kaplanijah, kuracijah in beneficijah izpričuje, da fara ni trpela kakšnega pomanjkanja tovrstnih ustanov. »Gospodje« so jih toliko uživali, da so pri nekaterih celo pozabili na izvor... Vsi sakralni objekti so bili v »popolnem« stanju, se pravi v rabi in dobro ohranjeni.²⁵⁹

²⁵⁶ Ponaša se z letnico 1646.

²⁵⁷ Cerkev je zgrajena na mestu enega izmed mnogih »Atilovih grobov« pri nas.

²⁵⁸ Prav vsa naselja so še danes znana pod navedenimi imeni (le atribut svetosti se je pri nekaterih po letu 1945 izgubil). Razen Ogorovca so vsi naštetih kraji v današnji občini Šentjur, in sicer v njenem osrednjem delu. Z nemškimi imeni so v Gothovi statistiki izpričani le trg Sv. Jurij, Sv. Primož, Sv. Rozalija, Nova vas (Neudorf) in Rifnik (Reichenegg).

naturalno dajatvijo, ki je znašala 3 vedra in 32 mer mošta. Na račun 25-odstotnega dominikalnega davka se je zbrala vsota v višini 103 goldinarjev, 0 šilingov ter 18 denaričev in 1/4. Lastnega deželskega sodišča farno imenje seveda ni imelo in je spadalo pod pristojnost Blagovne. Šentjurski župnik je vsekakor bil kar spodoben »fevdalec« in mnogi njegovi kolegi niso prav nič zaostajali za njim. Ker so nižji duhovniki v prvi polovici 19. stoletja pretežno že izhajali iz kmečkih vrst, jih je upravljanje župnijskih posesti spravljalo v ambivalenten položaj: po službi in družbenem statusu so bili stebri »starega režima«, medtem ko so po rojstvu pripadali slojem, ki jim ne bi nič bolj ustrezalo kakor dokončna odprava tisočletnega fevdalnega reda.

Sv. Jurij in njegovo okolico so trle enake težave in skrbí kot Slovensko Štajersko nasploh. Franciscejska katastrska izmera, ki je bila v habsburški monarhiji izvedena v letih 1818–1843, je sicer zmanjšala štajerske davščine za 100.000 goldinarjev, vendar je povečala obremenitve v južnem delu dežele.²⁶¹ Ponekod – npr. v ormoškem okraju – za nič manj kot sto odstotkov. Ocenjeni dohodek od orala njive je znašal na Štajerskem 6 goldinarjev, na Kranjskem pa celo 8,9 goldinarja.²⁶² Režim cesarja Franca je še posebej močno privil davčni vijak v južnih deželah monarhije. Tako je celjski okraj po novem plačeval v državno blagajno kar 30.000 goldinarjev višje prispevke kakor dvainpolkrat večja okraja Judenburg in Bruck. –V primerjavi z jožefinsko dobo se je položaj v slovenskih deželah in pokrajinah občutno poslabšal. To ni ostalo brez vpliva na strukture vsakdanjega življenja, o čemer je na svoj način spregovoril tudi Anton Kreml v svojih Dogodivšinah štajerske zemle: »Od téla strani se tu po enem našem dogodivšinopisci od naših Štajercov more reči, da so Nemci kam menje za vojšake, kak Slovenci, zakaj Nemci so vu večih krajih nedopadlive zrasti, krofasti ino hripasti, razplošeni ino debeli, počasni ino nerazumni, zato da preveč jejo: Nemec jej petkrat na den, vjutro, kak stane, se že močne hrane najej, per nékih vurah že južnije, k' obedi se žirovnih zdačnih hran do punega nasiti, na sred odvečarke pále južnije, ino večer si petokrat želodec napuni. To je za vojšaka ne, vojšak le enkrat na den dobi do nasitenja jesti. Za tega volo so od nekda le Slovenci bol za vojšake bili, da so lepšega života, bol drobni ino šibki, hitreši ino razumnéši. To pride po tem, da po menje jejo, ino se bol reda deržijo; tudi se med Slovenci malogdé krofasti ludje najdejo, posebno pa tam, gdé se z' Nemci ne zméšajo. /.../ Kaj je pa med nemškimi Štajerci lepšega života ludi, so zvekšinom potomci ponemčenih Slovincov./«²⁶³ Vsaka reč je za nekaj prav: monarhija je že vedela, kje je rezervoar zdravih »vojšakov« in je zato tam poskrbela za občutne dajatve... Da se slovenskoštajerski kmetje, ki so predstavljali večino moštva znamenitega 47. pešpolka, ne bi polenili, jim je oblast predpisala bolj špartanski način življenja. Kreml, ki je bil glasnik samozvesti podeželanov nasproti meščanom, pa je še pripomnil: »Na mestah so tudi Slovenci tak mali ludje, da ne so za vojsko. – V' méstah so lepši ludje, je pa med njimi tudi dosta puklavih, zvéžjenih, odludne postave, ter nespodobno debelih, vse več, kak med priprostim ludstvom.«²⁶⁴ Slovenci so se v 19. stoletju pač doživljali pretežno kot kmetje, medtem ko so jim bili meščani, tržani in aristokrati sumljivi. Njihovi skorajda edini gospodje so bili duhovniki.

Eno pa je gotovo: učinek petinske opustitve se je v podložnikovem gospodarstvu tako teoretično kot praktično povsem izgubil zaradi povečanja zemljiškega davka na osnovi franciscejskega katastra. V bistvu je pri teh finančnih operacijah šlo za to, da se del dajatev, ki so prej pripadla zemljiškemu gospodu, po novem plačuje državi. Aristokracija s takšnim razvojem dogodkov seveda ni mogla biti niti malo zadovoljna. Zato si je prizadevala zriniti se v državni aparat in s tem kompenzirati izgubo dohodkov na zemljiških gospodstvih. Glede tega se stari plemiški rodovi – kakor npr. Auerspergi – niso razlikovali od novih – denimo Dienersbergov in

²⁶¹ J. Apih, n. d., 9. I. Lapajne v n. d., 230, omenja, da je graški gubernij po nasvetu mariborskega kresijskega glavarja Marqueta štajerskim Nemcem odpisal za 75.000 goldinarjev davščin ter jih prevalil na pleča Slovincov. Do enakega rezultata je prišel tudi J. Mal v Zgodovini slovenskega naroda, II. del, Celje 1992, 514. Po Lapajnetovem izračunu je slovenskoštajerski kmet do leta 1882 v državno blagajno prispeval kar okoli 22,700.000 goldinarjev davščin preveč.

²⁶² J. Apih, n. d., 9.

²⁶³ A. Kreml, Dogodivšine štajerske zemle, Gradec 1845, 233.

²⁶⁴ A. Kreml, n. d., 233.

Gadoll. Nasprotja med plemstvom in cesarskimi uradniki potemtakem v nobenem primeru ne gre absolutizirati; pravzaprav so si odkrito nestrinjanje z vladarjevo administracijo lahko privoščile le zelo mogočna zemljiška aristokracija in medsebojno tesno povezane skupine nižjega plemstva (denimo ogrsko in gališko nižje plemstvo).²⁶⁵ Položaj je bil torej povsem drugačen kot v 17. in 18. stoletju, ko so ljudje, ki so se povzpeli kot trgovci ali uradniki, skušali svoj položaj utrditi s pridobitvijo tega ali onega zemljiškega gospostva. Tudi pri kmetih ti ukrepi niso mogli vzbuditi kakšnega posebnega navdušenja. Toda Metternichovi uradniki se na to niso ozirali, saj je finančna entropija že hudo načela »stari režim«. Birokracija je preprosto morala zbrati iz leta v leto večjo vsoto denarja in se ni preveč spraševala po viru. Na ta način so se podirali temelji starodavnega reda; sistem je začel pokati po vseh šivih. Je pa treba priznati, da je oblast delovala psihološko premišljeno: najprej je malo popustila davčni vijak, nato pa ga je še bolj privila... Ljudje so tako imeli občutek, da so se vrnili na prvotno stanje, medtem ko se je njihov položaj dejansko poslabšal. Ivan Lapajne je takole opisal težavne razmere na spodnještajerskem podeželju: »Naj boljše so živeli od nekdaj že po Slovenskih goricah, kjer so bivali po rodovitnih krajih. Vino so po vsem Štajerskem od nekdaj radi pili, in to še v preobilnej meri, zlasti kedar so bile dobre vinske letine, n. pr. 1796–1798, 1811–1812, 1824–1834. Slabe letine glede vseh pridelkov so bile 1814, 1815, 1816. V teh letih so štajerski Slovenci, posebno v vinskih krajih, veliko gladu prestali ali celo od lakote umirali.«²⁶⁶ Hkrati je rodoljubni in redoljubni mož realistično ugotavljal: »V obče pa bi si dovolil trditi, da je imel Slovenec v starih časih s polnim želodcem največje veselje; to je 1) čisto naravno, 2) pa drugesa veselja itak ni imel, kajti pogrešal je zlate svobode, katero so drugi veliko pred njim uživali; 3) se to dá iz tega sklepati, ker si naši slovenski kmetje, zlasti v vinskih krajih, še dandanašnji /tj. 1884/ radi preveč privoščijo.«²⁶⁷ Tudi velike spremembe sredi 19. stoletja, ki so uspele predrugačiti zunanji izgled človekovega življenja – npr. začetek splošnejšega sledenja modnim trendom –, se bistva »nevidne« zgodovine mentalitet še dolgo niso dotaknile. Resnica je bila potemtakem mnogo manj poetična, kot jo je prikazoval vrli »farmašter per mali Nedli v' slovenjih Goricah« in »sočlan znotrajno-austrijske dogodivšinske družbe«²⁶⁸ Anton Kreml. Dobro misleči ljudje so itak zmerom naivni. Niti tega ne opazijo, da je prehranjevalna askeza na Slovenskem večkrat posledica stiske kot zdravega načina življenja...

Da je bil prav agrarni sektor gospodarstva najhuje obremenjen z dajatvami, je povsem razumljivo: v predmarčni dobi je namreč bogastvo srednjeevropskih narodov, držav in dežel še vedno izhajalo predvsem iz tega vira. Leta 1839 so v habsburški monarhiji pobrali več kot 54 milijonov goldinarjev iz naslova zemljiškega davka, na račun vseh ostalih dajatev pa niti dvakratnika te vsote (106 milijonov).²⁶⁹ Ker so bili kmetje daleč najštevilčnejši sloj prebivalstva, se je vsaka sprememba v zvezi z njihovim položajem zdela tvegana ne le iz gospodarskih, temveč tudi iz političnih razlogov: dokler je obstoječi red vsaj približno zadovoljivo deloval, se je konservativno usmerjeni državni oblasti zdelo uvajanje kakršnih koli novotarij nesmiselno. Le kadar je bilo treba v tej ali oni deželi zlomiti odpor lokalne aristokracije – kot npr. v Galiciji –, je bil tudi Metternich pripravljen brezskrupulozno poseči po najradikalnejših sredstvih; obetal je odpraviti celo same temelje »starega režima«.²⁷⁰ Modernizacija je pomenila grožnjo – in to ne le absolutistični vladi. A vse do leta 1848 se kaj bistvenega ni moglo spremeniti; odločujoči faktorji habsburške monarhije so se prihodnosti, ki bi bila drugačna od preteklosti, preveč bali, da bi pospeševali družbeni razvoj. Največ, kar so zmogli, je bilo posodabljanje prometa ter zatiskanje oči pred naglim bogatenjem vrhnjih meščanskih plasti, od katerega država ni imela dosti davčnih

²⁶⁵ Prim. A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918*, Ljubljana 1956, 16 in dalje. Taylor pravi, da so bili v habsburški monarhiji »stari sovražniki« – tj. plemiči in uradniki – spravljani šele v času Taaffejevega »cesarskega ministrstva« (Taylor, n. d., 178), kar je zelo problematična trditev.

²⁶⁶ I. Lapajne, n. d., 236.

²⁶⁷ I. Lapajne, n. d., 237 (opomba 1).

²⁶⁸ Tako se je Kreml predstavil bralcem svoje zgodovine na naslovnici *Dogodivšin štajerske zemle*.

²⁶⁹ J. Apih, n. d., 8.

²⁷⁰ A. J. P. Taylor, n. d., 60, 61.

prihodkov. To je bilo nekako nadomestilo za njihovo odpoved v (so)udeležbi pri vladanju. Oblast je potihem sporočala najaktivnejšim ljudem: Obogatite se in ne mislite! Jejite in ne govorite! Ta recept je bil potem uporabljen še mnogokrat.

Kljub zloveščim znamenjem se zemljiška gospodstva niso zavedala, da se njihov čas izteka. Izhoda iz svojih stisk niso iskala v gospodarski preobrazbi, h kateri jih je pravzaprav vzpodbujala davčna politika (davek, ki je obremenjeval zaslužek, je bil nizek; leta 1846 se ga je v dunajsko državno blagajno nateklo za komaj 3 milijone goldinarjev),²⁷¹ temveč v zaostrovanju dotedanjega režima. K temu jih ni sililo zgolj pomanjkanje kapitala, temveč tudi miselna neprilagodljivost.²⁷² Ne le kmetje, temveč tudi zemljiški gospodje in njihovi uradniki so bili ujeti v spone tradicionalnega načina razmišljanja. Država je vse odločnejše posegala v njihovo gospodarjenje in ga urejala v skladu s svojimi predstavami o idealnem stanju, sami »stebri družbe« pa si niso znali poiskati novih prostorov pridobitniške svobode, ki so se odpirali v industrijskih dejavnostih. Agrarni sektor je bil za dunajske oblasti zagotovo preveč pomemben, da bi ga na milost in nemilost prepustile zasebni iniciativi in posamičnemu interesu. Za to so bile določene druge panoge, toda v negibnosti »starega režima« zazrti zemljiški gospodje jih niso opazili. Sicer pa so gradovi kot simboli nekdanje mogočnosti še v 2. pol. 19. stoletja z neustavljivo silo privlačili najrazličnejše – večinoma parvenijske – imenitnike, čeprav so že povsem izgubili svojo nekdanjo vodilno vlogo v gospodarstvu. Celo v mladosti tako radikalni Fran Šuklje, ki so ga sodobniki zaradi zelo suvereno izraženih sodb posmehljivo imenovali Francek Velikanski, si je omisllil svojo graščino (Kamen) in se pustil poplemeniti. Čas meščanov je še vedno čas velikih gest, ki lahko kompenzirajo prenekatero prikrajšanost v realnem življenju.

Dragotin Ferdinand Ripšl je v Loški kroniki takole sodil o razlogih za vsesplošno duhovno zaostalost spodnještajerske province v predmarčni dobi: »Večkrat sem premišljeval, od kod nek to pride, da naši kmetje, kedar v kako gosposko sobo stopijo, na prijazno navadno pozdravljanje, če ga ravno še nič vprašal nisem, roko poljubijo in rekó: 'Zahvalim za vprašanje!' To se mi je od začetka kaj smešno in čudno zdelo, pa mislim, da sem vzrok temu izduhtal. Do 1848. leta so bili v naših krajih graščaki in njih oskrbniki – deželna gosposka; ti so navadno našega kmeta drli in tiskali, kar se je dalo; malokdaj so imeli prijazno lice, še redkeje dobre besede za njega. – Poznam takega nekdanjega 'becirk-a' (t.j. oskrbnika), ki je pred 1848. letom sam o sebi djal: 'Jaz sem 4. božja oseba na zemlji.' Ta je vsak dan dva tlačana samo za-se potreboval, enega, da mu je med pisanjem muhe branil, enega pa, da je moral pred vrati sedeti in čakati, če je bilo potrebno ga kam poslati, posebno po ljubi tobaček za nos /torej za njuhanje/. Ta prevzetna šema je bil nad kmeti hujši od vraga, in ker je pozneje ravno v tistem kraju notar postal, so se ga kmetje ogibali. Če je imel kmet pred 1848. letom pri svoji gosposki opravila, vselej se je s strahom gradu bližal. 'Bližje grada, bližje vraga' je še dobro znani narodni pregovor tistih žalostnih časov, v katerih so gradovi za naše kmete še kajhe, klade, klopi in palice imeli; ko je kmet grad le zagledal, že mu je srčnost v hlače ušla; od daleč se je začel izkašljevati, nos snažiti, in klobuk pod pasho devati, boječe je čez stopnice lazil do kancelijskih vrat. Potrkal ni, ker je tako vedel, da se mu nobeden od znotraj oglasil ne bo; predno za kljuko prime, si še lase nekoliko popravi in stopi v kancelijo, trepetaje čakajoč, kdaj se bo žlahtnemu gospodu 'ferbolterju' poljubilo, nanj se ozreti in z 'No?' ga vprašati, kaj da hoče. Gorje kmetu, če je naravnost povedal, zakaj da je prišel, če se ni na prvo prav ponižno zahvalil za vprašanje.«²⁷³

²⁷¹ J. Apih, n. d., 8.

²⁷² Najbrž se ne motimo, če zapišemo, da je bila temeljna poteza miselne neprilagodljivosti zemljiških gospodov v tem, da so svoj glavni – nekateri pa celo edini – kapital videli v tlaki. Tako je npr. 8. junija 1845 Janez Zalokar, »fajmošter v Škocjanu pod Mokronogom, ud c. k. krajnske kmetijske družbe«, svojim »ovčicam« z lece pojasnjeval: »Verjemite farmanje, de jez in tudi več delj grešin, ki imamo tlačane, želimo, de bi tlake ne bilo// tudi pustiti jo, dokler plačana ni, ne moremo in ne smemo. Ne moremo, ker toljiga kaptalja, ki je v tlaki, pogrešiti in zgubiti ne moremo, in ne smemo, ker se to brez poveljenja vikših zgoditi ne sme.« (Citirano po: S. Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, Novo mesto 1995, 51.) Zalokar je tu seveda nastopil predvsem kot upravnik župnijskega imenja, se pravi kot »fevdalec«. Resda je izražal določeno razumevanje za težnje podložnih kmetov, vendar se je hkrati zavedal ujetosti v sistem »starega režima«. Zemljiški gospodje so se izgovarjali na cesarske uradnike, ti pa na zemljiške gospe, medtem ko je tlaka ostajala; šele revolucija 1848 je presekala ta začarani krog.

Razmere so bile ponekod naravnost obupne; največ, kar so gosposčinski uradniki uspeli narediti iz svoje službe, je bil soliden materialni temelj za lasten družbeni vzpon. Tako je bilo na Blagovni leta 1780 mogoče srečati Franca Blagatinška,²⁷⁴ čigar prvotno kmečka rodbina iz Savinjske doline se je preko poklicev mlinarja, uradnika in zakupnika zemljiškega gospostva ter lastnika dominija (seveda ni umanjalo niti plemenitenje z naslovom »von Kaiserfeld«) sčasoma povzpela zelo visoko; eden njenih članov je postal celo štajerski deželni glavar.²⁷⁵ To pomeni, da so možnosti za širokopoteznejše ekspanzivno gospodarjenje kljub težavnim razmeram vendarle obstajale, jih je pa redkokdo izkoristil. Navsezadnje so tudi parvenijski Blagatinški, ki so kupčevali in prekupčevali z vsem mogočim,²⁷⁶ v predmarčni dobi doživeli gospodarski zlom, vendar so se uspeli pobrati in znova postaviti na noge. Nekateri slovenski Štajerci so v resnici bili takšni, kot jih z nemalo zanesenosti slika »narodni psiholog« Anton Trstenjak. Tisti, ki se niso mogli osebnostno oblikovati v skladu s ponosno naravo svojega rodu, so bili zafrustrirani. Zanemarjeni. Apatični. V skladu s svojo praktično naravo pa se niso pretirano zatekali v domišljijo;²⁷⁷ največ, kar so zmogli storiti v tej smeri, je bilo vdajanje »realistični romantiki« alkoholnih hlapov. Saj so vzhodni in jugovzhodni predeli Slovenske Štajerske vendar znano vinorodno področje...

Šentjurski tržani so – kakor njihovi vrstniku drugod – na okoliške kmete zagotovo gledali zviška. Josip Vošnjak v svojih Spominih takole povzema odnos prebivalcev večjih in manjših urbanih središč do podeželanov: »Vso svojo mladost sem preživel v trgih in mestih in se nisem niti najmanj brigal za kmetstvo ljudstvo. Vzgojen sem bil pravzaprav v tem zmislu, da je kmetstvo ljudstvo le zato na svetu, da preživi vse druge stanovce.«²⁷⁸ Vse do leta 1848 so bili ideali tridelne stanovske ureditve družbe, ki je bila značilna že za srednji vek, doživljani kot nekaj samoumevnega – kot naravno stanje stvari. Pa tudi potem se mentaliteta ni spremenila čez noč, kakor odkritosrčno priznava Vošnjak, ki se je prišteval k zagovornikom zdaj bolj, zdaj manj radikalno liberalnih stališč.

Seveda so bili tudi kmetje nezaupljivi do najrazličnejših trških obrtnikov in trgovcev. Večinoma so z njimi vstopali samo v kratkotrajne kupoprodajne odnose. Tako je npr. Vošnjak bridko potožil o komaj premostljivih težavah, s katerimi se je srečeval po letu 1860, ko je postal »narodni agitator«: »Otresti sem se /.../ moral svojih predsodkov in šele samemu sebi priznati, da so kmetje ravnopravni in ne kak nižji sloj človeške družbe. Pa to še ni bilo dovolj. Nastalo je drugo, ne manj imenitno vprašanje, kako si pridobiti zaupanje prostega naroda, kateri je bil in je nekako še zdaj /tj. 1905/ nezaupen proti gospodi in vrhutega težko pristopen novim idejam.«²⁷⁹

S prihodom »železne ceste« in »železnega slona« se je marsikaj spremenilo. Sprva predvsem na simbolni ravni, čez čas pa tudi v strukturah vsakdanjega življenja, se pravi v sodbah, dejanjih, navadah, pričakovanjih in računih. Nič ni pomagalo, da so konservativno usmerjeni duhovniki z lece grmeli proti čudnemu nestvoru, ki je v življenjski slog in v miselna obzorja vnašal povsem nove razsežnosti, s tem pa tudi nove ideale. Količina je postala merilo uspeha. Para se je vsilila za gibalno sveta.

Sv. Jurij je iz navadnega križišča poti postal najpomembnejše prometno vozlišče za bližnjo okolico. Z juga je prihajala cesta, ki je vodila proti Planini in proti osrčju spodnještajerskega Pragozda. Na sever je proti Dramljam in Blagovni tekla cesta, ki je bila rekonstruirana prav v letu

²⁷³ Citirano po I. Lapajne, n. d., 231.

²⁷⁴ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 48.

²⁷⁵ H. Kaiserfeld, Ökonomen, Beamte, Advokaten, eine bürgerliche Familie in Österreich-Ungarn. Mitte 18. bis Anfang 20. Jahrhundert, tipkopisna disertacija na dunajski univerzi 1996.

²⁷⁶ Prim. I. Orožen, n. d., 181: »1799 so po odstopu celškega opata Patra Anton Segherja plemeniti. Weissenhausa gospodsko beneficije M. B. pod Monspergom tukajšnjim opatom vzeli ino jo v Studenicah oskerbovati začeli. Kupil je pozneje to gospodsko Franc Blagotinšek plemeniti Kaiserfeld.«

²⁷⁷ Ljudska kultura v voglajnski dolini in »Pragozdu« ni posebej inventivna in ni pritegnila večje pozornosti narodopiscev (z izjemo Nika Kureta); njene posebnosti – kakor npr. »pustna« košuta – v največji meri izhajajo iz krčevitega ohranjanja starožitnosti.

²⁷⁸ J. Vošnjak, n. d., 102.

²⁷⁹ J. Vošnjak, n. d., 102.

dograditve železnice od Gradca do Celja – 1846; poslej je bila prometna žila speljana po dolini Pešnice in se je izognila staremu trškemu jedru na vzpetini okoli cerkve.²⁸⁰ Značilno se je začela razdalja v okoliških krajih meriti tudi v času, ki je bil potreben za prihod na šentjursko železniško postajo. V odgovoru na Göthovo anketo je npr. župnik z Dobja sporočil, da je od njegove farne cerkve do železnice dve uri hoda.²⁸¹

Tako ni presenetljivo, da se je nekdanja neugledna Dolenja vas skorajda čez noč prelevila v naglo razvijajoči se Spodnji trg. Poudariti pa je treba, da je bila za prihodnost daleč najpomembnejša cesta, ki je iz Sv. Jurija vodila na vzhod, v Rogaško Slatino: to iz dneva v dan bolj mondeno zdravilišče je bilo po železnici dolgo časa najlažje dosegljivo prav preko šentjurske postaje. V kraj so kmalu začeli zahajati najznamenitejši gostje s cesarjem Francem Jožefom in skladateljem Johannesom Brahmsom na čelu.

Nič več ni bilo tako kot prej. Blagovna, ki je že v začetku 19. stoletja slabela – leta 1820 je s petimi uradi obvladovala le še 329 hiš, torej kar 63 manj kot slabih 70 let prej²⁸² –, je po smrti starega viteza Gadolle (1832) in njegove soproge Barbare (1841) postajala vse bolj nezanimiva. Terezijansko-jožefinske reforme, vojne s Francozi ter pod vidno površino družbenih razmer in razmerij neustavljivo delujoči modernizacijski procesi so že dobobra načeli obstoječo ureditev. Gospodstvo so trle finančne težave. Grad Turn pri Velenju se zdi dediču podoktorjenega »viteza« Janeza Francu pl. Gadolli v vsakem pogledu imenitnejši in se zato preseli tja,²⁸³ Blagovno pa leta 1844 kupi dunajski bankir Ignaz pl. Mack.²⁸⁴ Jože Kartin zanj nima dobre besede in pravi: »Pod vladavino Franca Jožefa je bil uveden hišnorazredni davek. Ker ga mnogo posestnikov gradov ni moglo plačati, saj gradovi niso bili donosni, so jim ti kratkomalo vzeli strehe, s tem pa so bili gradovi izpostavljeni uničenju. /.../ V daljni okolici Šentjurja je propadel krasen grad Zusemski, Blagovna pa je izgubila svoj pomen leta 1856. Ta vandalizem je zmogel tedanji premožni posestnik bankir Mack iz Dunaja.«²⁸⁵ Dejanskemu propadu »starega režima« je torej sledil še simbolni. Poznejša obnova Blagovne, ki se je je lotil »državni vitez« Berks, je bila zgolj iluzionistična igra: res je mož dosegel določen ugled in bil ob koncu 19. stoletja izvoljen za državnozborskega poslanca, vendar se nikakor ni mogel izkupati iz denarnih zadreg in zagat.²⁸⁶ Skromnost njegovih razmer najbolje ponazarja neuglednost njegovega poslednjega počivališča; podeželsko šentjursko pokopališče je leta 1906, ko je Berks nenadoma preminil, premoglo že vrsto imenitnejših nagrobnih spomenikov, kot je bil postavljen v spomin na plemenitega parlamentarca, ki se je ponašal s prijateljstvom samega predsednika dunajske vlade Ernesta von Koerberja.²⁸⁷ Njegova graščina, ki je pozneje prišla v last majorja Tadića in bila nazadnje leta 1927 prodana družini Gologranc, je bila samo še središče vedno manjšega veleposestva.²⁸⁸

Na upadanje pomena Blagovne opozarja tudi dejstvo, da je bil tamkajšnji graščinski beneficij nezaseden že v štiridesetih letih 19. stoletja.²⁸⁹ Zagotovo je Macka zveličanje duše vznemirjalo v mnogo manjši meri kakor njegove predhodnike. Sicer pa se je bančni mogotec bolj malo menil za svojo spodnještajersko posest; njeno upravljanje je prepustil oskrbniku Janezu Lichteneggerju.²⁹⁰ Za prestolniškega finančnega magnata je bila Blagovna zanimiva samo kot

²⁸⁰ J. Curk, n. d., 110.

²⁸¹ N. Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. 1 del, 2. snopič, Ljubljana 1987, 159.

²⁸² H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229. Pri tem si je treba v spomin priključiti dejstvo, da je bilo blagovnsko gospodarstvo leta 1820 občutno večje kot leta 1754.

²⁸³ Zdi se, da je že stari vitez Gadolla nekoliko podvomil nad tem, da bi blagovnsko gospodarstvo lahko zagotavljalo varno prihodnost njegovemu rodu in je sina Franca usmerjal proti karieri državnega uradnika. Tako najdemo Franca pl. Gadollo v letih 1823–1831 kot praktikanta na celjskem kresijskem uradu. Prim. A. Žižek, n. d., 39–42.

²⁸⁴ I. Stopar, n. d., 16. H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 5. zvezek, 49.

²⁸⁵ J. Kartin, n. d., 4, 5.

²⁸⁶ F. Šuklje, Iz mojih spominov, 2. del, Ljubljana 1929, 136.

²⁸⁷ J. Sernec, Spomini, Ljubljana 1927, 97.

²⁸⁸ I. Stopar, n. d., 16.

²⁸⁹ Schematismus des Bisthumes Lavant za leto 1845, Celovec 1845, 33.

²⁹⁰ Upravnik blagovnske graščine Janez Lichtenegger je bil leta 1846 tudi zastopnik kupca razvalin celjskega gradu.

varna naložba. Vendar so pretresi v revolucionarnem letu 1848 dodobra razmajali tradicionalne predstave o pametnem gospodarjenju, čemur je sledil propad nekdanj tako imenitne spodnještajerske graščine.

Toda vsega vendarle niso bili krivi nekulturni parveniji, ki so skušali zimprovizirati aristokracijo moderne dobe: svet se je radikalno spreminjal. Ni se več samo vrtel: tudi generalno smer je dobil. Fevdalni gospodje so svoj prostor pod soncem našli samo še na pokopališčih. Sic transit gloria mundi... Za nekdanjimi imenitniki so ostali zgolj nagrobniki, kakršen je tale s šentjurskega pokopališča:

TUKAJ POČIVAJO

med svojimi oučicam časti-

vredni gospod Fajmošter

KAŠPER VERŠNIK,

Kateri so v 74temu letu svoje

starosti na 28ga maliser-

pana v letu 1848 mirno v

gospodu zaspali.

Oče naš i. t. d. naj počivajo

v miru.

Jes vem de moj adrešenik

živi, ino jes bom na sodni

dan iz zemlje vstal. Job. 19.25.²⁹¹

Verjetno se vsi šentjurski tržani v trenutku, ko so zemlji izročali posmrtno ostanke svojega duhovnega in siceršnjega »gospoda«, niso zavedali, da hkrati dokončno pokopavajo tudi »stari režim«. Najbrž pa so tedaj, ko so mu dali postaviti nagrobnik v slovenščini, vsaj nekateri izmed njih slutili, da prihaja nov čas – obdobje nacionalizma. Poprej so boljše ljudi – kakor npr. viteza Gadollo – k večnemu počitku pospremili le z nemškimi napisi. Zdaj pa je Bog nenadoma začel razumeti tudi slovensko, kajti jezik med ljudmi ni bil več zgolj sredstvo za sporazumevanje, temveč je postal tudi razločevalno znamenje. Po novem je pričeval o pripadnosti tej ali oni skupnosti. Če je bilo treba, se je prelevil celo v sredstvo za nesporazumevanje. Čas racionalističnega univerzalizma je dokončno romal na smetišče zgodovine; (pred)romantični partikularizem, ki je prisegal na duha narodov, je slavil zmago na celi črti. Romantika je bila brezmejna zgolj v vertikalni smeri, v odprtosti v domišljijo, medtem ko je bil njen horizontalni zemljevid – tisti, ki je prikazoval zemljino površje – razparceliran kot še noben poprejšnji. Nihče ni vedel, ali je bilo to dobro ali slabo, vendar pa je vsakdo občutil, da je v soglasju z duhom časa.

Celo božji služabniki so se spreminjali. Kakor koli so bili še zmeraj zazrti v starodavne ideale, ki so jih imeli za večne, so vsaj nekateri opazili znamenja novih časov. Gašperja Veršnika si npr. sploh ni mogoče predstavljati sklonjenega nad življenjepis enega svojih faranov – zato pa si je takšno delo v primeru Franca Ipvca z veseljem naložil njegov naslednik Karol Merk.²⁹² Pa tudi v koroškem Št. Andražu je stoloval škof, čigar nazori so temeljili na čudni mešanici idealov, ki so jih spočeli različni časi: Slomšek, ki je bil glede položaja cerkve v družbi pravzaprav človek poreformacijskega 17. stoletja in njegovega triumfirajočega katolicizma, se je v zadevah šolstva obnašal kot dobromisleči terezijanski reformator, medtem ko je imela njegova zavzetost za slovensko narodnost že mnoge poteze časa meščanov. Zdi se, da so bile takšne sinkretične povezave mogoče zgolj v t.i. dolgem 19. stoletju, ki se razteza od francoske revolucije do 1.

Prim. I. Orožen, n. d., 200.

²⁹¹ Nagrobnik je na steni t.i. stare mrtvašnice. V oči padejo zlasti nekatere značilnosti kranjske slovenščine (npr. »adrešenik«). Veršnik je bil rojen 5. januarja 1775 v Solčavi; ordiniran je bil 5. maja 1806; v letih 1806 in 1807 je kot kaplan služboval v Celju, od 7. oktobra 1807 do 1810 pa je bil tamkaj vikar (I. Orožen, n. d., 253).

²⁹² Karol Merk se je rodil v Slovenski Bistrici 28. januarja 1809; v duhovnika je bil posvečen 4. avgusta 1833. Prim. Schematismus des Bisthumes Lavant za leto 1859, Celovec 1859, 80. V šematizmu za leto 1845 je izpričan kot Veršnikov kaplan. Sodil je v krog manj pomembnih sodelavcev škofa Slomška.

svetovne vojne: ta epoha je bila na eni strani zazrta v napredek, modernost in aktualnost, na drugi pa je prisegala na historizem, večne vrednote in se oklepala tradicije. Dinamika sprememb si je podajala roko z voljo po ohranjanju obstoječega. In oboje se je zdelo tako svoboda kot nujnost.

Zusammenfassung

Die Familie Ipavec Apollo lacht uns nur einmal im Leben

Igor Grdina

Die Abhandlung hat den Aufstieg der Familie Ipavec zum Thema, die in der slowenischen Kultur des 19. Jahrhunderts eine außerordentliche Rolle spielte. Das erste namentlich bekannte Familienmitglied, der ausgediente Feldscherer Jurij, taucht in den Quellen zum ersten Mal 1742 auf, als er in Gradac in der Bela Krajina als Bader tätig war. Die adeligen Paten seiner ersten Kinder berichten, daß zu Beginn sein Ansehen ziemlich groß war, dann aber seine Praxis immer weniger Erfolg hatte. Er starb im Jahre 1780.

Matija, sein älterer Sohn aus zweiter Ehe (geb. 1768), setzte den Beruf des Vaters fort, doch er begab sich in das größere Celje, wo er sich als Wundarzt und Bader bald einen Namen machte. Im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts zählte er bereits zu den reichsten und angesehensten Bürgern von Celje. Im Jahre 1789 nahm er in seinem Haus den jüngeren Bruder Franc auf (1776–1858) und führte ihn in den Beruf eines Wundarztes ein. In Matijas Haus war man dem Rationalismus zugetan. Der mündlichen Überlieferung der Familie zufolge soll ein Familienmitglied im Briefwechsel mit dem amerikanischen Erfinder und Diplomaten Benjamin Franklin gestanden haben. Abgesehen von der Legendenhaftigkeit dieser Nachricht kann jedoch festgestellt werden, daß Franklin unter den Ipavci ein außerordentlich großes Ansehen genoß: Ihm zu Ehren trugen die Familienangehörigen noch zwei Generationen lang den Namen Benjamin (Franc' Sohn, Arzt und Komponist Benjamin Ipavec (1829–1908); Franc' Enkel, Arzt und Pionier auf dem Gebiet der Heilung von Gebärmutterkrebs in Slowenien Benjamin Ipavec (1878–1962).

Für die slowenische Geschichte war der Šentjur-Zweig der Familie Ipavec von größter Bedeutung, dessen Stammvater Franc war. In dem alten Marktflecken Sv. Jurij unterhalb von Rifornik, dessen Anfänge in das 14. Jahrhundert reichen, ließ er sich im Jahre 1805 nieder, nachdem er sich bei seinem älteren Bruder Matija und dem Grazer Anatomieprofessor Saul solide Kenntnisse in der Heilkunde erworben hatte. In der neuen Umgebung machte er eine steile Berufskarriere und wurde Leibarzt von Johann von Gadolla, dem Herrn der umfangreichen Herrschaft Blagovna (Reifenstein), der Nachfolgerin des bereits im 11. Jahrhundert in den Quellen bekundeten »Herrschaft an der Voglajna«. Im Jahre 1814 heiratete er die Wienerin Katarina Schweighofer (geb. 1794), deren Mutter Hauslehrerin an der Herrschaft Blagovna gewesen war. Katarina, die ausgezeichnet Klavier und Harfe spielte, wurde bald zum Mittelpunkt des geselligen Lebens der lokalen Oberschicht. Im Hause der Ipavec in Sv. Jurij bildeten sich die ersten Ansätze eines Salons als typischer Form des kulturellen Lebens der frühbürgerlichen Ära. Die Ehe von Katarina und Franc Ipavec war glücklich. Es wurden ihnen 9 Kinder geboren, 6 überlebten das Kindesalter. Drei Söhne, Alojz (1815–1849), Benjamin und Gustav (1831–1908) erlangten die Doktorwürde der Medizin an der Wiener Universität und spielten eine außerordentliche Rolle in der Geschichte der slowenischen Musik der Romantik. Drei Nichten der erwähnten Komponisten, Töchter von Jeanette Ipavec, waren Mitglieder des Ersten österreichischen Damenquartetts, das in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts in ganz Europa berühmt war (die Neue Freie Presse brachte eine lobende Kritik Eduards Hanslicks; bekannt sind Kontakte zum Komponisten Wilhelm Kienzl; sie traten am württembergischen, sächsischen und badischen Hof auf).

Obwohl Franz Ipavec keinen Dokortitel der Medizin erwarb, war er ein hochangesehener Arzt. Seinen Ruhm erlangte er vor allem als Augenspezialist. Bei dem bekannten Ophthalmologen und Professor der Wiener Medizinischen Fakultät Georg Joseph Beer lernte er die unblutige Operation des grauen Stars kennen, die er dann mit Erfolg praktizierte und aus diesem Grund unter den einfachen Leuten als »Wunderheiler« galt. Sein Ruhm verbreitete sich in ganz Untersteiermark (Franc Ipavec heilte sogar Aristokraten im Mariborer Gebiet), in Kärnten und vor allem in Kroatien. Im Stil einer Hagiographie wurde sein Leben von Pfarrer Karol Merk aus Šentjur und vom Lavantiner Bischof Anton Martin Slomšek beschrieben. So wurden uns Angaben überliefert über Franc' Bestrebungen um eine Verbesserung der Hygiene, über seine technische Begabung (Franc galt als Experte für Feuerwerk) sowie über seinen medizinischen Erfindergeist (Franc verwendete bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts die Musik als Mittel zur Linderung von Schmerzen bzw. als »Narkotikum«: Bei der Operation des Großvaters von Fürstbischof Slomšek mußte Katarina Klavier spielen, damit der betagte Mann die Schmerzen leichter ertragen konnte). In seinem Sprechzimmer befand sich auch

ein »Gerät zum Elektrisieren«, das laut mündlicher Überlieferung vornehmlich zur Behandlung von eingeheilten Kranken diente. Die erfolgreiche Karriere ermöglichte es Franc, sich in Sv. Jurij ein Haus zu kaufen und es, ungeachtet der wirtschaftlich zurückgebliebenen Umgebung, im bürgerlichen Stil einzurichten.

Parallel zur Familiengeschichte der Ipavec wird im vorliegenden Beitrag auch die Geschichte der weiteren Umgebung behandelt. Dargestellt wird auch der Aufstieg und der Niedergang der Herrschaft Blagovna im Vormärz. Diese Herrschaft war nach der von Brežice (Rann) eine der größten in der Niedersteiermark, dennoch begann bereits im 18. Jahrhundert ihr wirtschaftlicher Verfall. Im Gegensatz dazu wuchs die Bedeutung des Marktes Sv. Jurij, besonders nach dem Ausbau der Südbahn von Graz bis Celje (Cilli) im Jahre 1846. Sv. Jurij war nämlich die nächste Station in Richtung nach dem berühmten Kurort Rogaška Slatina (Rohitscher Sauerbrunn). Darum nimmt es nicht wunder, daß viele angesehene Männer dort halt machten (Kaiser Franz Josef, Komponisten Johannes Brahms, Wilhelm Kienzl, Oskal Nedbal). Bereits seit Ende des 18. Jahrhunderts wirkten in der Umgebung von Sv. Jurij bedeutende Vertreter der slowenischen Wiedergeburt, vor allem Geistliche (Mihael Zagajšek; im 19. Jahrhundert Angehörige des Slomšek-Zirkels). Deswegen war Sv. Jurij nach 1848 die ganze Zeit eine durchaus slowenische Gemeinde. Gustav Ipavec, der nach 1869 mehr als 30 Jahre lang Bürgermeister des Marktes war, spielte dabei eine Schlüsselrolle.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/1769-210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. 1980, 44 str. – 320 SIT.
3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. 1987, 134 str. – 880 SIT.
4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. 1987, 76 str. – 600 SIT.
5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907. 1988, 88 str. – 640 SIT.
6. Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546-1569). 1989, 40 str. – 320 SIT.
7. Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. 1990, 36 str. – 280 SIT.
8. Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja. 1990, 72 str. + pril. – 560 SIT.
9. Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. 1991, 56 str. – 400 SIT.
10. Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje. 1994, 44 str. – 320 SIT.
11. Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem. 1994, 266 str. – 1600 SIT.
12. Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev. 1994, 48 str. – 400 SIT.
13. Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane. 1995, 48 str. – 480 SIT.
14. Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnoma. 1996, 88 str. – 800 SIT.
15. Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko. 1996, 320 str. – 4000 SIT.
16. Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces. 1996, 317 str. – 3990 SIT.
17. Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov. 1997, 60 str. – 680 SIT.
18. Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo. 1997, 268 str. – 3200 SIT.

Znižana cena celotne zbirke je 15.000 SIT. Članom ZZDS priznavamo 25, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.

Avgust Lešnik

Razcep v mednarodnem socializmu v letih 1919–1923

Referat na *The European Social Science History Conference*,
Noordwijkerhout, 9. do 11. maj 1996

Drugo internacionalo so – vse do poraza in poloma v letu 1914 – njene notranje struje (desnica, center, levica) razumeli kot mednarodni forum, primeren za reševanje obćih problemov evropskega delavskega gibanja. Četudi so obstajala načelna nesoglasja in spori glede taktike, posebno med radikalnimi marksisti in revizionisti, niti Lenin niti ostali predstavniki marksistične leve v evropski socialni demokraciji niso nikdar postavljali zahteve, da se Internacionalo zamenja z neko boljšo in primernejšo organizacijo. Šele z izbruhom svetovne vojne, potem ko je dokazala svojo življenjsko nesposobnost,¹ je Internacionala v svojem vsebinskem in oblikovnem pomenu dospela v središče kritike leve.² Od tedaj dalje se je odprl proces globlje socialnopolitične diferenciacije v evropskih socialno demokratiških strankah, posebno med reformistično večino in manjšinsko marksistično levico. Leve sile, ogorčene nad kapitulacijo vodstev svojih strank in opustitvijo internacionalne solidarnosti v korist vojne politike nacionalnih vlad, organizirajo opozicijsko dejavnost, ki s februarско in oktobrско revolucijo leta 1917 v Rusiji dobiva vse močnejšo spodbudo. Desne sile, večina uradnih vodstev socialno demokratiških strank (t.i. socialni šovinisti), se postavijo na stran vojne politike svoje buržoazije in izgubijo vsako zvezo s principi samostojne politike delavskega razreda. Centristična struja (t.i. socialni pacifisti), ki je predstavljala politično voljo večine članstva socialističnih strank, obsoja politiko vodstev in se ponekod tudi organizacijsko izdvaja, vendar se ne odloča za pot samostojne revolucionarne akcije. V okviru razprav na mednarodnih konferencah socialistov med vojno so se izoblikovali različni pogledi do značaja svetovne vojne in možnosti njene preobrazbe v svetovno proletarsko revolucijo kot tudi različna stališča do perspektiv bodoče organiziranosti proletariata na mednarodni ravni. Ta proces idejne diferenciacije se je v končni fazi zaključil s politično polarizacijo znotraj delavskega razreda – na levico, desnico in center – ki se je po vojni manifestirala v organizacijski delitvi na komuniste in socialiste, tako v nacionalnem kot internacionalnem pogledu.³

I.

V kontekstu pričujoče diferenciacije ne gre prezreti dejstva, da so boljševiki vse do leta 1914 poudarjali, da ne želijo »ustvariti svoje lastne usmeritve v socializem«; sprejemali so enoten vzorec socialno demokratiške stranke za vse dežele, razen za Rusijo. Ob začetku svetovne vojne je Lenin spričo razpada II. internacionalne in še posebej potem, ko so nemški socialni demokrati

¹ Z ironijo in ogorčenostjo je Rosa Luxemburg zapisala, da so spremenili svetovnozgodovinski poziv *Manifesta komunistične stranke* v klic: »Proletarci vseh dežel, združite se v miru, v vojni pa si porežite vratove!« (R. Luxemburg, »Der Wiederaufbau der Internationale«, *Die Internationale, eine Monatsschrift für Praxis und Theorie des Marxismus*, Berlin, 1915, str. 5).

² A. Lešnik, Leninovi pogledi na vojno, Internacionalo in revolucijo v letih 1914–1917, v: Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav / *The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek. An International Edition of Historical and Sociological Studies*, Ljubljana, 1996, str. 161–169.

³ M. Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno, Ljubljana, 1969; A. Blänsdorf, *Die Zweite Internationale und der Krieg. Die Diskussion über die internationale Zusammenarbeit der sozialistischen Parteien 1914–1917*, Stuttgart, 1979; D. Kirby, *War, Peace and Revolution. International Socialism at the crossroads 1914–1918*, Aldershot, 1986.

podprli vojno (»4. avgust«),⁴ začrtal obrise nove zvrsti stranke v mednarodnih razsežnostih, stranke, ki naj bi posnemala boljševiško. S tem ciljem je bilo v letih 1914 do 1917 njegovo angažiranje v emigraciji osredotočeno na oblikovanje novega idejnega in organizacijskega jedra ruskih in evropskih socialnih demokratov – internacionalistov; prežemalo jih je troje osnovnih idej: vojna, internacionalna in revolucija. Ideja nove marksistične in revolucionarne internacionale, ki jo je predstavil v oktobru 1914, ko ugotavlja, da je Internacionalna mrtva – »Naj živi oportunitizma osvobodjena proletarska internacionala!«,⁵ je pri Leninu prisotna vse do njene ustanovitve. V svoji kritiki in analizi zloma Internationale se Leninu pridružuje vrsta evropskih levičarjev (K. Liebknecht, F. Mehring, R. Luxemburg, K. Zetkin, tribunisti /A. Pannekoek, H. Gorter/, pa tudi L. Trocki). Najbolj prodorna je bila nedvomno R. Luxemburg, ki v članku »Prenovitev Internationale« ni samo ugotavljala zloma Nemške socialne demokracije in z njo Internationale, marveč je tudi obsodila zagovor vojne in kritizirala tezo K. Kautskega, da med vojno razredni boj preneha;⁶ zahtevala je, da marksizem socialne demokracije preseže kontemplativno-interpretativni odnos do stvarnosti in da socialistično gibanje razvije poleg prvega elementa (razumevanje obstoječega) v marksizmu tudi drugega: »dejavno voljo, da zgodovino ne samo razume, ampak jo ustvarja«. ⁷ Zahteve – tako po zaostritvi zgodovinske alternative: »ali imperializem ali socializem?«, kot po odločni samokritiki proletariata – je R. Luxemburg še natančneje in obsežneje razdelala v delu »Križa socialne demokracije – Juniusova brošura«⁸ (1916). Čeprav vsi ti znani predstavniki evropske levice odločno žigosajo izdajo »socialnih šovinistov«, pa nihče od njih ne postavlja zahteve po oblikovanju nove organizacije tako kategorično kot Lenin, saj deloma le računajo na prenovitev stare Internationale. Poleg tega v njihovih pojmovanjih zahteva po prenovi Internationale ni utemeljena v nekem širšem – celovitejšem konceptu – z vidika perspektiv svetovnega revolucionarnega procesa. Kljub temu pa so prav ti protagonisti odigrali najpomembnejšo vlogo v protivojni agitaciji in v oblikovanju platforme levice; okoli njih so se zbirale številčno sicer šibke skupine, ki pa bodo sčasoma postale center revolucionarnega gibanja v svojih deželah.

Primerjalno gledano, sta si leвица in center dokaj enotna v oceni, da je svetovna vojna posledica imperialističnih nasprotij. Različnost njunih pogledov se kaže v oceni perspektive Internationale (prenovitev stare ali ustanovitev nove Internationale), kot tudi v oceni možnosti preobrazbe imperialistične vojne v državljansko; center se zavzema za mir in v nasprotju z levico kategorično zavrača delovanje v smeri revolucionarnih družbenih pretresov. V nasprotju z levico in centrom je desnica podprla imperialistično vojno in vojne interese svojih – nacionalnih buržoazij; internacionalistična načela je podredila interesom vladajočih razredov. Vojno je ocenjevala in prikazovala kot »obrambo domovine« ter pozivala na »državljski mir« in na oblikovanje »enotne nacionalne fronte«. *Diferenciacija med socialisti*, ki je z izbruhom vojne v praksi potekala na dveh ravneh: idejni (grupiranje na desnico, center, levico) in politični (grupiranje socialistov antantnih, centralnih in nevtralnih držav), kaže na to, da je bila realna moč, pa tudi enotnost socialističnega gibanja, pred vojno daleč precejšena.

Nedvomno je bilo zimmerwaldsko gibanje⁹ tisto, ki je v letih 1915–1917 odločilno pospešilo proces diferenciacije v mednarodnem delavskem gibanju, ki jo karakterizira postopna

⁴ J. Rojahn, Der 4. August 1914 – Ergebnis der »Nationalisierung der Massen«?, v: Križa socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek, str. 139–159.

⁵ Lenin, Izbrana dela, II, Ljubljana, 1949, str. 377 (Vojna in ruska socialna demokracija).

⁶ »Svetovna vojna cepi socialiste na različne tabore, in to pretežno na različne nacionalne tabore. Internacionalna ni sposobna, da bi to preprečila. To pomeni, da v vojni ni učinkovito orožje, v svojem bistvu je mirovni instrument. Njena velika historična naloga je boj za mir, razredni boj v miru« (Kautsky, Die Internationalität und der Krieg, Berlin, 1915, str. 39).

⁷ R. Luxemburg, Der Wiederaufbau der Internationale, v: Gesammelte Werke, IV, Berlin, 1974, str. 31.

⁸ R. Luxemburg, Izbrani spisi, Ljubljana, 1977, str. 551–687.

⁹ Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz, I–II (Hg. Horst Lademacher), The Hague-Paris, 1967; Angelica Balabanoff, Die Zimmerwalder Bewegung 1914–1919, v: Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung, 12. und 13. Jg., Leipzig, 1926, 1928 /Reprint: Graz, 1966/; J. Humbert-Droz, Der Krieg und die

slabitev pozicij desnih (socialnih šovinistov) ter krepitev vpliva zimmerwaldovcev (centra in leve). Socialnopolitično gibanje, ki je v začetku dajalo ton zimmerwaldskemu gibanju, je z nadaljevanjem vojne dobivalo vedno močnejše socialnorevolucionarno obeležje. Toda Leninova politika združevanja raznovrstnih levih sil, heterogenega porekla in sestave, kakršna je bila socialno demokratska opozicija, je beležila samo delni uspeh. Po eni strani je boljševizem presegal meje Rusije, ustvarjal si je nove mednarodne povezave, izčrpal svojo lastno internacionalistično pojmovanje ter ustvarjal pogoje, da bi se lahko okoli tega pojmovanja združile tiste sile svetovnega socializma, ki so odločno nasprotovali vojni; po drugi strani pa je še nadalje ostajal v hudi osamitvi. Položaj Rusije in razvitih zahodnih držav se je močno razlikoval in je sprožal razhajajoče se odzive. Na boljševizem je bila še nadalje prilepljena etiketa o ekstremizmu in sektaštvu, toliko bolj, ker so bili boljševiki dokaj oddaljeni od poglavitne struje evropske leve – ki so jo tedaj predstavljali predvsem nemški spartakovci – zaradi idejnih in političnih nesoglasij. V tedanjem trenutku prav gotovo ni bilo moč razmišljati o vodilni vlogi boljševikov v okviru revolucionarnega socializma. Za to, da bi se ta položaj lahko spremenil v radikalnem smislu, so bile potrebne dolgoročne revolucionarne akcije, ki bi bile zmožne podeliti boljševiški politiki verodostojnost; to se je zgodilo z ruskim »oktobrom«.

Protivojno gibanje množic (1916), vzpodbujeno s stavkovnim (ekonomskim) valom je bilo največkrat spontano ter je vedno bolj terjalo od svojih socialističnih in sindikalnih vodstev konkretno opredelitev do vojne in možnosti njene preobrazbe v državljansko – v socialistično revolucijo. Če je bila ta zahteva v vrstah uradnih vodstev socialno demokratskih strank – s pojavom zimmerwaldskega gibanja – še razumljena bolj kot teoretično vprašanje in njeno postavljanje kot znak nestrpnosti posameznih skupin, pa bo od tedaj dalje (zaradi vsiljenega boja za »svoje« množice) postala temelj, na katerem se bo izvršila idejna in organizacijska diferenciacija. Oktobrska revolucija je samo še pospešila in poglobila ta proces: opredeljevanje za njene ideje in izkušnje je postalo osrednje vprašanje (»za« ali »proti« revoluciji) okoli katerega se je izvršilo pregrupiranje sil v evropskem oziroma svetovnem delavskem gibanju.¹⁰

II.

Relativno dolgotrajen proces prestrukturiranja znotraj evropske socialne demokracije (v okviru stare – Druge internacionale) na tri temeljne struje: desnico-center-levico, se je po koncu svetovne vojne manifestiral v organizacijskem preoblikovanju nekdanj formalno enotnega socialno demokratskega gibanja v tri nove idejnopolične usmeritve in gibanja: v Drugo (Bernsko),¹¹ Tretjo (Moskovsko)¹² in nekoliko kasneje v centristično Drugo in pol¹³ (Dunajsko)¹⁴ internacionalo. In kakšni so bili programski cilji treh Internacional?

Naloga *Komunistične internacionale* /KI/ naj bi bila, združiti vse »zdrave« (pa tudi heterogene) prvine mednarodnega socialističnega gibanja v revolucionarna marksistična jedra, ki bi v posameznih deželah prevzela vlogo revolucionarnih vodstev – štabov revolucije; v njih naj bi se vzajemno dopolnjevali, krepili in podpirali ruska in mednarodna revolucija.¹⁵ Nedvomno bo

Internationale. Die Konferenzen von Zimmerwald und Kienthal, Wien, 1964.

¹⁰ Komunistična internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, I, Beograd-Gornji Milanovac, 1981, str. XIV–XVII.

¹¹ Die II. Internationale 1918/1919. Protokolle, Memoranden, Berichte, Korrespondenzen, I–II (Hrsg. Gerhard A. Ritter, Konrad von Zwehl), Berlin-Bonn, 1980; R. Sigel, Die Geschichte der Zweiten Internationale 1918–1923, I–II (Darstellung, Dokumentation), Frankfurt/New York, 1986.

¹² Komunistična internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, I–XII, Beograd-Gornji Milanovac, 1981–1983; A. Lešnik, Tretja internacionala – Komintern, Ljubljana, 1988.

¹³ Tako jo je krstil Karl Radek v svojem spisu Theorie und Praxis der 2 1/2 Internationale, Hamburg, 1921.

¹⁴ Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis 27. Februar 1921, Wien, 1921 /Reprint: Berlin-Bonn, 1978/; H. Steiner, Die Internationale Arbeitsgemeinschaft Sozialistischer Parteien (2 1/2 Internationale) 1921–1923, v: Annali della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 23, Milano, 1983–84, str. 45–64; isti, Mednarodna delovna skupnost socialističnih strank (2. in pol internacionala) 1921–1923, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1–2/1984, str. 123–139.

idejna heterogenost stalni spremljevalec KI, še posebno v njenem t.i. prvem obdobju (1919–1923), oziroma vse do sprejetja novega kurza na 5. kongresu KI (1924) – procesa boljše vizacije (= stalinizacije)¹⁶ KI in njenih sekcij – ki bo trasiral pot Stalinovi hegemonizaciji in dogmatizaciji Kominterne.¹⁷

Taktiko in strategijo, ki jo je začrtal ustanovni kongres KI, je moč razbrati iz sprejetih programskih dokumentov. KI je pozvala svetovni proletarijat v boj za osvojitve državne oblasti, kar bo šele omogočilo uničenje politične oblasti buržoazije. Nadalje je okvalificirala meščansko demokracijo kot diktaturo buržoazije in v uvedbi sistema sovjetov (svetov) videla tisti temelj proletarske demokracije, ki bo presegal meščanski parlamentarizem oziroma razdvojenost med zakonodajno in izvršno oblastjo ter povezal volilno bazo z organi upravljanja. Na ekonomskem področju je KI postavila zahtevo po ekspropriaciji buržoazije in prenosu produkcijskih sredstev v družbeno lastnino proletarske države.¹⁸ KI se je nadalje zavzela za ponovno afirmacijo principa proletarskega internacionalizma, za koordinacijo mednarodne revolucionarne aktivnosti, kot tudi za vzpostavitev zvez z narodnoosvobodilnimi gibanji v kolonialnih deželah.¹⁹

In kakšno stališče je zavzela nova internacionala do socialno demokratskih strank? Glede na dejstvo, da je Kominterna pravzaprav vzniknila iz razcepa v mednarodnem socializmu, in če ob tem upoštevamo še genezo idejnih bojev v okviru zimmerwaldskega gibanja, potem je seveda razumljivo, da uradni dokumenti KI odražajo izrazito odklonilen odnos tako do socialno demokratskih strank kot tudi do konference v Bernu (februarja 1919), ki je obnovila »Drugo« internacionalo. Že na 1. kongresu se je KI v »Resoluciji o odnosu do 'socialističnih' struj in bernske konference«²⁰ popolnoma ogradila od vseh ostalih socialističnih struj, ki niso kazale navdušenja do razcepa v mednarodnem socializmu. Sprejeta resolucija ni zavrгла samo kakršnekoli možnosti sodelovanja s t.i. »Bernsko« internacionalo, ki je združevala desno reformistično krilo socialno demokratskih strank, temveč je zavračala tudi sodelovanje s sredinsko, centristično strujo, ki se je formirala v pogojih svetovne vojne kot umirjena pacifistična opozicija nasproti uradni politiki (desne) socialne demokracije. Vzrok ostremu levemu kurzu KI je bilo prepričanje v bližnjo (evropsko) proletarsko revolucijo, ki bo razbila vse družbene in politične strukture zatiranja: poudarjena je bila potreba po »lomljenju« meščanskih institucij ter pomenu »neposredne akcije« in »odkritega boja« zoper državo (odklanjanje slehernega »kompromisa«, bojkotiranje sleherne oblike parlamentarnega delovanja, zavračanje aktivističnega dela v reformističnih sindikatih), prav tako pa tudi zahteva, da je treba opirati upravljanje v okviru proletarskega reda na takšne množične organizacije, kot so bili npr. sovjeti.²¹ Toda poraz revolucije v Nemčiji, propad »sovjetskih« poskusov na Madžarskem in na Bavarskem, je že v drugi polovici 1919 prispeval, da se predvsem pri Leninu in Trockem začenja uveljavljati v bolj ali manj jasni obliki spoznanje, da se bo revolucionarni proces v Evropi razvijal veliko počasneje in veliko manj premočrtno, kot pa so bili upali. To je vodilo v razpravo o celi vrsti ključnih vprašanj, kot so vprašanje pomena boja znotraj institucij meščanske države, odnos do tradicionalnih organizacij

¹⁵ A. Lešnik, Tretja internacionala – Komintern, str. 13.

¹⁶ Ko govorimo o procesu »boljševizacije« KI, moramo opozoriti na nedoslednost rabe tega termina. Ni bilo malo število piscev v preteklosti, ki so avtorstvo »boljševizacije« KI preprosto in nekritično pripisali Leninu in ne Stalinu. To demagogijo je zakrivil predsednik IKKI G. Zinovjev na 5. kongresu KI (julija 1924), ko se je v prid sprejetja linije t.i. »levega« kurza – novega obdobja v razvoju KI (stalinizacije) – skliceval na stališča, tedaj že pokojnega Lenina: »Boljševizem je ustvarjanje monolitne centralizirane organizacije, ki v svojih vrstah soglasno in bratsko rešuje razhajanja, kot nas je učil Lenin« /Komunistička internacionala, VI: Stenogrami i dokumenti 5. kongresa, str. 437/, obenem pa je namerno zamolčal Leninovo izrecno opozorilo, povedano na 3. kongresu KI (1921): »Sprejetje 'levih neumnosti' bi pomenilo konec Komunistične internacionale!« /Ibid., III, str. 304/.

¹⁷ T. Bergmann, Von der Bolschewisierung der Komintern zur Zerstörung der kommunistischen Weltbewegung, v: Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek, str. 185–198.

¹⁸ A. Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923), Koper/Capodistria, 1994, str. 200–210.

¹⁹ D. Stajić, Komintern i kolonijalizam, Beograd 1995, str. 77–91.

²⁰ Komunistička internacionala, I: Stenogrami i dokumenti I. kongresa, str. 144–148.

²¹ A. Agosti, Ustanovitvene struje mednarodnega komunističnega gibanja, v: Zgodovina marksizma, III/1, Ljubljana, 1986, str. 336.

razrednega gibanja (socialistične stranke in sindikatov) ter vprašanje revolucionarne stranke. V tem kontekstu je potrebno razumeti tudi distanciranje (npr. pri Leninu) od tistega levičarstva²² v lastnih vrstah, ki je temeljilo na utopičnem radikalizmu. Drugi kongres KI (1920)²³ – ki je sicer bolj poznan po zavračanju vsakršnega sodelovanja z desnimi reformističnimi SDS, medtem ko s centrističnimi partijami (»21 pogojev za sprejem v KI«)²⁴ postavlja zelo jasno razmejitveno črto – je na podlagi Leninove kritike levičarstva v diskusijah o parlamentarizmu in sindikatih sicer kritično ocenil omejenost obeh institucij, toda obenem podprl delovanje komunističnih partij skozi t.i. legalne oblike (parlament, sindikati ter s tem začrtal novo taktiko KI, ki je bila delno v nasprotju s prvo. Z razpravami na 2. kongresu KI se je v glavnem končalo prvo obdobje spopada, v katerem sta se soočala boljševisem in levi komunizem;²⁵ šlo je za spopad med revolucionarnim realizmom in strujo, ki pogosto ni upoštevala stvarnosti.²⁶

Vzporedno s prizadevanji boljševikov in evropske leveice za ustanovitev nove internacionale, je potekala akcija *reformističnih socialnodemokratskih strank* (obremenjenih s politiko »nacionalne obrambe« v svetovni vojni ter močno oslabljenih z odcepitvijo levih in centrističnih grup iz njenih vrst), da v povojnih pogojih obnovijo »drugo« internacionalo.²⁷ Idejni razkol v mednarodnem socialističnem gibanju je bil namreč – spričo teoretično-taktičnih razlik do temeljnih vprašanj tedanjega časa (vojne, miru, revolucije, socializma) premočan, da bi lahko prišlo do »sprave«, do ponovne združitve mnogoterih socialističnih struj v enotno organizacijo. Osrednja pozornost socialistične konference, ki so jo sklicali na pobudo desnih socialistov v Bernu (3.–10. februar 1919),²⁸ je bila osredotočena na dva ključna, »usodna« problema za morebitno združitve socialističnega gibanja: 1. vprašanje vojne odgovornosti in 2. vprašanje »demokracije in diktature«. Glede prvega vprašanja je, spričo razcepa v mednarodnem socializmu, prevladal skupni interes velikih socialističnih strank iz obeh vojnih taborov in nevtralnih dežel, da se znova »združijo« in – na podlagi »obojestranske splošne odveze za njeno kapitulacijo« ob izbruhu svetovnega spopada – obnovijo II. internacionalo.

Večja razhajanja so se pokazala pri obravnavanju drugega problemskega sklopa – v stališčih do boljševiške revolucije in do levih sil bivše II. internacionala. Medtem ko je desnica vztrajala, da je pogoj za uveljavitev in ohranitev socialistične družbe »demokracija« ter zavračala za socializem nesprejemljive »metode diktature, ki bodo pripeljale do državljanske vojne in v končni fazi do diktature reakcije«, so se centristi ogradili od vsakršne obsodbe boljševiških stališč, ker bi to samo »oteževalo združevanje proletariata vseh dežel v prihodnosti«. Tudi na konferenci v Luzernu (avgusta 1919) so si centristi še naprej prizadevali za normalizacijo odnosov z ruskimi boljševiki in – kljub odklonilnemu stališču do socialne demokracije, ki ga je zavzel 1. kongres KI – še naprej verjeli v možnost oblikovanja »enotne fronte« delavskega razreda znotraj neke Internacionala, ki bi temeljila na načelih »razrednega boja in brez kompromisarstva z meščanskimi strankami«. Desničarska večina se je pri zavračanju pobud in stališč centristične manjšine sklicevala na principe parlamentarne demokracije, kateri je tuja vsakršna oblika diktature in s tem seveda tudi boljševiški sistem. In prav na nasprotujočih si stališčih do boljševiške Rusije je spodletel poskus

²² Lenin, Izbrana dela, IV, str. 315–415 (Levičarstvo – otroška bolezen komunizma).

²³ Komunistična internacionala, II: Stenogrami i dokumenti 2. kongresa.

²⁴ Ibid., str. 392–396.

²⁵ Z izrazom »levi komunizem« so označili tisto od aktivnih struj v nastajajoči Komunistični internacionali, ki je predstavljala vmesno tvorbo med boljševizmom in spartakovstvom na eni strani ter revolucionarnim sindikalizmom na drugi. Vendar pa ni šlo za strujo, ki bi imela svojo lastno organizacijo. Najpomembnejši misleci levega komunizma so bili: A. Pannekoek, H. Gorter in G. Lukács (M. Hajek, Levi komunizem, v: Zgodovina marksizma, vol. III/1, str. 345).

²⁶ Ibid., str. 353.

²⁷ A. Lešnik, Naporii socialdemokratskega tabora za ponovno ožvitev Druge internacionale v letih 1918–1923, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 1–2/1993, str. 41–60.

²⁸ Zaradi prisotnosti nemških (desnih) socialistov so sodelovanje na konferenci odpovedali belgijski socialisti in predstavniki Ameriške federacije dela. Vabilu na konferenco se niso odzvale SDS Italije, Švice in Romunije (vključene v zimmerwaldsko združenje) ter boljševiki in levi eseri.

obnovitve II. internacionale, saj so se tudi centristične SDS pričele idejno vse bolj oddaljevati od Bernske internacionale.²⁹

Okmjenjena Bernska internacionala, ki se je (brez sodelovanja centristov) sestala na kongresu v Ženevi (od 31. julija do 5. avgusta 1920),³⁰ je imela na dnevnem redu med drugim tudi razpravo o programskih nasprotjih med boljševiki in socialnimi demokrati; torej o tistem pomembnem vprašanju in nanj izrečenem odgovoru, ki bo idejno in programsko ne samo ločil II. in III. internacionalo, pač pa bo tudi nenehen vir medsebojnih nesoglasij. Podlaga za kongresno razpravo je bila »Resolucija o političnem sistemu socializma«, ki jo je pripravila komisija pod predsedstvom S. Webba. Resolucija je v uvodu pojasnila, da je postala odprava kapitalističnega sistema in prevzem politične oblasti s strani delavskega razreda – kot se je to pokazalo v vojni in na mirovnih pogajanjih – zgodovinska nujnost. Glede vprašanja metod in oblik boja delavskega razreda za prevzem politične oblasti resolucija kategorično zavrača uporabo sile in terorja (in tu se sedaj loči od boljševiške ideologije): »Glavna naloga delavske vlade je zagotovitev demokracije v socializmu... Svoje politične organizacije socializem ne bo gradil na diktaturi... Svoje naloge ne more iskati v tlačanju demokracije, temveč je njegova zgodovinska naloga veliko večja – doprinesiti k popolnemu razvoju demokracije. Pod demokracijo naj se razume parlamentarna demokracija, kajti parlament zastopa vso oblast ljudstva.«³¹ V diskusiji sta É. Vandervelde in P. Scheidemann pozdravila jasno ločitev med moskovskim komunističnim sistemom in demokratičnim sistemom obnovljene II. internacionale. J. H. Thomas je povedal, da angleški delavci nasprotujejo uvedbi Leninove diktature v Angliji in v tem primeru grozijo s stavko. T. Shaw (član laburistične stranke in angleške delegacije – študijske komisije, ki je aprila 1920 raziskovala razmere v Sovjetski Rusiji) je obsodil komunistični sistem kot sistem tiranije, »izvrševan od prgišča ljudi«. Proti kongresni resoluciji in obsodbi boljševizma je glasoval in nastopil edino N. MacLean (delegat ILP), ki je izjavil, da je v deželah z močno delavsko organizacijo možna revolucija po mirni poti; toda v Rusiji pred revolucijo ni obstajala nobena množična organizacija delavskega razreda. Napaka II. internacionale je bila, je trdil MacLean, da je obsodila boljševizem, namesto da bi mu ponudila roko; na ta način bi se Tretja vrnila k stari – Drugi internacionali.

Pod vplivom splošnega evropskega revolucionarnega vrenja in nestrinjanja s politiko Bernske internacionale do boljševiške Rusije, so centristične SDS pobudile posamične pogovore z Moskovsko internacionalo. Vendar čas centrističnim pobudam ni bil naklonjen, saj je bila KI na vrhuncu svojega revolucionarnega vzpona. Po takratnem splošnem prepričanju »Moskve« so dozoreli objektivni zgodovinski pogoji za razvoj evropske revolucije; razmah komunističnega gibanja ovirata samo dve oviri – »levo sektaštvo«, kateremu pozicija KI ni dovolj revolucionarna, ter »centristične struje«, ki igrajo dvojno politiko: na eni strani nikakor ne želijo pretrgati stikov z Bernsko internacionalo, na drugi pa se priključajo v KI. V tem kontekstu je potrebno razumeti tudi sprejetje »21 pogojev za sprejem v KI«, dokumenta, ki je zahteval od posameznih socialističnih in delavskih strank, predvsem centrističnih, nedvoumno stališče do ruskega oktobra in KI. Izzvana diferenciacija, katere cilj je bila dokončna idejna homogenizacija mednarodnega delavskega gibanja pod vodstvom Moskve, je beležila le delni uspeh. Zato so »pogoji«, ki so bili izrazito aktualnopolitično naravnani, v politiki KI (od leta 1921 naprej) postopoma izgubljali svoj prvotni značaj.³²

Sklic *socialistične centristične konference* na Dunaju (februarja 1921) je bil odgovor oziroma odraz nestrinjanja centristov s politično usmeritvijo tako II. kot III. internacionale: prvi so dali vedeti, da se s svojo politiko podreja interesom buržoazije, kar je nesprijemljivo v času revolucionarnih nastopov proletariata in prebujanja kolonialnih ljudstev, drugi pa odgovorili, da ne sprejemajo diktiranih »21 pogojev« in zato ustanavljajo svojo Internacionalo. Poskus tako

²⁹ A. Lešnik, *Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923)*, str. 217–226.

³⁰ Bericht des Internationalen Sekretariats an den Genfer Internationalen Kongress am 31. Juli 1920 (o.O., o.J.).

³¹ Ibid., str. 36–38.

³² A. Lešnik, *Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923)*, str. 247–292.

Moskovske kot Bernske internacionale, da »prisilijo« centriste, da se vendarle odločijo in podredijo eni ali drugi strani, v letih 1920–21 še ni uspel. Cilj ustanovitve Dunajske internacionale je bil, po besedah F. Adlerja, povezati celotni svetovni proletarijat v skupno mednarodno organizacijo, saj sta tako »kongres II. internacionale v Ženevi kot kongres KI v Moskvi zastopala samo tretjino svetovnega proletariata«. Ko si je zastavil vprašanje, kako priti do tega cilja, je ugotovil, da niti II. niti III. internacionala z medsebojno kontradiktorno politiko ne ponujata nikakršne rešitve tega zapletenega vprašanja: medtem ko je II. internacionala v defenzivi, je III. v ofenzivi. F. Adler je videl rešitev v skupnem zasedanju z moskovsko internacionalo,³³ na katerem naj bi rešili temeljno vprašanje nadaljnjega razvoja mednarodnega delavskega gibanja – vprašanje zgodovinske perspektive, vprašanje presoje zgodovinske situacije, ali sploh lahko še pričakujemo socialistično svetovno revolucijo v doglednem času, potem ko se je po usihanju revolucionarnega vala kapitalistični družbeni red obdržal. Pri tem se je skliceval na Leninovo stališče iz leta 1914, da svetovna vojna odpira epoko svetovne revolucije; objektivni pogoji so bili torej dani in samo od iniciative revolucionarnih delavskih strank je bilo odvisno, ali bodo sposobne izpeljati revolucijo... Toda ob zasedanju dunajske konference, je ugotavljal F. Adler, ni bilo več nikakršnih simptomov za revolucijo, kot je bilo to v času Zimmerwalda.³⁴ Stranke, ki so pripadale mednarodnemu »centru«,³⁵ torej niso sprejele niti idejnih konceptov reformistične II. internacionale niti revolucionarnih III. internacionale. Opredelevale so se za srednjo pot med socialno demokratskim reformizmom in boljševisko revolucijo;³⁶ njihovo idejno usmeritev so utemeljili predstavniki avstromarksizma. V spremenjenih (mirmih) družbenih okoliščinah, so videli pot v socialistično družbo znotraj reformiranega kapitalizma. Za razliko od desnice, so avstromarksisti priznavali možnost vzpostaviti diktature proletariata z revolucionarnimi metodami, čeprav so v praksi dajali prednost osvojitvi oblasti po mirni poti, s parlamentarno večino: »Demokratska pot boja za oblast, v primeru odpora buržoazije pa pripravljenost na diktaturo proletariata...«³⁷

Medtem ko sta se Bernska in Dunajska internacionala orientirali na parlamentarno obliko boja za oblast ter v pogojih postopne stabilizacije kapitalizma množili svoje vrste z delavci razvitih dežel Evrope in Amerike, je Moskovska internacionala svoje akcije še naprej usmerjala na zrušenje kapitalizma po revolucionarni poti. V vrhovih KI so sicer vse do 3. kongresa še optimistično računali v uspeh umetno izzvanega razcepa (z »21 pogoji«), katerega realizacija je – po mnenju Moskve – pogojevala uspeh svetovne socialistične revolucije, toda želje se niso skladale z realnim stanjem v večini evropskih dežel, celo ne v deželah, kjer je bila revolucionarna kriza najgloblja. Razcep z reformizmom je v večini primerov povzročil odtujevanje delavskih množic od komunistov, predvsem v sindikalnem pogledu; nacionalne KP, razen redkih izjem, so postajale vse bolj manjšinske (»sektaške«) stranke, brez večjega vpliva na sindikalno in politično strategijo proletariata. Na spremenjene okoliščine se KI, kljub opozorilu Lenina in Trockega – da bo revolucionarni proces dolgotrajen – ni ustrezno odzvala;³⁸ 3. kongres (1921) je a priori odklanjal vsakršno sodelovanje s socialno demokratskimi strankami in njihovimi sindikati ter načrtno zaviral pot k politiki »enotne fronte«.

³³ Do skupnega srečanja je prišlo aprila 1922 v Berlinu: Protokoll der Internationalen Konferenz. Der drei Internationalen Exekutivkomitees in Berlin vom 2. bis 5. April 1922, Wien, 1922.

³⁴ Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis 27. Februar 1921, str. 24–32.

³⁵ »Imamo takšne tovariše, ki jih beseda 'center' spravlja v zadrego. Jaz pa celo priznavam krivdo, da sem bil prvi, ki je uporabil ta izraz. Že pred svetovno vojno sem bil prepričan, da je pogoj za enotnost in strnjeno naše stranke v tem, da stopa po poti centra«, je izjavil O. Bauer (Protokoll des Parteitagés SDAP 1920, Wien, 1920, str. 240).

³⁶ »Druga internacionala si vedno bolj nadeva obliko Internacionalne družbene reforme, medtem ko se hoče Tretja internacionala, kar jasno izhaja iz vseh njenih resolucij in tez, zavestno omejiti na to, da bo Internacionala družbene revolucije«, je pojasnil F. Adler odmik od dveh nasprotujočih si front, ki sta jih predstavljala reformizem in komunizem (Protokoll des Parteitagés SDAP 1921, Wien, 1921, str. 198).

³⁷ O. Bauer, Bolschewismus oder Sozialdemokratie, Wien, 1920.

³⁸ Vztrajanje levece na ofenzivni taktiki je vzpodbudilo Lenina k izjavi na 3. kongresu, da se je postavil na »desno krilo kongresa«: sprejetje »levih neumnosti« bi pomenilo »konec Komunistične internacionale« (Stenogrami i dokumenti 3. kongresa, str. 304).

Taktika »enotne delavske fronte«, ki jo je spodbudila Dunajska internacionala, je bila zamišljena kot obrambna politika, s katero naj bi se proletariat zoperstavil vse močnejši ofenzivi lastnikov kapitala in meščanske države. Komintern, ki je bila »prisiljena«, da se sooči z realnim stanjem revolucionarne oseke, je podprla idejo »enotne fronte« in skupno konferenco treh internacional (Berlin, 2. do 5. april 1922). Skupno srečanje ni uspelo; potrdilo je sum, da je vsak tabor prišel na konferenco s svojo računico, ki naj bi jo unovčil v skupni politiki: taktiko »enotne fronte« so razumeli kot možnost uveljavitve in vsiljevanja »svoje« ideologije nad celotnim delavskim gibanjem. Neuspeli poskus Dunajske internacionale, da s politiko »enotne fronte« preseže organizacijski razcep, ki sta ga vnesli svetovna vojna in ruski oktober v organizirano socialistično gibanje, jo je približal k idejno bližji Drugi internacionali.³⁹

V letu 1923 so bile potegnjene še zadnje ključne poteze: na eni strani je s porazom nemškega »oktobra« konec upanja Kominterne oziroma Moskve v skorajšnjo evropsko socialistično revolucijo, na drugi strani pa pride po neuspelem poskusu oblikovanja »enotne fronte« (ta bo postala ponovno aktualna čez dobro desetletje, po legalnem prihodu Hitlerja oziroma nemškega nacizma na oblast) do strnitve socialno demokratskih vrst, konkretno do združitve Bernske in Dunajske internacionale v Socialistično delavsko internacionalo.⁴⁰ S tem je bil zaključen proces grupiranja socialističnih sil na dve temeljni formaciji: komunistično in socialno demokratsko. Polarizacija je bila med obema vojnama tako vseobsegajoča, da izven nje, oziroma poleg teh dveh taborov, ni bilo pomembnejših množičnih delavskih organizacij in gibanj. Seveda pa ne gre prezreti, da se je z dokončnim organizacijskim razcepom v letu 1923 odprlo tudi novo obdobje v razvoju socialističnega in komunističnega gibanja (1924–1939), ki se vsebinsko bistveno loči in delno zanika obravnavano obdobje (1919–1923), še posebno, če imamo v vidu genezo Kominterne v kontekstu specifičnega razvoja v Sovjetski zvezi – konkretno teorijo in prakso stalinizma v vsej njegovi širini in globini, kot tudi neposreden vpliv le-tega na strateško usmeritev Kominterne (bolševizacijo).⁴¹ In prav zato zaključkov obravnavanega obdobja 1919–1923 ni moč preprosto posplošiti na celotno obdobje delovanja Kominterne med obema svetovnimima vojnama. Še več, s postopnim odpiranjem kominternskih arhivskih dokumentov (predvsem v Moskvi), se je objektivno in sistematično raziskovalno delo na tem segmentu zgodovine mednarodnega delavskega gibanja pravzaprav šele začelo.⁴²

* * *

Podrobna analiza potrjuje, da je bil organizacijski razcep v mednarodnem socializmu (1919–1923) posledica treh nasprotujočih in medsebojno nespravljljivih si ideologij in struj znotraj delavskega gibanja, ki so se borile za naklonjenost in prevlado nad delavskim razredom. Če povzamemo: 1. desnica je vztrajala pri reformah kapitalizma v okviru parlamentarnega boja; 2. levica je v revoluciji videla pogoj za spremembo obstoječega družbenega reda in v diktaturi proletariata zamenjavo za buržoazno demokracijo; 3. center je ločeval »socialno« demokracijo, ki bo mogoča šele v brezrazredni družbi, od »politične«, ki vedno predstavlja določeno obliko razredne vladavine – diktaturo, pa naj gre za buržoazno ali proletarsko. Dilema »družbena reforma« ali »družbena revolucija«, potemtakem – gledano z zgodovinske perspektive – ostaja.

³⁹ A. Lešnik, Berlinska konferenca treh internacional – poskus oblikovanja politike enotne fronte, v: Zgodovinski časopis, 1994, str. 537–546.

⁴⁰ Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongress in Hamburg 21. bis 25. Mai 1923, Berlin, 1923; A. Panaccione, Fonti per la storia della Internazionale Operaia e Socialista 1923–1940, v: Annali della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 23, str. 3–44; W. Kowalski /u.a./, Geschichte der Sozialistischen Arbeiter-Internationale 1923–1940, Berlin, 1985.

⁴¹ T. Bergmann, cit. op. 16; M. Britovšek, Stalinov termidor, Ljubljana 1984, str. 43–103.

⁴² V zadnjih letih teče kar nekaj mednarodnih raziskovalnih projektov. Na tem mestu naj omenim le projekt: »The Communist International and its National Sections (1919–1943)«, ki ga koordinira International Institute of Social History (Amsterdam), ter na mednarodno strokovno revijo »The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism«, ki prinaša vse novosti v zvezi z zgodovinskimi raziskavami Kominterne, komunizma in stalinizma (informacije o dostopnosti arhivskega gradiva, novih dokumentih, o mednarodnih in nacionalnih projektih, o simpozijih, najnovejšo bibliografijo...).

Nedvomno pa pritrjuje stališču R. Luxemburg: »Kdor se odloči za pot zakonske reforme namesto za zavzetje politične oblasti in za družbeni prevrat..., izbere drug cilj, namesto novega družbenega reda samo nebitvene spremembe v starem redu«. ⁴³ In v tem je srž vprašanja in odgovora na dilemo obravnavane zgodovinske dobe: »reformirani kapitalizem« ali »socialistični družbeni red«. Seveda pa o socializmu ni mogoče govoriti, če ni sposoben sožitja z demokracijo, saj je demokracija tip politične ureditve, ne pa tip družbe. ⁴⁴

Summary

The Split in the International Socialism in the Years 1919–1923

Avgust Lešnik

The organisational split in the international socialism, which occurred in the years between 1919 and 1923, was caused by three conflicting and irreconcilable ideologies and factions within the Labour movement, each of which struggled to win the favour of and power over the working class:

- the Right insisted on the reform of capitalism by means of parliamentary struggle;
- the Left believed that the existing social order could only be changed by revolution and that bourgeois democracy had to be supplanted by the dictatorship of the proletariat;
- the Centre distinguished between »social« democracy, which would only be possible in a classless society, and »political« democracy, which always implied some form of the class rule – dictatorship, whether it be bourgeois or proletarian.

From the historical perspective, the »social reform« or »social revolution« dilemma remains... There is no doubt, however, that history has confirmed Rosa Luxemburg's statement: »Whoever chooses the way of legal reform rather than that of seizing the political power and of social revolution..., has thereby chosen an altogether different goal, that is, only minor changes in the old order, instead of a new social order«. This is the key to the major historical dilemma of »reformed capitalism« or »socialist order«. In any case, there can be no talk of socialism if this is not capable of coexisting with democracy, given that democracy is a type of political order, and not a type of society.

⁴³ R. Luxemburg, Izbrani spisi, str. 109.

⁴⁴ A. Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923), str. 338.

MOHORJEVA DRUŽBA IZ CELOVCA

Na predstavništvu Mohorjeve založbe iz Celovca, v Ljubljani, Poljanska 97, ali po tel. 061/301-097 in faksu 061/1321-122 lahko iz bogate zakladnice knjig naročite tudi nekatere, posebej zanimive za zgodovinarje.

Članom zgodovinskih društev nudimo 10 % popusta na navedene cene.

Franz Glaser: RIMSKA NASELBINA JUENA. Vodnik po izkopaninah na sv. Hemi. Cena: 500 SIT.

Marijan Zadnikar: GOSPA SVETA IN GOSPOSVETSKO POLJE. Vodnik. Cena: 525 SIT.

Paolo Santonino: POPOTNI DNEVNIKI 1485-1487. Duhovit potopis spremljevalca oglejskega patriarha po naših krajih na Koroškem, v Sloveniji ter Furlaniji – Julijski krajini. Cena: 1890 SIT.

Peter Fister: TA HIŠA JE MOJA, PA VENDAR MOJA NI. ARHITEKTURA ZILJE, ROŽA, PODJUNE. Arhitektura Koroške je bila danes že skoraj prezrta stoletna govorica ljudi, ki so z njo oblikovali svoje domove, domače kraje, pokrajino in deželo, povezovali sever in jug. Cena: 3400 SIT.

Pavle Zablatnik: OD ZIBELKE DO GROBA. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem. Cena: 250 SIT.

Pavle Zablatnik: ČAR LETNIH ČASOV – ŠEGE IN NAVADE. Cena: 1785 SIT.

MATIJA MAJAR ZILJSKI. Zbornik Izd. Andreas Moritsch. Cena: 3780 SIT.

Heidi Janschitz: GAITAL/ZILJA 1848-1918. EINE REGION WIRD DEUTSCH (nemško). Ziljanka je med študijem našla svoje korenine in opisala, kako postaja cela dolina vse manj slovenska. Cena: 1785 SIT.

Vasja Klavara: KORAKI SKOZI MEGLO. Soška fronta 1915-1917. Cena: 4830 SIT.

Avguštin Malle: VALENTIN PODGORC IN KOROŠKI PLEBISCIT. Cena: 650 SIT.

PROFESOR ERNEST TOMC. ZBORNİK. Življenje in dejanska podoba osebnosti, ki je močno vplivala na mlajšo generacijo med prvo in drugo svetovno vojno. Cena: 1260 SIT.

NARODU IN DRŽAVI SOVRAŽNI = VOLKS- UND STAATSFEINDLICH.. Knjiga nam razodeva vso tragiko koroških Slovencev, ko so jih pred petdesetimi leti (aprila 1942) množično pregnali iz njihovih domov. Cena: 1000 SIT.

Valentin Stückler: DUHOVNIK MED OKUPACIJO IN REVOLUCIJO. Pričevanje o Mežiški dolini med drugo svetovno vojno in prestajanju zapora v povojni Jugoslaviji. Cena: 650 SIT.

Igor Torkar: DESETI BRATJE. Avtobiografski roman o času pred drugo vojno, med njo in po njej ter o ljudeh, ki so ga zaznamovali. Cena: 1000 SIT.

Stane Kos: STALINISTIČNA REVOLUCIJA NA SLOVENSKEM. Nepristranski opis medvojne dogajanja v Sloveniji. 1. in 2. del. Cena: 2730 SIT in 2520 SIT.

Mirko Bogataj: DIE KÄRNTNER SLOWENEN (nemško). Avtor svoji hčerki opisuje zgodovino, kulturno delovanje, gospodarstvo in šport koroških Slovencev. Cena: 1575 SIT.

PROBLEMFELDER DER GESCHICHTE UND GESCHICHTSSCHREIBUNG DER KÄRNTNER SLOWENEN – PROBLEMSKA POLJA ZGODOVINE IN ZGODOVINOPISJA KOROŠKIH SLOVENCEV. Cena: 2700 SIT.

Drago Medved: SLOVENSKI DUNAJ. Slovenci so dali velik pečat duhovni in stavbni podobi avstrijske metropole. Cena: 8610 SIT.

Ludvik Ceglar: NADŠKOF VOVK IN NJEGOV ČAS 1900-1963. Življenjepis ljubljanskega nadškofa, ki je vodil slovensko cerkev v času povojnega preganjanja. 1. in 2. del. Cena: 3463 SIT in 4305 SIT, komplet 6720 SIT.

Janez Rotar: MORA IN BOLEČINA SLOVENSKEGA NARODA. Revolucija ali sprava. Avtor sega v čas, ko je doživljal boljšešiško revolucijo na Slovenskem, številne smrti in trpljenje. Cena: 1000 SIT.

Goran Schmidt

Osnutek ustave kneževine Slovenije (Za dosje »Stanko Majcen« – vmesno poročilo)

Uvod

Dr. Stanko Majcen je bil prvi slovenski pisatelj, ki je sodeloval pri pisanju neke slovenske ustave – bilo je to maja leta 1943. Osnutek ustave je nastajal v okviru »Slovenske zaveze«, zveze slovenskih meščanskih strank, ilegalno tako v odnosu do italijanskega okupatorja kakor seveda tudi v odnosu do odporiškega gibanja pod vodstvom Komunistične partije Slovenije in Jugoslavije. Kljub temu, da ne gre za celotno ustavo, marveč le za punktacije, torej temeljne vsebinske premise ter njihov komentar, kljub temu, da se predvidena državna forma ni nikoli konstituirala, in kljub temu, da punktacij nikoli ni sprejel noben forum, tudi ozko strankarski ne, kaj šele parlamentaren ali vsaj konsenzualen, je osnutek vendarle zanimiv zgodovinski dokument, najden šele leta 1996 v arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. Punktacije so ostale le ena od mnogih neuresničenih idej oziroma zgolj želja o takšni ali drugačni povojni ureditvi. Kljub temu je osnutek vreden pozornosti iz štirih razlogov:

- strokovni in stilistični elementi – predvsem utemeljitve – kažejo na Majcnovo soavtorstvo, s tem pa na doslej edino znano Majcnovo strokovno delo v času druge svetovne vojne in sploh njegovo edino znano javnosti namenjeno politično stališče v tem času;

- povojno zgodovinopisje je Majcnovo soavtorstvo ustavnega osnutka zakrilo in šele vrsta naključij in vztrajna radovednost je leta 1996 pripeljala do odkritja besedila osnutka v arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije in s tem odprla – na sicer zelo majhnem segmentu – zanimivo vprašanje soodnosa komunistične partije, nemškega okupatorja in slovenskih levih in desnih meščanskih strank;

- osnutek ustave kneževine Slovenije je zgodovinski dokument, je zapisana želja predvsem klerikalne Slovenske ljudske stranke o državni ureditvi po drugi svetovni vojni, dokument o idealni predstavi, kako naj bi Slovenija postala predvsem katoliška dežela, mogoče tudi zato, da bi se čim bolj ločila od pravoslavnih in morda tudi muslimanskih enot predvidene federacije;

- katoliški značaj državne ureditve Slovenije je, po besedah avtorjev osnutka, davni sen in stoletni načrt; ker je od nastanka osnutka preteklo že več kot petdeset let, se bliža tudi čas, ko naj bi bil načrt uresničen.

Svoj prispevek seveda omejujem na literarno-biografski aspekt Majcnove vpletenosti v nastanek in vsebino teh ustavnih punktacij in njihove utemeljitve, čeprav bi bila zgodovinski in pravniški komentar še posebej zanimiva.

Širši okvir nastanka osnutka

Na Majcnovo vpletenost v voluntaristično epizodo s slovensko ustavo so prvi opozorili argentinski Slovenci, saj zaradi omenjenega zgodovinopisnega popravka Majcnov delež pri tem osnutku in osnutek sam v Sloveniji nista bila znana.

Tine Debeljak je namreč v nekrologu »Pisatelj Stanko Majcen umrl«¹ med drugim zapisal: »'Svobodna Slovenija' pa se ga spominja še zaradi drugega njegovega dejanja: med okupacijo je kot upravni strokovnjak izdelal *Ustavo države Slovenije*, ki naj bi veljala po vojni, če bi zmaga

¹ »Svobodna Slovenija«, Buenos Aires 7.1.1971; ponatis v »Ameriška domovina«, Cleveland, 2.2.1971.

izpadla drugače, kakor je. Tako je za povojno Slovenijo napravil mojster Plečnik² načrt državne zastave in grba, Osana³ in jaz slovensko državno himno in Majcen Ustavo države Slovenije; državo pa je nato proglasil Narodni odbor 3.maja 1945. To so dejstva, ki niso brez pomena za zgodovino teh let.«

Zorko Simčič /Simon Preprost/ je »Ob 10 letnici smrti Stanka Majcna«⁴ zapisal podobno: »... mnogi so vedeli celo, da je zadnja leta med okupacijo izdelal Ustavo za bodočo državo Slovenijo, državo, ki smo jo vsi s srcem čakali in za katero so premnogi – ni važno, če uradna zgodovina doma to resnico pretvarja – dali svoje življenje. Tudi Majcnov edinec.«

Na poizvedbo o tem pričevanju je Tine Debeljak ml. odgovoril: »Oče pravi, da Ustava ni bila nikjer objavljena in je verjetno danes izgubljena. Bil je samo osnutek.«⁵

Okoliščine nastanka osnutka pa so bile, v grobem, takšne: »Slovenska zaveza« je bila ustanovljena aprila leta 1942 na pobudo komande Jugoslovanske kraljeve vojske za Slovenijo kot skupni forum treh miselnih krogov: katoliškega, liberalnega in socialističnega. Bila je organ jugoslovanske kraljeve vlade v londonskem eksilu; glede na italijanskega okupatorja je delovala ilegalno, ker so računali na zavezniško – angleško – pomoč. Predsedstvo »Slovenske zaveze« so sestavljali: za katoliški krog (Slovenska ljudska stranka) dr. Franc Lukman (nato Miloš Stare), za liberalnega (Jugoslovanska narodna stranka) inž. Janko Mačkovšek, za socialističnega (Socialistična stranka Jugoslavije) dr. Celestin Jelenec.⁶

Med strokovnimi odbori »Zaveze« je bil tudi *Ustavno-upravni odsek*, v katerem so bili: dr. Otmar Pirkmajer (Jugoslovanska narodna stranka), *dr. Stanko Majcen* (Slovenska ljudska stranka) in dr. Andrej Gosar (za socialiste, čeprav je bil član SLS, vendar očitno najbolj levo usmerjen).

Naloga ustavno-upravnega odseka je bila pripraviti ustavo povojne države; vse kaže, da projekt dlje kot do osnutka ni bil uresničen in da je osnutek nastal predvsem v okvirih SLS kot enega od treh konstitutivnih enot »Slovenske zaveze«, ne da bi upošteval liberalne in socialistične poglede – to pa je lahko bil tudi razlog, da ni prišlo niti do usklajevanja.

Formalno je »Slovenska zaveza« razpadla po kapitulaciji Italije septembra leta 1943 (neformalno se je »Slovenska zaveza« še junija leta 1944 pogajala z Osvobodilno fronto, ker je OF priznala londonsko kraljevo vlado v sklopu priprav na sporazum Tito-Šubašič).⁷ Majcna so 21. junija 1944 Nemci (vrhovni komisar za Jadransko primorje dr. Friedrich Rainer) iz pomočnika povišali v namestnika komandanta Ljubljanske pokrajine, generala Leona Rupnika, aretirali pa Pirkmajerja, Mačkovška in Gosarja (torej oba predstavnika liberalne stranke in zastopnika socialistične) in jih poslali v Dachau.

Mačkovšek je v Dachau umrl, Pirkmajer je po koncu vojne ostal v Nemčiji, ker je bil v Jugoslaviji v odsotnosti obsojen na smrt (vmrl se je šele v šestdesetih letih), Gosar je po vrnitvi iz Dachaua do leta 1958 predaval na Teološki fakulteti v Ljubljani, Majcna je leta 1946 retroaktivno z veljavnostjo od novembra 1945 upokojilo Ministrstvo za notranje zadeve FLRJ. Leta 1947 so komunisti na političnem procesu obtožili še preostale vidne liberalne politike (Nagodetov proces).

Misel, da bi slovenske meščanske stranke v »Slovenski zavezi« kot državotvorni kontinuiteti predvojne monarhije bile sposobne doseči politični konsenz o povojni državni ureditvi, je bila kratkega življenja. Osnutek je slika (še vedno nepresežene) ideološke divergentnosti slovenskega političnega prostora.

² Jože Plečnik (1872–1957), najvidnejši slovenski arhitekt in urbanist.

³ Jože Osana, rojen v Ljubljani leta 1919, pianist in pedagog, leta 1943 diplomiral v Ljubljani primerjalno književnost, od 1948. živel v Buenos Airesu, kjer je imel zasebno glasbeno šolo; od leta 1971 organist v Torontu, vodil mladinski zbor in učil petje v slovenski šoli.

⁴ »Svobodna Slovenija«, Buenos Aires 25.12.1980.

⁵ Pismo Goranu Schmidtu 21.4.1987, biblioteka SAZU.

⁶ MNZ 600–14/53, 105; 600–1/80–84 in 599–601.

⁷ Jera Vodušek-Starič: »Doseje Mačkovšek«. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994, 145 in dalje.

Elementi za obris Majcnove politične biografije

Za Majcna velja, da je bil eden najintimnejših spremljevalcev in sodelavcev dr. Antona Korošca, prvaka Slovenske ljudske stranke (seveda tudi sam član stranke), vendar kot najvišji uradnik Dravske banovine – podban – vseskozi objektivno korekten, v času okupacije neopredeljen in neomadeževanih rok; da je bil po drugi svetovni vojni zaradi svoje politične provenience od komunistične oblasti šikaniran, kot literat potisnjen v izolacijo ter pozabo; da ga je šele slovenska politična emigracija v Argentini⁸ s svojim vztrajnim omenjanjem in izdajanjem njegovih del razglasila do te mere, da tudi mačehovska domovina ni več mogla molčati in so končno lahko izšla njegova izbrana dela v dveh knjigah v uredništvu dr. Marje Boršnikove pri mariborski Založbi Obzorja leta 1967, v času, ko je bil njen direktor Jože Košar. Od sodobnikov izpričana Majcnova samotarska narava se sklada z njegovo socialno odmaknjenostjo in jo kaže kot njegovo značajsko potezo in torej njegovo voljo. Verjetna domneva, da je njegov sin Fedor maja leta 1945 končal med tisočimi likvidiranimi v breznihi Kočevskega Roga, daje Majcnovi povojni odmaknjenosti logično razlago v skorajda romaneskni tragično-absurdistični podobi. Ko so leta 1994 izšle še Majcnove rokopisne pesmi in med njimi ciklus, ki ga je po drugi svetovni vojni navdihnili deklica s sosedovega vrta, je bila podoba modrega starca za plotom, strtega in vnovič rojenega, samoumevno dopolnilo njegove življenjske zgodbe.

Ta podoba samotarstva, strpnosti, modrosti, v religioznih rečeh tudi radovednosti in drznosti, se sklada s temeljnimi motivnimi krogi in z osnovno melodijo ter atmosfero Majcnove literature. Šele pred kratkim dostopni dokumenti pa pričajo, da je s pravim lisjaštvom odmaknjeno prebrel tudi čas italijanske in nemške okupacije ter čas burnih in za ljudi njegove politične pripadnosti nevarnih prvih povojnih let.

Majcnova politična stališča niso znana; tendenciozno bi lahko citirali le relativno mladostno izjavo, zapisano v pismu Izidorju Cankarju leta 1914 in poslano iz Gradca v Ljubljano, ko je bilo Majcnu šestindvajset let:⁹

»Dragi!

(..) Treba bo kmalu obračunati z liberalci. A ne prenačimo se. (..) Kaj morem za to, da je meni osebno že sedaj slovenski liberalizem toliko kot kuga, mnogim se šele zaspano odpirajo oči in te treba počakati. Tudi še nimamo nobenega »zaslužnja«, ki bi nas ščitilo. (..) K vsakemu teh stavkov bi menda trebalo komentarija. (..) A prepozno je za danes. Imam čez glavo opravkov, ki spadajo vse drugam nego v ta list. Samo še to: že zdaj nabiram netila za 'svoj' pogrom. Izrezujem iz 'Naroda'¹⁰ 'najlepše' notice, da si jih podržim pod nos, če bi se utegnil kedaj pozneje ohladiti. Ne boš, to sovrašтво boš gojil do bohotnega cvetja. (..)

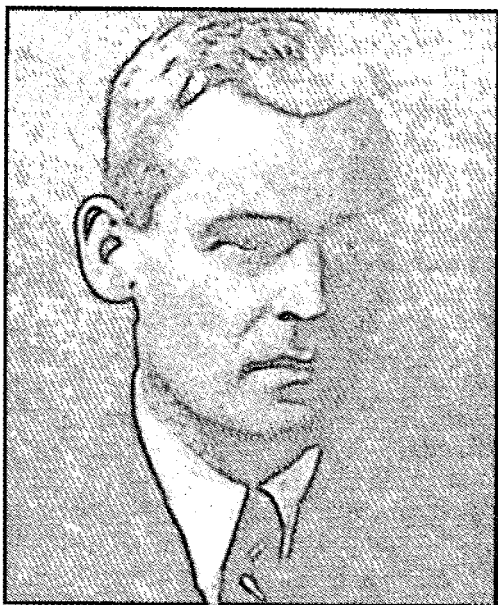
Tvoj St Majcen«.

Nekaj več kontur dobi podoba Majcnovega službovanja z njegovimi *Spomini na dr. Antona Korošca*, ki zajemajo v glavnem čas od leta 1928 do 1935, ko je bil Korošec tudi notranji minister, Majcen pa vodja njegovega kabineta. Spomini prinašajo manj kot je bilo pričakovati, večinoma le anekdote, za zgodovino precej irelevantne. Presenetljiva je ena sama stvar: Majcen kot priča potrjuje do takrat nepotrjeno sklepanje, da je Korošca kot notranjega ministra o atentatu na Radića v jugoslovanskem parlamentu leta 1928 obvestil večer prej sam atentator Puniša Račić in da Korošec ni ukrepal. Neposredna posledica atentata je bila ukinitve parlamenta in vzpostavitev kraljeve diktature. V očeh monarhistov so Koroščeve zasluge torej velike, kako pa se to sklada s Koroščevo proklamirano avtonomistično politiko za lokalno slovensko rabo, je drugo vprašanje. Majcnovo pričevanje je takoj po objavi leta 1971 v tržaški reviji »Most« zbudilo zanimanje in

⁸ Predvsem dr. Tine Debeljak in Zorko Simčič.

⁹ Inštitut za novejšo zgodovino, t.i. osebni arhiv Izidorja Cankarja, 655; tudi *Dialogi*, Maribor 1990, let. 26, št. 10–12, s. 62, 4. pismo.

¹⁰ *Slovenski narod*, liberalni dnevnik.

Fotografija dr. Stanka Majcna iz časa italijanske okupacije

komentar dveh uglednih srbskih zgodovinarjev, Branka Petranovića in Momčila Zečevića,¹¹ v Sloveniji, Korošcevi domovini, pa šele po dvajsetih letih le esejistično opombo.¹²

Dr. Marko Natlačén, član Slovenske ljudske stranke, je leta 1935 nasledil dr. Dinka Puca na mestu bana Dravske banovine. Puc je bil viden liberalni politik, ki je leta 1943 celo poiskal stike z OF, januarja leta 1944 začel zbirati med svojimi privrženci in znanci člane za OF, vendar ga je nemški okupator septembra leta 1944 aretiral in poslal v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je 23.2.1945 umrl za pegastim tifusom.¹³

Ob banu Natlačenu je Majcen leta 1935 nasledil na mestu podbana upokojenega liberalca dr. Otmarja Pirkmajerja, ki je imel tedaj 47 let. Liberalni tisk je poudarjal Pirkmajerjevo upokožitev in dejstvo, da je njegov naslednik Majcen inšpektor notranjega ministrstva.¹⁴ Klerikalni tisk teh dveh dejstev ni omenjal, pač pa je poudarjal Majcnovo literarno provenienco.¹⁵

O Majcnu kot podbanu bralec slovenskih časnikov že pred drugo vojno ni mogel izvedeti veliko: 25. aprila leta 1936 je v imenu uradništva Majcen čestital Natlačenu ob njegovi petdesetletnici,¹⁶ ob otvoritvi gospodarske prireditve »Mariborski teden« je bil dvakrat omenjen v štajerskih časopisih,¹⁷ enkrat je bil celo fotografiran skupaj z banom na zasedanju banskega sveta,¹⁸ v osmrtnicah Majcnovega očeta Gabrijela je bil omenjan njegov sin podban,¹⁹ ob koncu leta 1940 je bil »na čelu uradništva banske uprave pomočnik ban dr. Stanko Majcen« še na pogrebu prvaka SLS dr. Antona Korošca.²⁰

¹¹ »Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata.« Rad, Beograd 1988.

¹² Dimitrij Rupel: »Dvorni pisatelj zgubljenega kraljestva«, Majcnov zbornik, Založba Obzorja, Maribor 1990.

¹³ ES 1996, X, 12, Jure Perovšek.

¹⁴ Jutro, 24.9.1935, 2, Slovenski narod 24.9.1935, 3.

¹⁵ Tine Debeljak v Slovenscu 25.9.1935, 4–5; Glas naroda 21.5.1936, 6.

¹⁶ Slovenec 25.4.1936, 3; tudi »Zbrana dela Stanka Majcna IV«, DZS 1996.

¹⁷ Mariborski večernik Jutra 1. in 3.8.1936, 2.

¹⁸ Teden v slikah, Priloga »Slovenca« in »Slovenskega doma«, 1937/4, 8.

¹⁹ Slovenec 15.3.1940, 7; Večernik 14.3.1940.

²⁰ Slovenec 18.12.1940, 2; Slovenski gospodar 25.12.1940.

Njegova zadržanost je prišla še bolj do izraza v času italijanske in nemške okupacije: visoki komisar Ljubljanske pokrajine Emilio Grazioli se je ob prvem zasedanju »Sosveta Ljubljanske pokrajine« 4. junija 1941 slikal s člani sveta – na fotografiji izstopa Majcen s svojo svetlo obleko.²¹ Majcen ni bil član sosveta, bil pa je prisoten kot »voditelj upravnih oddelkov bivše banovine« oziroma »šef administrativne službe bivše banovine«.²² Iz ohranjenih zapisnikov »Sosveta« je razvidno, da je bil Majcen sicer še dvakrat prisoten na sejah, da pa ni spregovoril niti besedice niti se ni nanj nihče obračal; od vključno četrte seje dalje pa ga ne najdemo niti med prisotnimi.

Vendar je obveščevalec varnostno-obveščevalne službe Komunistične partije Slovenije Vladimir Svetina že 5.10.1942 poročal Zdenki Kidrič²³ o domnevi dr. Milana Bana, »da podban dr. Majcen pripravlja neke načrte« v zvezi s prevzemom zakonodajne in upravne oblasti. Kasneje so dobili tudi informacijo,²⁴ da se v okviru »Slovenske zaveze« pripravlja narodna vlada, ki bo organizirana »analogno banski upravi, kot samostojen oddelek ali urad bo nekak zakonodajni svet, ki naj bi naglo pripravljaj vse zakone in uredbe, da se izenači pravni položaj na vsem teritoriju. Vodja tega oddelka naj bi bil dr. Majcen.« Poročilo dodaja, da naj bi dr. Pirkmajerju, »kajti je eden najbolj nevarnih«, dodelili takšno mesto, s katerega bi se ga lahko kmalu znebili. »Ganljivo, kako so iskreni!«, dodaja obveščevalec v oklepaju svojo pripombo o notranjih trenjih med slovenskimi meščanskimi strankami v času okupacije.

Redki dokumenti VOS omenjajo Stanka Majcna. Iz dostopnih lahko sklepamo, da so ga seveda spremljali in popisali, da pa so podatki površni in da je tudi tisto, kar je navedeno in kar bi ga po povojni logiki moralo pripeljati pred zid, spregledano.

Eden od dokumentov – na primer poročilo o Rupnikovi ustanovitvi Propagandnega odseka, ki se je ločil od Pokrajinske uprave – dokazuje, da je bila celotna domobranska propaganda takoj za Rupnikom upravno podrejena Majcnu, vsi skupaj pa nemškemu okupatorju.²⁵ Obveščevalno poročilo citira Rupnikov dokument: odsek »posluje po mojih navodilih kot samostojni 'Propagandni odsek' v Ljubljani. Propagandni odsek je podrejen meni po dr. Majcnu kot zastopniku. Šef propagande je dr. Puš Ludvik, domobranec, častnik, pooblaščen je, da vodi s sodelovanjem in nadzorstvom nem. oblasti (Der Deutsche Berater für die Prov. Laibach, Abteilung II; Propaganda, Presse und Kult.) vse slov. propagandno delo. Za sodelovanje imenujem sledeče domobranci: Marna Jožefa, Kocipra Stanka, Jeločnik Nikolaja, Duha Martina, Šušteršiča Stanka, Vodnjala Ivana, Jana Maksa kot referente za poedine panoge propagandne službe...«

Spet drugi dokument kaže, da naslednikov Varnostno-obveščevalne službe KPS Majcnova medvojna služba ni prav nič vznemirjala, čeprav so njegovega predstojnika, generala Leona Rupnika, obsodili na javnem procesu in ga usmrtili. V vosovskem »Seznamu bivših vidnejših slovenskih politikov«²⁶ beremo v abecedni razvrstitvi 924 imen, med njimi je Majcen na 495. mestu kot član Slovenske ljudske stranke; ožji seznam, »Lista funkcionarjev slovenskih meščanskih strank in frakcij«, pa navaja: »Majcen dr. Stanko, bivši podban, sedaj v pokoju v Ljubljani. – Med okupacijo je bil pomočnik visokega komisarja Graziolija in Rupnika. – V krogih reakcije uživa velik ugled in spoštovanje. **Zveze:** Božič dr. Mirko, Reisner Josip.«²⁷

Prej omenjena Majcnova druga upokojitev z novembrom leta 1945 seveda ne bi bila možna, če kandidat za pokojnino ne bi zadovoljeval novih kriterijev v revolucionarni družbi. Tako do pokojnine niso bili upravičeni, med drugimi, tisti, ki so bili v času okupacije ne le v sovražnih formacijah in v upravnih službah okupacijskih oblasti, marveč tudi tisti, ki so bili samo v javnih službah v času okupacije. Majcnu je mestni odbor Osvobodilne fronte mestne četrti Center izdal

²¹ *Slovenec* 5.6.1941, 1.

²² *Slovenski narod* 4.6.1941, 1 in *Jutro* 5.6.1941, 2.

²³ MNZ, arhiv VOS 2081.

²⁴ MNZ, VOS II-6, mapa 7, 2176 z dne 12.3.1943 in 541 z dne 17.3.1943.

²⁵ MNZ, Masovna OS, 4612, verjetno oktober 1943.

²⁶ MNZ 600-2/10 in 68.

²⁷ Božič: ravnatelj Hranilnice Dravske banovine; Reisner: direktor Srednje tehnične šole v Ljubljani; politično neaktiven, liberalce (JNS).

potrdilo, da v času okupacije ni bil v nobeni državni službi.²⁸ Tako je bil lahko vpisan v volilni imenik, kamor so pred volitvami leta 1946 vpisovali samo zanesljive, novi oblasti naklonjene volivce (Majcnova soproga, na primer, sicer gospodinja in popolnoma zasebna državljanka, ni bila vpisana!), s tem pa je bil tudi upravičen do pokojnine in živilskih nakaznic. Danes to zveni skromno, takrat pa je pomenilo preživetje.

V povojni slovenski politični zgodovinsopisni literaturi se Majcen omenja zelo redko, takorekoč neopazno v opombah.²⁹ Takšna skopost očitno ni naključna, saj je povojna slovenska zgodovina³⁰ Majcnovo in Gosarjevo ime v ustavno-upravnem odseku »Slovenske zaveze« zamenjala z Milošem Staretom in Celestinom Jelencem in šele najnovejše raziskave postavljajo imena na pravo mesto.³¹

Majcen je tudi zamistificiral letnico svoje upokojitve: Tine Debeljak je v spremni besedi k Majcnovim *Povesticam*³² navedel, da je bil upokojen leta 1945. Podatek je točen, saj je bil Debeljak očividec takratnih dogodkov in je soustvarjal – izdajal je Majcnovo kratko prozo v »Domu in svetu« v letih 1942–1944 in v knjigi *Bogar Meho* 1944 – ter sodoživljal Majcnovo literarno in politično usodo. Majcna so upokojili Nemci z dekretom 1.1.1945, Rupnik pa je izvršitev ukaza zavlačeval do aprila. Zanimiva je Majcnova korektura, ki jo je poslal Debeljaku potem, ko je prejel izvod knjige: leto upokojitve je popravil v leto 1944. Takšen podatek je dal kasneje tudi Marji Boršnikovi in dodal, da ga je upokojil okupator,³³ kar je le pol resnice, saj je bil zaradi splošne pravne revizije po 1.1.1945 upokojen še enkrat novembra leta 1945.

Vendar Majcnova navedba leta upokojitve ni brez osnove. Kakor razkrivajo dokumenti,³⁴ rokopis zagovora Leona Rupnika na procesu v Ljubljani leta 1946, odgovor na vprašanje zasliševalca dne 6.1.1946, jo je Majcen očitno povzel po Rupnikovi izjavi, ki je o ustroju Pokrajinske uprave ter o šefih oddelkov dejal: »Moj zastopnik je bil od 22.9.1943 do preko polovice leta 1944 dr. Majcen. Tedaj je bil na lastno prošnjo upokojen. Od tedaj pa do 5. maja 1945 je postal moj namestnik dr. Hubad, ki je prišel na to mesto po vrsti (po rangi).« Zanimivo je še, da je Majcen Boršnikovi pisal,³⁵ da si je sicer želel upokojitve, da pa zanj v tistih razmerah ni mogel prositi, drugič spet pa, da je bil upokojen sredi leta 1944, le da je upokojitveni dekret prišel kasneje, kar bi se skladalo z navedeno Rupnikovo izjavo in s poročilom VOS.³⁶

Očitno se je Majcen skušal izogniti nepredvidljivim političnim preobratom in se je dejansko hotel umakniti s službenega mesta, ki je bilo – tako vsaj kaže – že do tedaj le formalno. To lahko razumemo še toliko bolj, če cum grano salis vzamemo za verodostojnega sicer delno nejasen, nepopoln in očitno že v času sporočanja varnostno-obveščevalni službi iz nemščine prevedeni dokument »Del poročila ljub. Gestapa v Berlin o bodočem vodilnem slov. človeku pod Nemci«,³⁷ v katerem je, tik pred kapitulacijo Italije, za tega človeka predviden Majcen:

²⁸ Prepis dokumenta v zapuščini Marje Boršnik, mapa Biografija, biblioteka SAZU.

²⁹ Tone Ferenc: »Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942.« Založba Obzorja, Maribor 1987, 42 in 114, kjer navaja dva dokumenta, ki naj bi ju podpisal »'pomočnik' Stane Majcen«. Ni jasno, ali se je Majcen izjemoma podpisal kot »Stane« ali je napaka uredniška; Ferenc njegovo funkcijo s postavitvijo v narekovaj očitno razume kot navidezno, zgolj formalno.

Tudi v knjigi Dušana Željeznova »Rupnikov proces«, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, bi pričakovali kaj več kot samo dve bežni omembi (99 in 213).

³⁰ Franček Saje: »Belogardizem«, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1952, 208.

³¹ Jera Vodušek-Starič: »Dosje Mačkovšek«, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994, 57–58, 75.

³² Slovenska kulturna akcija 1962, Buenos Aires, uredil Tine Debeljak; »Beseda o pisatelju«, str. 191.

³³ *Izbrano delo Stanka Majcna II*, Založba Obzorja, Maribor 1967, str. 493; Boršnikova je dodala še datum »30.6.«

³⁴ MNZ, II–(6–13), 80–6.

³⁵ Majcen Marji Boršnik 26.9.1966, biblioteka SAZU.

³⁶ MNZ, arhiv VOS, 1689, z dne 4.9.1944. Poročilo govori o tem, da se »celotna reakcija pripravlja na 'sprejem' Angležev. V ta namen se opaža pojačano delovanje za združitev vseh reakcionarnih sil v enoten blok« ter da je ideja »Slovenske zaveze« spet oživila. Ob navedbah, kdo naj bi prevzel katerega od vladnih resorjev, je dodano: »Dosedanji banov pomočnik dr. Majcen je podal ostavko iz zdravstvenih (?) razlogov«, pri čemer je zanimiv v oklepaju dodani vprašaj.

³⁷ MNZ, arhiv VOS, ovoj 27, II–2, 695 z dne 5.9.1943, poročilo Vladimirja Svetine Zdenki Kidrič. Tropičja že v

»... pobuda je upoštevanja vredna, ker izhaja iz misli, izbrati osebnost, ki ne bi bila postavljena z nem. strani na eksponirano mesto, ampak že zavzema mesto slov. vodje, ki ima čisto politično preteklost in se tudi med zasedbo ni kompromitirala. Kot taka osebnost bi prišel v poštev Stanko Majcen. On je klerikalno usmerjen, bil je prej... notranji... V času Natlačena je bil v Jugoslaviji podban... in ima v slov. upravi ta položaj še sedaj. On je torej gotovi... Zastopnik Visok. komisarijata. Temu ne bo težko postaviti posvetovalni organ iz slov. političnega delovanja in s tem rešiti problem. Za Nemce bi bila prednost imeti moža, katerega ne bi bilo potreba šele kot zastopnika postaviti, ampak ki je že po sedanjem položaju ob eventuelnem odhodu ital. uprave sam po sebi višji upravni uradnik Slovenije. Nadalje se mora upoštevati, da se od odhodu ital. uprave odvzame s tako osebnostjo možnost OF propagande. Mora se upoštevati, da je privržencev OF več, kot pa bi se rado verjelo. Ne zato, ker bi bilo slov. ljudstvo morda razpoloženo za komunizem, ampak zato, ker se kot slovansko opira na Sovj. unijo. Dalje ni ostala propaganda OF brez učinka, ker je vedno povdarjala narodni značaj OF. Večina slov. ljudstva vidi v OF strnjenje boja za osvoboditev po vseh političnih strankah. S svojim tesnim sodelovanjem je klerikalna stranka s svojo Belo gardo, s svojim nastopanjem... ob času zgubila na ugledu. Tudi Miha grupa je svobodomiseln... preočito kazala in škodovala okupatorju. Nasprotno pa si je OF s svojo takoj v začetku peljano politiko pridobila simpatije med prebivalstvom....«

Nekaj dni kasneje³⁸ je obveščevalec poročal o posvetovanjih Nemcev na Gorenjskem z raznimi slovenskimi veljaki, ki naj bi prevzeli vodenje združene slovenske pokrajine kot nemškega protektorata. Vsi so ponudbo zavrnili, »češ da se slov. narod za ta načrt ne bo dal pridobiti, ker se je nezaupanje do Nemcev pregloboko zajedlo vanj. Hočev³⁹ je celo pripomnil, naj obdrže kar gen. Rupnika, nakar so ga ostro zavrnili, če se misli norčevati.« Kot vidimo, se je tudi tu pojedlo precej zarečenega kruha. Nekaj dni kasneje je bil v igri spet Majcen – načeloval naj bi nekakšni avtonomni Sloveniji, obsegajoči Ljubljansko pokrajino, Gorenjsko, del Štajerske in del Primorske.⁴⁰ Očitno se Majcen vsaj nekakšnemu imenovanju v vrh slovenske okupacijske oblasti ni mogel izogniti; tako je postal jeseni leta 1943 Rupnikov pomočnik, slabo leto kasneje pa je bil povišan – vsaj formalno – v njegovega namestnika.

Povojni odnosi Majcna z inštitucijo, ki ji je pripadal od svoje prve službe leta 1913 (oziroma »inštitucijami«, saj je služboval v notranjem ministrstvu Avstroogrske, okupirane Srbije med prvo svetovno vojno, kraljevine Jugoslavije, Kraljevine Italije, Tretjega Reicha in Federativne ljudske republike Jugoslavije), so zelo diskretni in vidni zgolj posredno. Leta 1952 je Majcen sprejel napotenje za štirinajstdnevno »zdravljenje« v toplicah Laško (dokumentacija zdravišča prča, da je bil napoten z diagnozo »revmatično obolenje«, kar v tistem času nikakor ni zadoščalo glede na skromne kapacitete zdravstvenih ustanov). Prijetno okolje je izkoristil za pisanje svoje najpolitičnejše drame *Revolucija*, v kateri je za model dramskih oseb uporabil sebe in svojega sina v zadnjih dneh druge svetovne vojne. Drama je bila javnosti dostopna šele leta 1988.

Sam je v svojih pismih omenil policijsko naklonjenost: »Pokurili smo vse, v naglici tudi mnogokaj, kar bi bilo lahko ostalo, ljubljanski komunistični agent I. 1945 pa mi je bil tako naklonjen, da mi je prej povedal, kaj bo iskal, in tako sem mogel poskriti«;⁴¹ »edinega prijatelja na cenzuri«,⁴² ko naj bi mu agent, ki je bil zadolžen zanj, v šestdesetih letih prinesel nazaj domov pismo, ki ga je Majcen hotel poslati v Argentino in ga je bil prostodušno vrgel v poštni nabiralnik v Mariboru; imel je tudi »zanesljivo informacijo«, da »KPJ ne oporeka založitvi in objavi ne v Ljubljani in ne v Mariboru« njegovih *Izbranih del* pri mariborski založbi Obzorja.⁴³

dokumentu kažejo na neprevedena in izpuščena mesta.

³⁸ MNZ, arhiv VOS, 704–705 z dne 8.9.1943.

³⁹ Bivši jugoslovanski major iz Radovljice, kakor je razloženo v istem dokumentu.

⁴⁰ Vladimir Svetina Zdenki Kidrič 16.9.1943; MNZ, arhiv VOS II–6, mapa VIII, list 2276.

⁴¹ Majcen Francetu Koblarju 10.4.1968, biblioteka SAZU.

⁴² Majcen Tinetu Debeljaku 25.11.1968, biblioteka SAZU.

⁴³ Majcen Marji Boršnikovi 9.3.1964, biblioteka SAZU.

Ob Majcnovi smrti konec leta 1970 je vdova Klara prejela od Miloša Poljanška, predsednika kulturno prosvetnega zbora Skupščine Socialistične republike Slovenije, sožalno brzojavko z navedenimi prvenstvenimi zaslugami pokojnega moža, da pa se ga spominjajo »tudi« zaradi literarnih del.

Dr. Otmar Pirkmajer (1888–1971) je edini, ki ga je povojno slovensko zgodovino pisje priznavalo kot člana ustavno-upravnega odseka, saj pa je tudi delil usodo z ostalimi pomembnejšimi pripadniki slovenskega meščanskega liberalizma. Pirkmajer je bil publicist in politik; od leta 1924 do 1928 veliki župan mariborske oblasti – torej predstojnik takratnega okrajnega glavarja Maribora Stanka Majcna; Koroščev tisk je Pirkmajerja v tem času besno napadel in vse njegove navidezne zasluge pripisal Majcnu;⁴⁴ leta 1927 je bil Pirkmajer v Beogradu načelnik in nato generalni inšpektor ministrstva za notranje zadeve – tudi tu mu je bil Majcen blizu kot šef kabineta notranjega ministra Korošca; od leta 1929 do 1935 je bil Pirkmajer podban Dravske banovine – njegov naslednik od leta 1935 do 1941 je bil Stanko Majcen. Pirkmajer je napisal več razprav o ustavi in komentarjev k posameznim zakonom; bil je v več liberalnih gospodarskih ustanovah. Avgusta leta 1941 sta ga liberalna prvaka Albert Kramer in Ivan Pucelj pritegnila v ožje vodstvo JNS; jeseni leta 1942 je bil pooblaščen za posrednika pri političnem sporazumevanju s SLS, kar je zelo verjetno v veliki meri pomenilo sporazumevanje s Stankom Majcnom. Ponovno sta se Pirkmajer in Majcen srečala v ustavno-upravnem odseku »Slovenske zaveze«. Konec oktobra 1944 so Pirkmajerja, kakor je že bilo rečeno, nemške oblasti skupaj z drugimi slovenskimi liberalnimi politiki poslale v Dachau; po vojni je bil v odsotnosti obsojen na smrt, vendar je bila smrtna obsodba takoj razveljavljena, zapor, zaplemba premoženja in izguba narodne časti pa ne; v Nemčiji je imel visoke funkcije (rektor Münchenske univerze Svobodna Evropa, pooblaščenec visokega komisarja ZN za begunce, član upravnih odborov finančnih ustanov v Bonnu); šele v začetku šestdesetih let se je vrnil v Slovenijo.

Dr. Andrej Gosar (1887–1970), čigar ime je povojno slovensko zgodovino pisje poleg Majcnovega v zvezi z osnutkom monarhistično-katoliške ustave kneževine Slovenije prav tako zamolčalo, je bil kot pravnik, politik in sociolog v letih 1929–1931 član vrhovnega zakonodajnega sveta pri ministrskem svetu, zadnja leta pred drugo svetovno vojno pa zaradi sredinske krščansko-demokratske usmerjenosti politično osamljen; svaril je pred avtoritarnim korporativizmom, ki se je povezoval s fašizmom, se zavzemal za »samoupravno stanovsko solidaristično« krščansko družbo in za avtonomijo Dravske banovine. Leta 1941 se ni hotel pridružiti Osvobodilni fronti, ker je čutil v njenem vodstvu komunizem, tega pa je iz verskih ter ekonomskih in socialnih vzrokov zavračal; vendar se tudi beli gardi ni pridružil. Tudi njega so, kot je že bilo omenjeno, Nemci sredi leta 1944 poslali v Dachau, po vojni pa je bil predavatelj na Teološki fakulteti v Ljubljani.⁴⁵

Dr. Stanko Majcen kot tretji član ustavno-pravnega odseka s klerikalno provenienco je drugi od trojice, ki je bil v povojnem slovenskem zgodovino pisju obzirno zamolčan. O njegovi biografiji je bilo že veliko povedanega, vzroka za relativno naklonjenost komunistov pa še vedno – kljub delni dostopnosti arhivov VOS – ni mogoče ugotoviti.

Drobni Sajatov popravek zgodovine priča, da sta bila – med navedenimi – Majcen in Gosar po drugi svetovni vojni po svoje varovana. Omenjanje oziroma neomenjanje posameznih imen v slovenskem povojnem zgodovino pisju ima svojo logiko, saj je – za nekdanje meščanske politične osebnosti – biti zamolčan pomenilo biti privilegirani: imena ljudi, ki so prejeli pokojnino ali pa opravljali javno funkcijo, se v javnosti dostopnih dokumentih niso pojavljala v zvezi z medokupacijskim delovanjem meščanskih strank, kaj šele seveda v zvezi z belogardisti, domobranci ali četniki. Gosarju in Majcnu je bilo torej z zamolčanjem njune medokupacijske dejavnosti omogočeno relativno javno povojno delo.

⁴⁴ »Bivši veliki župan dr. Pirkmajer v pravi luči«; *Slovenski gospodar*, Maribor 7.4.1927.

⁴⁵ ES 8/1994, 353 in ES 3/1989, 302.

Majcen kot soavtor punktacij

Majcen je kot dramatik leta 1953, ko mu je bilo petinšestdeset let, v svojem poslednjem dramskem delu *Cesar Janez*, ki je tudi njegova edina komedija, pokazal simpatije do jugoslovanske kraljeve družine Karađorđevićev: v komediji vidi mladi vladar idealno (in idealistično) državno ureditev v razsvetljeni monarhiji, v kateri bi parlament nadomeščali obiski suverena pri predstavnikih stanov. Takšna benevolentna razsvetljena monarhija naj bi presegala strankarsko drobnjakarstvo in vsesplošno idejno razpršenost državotvorne volje v sodobnem pridobitniškem in zasebniškem strankarskem svetu.

Idejo o Sloveniji kot kneževini oziroma idejo o slovenskem knezu lahko torej razumemo kot predhodnico literarne artikulacije: knez je simbolna institucija, ki kaže na nujno prevladujoče in vedno prisotno državotvorno načelo, odmaknjeno in nadrejeno političnemu pluralizmu pragmatičnega vsakdana. Ideja o knezu morda zveni anahronistično, vendar nikakor ni smešna; vračanje monarhov na Balkanski polotok, kjer ni mogoče doseči niti osnovnega konsenza o načinu političnega delovanja, dokazuje politično modrost in daljnovidnost medvojnih snovalcev osnutka ustave Slovenije.

V luči takšnih hipotetičnih Majcnovih političnih stališč dobi tudi nedokumentirana usoda njegovega sina Fedorja logično ozadje: Fedor, med drugo svetovno vojno študent medicine na ljubljanski univerzi, se je v vihnem času očitno hotel opazno opredeliti. Tako se je – povsem nepotrebno in hlastno, skorajda patetično – v prvih dneh maja leta 1945, torej le nekaj dni pred koncem vojne, demonstrativno priključil slovenskim četnikom na njihovem begu pred zmagovito partizansko-zavezniško armado. Zgolj Majcnova izjava priča, naj bi se njegova usoda dopolnila z ostalimi tisočimi v breznihi Kočevskega Roga. Politična in terminološka distinkcija vojaške formacije, ki se ji je bil Fedor (domnevno) priključil, pa sta pomembni: ne k domobrancem, ki so prisegli okupatorju in vojnemu poražencu; in ne smemo reči: k plavogardistom, kajti s takšnim poimenovanjem slovenskih četnikov je zabrisana njihova politična provenienca in njihov politični status. Četniki – maloštevilni slovenski prav tako – so bili vojaki tiste vojske, ki je na ozemlju nekdanje kraljevine vsaj teoretično vzdrževala državno-pravno kontinuiteto okupirane in razkosane monarhije Jugoslavije in v okviru katere je Fedorjev oče Stanko Majcen videl bodočo kneževino Slovenijo.

Poleg upravnega službovanja je bil Majcen namreč tudi pravni teoretik. Njegove tri knjige s področja lokalne samouprave in več krajših strokovnih člankov⁴⁶ pričajo, da je bil izrazito naklonjen principu sicer centralizirane pravne oblasti, ki pa določa samo temeljna razmerja in pravila; vsi pravni vzvodi, ki omogočajo in določajo individualno življenje posameznih večjih ali manjših skupnosti, od občine do nacionalne tvorbe, pa naj bi bili v pristojnosti teh skupnosti.

Zavzemanje za ohranitev pokrajinskih značilnosti Slovenije v *punktacijah* in *utemeljitvi* so zato zelo verjetno Majcnov delež. Tudi slabo prikrite lokalpatriotske bodice proti Gorenjcem in centralistični Ljubljani so zrasle na štajerskem zelniku, kar je v utemeljitvi podprto z navajanjem Slomška, Majcnu nadvse ljubega človeka. Tudi misel, da je kmet nosilec slovenske nacionalne tradicije, je Majcnova, saj jo lahko razberemo v mnogih njegovih literarnih delih.

Nemogoče je natančneje določiti Majcnov avtorski delež pri teh ustavnih punktacijah. Sklepamo pa lahko, da je največ prispeval k točkam 4 – 7 (struktura zakonodajne oblasti, ki jo sestavljata slovenski knez in trije zbori: državno, *kulturno* in gospodarsko predstavništvo) in k 11. točki (*pokrajinska upravna ureditev*, t.j. koncept decentralizirane državne uprave).

Očitne so vsaj tri različne dikcije tega svežnja dokumentov: same punktacije so pisane neosebno, kot upravni akt, za današnje navade presenetljivo razumljiv in jednat; pripomba k točki 5 je pisana v prvi osebi, precej razviharjeno, s klicaji – takšna patetičnost ni bila Majcnova

⁴⁶ **Komentar zakona o opštinama.** Geca Kon, Beograd 1933; **Komentar zakona o gradskim opštinama,** Geca Kon A.D., Beograd 1935; **Komentar zakona o opštinama. Drugo preradjeno i dopunjeno izdanje.** Geca Kon A.D., Beograd 1936; članki: **O nadzoru države nad opštinama.** »Policija«, Beograd 1932, let.19, št.17–18, s.874 in **O organima opštine,** s.974; **Uprava v pravni državi.** Spominski zbornik Slovenije. Jubilej, Ljubljana 1939, 134.

značilnost, medtem ko je utemeljitev pisana bolj umirjeno, z distanco, celo humorjem in nespregledljivo štajersko identiteto in jo lahko z več verjetnosti pripišemo Majcnu. V nacionalističnem izhodišču je čutiti nekaj svetovljanstva, predvsem pa posluš za lokalne posebnosti, kar je bila Majcnova pravniška specializacija. Zanimive so politične pripombe o beograjskem in ljubljanskem centralizmu, s katerima je imel Majcen osebne izkušnje, posebej pa je zanimiva pripomba o zadržanju Ljubljane med okupacijo, saj je Majcen sarkastično v literarni obliki popisal svojo in Rupnikovo usodo v anahronistični črtici *Gospod predsednik* z metaforo Pilata in Kajfa, ki si kot vroč kostanj ponujata predsedniški stolček in odgovornost za Jezusovo smrt ter se otepata nadležnih novinarjev. Črtica je – spet začuda – izšla v »Domu in svetu« leta 1942.

Osnutek z naslovom »*Punktacije za ustavo države-članice Slovenije*« s »pripombo« in »*Utemeljitev h glavnim točkam punktacij za ustavo države-članice Slovenije*«, datirane z majem 1943, predvidevajo torej Slovenijo kot članico zvezne države Jugoslavije; pristojnost državnega poglavarja bi imel slovenski knez, ki bi ga na predlog slovenskega ljudskega zbora (parlamenta) imenoval jugoslovanski kralj; v trodomnem ljudskem zboru je bila kultura – ki pa jo moramo razumeti predvsem kot »verstvo, šolstvo, vrhovne kulturne ustanove, tisk, gledališče, kino, ljudska prosveta in mladinsko skrbstvo« – v svoji sferi suverena in enakovredna gospodarstvu pri usklajevanju z državnim predstavištvom kot tretjim zakonodajnim soudeležencem. Dva obširna člena (19. in 20.) od skupno 21. sta bila posvečena vprašanju konkordata: Slovenija naj bi bila strogo katoliška dežela (pravno veljavna samo cerkvena poroka, ločitev nemogoča; obvezen verouk; v javnih prostorih obvezen križ med slikama slovenskega kneza in zveznega suverena; financiranje Cerkve iz državnega proračuna; prepovedana protiverska propaganda).

Predvideni monarhistični okvir in ortodoksna katoliška vsebina dajeta slutiti, da je osnutek ustave delo katoličanov (SLS) in da ga v predvidenem tročlanskem, strankarsko raznorodnem sestavu Ustavno-upravnega odseka sploh nikoli niso obravnavali, kaj šele uskladili. Dokumenti zaenkrat govorijo samo o seji direktorija JNS dne 22.7.1943, ki je obravnaval ustavo kot 8. točko dnevnega reda, vendar brez komentarja: točka je v zapisniku samo odklikvana.⁴⁷

Punktacije za ustavo kneževine Slovenije so le voluntaristična epizoda v zgodovini; res pa je, da Slovenci od gestapovskih aretacij in Nagodetovega procesa dalje nimamo nobene meščanske liberalne stranke. A to je zastranitev; pomembno je, kar se je posrečilo Majcnu: biti uslužbenec notranjega ministrstva v šestih državah, preživeti drugo svetovno vojno med vsaj štirimi obveščevalnimi službami, po vojni sicer skromno, a mirno življenje, v katerem so ga, kljub komunistični pokojnini, občudovali slovenski politični emigranti in mu v Argentini tiskali dve knjigi; komunisti, ki niso hoteli zaostajati za svojimi ideološkimi sovražniki, pa še dve v Sloveniji. Konec koncev je tako tudi prav, saj je bil Stanko Majcen predvsem pisatelj.

Punktacije za ustavo države-članice Slovenije⁴⁸

1.

Slovenija je država-članica zvezne države Jugoslavije (oz. zvezne države južnih in severnih slovanskih narodov).

2.

V izključno pristojnost države Slovenije spadajo vsi posli razen onih, ki so z zvezno ustavo pridržani pristojnosti zvezne države. V dvomu velja, da spada posel v pristojnost države Slovenije.

3.

Pristojnost državnega poglavarja države-članice Slovenije vrši slovenski knez (v primeru južnoslovanske zvezne države kot kraljev namestnik v smislu točke 14/2 punktacij za južnoslovansko zvezno ustavo).

Slovenski knez je simbol slovenske narodne suverenosti in državnopravne tradicije.

⁴⁷ Vodušek-Starič 75.

⁴⁸ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, 600–20/222–226; t.i. Šmajdov arhiv. V tem zapisu so popravljene samo tipkarske napake.

Slovenskega kneza imenuje jugoslovanski kralj za 6 let na predlog slovenskega ljudskega zbora z absolutno večino (v primeru južnoslovanske zvezne države) oz. ga izvoli za 6 let slovenski ljudski zbor z absolutno večino (v primeru zvezne države južnih in severnih slovanskih narodov).

V treh mesecih po imenovanju oz. izvolitvi mora biti slovenski knez slovesno umeščen na Gospodarskem polju po zgodovinskem obredu ustoličenja na knežji kamen.

4.

Zakonodajno oblast izvršujeta skupno slovenski knez in »Slovenski ljudski zbor«. Državno upravno oblast izvršuje slovenski knez po odgovornih državnih ministrih, ki jih imenuje po ustaljenih običajih parlamentarnih običajih. Sodno oblast izvršujejo državni sodni organi (državno sodišče, državni svet, računsko sodišče in redna sodišča).

5.

Slovenski ljudski zbor kot predstavnik slovenskega ljudstva v vseh njegovih občestvenih izrazih sestoji iz slovenskega državnega predstavništva, slovenskega kulturnega predstavništva in slovenskega gospodarskega predstavništva. Mandat članov slovenskega ljudskega zbora traja 6 let.

6.

Slovensko državno predstavništvo je predstavnik slovenskega naroda kot suverene državne politične celote. Sestavlja ga določeno število zastopnikov vsake izmed slovenskih pokrajin in določeno število neposredno izvoljenih državnih poslancev.

Državne poslance – zastopnike slovenskih pokrajin – izberejo odgovarjajoči pokrajinski zbori iz svoje srede.

Neposredno izvoljene državne poslance izberejo vsi polnoletni slovenski državljani moškega spola in matere-vdove z nedoletnimi otroki na osnovi splošne in **sorazmerne** volilne pravice tako, da ima vsak samski volilec po en glas, družinski poglavar s šestimi ali več nedoletnimi otroki pa po dva glasa.

Ista načela o volilni pravici veljajo tudi za volitve v vsa druga javna zastopstva.

7.

Slovensko kulturno predstavništvo je predstavnik slovenskega kulturnega občestva kot nosilca slovenske kulturne tvornosti. Sestavljajo ga zastopniki slovenskih kulturnih ustanov in organizacij.

8.

Slovensko gospodarsko predstavništvo je predstavnik slovenskega ljudskega občestva kot slovenske narodno-gospodarske delovne skupnosti. Sestavljajo ga zastopniki vseh poedinih slovenskih delovnih skupnosti (korporacij) ter zastopniki osrednjih združnih organizacij. Iz poedine delovne skupnosti morajo biti v slovenskem gospodarskem predstavništvu načeloma enakostno zastopani delodajniki in delojemniki. Izjeme, osnovane v naravi zadevne panoge, določa zakon.

9.

O zakonskih predlogih splošno-političnega značaja (javni red in splošna uprava, vojska, državne finance, pokrajinske, okrajne in občinske samouprave, sodstvo) sklepa slovensko državno predstavništvo.

O zakonskih predlogih kulturno-političnega značaja (verstvo, šolstvo, vrhovne kulturne ustanove, tisk, gledališče, kino, ljudska prosveta in mladinsko skrbstvo) sklepata slov. kult. predstavništvo in slovensko državno predstavništvo.

O zakonskih predlogih gospodarsko-socialno-političnega značaja (javna dela, javna podjetja, delovne skupnosti /korporacije/, obrt, industrija, promet, trgovina, denarstvo, zavarovalništvo, združništvo, socialno zavarovanje in socialno skrbstvo) sklepata slovensko državno predstavništvo in slovensko gospodarsko predstavništvo.

10.

Uprava v državi Sloveniji se izvršuje po pokrajinah, okrajih in občinah.

Pokrajine, okraji in občine so samoupravne edinice s tolikimi pristojnostmi, da ne bo bistveno prizadeta narodno-politična, jezikovno-kulturna in socialno-gospodarska enotnost slovenskega naroda.

11.

Država Slovenija ima 5 tradicionalnih pokrajin in sicer: Koroško, Kranjsko, Prekmurje, Primorsko in Štajersko.

Pokrajini načeljuje pokrajinski poglavar. Pokrajinski poglavar je predstavnik državne oblasti v pokrajini. Postavlja ga slovenski knez na predlog predsednika ministrskega sveta države Slovenije.

Za samoupravne zadeve poslujeta v pokrajini pokrajinski zbor in pokrajinski odbor.

Pokrajinski zbor sestoji iz določenega števila zastopnikov pokrajinskih delovnih skupnosti in pokrajinskega združenja ter iz določenega števila zastopnikov okrajnih samouprav (zastopov) po določilih zakona.

Zbor voli iz svoje sredine pokrajinski odbor, ki pripravlja predloge pokrajinskih uredb.

Pokrajinska državna uprava in samouprava se upravljata po enotnem državnem uslužbenstvu, ki mu je starešina pokrajinski poglavar.

12.

Vsak za delo sposoben državljan je po dokončani šolski obveznosti oz. po opravljeni srednji šoli, strokovni ali visoki šoli dolžan poklicno opravljati socialno koristno duševno ali telesno delo v skladu s svojimi naravnimi in pridobljenimi sposobnostmi. Delamrznost se mora kazensko preganjati oz. preprečiti s prisilnim delom po določilih zakona.

Vsak za delo sposoben državljan ima po opravljeni šolski obveznosti pravico do socialno koristnega dela. Javna oblast je dolžna skrbeti za tak socialni red, ki bo vsem državljanom omogočal doseg te naravne pravice. Za delanezmožne državljanke morajo skrbeti svoji oz. javne ustanove po določilih zakona.

13.

Socialno koristno delo je pod zaščito zakona. Opravljati se mora v higienskem okolju in sploh biti v skladu s sodobnimi zdravstvenimi in kulturnimi zahtevami. Višina delovnih prejemkov mora odgovarjati delovnemu uspehu. Vsak delavec pa mora postopoma postati deležen poleg svoje delovne odme tudi primernih družinskih doklad, za ženo in vsakega otroka, ki še ni dobil lastne poklicne zaposlitve in se uspešno šola. Družinske doklade morajo temeljiti na načelu socialnega zavarovanja. Njih višina se mora ravnati po življenjskih stroških. Izjeme določa zakon.

Enako mora javna oblast sploh skrbeti za to, da se bo ustanova socialnega zavarovanja postopoma raztegnila na vse primere individualno nepredvidljivih splošnih potreb in se razširila na vse delovne stanove in sloje. Vsi delovni stanovi in sloji morajo biti zavarovani za primerno starostno preskrbo in postopoma postati deležni rednega plačanega letnega odmora.

14.

Zasebna lastnina je zajamčena in zaščiten, mora pa v polni meri izvrševati svojo naravno socialno funkcijo. V ta namen so možne zakonite omejitve glede svobodnega razpolaganja in uporabljanja predmetov zasebne lastnine, ako so podvzete v izkazano splošno korist. Prav tako je možna zakonita razlastitev v izkazano socialno korist na osnovi zakona po socialno pravični odškodnini, upoštevajoč premoženjske razmere prizadetega in namen razlastitve.

15.

Za gmotne in negmotne potrebe, ki jih je mogoče skupno oskrbovati, ne da bi bili s tem pogaženi načelo gospodarnosti ali avtonomije osebe in družine (dobrine skupnega konzuma), mora skrbeti javna oblast z javnimi gospodarskimi ukrepi in sredstvi.

Za pridobivanje drugih življenjskih dobrin (dobrine poedinskega oz. družinskega konzuma) je zajamčena pridobitna avtonomija zasebnikov v okviru ustavnih določb in zakonskih predpisov.

Pravno in dejansko se mora onemogočiti gospodarsko samodržstvo poedincev ali organiziranih zasebnih skupin, kar povzroča narodno-gospodarsko škodo in socialno krivico.

Davčni sestav mora zajeti predvsem narodno-gospodarske in socialno utemeljene diferencialne dohodke.

16.

Z zakonom se določijo podjetja:

1. ki se postavljajo pod državno nadzorstvo, neposredno ali posredno potom gospodarskih svetov, sestavljenih iz predstavnikov podjetnikov, potrošnikov in delavcev;
2. v katerih so delavci udeleženi pri upravi in pri razdelitvi čistega dobička;
3. ki se pozadružijo, podržavijo ali komunalizirajo.

17.

V svrhu samoupravnega urejanja narodno-gospodarskih socialno-skrbstvenih vprašanj ter v svrhu mirnega pravnega urejanja kolektivnih medgospodarskih in delovnih odnosov v okviru veljajoče gospodarsko-politične in socialno-politične zakonodaje, nadalje v svrhu strokovno-tehnične izpopolnitve in splošno kulturnega dviga poedinih poklicnih panog in njih pripadnikov, so vsi poklicno zaposleni državljanje obvezno združeni v zadevnih javnopravnih delovnih skupnostih (korporacijah) po odgovarjajočih poklicnih panogah oz. skupinah panog. Izjeme določa zakon.

18.

Zakon (brak), materinstvo in družina so pod posebnim varstvom pravnega reda.

Veljavno sklenjena zakonska vez je nerazdružna. Sklepa se veljavno po versko-cerkvenih obredih, ki pa morajo zadostovati tozadevnim določilom ODZ.

19.

Vera je naravna osnova osebnega, družinskega, družabnega, narodnega in državnega življenja.

Protiverska in materialistična propaganda je zato prav tako nedopustna kot protinarodna in protidržavna propaganda, enako tudi združevanje na teh osnovah.

Vsakomur je zajamčena pravica do svobodnega izvrševanja verskih dolžnosti, v kolikor to ni v opreki z odredbami zakona, z javnim redom in krščansko nramnostjo.

Priznane cerkve in veroizpovedi so javnopravne korporacije z lastno upravo in lastnim premoženjem.

Verouk je v ljudskih, meščanskih, strokovnih in srednjih šolah obvezen; poučujejo ga usposobljeni pripadniki cerkve in veroizpovedi pod državnim nadzorstvom.

V vseh javnih uradih in ustanovah mora med slikama zveznega poglavarja in slovenskega kneza viseti znamenje križa kot znak krščanske pripadnosti slovenskega naroda.

20.

Slovenski narod je razen neznatnih izjem že nad tisoč let v neprekinjeni skupnosti katoliške Cerkve.

Iz verskih in kulturnih temeljev, ki so jih že pred par tisoč leti položili slovenskemu narodu krščanski blagovestniki, je vzklila in se razvila slovenska pismenost in narodnost.

Katoliška Cerkev in njena duhovščina je slovenskemu narodu odsihdob vselej zvesto stala ob strani ne le v borbi za okrepitev prave vere in nramnosti, temveč tudi v trdem boju za narodni obstanek. V najtežjih trenutkih narodne ogroženosti je bila navadno celo edina prisotna opora slovenske narodnosti.

KATOLIŠKA CERKEV IN NJENA DUHOVŠČINA STA ZASLUŽNI ZA SLOVENSKI NAROD!

Zato bo slovenska državna oblast katoliško Cerkev pri nadaljevanju njenega tisočletnega verskega in kulturnega poslanstva v slovenskem narodu z vsemi sredstvi podpirala.

21.

O spremembah in dopolnitvah ustave države Slovenije, ki bi imela za posledico, da se mora spremeniti ali dopolniti tudi zvezna ustava, se sklepa na način, ki je predviden za spremembe in dopolnitve zvezne ustave.

O spremembah in dopolnitvah ostalih določb ustave države Slovenije sklepata slovenski knez in slovenski ljudski odbor skupno ali pa ljudstvo potom slovenskega glasovanja (referendum), ako zahteva ljudsko glasovanje polovica članov slovenskega državnega predstavništva.

Pripomba k točki 5:

Možna je tudi sledeča rešitev:

Slovenski ljudski zbor je sestavljen tudi iz dveh predstavništev:

a) **Iz Narodnega predstavništva:** t.j. neposredno ljudsko zastopstvo, voljeno na osnovi splošne in sorazmerne (družinske modificirane) volilne pravice v smislu § 6;

b) **Iz Socialnega predstavništva:** t.j. posredno ljudsko zastopstvo, sestavljeno iz zastopnikov pokrajin, delovnih skupnosti, znanstvenih in kulturnih korporacij, Cerkve ter nekaterih drugih važnejših družb z nepridobitnimi nameni (kot so n.pr. glavne ljudsko-prosvetne ali mladinsko-vzgojne organizacije in dr.) po določilih zakona.

V tem primeru pa mora **socialna zbornica** imeti **analogen položaj** kot bi ga imel **senat**: imeti mora v bistvu enake splošne, politične in zakonodajne pristojnosti kot narodno predstavništvo.

Druga zbornica namreč v tem primeru nima več značaja specializirane, strokovno kvalificirane zbornice. Od narodnega predstavništva se razlikuje le v tem, da predstavlja ljudsko oz. narodno občestvo po **njegovih pomembnih združbah** z najrazličnejšimi občestvenimi nameni (razen po kriteriju, ki pa je prav zaradi tega upoštevan pri modifikaciji volilne pravice za narodno predstavništvo), **ne pa naravnost v nediferencirani abstrakciji državljanov.**

V tem primeru morajo veljati za zakonodajni in politični nadzorstveni postopek slovenskega ljudskega zbora ista pravila, kot so običajna za dvodomni sistem.

Uverjen sem, da bi se splošno ljudsko glasovanje po sedanjih vojni z veliko večino izreklo za tako ustavo. Treba bo le odločno vztrajati in, če treba, zagroziti z ljudskim glasovanjem.

Čim pa je taka izjava v ustavo sprejeta, je – če ne bomo v svobodni Sloveniji popolnoma zaspali – iz nje nihče več ne bo upal in ne bo mogel vreči!

Osebnostno mislim, da bodo delili z menoj to prepričanje tudi mnogi drugi, sem prepričan, da mora slovenstvo rešiti razkroja in mu zopet dati zadostnih življenjskih moči za **zgodovinsko** ohranitev in razmah na

tem kočljivem delu Evrope po sedanji katastrofi edina le **zgodovinska revizija naših severnih meja** v smislu zopetne vzpostavitve živega stika s severnimi Slovani, suverenost v lastnih narodnih stvareh ter odkrita, konkretna naslonitev slovenske države na slovensko katoliško izročilo.

Brez tega bo ostalo vse naše sedanje narodno trpljenje in pripravlanje načrtov za novo narodovo življenje prazno in ničevno, če ga motrimo z vidika **stoletnih perspektiv, ki so edino merodajne za življenje narodov**. Saj smo odznotraj od gmotnih in duhovnih temeljev razdejani, na severu, vzhodu in zahodu obdani od velikih narodov, ki nas že stoletja tiščijo k tlom in nam jemljejo ped za pedjo, ob vsakem evropskem pretresu pa takoj prvi hip planejo na nas, pri vsem tem pa še hitreje rastejo kot mi. Le če se bomo odznotraj obnovili pri živih slovenskih izvirih, na severu pa prebili stoletni smrtni obroč, bomo živeli!

Ljubljana, majnika 1943.

Utemeljitev h glavnim točkam punktacij za ustavo države-članice Slovenije⁴⁹

Ad 1.

Glavni slovenski problem je severni: učinkovito zavarovanje Slovenije proti germanski nevarnosti.

Rešitev tega problema predpostavlja likvidacijo nemške Avstrije, razločitev germansko-madžarske ozemelske zveze in vzpostavitev skupne slovenske meje s Čehi in Slovaki.

Evropski varnostni in gospodarski oziri pa narekujejo neposredno politično zvezo vseh južnih in severnih slovanskih narodov od Baltika do Egeja.

Samo na ta način bo:

- a) Evropa in z njo svet zavarovan pred novo germansko nevarnostjo, pa tudi sovjetsko-ruskim navalom;
- b) vzpostavljeno politično in kulturno ravnovesje med vzhodom in zapadom;
- c) rešeno v nenemškem smislu srednjeevropsko gospodarsko vprašanje in pomen tržaške luke;
- d) napravljen konec malim internim imperializmom Srbov, Čehov in Poljakov;

e) Slovenija končno zadihala s polnimi narodno-političnimi in gospodarskimi pljuči ter se bo varna pred strahom ponovnega germanskega navala proti Trstu in pred malimi slovenskimi imperializmi mogla afirmirati kot svoboden in enakopraven narod v družini kulturnih narodov.

Naravno je torej, če si Slovenci želimo, da bi nam bodoči mir prinesel tudi rešitev našega severnega problema (od čigar ugodne rešitve je v veliki meri odvisno, ali bomo Trst dobili ali ne) in s tem dopolnil našo delno osvoboditev iz leta 1918.

Ad 3.

V skladu s slovensko zgodovino in z edinstvenim državno-pravnim običajem, kot ga nima zlepa kateri narod. Gosposvetsko polje nas bo najbolj družilo in utrjevalo našo narodno in državno zavest. Vsaka drugačna rešitev bi bila iz tega osnovnega vidika šibkejša.

Če se najbolj realistični narod sveta (Angleži) tako krčevito drže svojih starodavnih državno-pravnih tradicij, ali naj Slovenci preziramo največjastnejšo zgodovinsko svetinjo, ki se nam je ohranila? Ohranimo naziv in obred, ki sta oba slovenskega izvora, pristojnosti pa uredimo časom in razmeram primerno. Sicer pa je vredno opomniti, da ustanova slovenskih knezov ni bila dedna, temveč volilna.

Ad 5.

Vzporedno z razvojem narodnostnega socialno-gospodarskega in kulturnega življenja se mora razvijati tudi reprezentančni režim.

Sistem ene nediferencirane zbornice na podlagi splošne, enake in neposredne volilne pravice je bil lahko ideal v času, ko je proti osnovni državljanski neenakosti prodrla ideja splošne poedinske politične enakosti. Medtem pa je socialno-gospodarski in kulturni (ter narodnostni) razvoj prišel tako daleč, da je mehanična, formalna pravno-politična enakost **sama postala vzrok** novih kričečih dejanskih neenakosti. Centralistični parlamentarni sistem je polagoma postal pravo nasprotje resničnega ljudskega zastopstva. Med maso volilcev in zastopniki, med centralistično državo in ljudskim občestvom je zrasla vrsta naravnih pregraj, za katerimi ni bilo nič več ljudskega samovladanja kot v državnem središču. Odtod prodiranje federalističnih, avtonomističnih, samoupravnih in korporativnih koncepcij, po dolgem razdobju težkih narodnostnih, političnih in socialnih bojov kot korektur zastarele mehanično pojmovane formalne demokracije.

⁴⁹ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, 600-20/215-221; t.i. Šmajdov arhiv. V tem zapisu so popravljene samo tipkarske napake.

Ni pa logično, če se pri sodobnem korigiranju reprezentančnega režima upoštevajo samo **pokrajinsko-okrajno-krajevni** momenti in **gospodarski** odsek ljudskega občestvenega življenja. **Tudi kultura** je na moderni stopnji občestvenega razvoja postala zelo specializirana avtonomna zadeva. Če se pravilno priznava gospodarstvu pravica do delne udeležbe pri reprezentančnem režimu in pri zakonodajnem delu, v kolikor je gospodarsko-socialno-strokovnega značaja, se mora logično priznati tudi kulturi. Škandal bi bil, če bi demokracija tudi po sedanjí vojni ob sestavljanju novega reprezentančnega režima ne upoštevala tudi kulturnih ustanov. Poleg tega pa bo le na ta način mogoče premostiti dosedanjí škodljivi prepad med kulturo in politiko, ki se je žal že razširil v prepad med kulturo in narodom.

Upravičenost tega naziranja je še bolj razvidna, če se ima pred očmi elemente kulturnega odseka narodnega življenja z vsemi raznovrstnimi ustanovami in organizacijami. Če pri tem še upoštevamo dejstvo, da si je mnogo teh ustanov že pridobilo značaj javno-pravnih korporacij (kot n.pr. Univerza, Akademija itd.) in da narekuje namen mnogih drugih kulturnih ustanov in organizacij njih postopno samoupravno »pojavljanje« (n.pr. Slovenska matica, Družba sv. Mohorja, Šola in dom, Družina, razna združenja kulturnih delavcev itd.), potem nam je misel soupoštevanja kulturnega sektorja pri korigiranju in dopolnitvi splošnega reprezentančnega režima že bliže.

Na osnovi zakonskega osnutka o številu in izboru članov slovenskega kulturnega predstavništva pa postane ta misel evidentna.

Ad 11.

Tradicionalne slovenske pokrajine (dežele) niso nikaka slučajna tvorba. Čeprav so nastale in se razvijale pod tujo oblastjo (ne v vsem), vendar kljub temu predstavljajo naravne enote z geografskimi, gospodarskimi in folklorističnimi posebnostmi. Poedini slovenski pokrajinski značaji so tako različni, da jih ni mogoče s pravnimi ukrepi spraviti s sveta. In to bi tudi bilo nesmotno. Hvala Bogu, da nismo vsi Slovenci n.pr. Kranjci ali Štajerci ali Primorci itd.

Če ve kdo za primernejša pokrajinska **imena**, ki bi ne bila preveč umetna, magari. Skušajmo jih uveljaviti.

Toda namesto dosedanjih tradicionalnih pokrajin vzpostavljati kaka nova »gospodarska okrožja«, to se upira zdravemu narodno-političnemu čutu in modrosti.

Ne bo uspelo, ker bodo vsi takoj začutili, da gre za pretvezo novega centralizma. Vsak centralizem pa je nenaraven, ker je proti osnovnemu načelu socialne filozofije; v našem primeru je še posebej odiozen, ker ima naše ljudstvo dvojno izkušnjo z belgrajskim in ljubljanskim centralizmom.

O belgrajskem centralizmu ni treba govoriti.

Ljubljana nikakor ni tako vseslovensko čuteča in misleča, da bi mogla brez škode za vseslovensko stvar biti središče **centralistično** zasnovane Slovenije.

Ljubljana ob prevratu 1918 ni doumela ne koroškega, ne štajerskega in menda tudi ne ostalih obrobnihih slovenskih problemov. Ni treba obnavljati spominov.

Ljubljana tudi po vojni ni imela potrebnega smisla za zamejne in obmejne slovenske probleme. Mariborski problem n.pr. je ostal nerešen in s tem je več ali manj izgubljenih predragocenih dvajset let za njegovo slovensko utrditev proti severu. Namesto da bi v narodni svobodi Maribor z vsemi sredstvi politično, kulturno in gospodarsko v slovenskem smislu afirmirali, se je deloma izvršila celo demontaža že obstoječega (tisk, centralizacija stranke itd.), Beograd pa je naravnost celo favoriziral nemški kapital in nemško podjetništvo na škodo slovenskemu. Tako so n.pr. morali slovenski ljudski zastopniki, ako so hoteli dobiti delo za slovenske delovne moči, pritiskati na kljuge nemškega podjetništva itd. Za Koroško ni iz banovinskega proračuna šlo nič.

Zadržanje Ljubljane med okupacijo pa bo ostalo vsem Slovincem še dolgo v zelo neprijetnem spominu.

Ljubljana ima svoje vrline, ki izvirajo iz trmasto vztrajnega kranjskega značaja in iz dejstva, da je od vseh slovenskih pokrajin v Avstriji samo Kranjska imela resnično slovensko avtonomijo z velikimi uspehi. Toda prav odtod pa izvira tudi kranjska ozkosrčnost in pomanjkanje vseslovenskega čutenja.

Argument, da je šele treba ostvariti skupno slovensko narodno-politično zavest, se torej niti teoretično niti praktično ne more uporabiti v prid protipokrajinske zveze. Centralizem je kakor dinamit, ki razganja tudi najbolj trdne zgradbe. (Izjema je samo Francija – brez Alzacije, toda francosko edinstvenost so cela stoletja betonirali francoski kralji, ki se jim je posrečilo takoj v začetku zlomiti odpor plemstva in pokrajinskih sil.) Pokrajinska reakcija, ki bi jo ljubljanski centralizem nujno sprožil, bi slovensko skupnost bolj razkrajala, kakor pa bo mogel na videz škodovati slovenski skupnosti samoupravni pokrajinski princip.

Beograjski centralizem je potreboval le nekaj let, da je pogasil jugoslovansko navdušenje, ki je ob prevratu 1918 prevevalo Hrvate in Slovence.

Sicer pa, za kaj končno gre? Nobena slovenska pokrajina ne zahteva zase kake prave zakonodajne avtonomije. Torej je državno-pravna enotnost Slovenije tudi formalno izven debate. Pokrajine hočejo le skromno samoupravo kot podlago za neovirano možnost, da se bo lahko narodno življenje in javno delo na njihovem področju vršilo na njihov udomačeni način.

Alsatia docet! Čeprav vsekakor bolj »nemška« kot katerakoli naših pokrajin, ni hotela v prusovski nemški rajh, a se je kot lev borila proti vsem poizkusom francoskega centralizma, da ji oblastveno ukine njene tradicionalne posebnosti, njene stoletne svoboščine in zakoreninjene običaje. Vsaka izmed naših pokrajin ima svoje posebnosti, ki niso slučajne partikularistične kaprice, temveč plod stoletne tradicije. Kolikor tradicionalnih slovenskih pokrajin, toliko slovenskih posebnih slučajev. Toda kakor »nemška« Alzacija noče v nemški rajh, temveč v Francijo, tako **nobena slovenska pokrajina noče drugam, kakor v svobodno Slovenijo**. Od svobodne Slovenije pa pričakuje in zahteva, da ne bo poskušala kopirati zastarele mehanične francoske demokracije, ki ni poznala drugega kot državljana in centralistično državo, vmes pa samo še mehanično upravno geometrijo pariške centrale po departementih. Centralistična Slovenija brez pokrajinskih svoboščin bi nasilno rušila notranje slovensko ravnovesje, poleg tega pa bi slabila slovensko obrobje.

Svobodna Slovenija naj se zaupno nasloni na osnovno socialno-filozofsko načelo in na politično izkustvo, ki narekujeta ohranitev vseh naravnih družabnih svojstvenosti: **Kar more oseba, občina, stan, okraj, pokrajina v svojih zadevah sama opraviti, tega naj osrednja oblast nasilno ne jemlje, sicer bo narodna skupnost škodo trpela**. Kakor je federacija pogoj za trajno državno sožitje več narodov, tako je samouprava pokrajin, okrajev, stanov, občin pogoj za resnično (ne le formalno in navidezno) ljudsko udeležbo pri javnih poslih. Posebno pri nas, kjer kmečki stan prevladuje in je glavni nosilec slovenske narodne tradicije. Ne v Beogradu in ne v Ljubljani kmet ne more neposredno odločati v skladu s svojo pomembnostjo v narodnem občestvu (razen morda kak napol kmečki veleposestnik ljubljanske okolice in spodnje Gorenjske). V svojih občinah, okrajih, stanovskih zastopstvih in pokrajinah bo mogel. In je tudi naravno tako, da ako naj kmet ostane kmet in ne postane malo upoštevan politikant ob razpadajoči kmetiji. Zato pa je treba občinam, okrajem, stanovskim zastopstvom in pokrajinam dati kompetence, ki jim po naravi stvari gredo. Najlepši spomini vežejo kmeta na nekdanje okrajne zastope. To so bile res demokratične ustanove v najpristnejšem pomenu besede. Tudi svoječasne oblastne samouprave so pri ljudstvu pustile lep spomin. Kranjci pa so upravičeno ponosni na svojo predvojno avtonomijo (deželno), ki jih je s svojimi stvaritvami povzdignila na prvo mesto med slovenskimi pokrajinami.

Sicer pa, kakor rečeno, imajo tradicionalne slovenske pokrajine tudi svoj gospodarski *raison d'être*: vsaka izmed njih ima svoje skupne gospodarske poteze, pogojene po klimi, geologiji, geografiji, prometnih okoliščinah, ekonomski strukturi, delovnih načinih in običajih. Zato je tudi z gospodarskega vidika bolj pametno ostati pri tradicionalnih pokrajinah, primerno razčlenjenih na okraje, kakor pa z dekreti na novo ostvarjati neka namišljena »gospodarska okrožja«.

Ne bežimo pred pokrajinsko resničnostjo. Saj moramo ravno dokazati, da **Štajerska in Koroška** nista nemški, temveč **slovenski deželi**; **Prekmurje** ne madžarska, temveč **slovenska pokrajina**; **Primorska** ne laška, temveč **slovenska**.

Likvidacija tradicionalnih pokrajin bi pokazala, kakor da to ni **prvotna** slovenska posest, temveč tuja, ki jo hočemo šele **naknadno** posloveniti. To pa ni v skladu z zgodovinsko resnico.

Zdrav čut govori za pokrajine. Zato v protipokrajinski tendenci ni mogoče videti kaj več kot golo centralistično stremljenje, da se nasilno zamašijo vrelci spontanih slovenskih sil, da ne bi bile »na poti« neoviranemu razbohotenju oblastiteljnega centralizma.

To se seveda ne bo nikoli posrečilo. Še čez tisoč let se bodo Korošci čutili Korošce, Štajerci Štajerce, Prekmurci Prekmurce itd. Kdor se bo zaletaval v tradicionalne slovenske pokrajine, si bo razbil zobe.

Za ta primer velja, kakor je rekel že Slomšek: »Meni je prav, da Kranjci zvonec nosite: pa pozabiti ne smete, da smo tudi mi Slovenci in ne terjajte, da bi vselej vaša obveljala.«

Ad 14.

Določba o lastnini mora biti jasna, ker gre za osnovno pravno ustanovo socialnega reda. Načelo odškodnine mora obveljati, ker sicer zgubi lastnina svoj temeljni značaj. Postavi pa se lahko načelo **socialno** pravične odškodnine, ki dopušča dalekosežno razlikovanje med raznimi vrstami razlaščenecv in med raznimi nameni razlastitve. V skladu z načelom socialno pravične odškodnine lahko dobi odškodnina tudi zgolj idealen pomen.

Problem nacionalizacije gospodarstva na izseljenih predelih gornje Koroške in gornje Štajerske tam ne bo otežkočen, ker bodo za take stvari merodajni sklepi mirovnih konferenc. Sicer pa bodo vsi taki problemi prej rešeni, predno bo sploh kaka redna ustava stopila v veljavo.

Ad 17.

Naziv »delovne skupnosti« je udomačen pri Francozih. Je primernejši, ker je naziv »korporacija« dobil odiozen prizvok, obenem pa ta naziv tudi primernejše izraža bistvo ustanove.

Ad 20.

Ta določba naj bi prišla v ustavo kot slovesna ustavna deklaracija v njej vsebovane nesporne zgodovinske resnice.

Le če bo prva ustava svobodne Slovenije to zgodovinsko dejstvo slovesno objavila in sankcionirala, se bodo mogle in morale v svobodni Sloveniji dosledno izvajati **konkretne posledice**, ki iz tega zgodovinskega dejstva izhajajo. In za to ravno gre:

Predvsem bo le na podstavi take ustavne sankcije mogoče tok naše višje kulture (književnost, narodna zgodovina, slovenistika, univerza, Akademija itd.) polagoma zopet obrniti nazaj k živim izvirom slovenstva in k npravnosti, od katerih se je že skoraj popolnoma odmaknil, kakor ni težko ugotoviti.

Tudi slovensko šolstvo in znaten del ljudske prosvete bo le na osnovi take ustavne deklaracije mogoče korenito izrjavati iz dosedanjih – zgolj po pismenstvu, ne pa po duhu slovenskih – npravno indiferentnih tal ter ju usmeriti nazaj na pravo slovensko vzgojno pot, ki jo je pokazal utemeljitelj slovenskega šolstva in slovenske **narodne** zavesti v **ljudskih** plasteh – Slomšek.

Pa tudi naš tisk in vrhno dnevno kulturo bo le na podlagi take nedvoumne ustavne izjave mogoče držati na slovenskih in npravnih vajehtih.

Mislim, da proti taki ustavni izjavi ne more imeti tehtnega ugovora noben iskren Slovenec. Naj se torej pokaže, kdo to res je in kdo ne. Če smo morali napraviti tako strašno krvavo preizkušnjo, ki je povzdignila med verske in narodne mučence toliko najboljših Slovencev in med njimi celo za slovenstvo najzaslužnejše (kot npr. prof. Ehrlich),⁵⁰ vrgla pa je med odpadke tudi vrste ljudi, v katerih npravnost in slovenstvo si preje nikdo ni upal na ves glas dvomiti (kot npr. Kocbeka),⁵¹ napravimo še drugo nekrvavo preizkušnjo iskrenega slovenstva, ki naj prečisti še to, kar je krvava preizkušnja pustila neprečiščena. Bomo videli, kdo si bo spričo toliko prelite slovenske katoliške krvi še upal načeti protislovenski kulturni boj!

Zusammenfassung

Verfassungsentwurf für ein Fürstentum Slowenien (Dossier »Stanko Majcen« – ein Zwischenbericht)

Goran Schmidt

Im Jahre 1996 wurde in den Akten des Sicherheits- und Nachrichtendienstes der Kommunistischen Partei Sloweniens, die in den Archiven des Ministeriums für Innere Angelegenheiten der Republik Slowenien aufbewahrt werden, ein Entwurf der sogenannten »Punktationen für die Verfassung des Gliedstaates Slowenien« (»Punktacije za ustavo države-članice Slovenije«) entdeckt. Der Entwurf entstand im Mai 1943 im Rahmen der »Slovenska zaveza«, eines Bündnisses der slowenischen bürgerlichen Parteien, und zwar illegal sowohl im Hinblick auf die italienische Besatzungsmacht als auch auf die Widerstandsbewegung unter der Führung der Kommunistischen Partei Sloweniens und Jugoslawiens.

Da der Autor des vorliegenden Beitrags Dramaturg und Literaturhistoriker ist, beschränkt er sich auf den literarisch-biographischen Aspekt von Majcens Rolle in bezug auf Entstehung und Inhalt der erwähnten Verfassungspunktationen und ihrer Begründung, obwohl ein historischer und juristischer Kommentar äußerst interessant gewesen wäre. Zum Verfassungsentwurf gelangte der Autor aufgrund der Erforschung von Leben und Werk des slowenischen Schriftstellers, Dichters und Dramatikers Dr. Stanko Majcen, der seinem Beruf nach Jurist war, ein Experte für die Gemeindegeldverwaltung im Königreich Jugoslawien. Außerdem versah

⁵⁰ Taras Kermauner v *profesorju bogoslovja Janezu Torkarju*, omenjenem v Majcnovi drami *Revolucija*, prepozna dr. Lamberta Ehrlicha (1878–1942), teologa in etnologa. Bil je vodja Akademskega kluba Straža, ustanovljenega leta 1937, generalni tajnik Družbe za širjenje vere za vso Jugoslavijo; fanatičen protikomunist. V njegovi vzgojno-politični zavzetosti sta ga podpirala tudi prvaka klerikalne Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec in dr. Marko Natlačen: Majcen ga v svoji drami omenja v izrazito naklonjenem smislu, kar je razumljivo. Varnostno-obveščevalna služba Osvobodilne fronte je Ehrlicha likvidirala zjutraj 26. maja 1942 v Streliški ulici v Ljubljani.

⁵¹ Edvard Kocbek (1904–1981); avtor je očitno po tistem dvomil že nad Kocbekovimi predvojnimi dejanji, pri čemer verjetno urednikovanje mladokatoliškega *Križa* ter krščanskosocialistično in personalistično gibanje še niso bili vprašljivi, pač pa njegova kritika SLS že leta 1928 v mladinski reviji *Ogenj*, predvsem pa *Premišljevanje o Španiji* leta 1937, ko se je neposredno sprl z Ehrlichom; nedvomno pa z vstopom krščanskih socialistov v OF in še posebej z Dolomitsko izjavo februarja 1943 – torej tri mesece pred ustavnimi punktacijami – ko je pristal, da se je krščansko socialistična skupina v OF podredila komunističnemu vodstvu, s čimer je OF v političnem smislu postala enopartijska organizacija.

er auch hohe Verwaltungsfunktionen: beim Angriff auf Jugoslawien im Jahre 1941 war er stellvertretender Banus des Draubanats. Im übrigen war er Mitglied der Slowenischen Volkspartei (Slovenska ljudska stranka) und einer der intimsten Mitarbeiter von Dr. Anton Korošec.

Auf Majcens Rolle bei der Episode mit der slowenischen Verfassung wiesen als erste slowenische Vertreter des kulturellen Lebens in Argentinien hin, die am Ende des Zweiten Weltkriegs dorthin emigriert waren, in der Zeit der Entstehung des Entwurfes aber seine engsten Mitarbeiter oder sogar Freunde gewesen waren. Majcens Beitrag zur Entstehung des Verfassungsentwurfes war in Slowenien nämlich nicht bekannt, wurde doch sein Name im »Verwaltungs- und Verfassungsausschuß der Slovenska zaveza« (»Upravno-ustavni odsek Slovenske zaveze«) von der slowenischen Geschichtsschreibung aus unbekannten Ursachen verschwiegen. Es ist unmöglich, Majcens persönlichen Anteil bei den genannten Verfassungspunktionen näher zu bestimmen. Man kann jedoch folgern, daß er seinen wesentlichen Beitrag bei Punkt 4 – 7 leistete (Struktur der legislativen Gewalt, bestehend aus dem slowenischen Fürsten und drei Kammern: einer staatlichen, einer kulturellen und einer wirtschaftlichen Vertretung) sowie bei Punkt 11 (*regionale Verwaltungsordnung*, d.h. das Konzept einer dezentralisierten Staatsverwaltung).

Der Entwurf sah Slowenien als Gliedstaat eines Bundesstaates Jugoslawien vor. Die Zuständigkeit des Staatsoberhauptes sollte dem slowenischen Fürsten zufallen, der auf Vorschlag des slowenischen Volksrates (Parlament) vom jugoslawischen König ernannt würde. In einem Dreikammer-Volksrat sollte die Kultur – darunter sind in erster Linie »die Religion, das Schulwesen, die wichtigsten kulturellen Einrichtungen, die Presse, das Theater, das Kino, die Volksbildung und die Jugendfürsorge« zu verstehen – in ihrer Sphäre souverän und der Wirtschaft gleichwertig sein bei der Abstimmung mit der Staatsvertretung als drittem gesetzgebendem Gremium. Zwei umfangreiche Artikel (19 und 20) von insgesamt 21 waren der Frage des Konkordats gewidmet: man betrachtete Slowenien als ein streng katholisches Land (nur die kirchliche Trauung hat Rechtskraft, Scheidung ist ausgeschlossen; Religionsunterricht ist Pflichtfach; in öffentlichen Gebäuden muß zwischen den Bildern des slowenischen Fürsten und des Bundesstaatssouveräns ein Kreuz hängen; die Kirche wird aus dem Staatshaushalt finanziert; antikirchliche Propaganda ist untersagt).

Der vorgesehene monarchistische Rahmen und der orthodoxe katholische Inhalt lassen erahnen, daß der Verfassungsentwurf ein Werk der Katholiken war (Slowenische Volkspartei) und daß darüber im dreigliedrigen, parteilich heterogen zusammengesetzten »Verfassungs- und Verwaltungsausschuß« (neben der Slowenischen Volkspartei/Slovenska ljudska stranka noch die liberale Jugoslawische Nationalpartei/Jugoslovanska narodna stranka und die Sozialistische Partei Jugoslawiens/Socialistična stranka Jugoslavije) überhaupt nie beraten, geschweige denn abgestimmt wurde. Die spätere Kapitulation Italiens im September 1943 und das sofortige Nachrücken der nazistischen Besatzungstruppen in die vorher italienisch besetzten Gebiete Sloweniens schuf für die Pläne der bürgerlichen Parteien ganz andere Bedingungen. So wurden unter der deutschen Besatzung im Jahre 1944 viele hervorragende Persönlichkeiten der liberalen Partei ins Konzentrationslager Dachau deportiert, anderen wurde dagegen nach Kriegsende vom kommunistischen Revolutionsgericht der Prozeß gemacht.

Stanko Majcen lebte – trotz wenigstens formal hoher Funktionen zur Zeit der faschistischen und nazistischen Besatzung – nach dem Zweiten Weltkrieg ein zwar abgeschiedenes, jedoch ruhiges Leben und starb im Alter von zweiundachtzig Jahren. Vor seinem Tod erschien eine Auswahl seiner literarischen Werke, zunächst in Argentinien, dann aber auch in Slowenien. Die bürgerliche liberale Partei wurde dagegen bis heute nicht wiederbelebt, so wie auch die Divergenzen im slowenischen politischen Leben noch nicht überwunden sind, die sich in den Umständen, die die Entstehung der erwähnten Verfassungspunktionen begleiteten, erkennen lassen. Deswegen ist die Idee von einem slowenischen Fürsten als einem sich in der Verwaltung spiegelnden überparteilichen Staatswillen zwar humorig, jedoch weitsichtig und cum grano salis.

Nevenka Troha

Slovenski zgodovinarji in vprašanje »fojb«

Referat na seminarju: Politična identiteta Republike Italije. Za politiko spomina v današnji Italiji (Rim, 26. in 27. junij 1997)

Čeprav je bilo vprašanje ravnanja jugoslovanskih oblasti v času njihove zasedbe celotne Julijske krajine (1. maj – 12. junij 1945), zlasti vprašanje aretacij, deportacij in usmrnitev – »vprašanje fojb« – na Primorskem in med slovensko manjšino v Italiji ves čas navzoče, se slovensko zgodovinarstvo dolga leta tega problema ni lotevalo. Na to je v veliki meri vplivalo dejstvo, da takratne oblasti raziskavi te problematike niso bile naklonjene in so bili zato nedostopni tudi viri. Raziskave povojne zgodovine so se v Sloveniji začele dokaj pozno, raziskovalcev je bilo malo in zato ob obširni in kompleksni problematiki nacionalne zgodovine »vprašanje fojb« ni bilo primarno. Upoštevati moramo tudi objektivno dejstvo, da ima Slovenija le nekaj več prebivalcev kot italijanska dežela Furlanija – Julijska krajina in tako omejene kadrovske potenciale in finančne možnosti, slednje tudi zato, ker je bila vse od začetka osemdesetih let skupaj z Jugoslavijo v stalni gospodarski krizi.

Raziskave so neposredno povezane z ohranjenostjo in dostopnostjo virov. V slovenskih arhivih je gradivo o »vprašanju fojb« postopoma postajalo dostopno od začetka in zlasti od srede osemdesetih let, po osamosvojitvi Slovenije pa je njegova uporaba skoraj brez omejitev ne le za domače, ampak tudi za tuje raziskovalce (to odprtost so »izkoristili« zlasti sodelavci tržaškega Inštituta za zgodovino osvobodilnega gibanja¹). V Sloveniji je gradivo o tej problematiki v različnih fondih Arhiva Republike Slovenije (ARS), največ v fondih bivšega arhiva CK ZKS, v arhivu Ministrstva za notranje zadeve, ki bo prav tako v kratkem priključen ARS, in v pokrajinskih arhivih v Kopru in v Novi Gorici. Zaenkrat še nimamo pregleda nad gradivom Ozne (oz. Udbe, Organizacije za zaščito naroda), ki se je ohranilo na več deset tisoč mikrofilmskih posnetkih in na katerih so verjetno tudi nekateri dokumenti o »vprašanju fojb«, po nekaterih ustnih informacijah zlasti gradivo goriške Ozne. Žal pa v slovenskih arhivih ni nekaterih fondov, ki so za raziskavo posameznih problemov temeljni (naj izpostavim zlasti vprašanje kvantifikacije, vprašanje sodnih postopkov). Tu gre predvsem za gradivo Jugoslovanske armade (in v njenem okviru vojaških sodišč), gradivo centralne in deloma tudi tržaške Ozne, ki je imela pri aretacijah, pri preiskavah ter usmrnitvah zlasti civilistov, deloma pa tudi pripadnikov oboroženih formacij, odločilno besedo, za nekoliko kasnejše obdobje pa tudi za gradivo Vojne uprave Jugoslovanske armade (VUJE), ki je upravljala cono B Julijske krajine in nato cono B STO. Gradivo teh institucij je danes v jugoslovanskih (srbskih) arhivih, ki so slovenskim raziskovalcem trenutno nedostopni. Razen za gradivo VUJE nimamo podatkov o mestu hrambe in ohranjenosti virov. Ob tem naj omenim, da so se deli gradiva nekaterih zgoraj omenjenih institucij ohranili, tudi pomotoma, v fondih drugih organizacij, ki pa so ostali v Sloveniji. Tako je za razumevanje načina aretacij pomembno gradivo 3. sektorja Ozne Trst mogoče najti med gradivom iz časa po umiku Jugoslovanske armade.²

T.i. tabu teme slovenske zgodovine so prodrle v javnost v osemdesetih letih, ko je bilo objavljenih več knjig in razprav, največ o Dachauskih procesih (konstruirani procesu proti »gestapovcem« med slovenskimi taboriščniki), ravnanju v zaporih (Goli otok, Bileča), pa tudi o

¹ Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli – Venezia Giulia.

² Arhiv Republike Slovenije (ARS), enota za dislocirano arhivsko gradivo I (I), f. Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja (AIS).

povojnih pobojih slovenskih domobrancev. Ob tem moram dodati, da je tudi takratna oblast, v veliki meri zaradi pritiskov javnosti, pričela z odpiranjem nekaterih problemov, zlasti Dachauskih procesov, manj poveljnih pobojev, ni pa se lotila »vprašanja fojb«.

Ocena Gianpaola Valdevita v uvodu nedavno izšle publikacije *Fojbe – breme preteklosti*,³ v kateri je zapisal, da so slovenski zgodovinarji dolga leta vso »krivdo« fojb pripisovali le maščevanju za zločine fašizma, tako ni povsem točna zaradi dejstva, da slovenski zgodovinarji o tej problematiki niso zapisali skoraj ničesar. Slovensko zgodovino pisje je pričelo s prvimi obravnavami tega vprašanja v drugi polovici osemdesetih let. Fojbe so bile ena od tem (referent je bil sicer Italijan – Galiano Fogar) slovensko – italijanskega znanstvenega posvetovanja leta 1986 v Trstu. Referati so bili v slovenščini objavljeni leta 1988.⁴ Decembra 1987 in januarja 1988 sta Samo Pahor in Dušan Biber v reviji *Naši razgledi* objavila prispevka o tej tematiki, ki pa sta se lotevala zlasti vprašanja virov. Leta 1990 je Tone Ferenc objavil članek o vprašanju Italijanov, ki so bili odpeljani iz ljubljanskih zaporov Ozne decembra 1945 in januarja 1946, in so pogrešani. O problematiki je občasno pisal Jože Pirjevec. V naslednjih letih je nato izšlo več člankov in problemskih zapisov. Od leta 1993 poteka v okviru raziskave o slovensko-italijanskih odnosih in o povojnem dogajanju na Primorskem – Julijski krajini tudi raziskava o delovanju jugoslovanskih oblasti medasedbo Julijske krajine in o »vprašanju fojb«. S to problematiko se poleg mene ukvarja zlasti kolegica Nataša Nemec, ki raziskuje problematiko na Goriškem. Raziskave slovenskih zgodovinarjev so zato po obsegu in poglobljenosti seveda neprimerljive z dolgoletnimi raziskavami italijanskega zgodovino pisja.⁵

Gianpaolo Valdevit ocenjuje moje delo deloma tudi kot nadaljevanje tendence slovenskega zgodovino pisja, ki naj bi razumelo ravnanje jugoslovanskih oblasti maja 1945 le kot posledico ravnanja fašizma in ki postavlja na prvo mesto obrambo nacionalnega interesa. Dopuščam možnost, da so moje ocene lahko tako razumljene, deloma zaradi dejstva, da poudarjam zlasti tisto, kar mi je manjkalo v ocenah italijanskih kolegov. Ne delim pa njegovega mnenja, da so moji zaključki in zaključki slovenskega zgodovino pisja v nesoglasju z zadnjimi objavami italijanskih zgodovinarjev (Gianpaolo Valdevit, Raul Pupo, Roberto Spazzali). V osnovi se strinjam tudi z njegovo oceno, v kateri je zapisal, da »v tržaškem dogajanju antagonizem med fašizmom in protifašizmom ne zadošča za razlago »ljudskega besa«, dogajanje ni bilo zgolj poravnava računov, niti zgolj nasilen odgovor na fašistično in nacistično nasilje, ki se je razprostrlo nad Julijsko krajino, ampak je bilo tudi izraz revolucionarnega upora, povezanega v nekaterih odsevih tudi s perspektivo jutrišnjega dne.«⁶ Sama vidim razlike v zaključkih slovenskih in italijanskih zgodovinarjev (ocene posameznikov so seveda med seboj marsikdaj različne in smo v nevarnosti, da jih preveč poenotimo) ne toliko v prepoznavanju posameznih elementov problema, ampak zlasti v vrednotenju nekaterih od njih. Vzrok zanje je poleg različnih »zgodovinskih korenin« verjetno tudi dejstvo, da italijanski kolegi ne poznajo slovenščine in so pri obravnavi slovenskih virov omejeni na prevode le-teh. Prav tako je zato relativno omejeno tudi njihovo poznavanje slovenske literature.

³ Foibe. Il peso del passato (Venezia Giulia 1943–1945), uredil G. Valdevit, IRSML nel Friuli – Venezia Giulia, Marsilio, Trst, Benetke 1997, str. 10. V knjigi so objavljeni prispevki: G. Valdevit: Foibe. L'eredità della sconfitta (str. 15–32); R. Pupo: Violenza politica tra guerra e dopoguerra: il caso delle foibe giuliane 1943–1945 (str. 33–58); N. Troha: Fra liquidazione del passato e costruzione del futuro. Le foibe e l'occupazione jugoslava della Venezia Giulia (str. 59–96); R. Spazzali: Cantabilità degli infoibati. Vecchi elenchi e nuove fonti (str. 97–127).

⁴ G. Fogar, Vidiki in problemi položaja Julijske krajine 1943–1945, zbornik Trst 1941–1947, Koper 1988, str. 89–105.

⁵ S. Pahor, Openska Bršljanovca in bazoviški Šoht, Naši razgledi, 25. december 1987; D. Biber, Kako do »virov« o fojbah?, Naši razgledi, 15. januar 1988; T. Ferenc, Kako so bili usmrčeni. Podatki iz jugoslovanskih virov o Italijanih, ki so bili maja 1945 deportirani v Ljubljano, »Primorski dnevnik«, 7. avgusta 1990; T. Ferenc, Non più segreti sull'Ozna, Il Piccolo, 7. avgust 1990; N. Troha: Aretacije, deportacije in usmrčitve, Razgledi, 16. in 30. september 1994; N. Nemec: La ricerca storica sulle deportazioni in maggio 1945, Nuova iniziativa isontina, Gorica, dec. 1994, str. 62–68; isto, maj 1995, str. 36–42; isto, 1996, str. 36–42; N. Nemec: Kako priti fojbam do dna?, Oko, št. 78–88, Nova Gorica, 24. oktober 1996 – 11. februar 1997.

⁶ G. Valdevit, Foibe: L'eredità della sconfitta, v Foibe, Il peso del passato, cit., str. 18, 19.

Eno od temeljnih vprašanj, ki jih slovenski zgodovinarji in jaz sama drugače ocenjujemo in ki je neposredno povezano tudi z aretacijami, deportacijami in usmrčitvami, je vprašanje, zakaj je Jugoslovanska armada sploh zasedla Julijsko krajino in zakaj samo tu na celotnem stičišču armad, ki so z vzhoda in zahoda prodirale v Nemčijo, ni prišlo do sporazuma o razmejitveni črti zasedbe. Strinjam se z ocenami italijanskih zgodovinarjev, da je Jugoslovanska armada prišla v še neosvobojena območja Julijske krajine kot državna oblast (potere di stato) in da je prišla tudi vzpostaviti in širiti komunizem, saj je bil Trst razumljen kot branik komunizma v Jugoslaviji in dalje proti vzhodu ter kot most za širitev komunizma na zahod. A prišla je tudi in predvsem, in tu je bistvena razlika v našem vrednotenju, osvoboditi svoje sorojake. Josip Broz Tito je 9. maja 1945 v depeši 4. armadi zapisal, da je vse območje, ki ga je Jugoslavija zasedla z velikimi žrtvami, po mednarodnem pravu njena okupacijska cona. Obenem pa je ta zasedba zanj pomenila, kot je zapisal Tito, »da smo te kraje, ker etnično pripadajo naši domovini.«⁷ Pri tem moramo upoštevati, da je t.i. Zedinjena Slovenija, v katero je vključeno celotno slovensko etnično ozemlje (v skladu s teorijo o pripadnosti mesta zaledju, ki so jo komunisti le prevzeli in ne utemeljili, je vključevalo tudi mesta, v kateri so bili Italijani v večini), bila vse od napada na Jugoslavijo leta 1941 temeljna zahteva vseh slovenskih političnih strank in grupacij v celotnem spektru od desne proti levi in vseh primorskih Slovencev. Obenem pa so protitalijanski krogi v Julijski krajini v veliki večini, tudi protifašisti v Narodnoosvobodilnem odboru Julijske krajine (Comitato di liberazione nazionale Giuliano, CLN Giuliano) – nekoliko se razlikujejo le stališča tržaško-koprškega škofa dr. Antonia Santina, goriškega CLN in še koga – vztrajali na ohranitvi rapalske meje, ki so jo utemeljevali s teorijo o pripadnosti zaledja mestu. Pozablja pa se, da je bilo v okviru rapalske meje zaledje razumljeno zelo široko in je obsegalo obsežna povsem slovenska območja ter vključevalo več kot četrtno slovenskega naroda.⁸

Ravno te diametralno nasprotni si mejne zahteve so bile že med vojno, zlasti pa ob njenem koncu, temelj nesporazuma tudi med slovenskimi in italijanskimi protifašisti. Po moji oceni italijansko zgodovinopisje pogosto identificira vprašanje Julijske krajine le z vprašanjem narodnostno mešanih območij na Tržaškem, na Goriškem in v Istri. Dejstvo, da ocenjujem reševanje slovenskega (in hrvaškega) narodnega vprašanja v odločitvi jugoslovanskih oblasti za zasedbo Julijske krajine kot eno ključnih ali kot ključno, seveda ne pomeni, da se strinjam z jugoslovanskimi maksimalističnimi mejnimi zahtevami. A v narodnostno mešani Julijski krajini ne moremo razumeti ravnanja Jugoslovanske armade in načrtov jugoslovanskega vodstva le kot pohlep po ozemlju ter po oblasti in obenem ne videti istega tudi v italijanskih zahtevah po ohranitvah starih mej.

Strinjam se, da »fojbe« niso bile le poravnava računov za preteklost in da so v načrtih jugoslovanskega vodstva, ki se je odločalo za takšno ravnanje, pomembno vlogo igrali tudi ali v veliki meri drugi vzroki. Jugoslovanska oblast je aretacije, deportacije in usmrčitve, podobno kot druge v Jugoslaviji, izvajala tudi zato, da bi čim bolj onemogočila potencialno opozicijo, ki bi ovirala novo komunistično oblast, v Julijski krajini pa tudi tiste, ki so nasprotovali priključitvi k Jugoslaviji. Sam potek je bil izveden na isti način, ki je bil uporabljen že poprej na osvobojenem območju v Jugoslaviji in tudi kasneje v povojnih obračunih z jugoslovanskimi kolaboracionisti, a tudi z drugo opozicijo. Obenem moramo upoštevati čas in prostor, v katerem so se aretacije in likvidacije dogajale, čeprav seveda ubijanje in teror, ki sta se dogajala poprej, ne moreta upravičiti kasnejšega ubijanja. Čas pa je bil čas po več kot dveh desetletjih mejnega fašizma z vsemi njegovimi raznarodovalnimi ukrepi, čas po italijanski okupaciji velikega dela slovenskega ozemlja skupaj z glavnim mestom Ljubljano, čas po kruti vojni. Tako pri analizi podatkov o usmrčenih maja 1945 lahko ugotovimo, da so bili likvidirani v veliki meri pripadniki fašizma in kolaboracije

⁷ ARS, fond Edvard Kardelj, šk. 35/16, depeša J. Broza 4. armadi JA, 9. maj 1945.

⁸ Po podatkih štetja prebivalstva leta 1910 je na območju med rapalsko mejo in mejo, sprejeto z mirovno pogodbo leta 1947, ki je bilo priključeno takratni Ljudski republiki Sloveniji (brez Koprškega, ki ostane v coni B STO) živel nekaj nad 180.000 ljudi, med njimi le 222 Italijanov, v Statistische Monatschrift, Neue Folge, XVIII Jg., Juni-Juli Heft, Wien 1913, str. 3232.

z Nemci, med katere so sodili tudi pripadniki vojaških, policijskih in paravojaških enot, ki so fašistično državo simbolizirali in izvajali njene ukaze, sami pa usmrtitve večinoma niso zaslužili, tudi po takratnih ostrih kriterijih ne. Jugoslaviji naklonjeno lokalno prebivalstvo je aretacije sprejemalo kot zaslužen kazni. Ne moremo pa reči, da jih je zahtevalo v obsegu in na način, na katerega so bile izvedene. To dokazujejo tudi številne intervencije za tiste, ki so bili zaprti po nedolžnem.

Ce je kateri, potem je čas jugoslovanske zasedbe Julijske krajine v spominu lokalnega prebivalstva povsem različen, za nekoga evforična osvoboditev, za drugega kruta okupacija. V zavesti mnogih Italijanov je vse do danes poistoveten s pojmi jugoslovanska okupacija, fojbe, slovanski imperializem, slovansko barbarstvo, slavokomunizem in tudi genocid. Trst z Julijsko krajino je zanje, kot beremo v virih, le prešel »iz nacističnega suženjstva v še hujše«. ⁹ Jugoslovansko taborišče za vojne ujetnike v Borovnici je bilo takoj poistoveteno z nacističnim uničevalnim taboriščem Dachau, nihče pa ga ni primerjal n.p. z italijanskim taboriščem na Rabu.

A obenem je ta čas v zavesti mnogih Slovencev, pa tudi precejšnjega dela Italijanov, zlasti v Trstu, Trziču in Miljah, poistoveten s pojmom zmagovalne svoboda, saj so le ti, kot pričajo viri, ob prihodu slovenskih partizanov »ponoreli od navdušenja«. ¹⁰ Osvoboditve primorski Slovenci niso razumeli le kot izgon okupatorja – Nemcev, ampak tudi in predvsem, zaradi njene raznarodovalne politike, kot izgon Italije. S priključitvijo Julijske krajine k Jugoslaviji so se strinjali domala vsi Slovenci, tudi tisti, ki so sicer odklanjali komunizem, hkrati pa prav zaradi njenega komunizma tudi mnogi Italijani. ¹¹ Velika večina Slovencev tako ni razumela takratnega dogajanja kot odločitev za demokracijo ali totalitarizem, ampak kot odločitev za svojo matično državo in kot jamstvo za svoj nacionalni obstoj. Tudi velik del italijanskega proletariata jo je razumel kot odločitev za državo ljudske oblasti.

Verjetno bo najtežje razrešiti vprašanje števila ubitih in umrlih. Pri tem naj poudarim, da se številke razlikujejo, poleg propagandističnega naboja, ki je velikokrat prisoten, napak itd., tudi zaradi dejstva, da zajemajo različna obdobja in različna območja, nekateri seznami zajemajo tudi celotno italijansko okupirano območje v Jugoslaviji in vse umrle od leta 1941 dalje.

In še nekaj, morda v razmislek. K razširjanju »mita o fojbah« je veliko prispevala Jugoslavija, ki je likvidacije ves čas zanikala in ni nikoli objavila svojih podatkov, o smrti v veliki večini (razen za nekatere vojne ujetnike) tudi ni obveščala sorodnikov. Takšno ravnanje pripisujemo njenemu totalitarizmu. Primerjave morda niso na mestu in ne morejo upravičiti njenega ravnanja. A vendar, ali je demokratična Italija kdaj objavila svoje podatke o umrlih Slovincih v italijanskih taboriščih, n.p. na Rabu? Poudarjanje krivde nasprotnika in zamolčevanje svoje lastne je v zavesti javnosti (ne v krogih zgodovinarjev) ustvarilo izkrivljeno sliko dogajanja. V Italiji se je pozabljalo na fašizem, na to, da so tudi med Italijani osumljeni vojni zločini, pozabljalo se je dejstvo, da sta bili v začetku stoletja Gorica in Trst tudi slovenski kulturni središči. V Sloveniji in Jugoslaviji se, razen na Primorskem, skoraj ni vedelo za fojbe, niti za to, da so bili Koper, Izola in Piran ob koncu vojne skoraj povsem italijanski. Zgodovinarji lahko veliko storimo za razbijanje mitov, a svoj delež mora dodati tudi politika v obeh državah.

⁹ V originalu se tekst glasi: »...é piombata dalla schiavitù nazifascista a un peggiore stato di cose«, Ministero degli Affari Esteri, Archivio storico diplomatico (ASDMAE), Affari politici (AP) 1930–1945, Jugoslavia, b. 149, vojaško poročilo o vstajo domoljubov v Trstu 30. aprila 1945, 12. maj 1945.

¹⁰ ARS, I, f. Edvard Kardelj, šk. 29, depeša E. Kardelja J. Brozu, 5. maj 1945. O sprejemu slovenskih partizanov v Gorici glej A. Novak, Črniška kronika, uredil B. Mlakar, Gorica 1992, str. 220.

¹¹ N. Troha, Slovensko-italijanski odnosi v coni A Julijske krajine v luči dokumentov projugoslovanskih sil, doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1996, str. 45–51.

Dodatek¹²

Osnovni točki, ki sta ob koncu vojne opredeljevali odnose med političnimi strankami in gibanji na Primorskem – v Julijski krajini,¹³ na osnovi katerih so se sklepala zaveznitstva, sta bili ohranitev rapalske meje ali njena sprememba in z njo povezana rešitev slovenskega narodnega vprašanja oziroma vključitev v Jugoslavijo, ter socialistična revolucija in ljudska oblast. Opredeljevanje strank in gibanj, pa tudi posameznikov je bilo tako odvisno predvsem od njihove socialne in narodnostne pripadnosti, zlasti v manjših krajih pa je na odločanje ljudi vplivalo tudi razpoloženje v okolju, odnos »vaških veljakov« in zlasti duhovščine, pretekle, največ medvojne izkušnje ipd.

Na splošno lahko rečemo, da so bili ob koncu vojne za priključitev k Jugoslaviji skoraj vsi Slovenci, pri katerih je prevladala narodnostna izbira, pri velikem delu njih pa tudi socialna, zaradi katere se je za Jugoslavijo opredelil tudi velik del italijanskega delavstva. Za Italijo se ni opredelil skoraj noben Slovenec. Navdušenje Slovencev do novih jugoslovanskih oblasti so zmanjševale nepravilnosti, zlasti vojske in Ozne, kot so bile razne zaplembe, rekvizicije, pa tudi nekatere neupravičene aretacije.¹⁴ Jugoslovanske oblasti so namreč aretirale tudi nekatere vidne primorske politike, ki so jih sumili »paktiranja z Angleži«; te pa so večinoma kmalu izpustili. Največ aretiranih Slovencev pa je bilo domobrancev, predvsem z Goriškega.¹⁵

Zaradi njene socialne komponente so, kot sem omenila, priključitev k Jugoslaviji podpirali mnogi italijanski delavci, zlasti v Tržiču in Trstu. Deloma tudi pod vplivom jugoslovanske propagande so verjeli, da bodo priključeni državi, ki je bila del velike socialistične družine na čelu s Sovjetsko zvezo.¹⁶ Poleg delavstva je jugoslovanske oblasti podprl tudi del levo usmerjene italijanske inteligence, ne le komunisti, in nekateri Furlani v upanju, da se bodo priključili državi, ki bi bila drugačna kot je bila fašistična Italija in bi upoštevala stoletno furlansko-slovensko sožitje na Goriškem.¹⁷

Italijo so hoteli, razen redkih, ki so se zavzemali za neodvisnost Julijske krajine ali njenih delov, vsi ostali Italijani, ki so bili »politično« aktivni, teh pa je bilo sčasoma vedno več. Bili so tudi proti jugoslovanski zasedbi in ne le proti priključitvi Julijske krajine k Jugoslaviji, jugoslovanskih partizanov niso sprejemali kot osvoboditelje, ampak bolj kot sovražnike in nove okupatorje.¹⁸ Med »molčečo večino«, torej tistimi, ki jih »politika ni zanimala«, so bili zlasti Italijani. Vendar so se tudi njihovi pogledi sčasoma spreminjali, deloma zaradi ukrepov jugoslovanskih oblasti, pa tudi vsakdanjega življenja, ki je bilo dokaj revno. Vse bolj so se tudi dotlej neopredeljeni Italijani aktivno vključevali v »protijugoslovansko gonjo«.¹⁹

¹² Zaradi boljšega razumevanja prispevka Slovenski zgodovinarji in vprašanje »fojb«, ki je vezan na v italijanščini objavljeno razpravo, v dodatku podajam krajši pregled problematike.

Vprašanje aretacij, deportacij in usmrtev, ki so jih jugoslovanske oblasti izvajale v času vojaške zasedbe Julijske krajine in ki je v javnosti poistoveteno z »vprašanjem fojb«, je kot posebno poglavje obdelano v N. Troha: Slovensko-italijanski odnosi v coni A Julijske krajine, doktorska disertacija, cit., str. 27–98. Poglavje je bilo v italijanščini objavljeno v knjigi: Foibe. Il peso del passato, cit., str. 59–96, medtem ko v slovenščini skupaj s celotno disertacijo še čaka na izid. Na osnovi prvih rezultatov moje raziskave je v slovenščini izšel članek N. Troha: Aretacije, deportacije in usmrtnice v Julijski krajini, Razgledi, 16. in 30. september 1994.

¹³ S Primorsko oz. Julijsko krajino je tu mišljeno območje med rapalsko mejo in mejo med Avstro-Ogrsko in Italijo iz leta 1915, razen Kanalske doline.

¹⁴ Arhiv ministrstva za notranje zadeve (AMNZ), 301/55, Ozna za okrožje Trst, poročilo 14. maja 1945; ASDMAE, AP 1931–1945, Jugoslavia, b. 153, poročilo: Položaj v Julijski krajini in Furlaniji, 4. junija 1945; ARS, I, f. PNOO, m. 3, dopis javnega tožilca za Slovensko primorje in Trst dr. S. Petarina javnemu tožilcu za Slovenijo dr. J. Stantetu 12. junija 1945.

¹⁵ Podatki Nataše Nemec, Goriški muzej.

¹⁶ ARS, I, f. AIS, ae 90, poročilo 3. sektorja Ozne Trst 9. maja 1945; N. Troha, Aretacije, deportacije in usmrtnice, cit.

¹⁷ I Cattolici isontini nel XX secolo, knj. 3, Gorica 1987, L. Tavano, str. 170.

¹⁸ ASDMAE, AP 1930–1945, Jugoslavia, b. 149, vojaško poročilo o vstaji domoljubov v Trstu 30. aprila 1945, 12. maja 1945.

¹⁹ ARS, I, f. AIS, ae 114, poročilo 3. sektorja Ozne Trst 18. maja 1945.

Jugoslovanske oblasti so ob svojem prihodu na dotlej še neosvobojena območja Julijske krajine izhajale iz stališča, da je potrebno na zasedenem območju čim prej vzpostaviti popoln nadzor, zato so bili njihovi ukrepi v prvih dneh ostri. Ena od nalog je bilo t.i. čiščenje, ki naj bi potekalo na osnovi direktive: »Takoj čistiti, toda ne na nacionalni bazi, temveč na bazi fašizma.«²⁰ Glavni namen represije je bilo kaznovanje tistih, tako Slovencev kot Italijanov, ki so bili kakorkoli obremenjeni s fašizmom, in ki ga je zahtevalo tudi prizadeto prebivalstvo. Vendar pa je bil »fašist«, sovražnik, poleg dejanskih fašistov tudi vsak, ki se ni strinjal z jugoslovansko zasedbo in s predvideno priključitvijo, ki ni položil orožja in ni sprejemal Jugoslovanske armade kot osvoboditeljice. To je bila osnovna ločnica, ki je delila ljudi na »naše« in »njihove«, na osnovi te opredelitve so bili kot fašisti razumljeni tudi nekateri protifašisti, zlasti člani CLN in so aretacije zajele tudi nekatere od njih.²¹ Aretacije so iz različnih vzrokov, pomot, osebnega maščevanja, nedoslednosti navodil, zajele tudi nekatere, ki niso politično delovali. Pri tem je prihajalo do samovoljnosti, ki so jih vršili ali posamezni narodnoosvobodilni odbori ali drugi organi, pa tudi posamezni pripadniki Narodne zaščite.²²

Pri izvajanju čiščenja – epuracije je imela ključno vlogo Ozna, ki je sicer tesno sodelovala s tamkajšnjo ljudsko oblastjo, vojsko in političnimi organizacijami, a glede na pristojnosti, ki jih je imela, bolj v funkciji njihovega nadzora.²³ Naloge policije je izvajala Narodna zaščita (NZ). Poleg Ozne in Narodne zaščite, ki je aretacije vršila po nalogu prve, so aretacije vojakov in drugih oboroženih oseb v prvih dneh maja 1945 praviloma izvajale vojaške enote. Kasneje je bila za aretacije po nalogu javnega tožilca pristojna le Narodna zaščita. Dokler ni bilo natančno razmejenih pristojnosti, so naloge Narodne zaščite ponekod prevzeli kar člani NOO, ki so marsikdaj tudi odločali o tem, koga aretirati.²⁴ Največ aretacij je bilo med 2. in 8. majem 1945 in so zajele zlasti Trst ter Gorico, manj druge kraje. Nato pa so bile, največ zaradi odmeva, ki so ga povzročile med zavezniki in v Italiji, omejene.²⁵ Celotno število aretiranih ni znano, lahko pa sklepamo, da jih je bilo samo v Trstu več tisoč. Glede na število prebivalstva so bile še bolj množične v Gorici.²⁶

Na osnovi dostopnega gradiva lahko sklepamo, da je bila večina aretiranih izpuščena že po nekaj dneh ali tednih.²⁷ Ostali so bili poslani v zbirna taborišča na Primorskem, od koder so jih poslali v Jugoslavijo ali pa so bili usmrčeni.²⁸ Večina usmrtitev je bila izvršena med 2. in 15. majem 1945, nekatere tudi kasneje, a te niso bile več tako množične.²⁹ Usmrčeni v prvi polovici

²⁰ Te navedbe se pojavljajo v več depešah, n.pr. ARS, I, f. CKKPS, ae 91, depeša CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje št. 89, 29. aprila 1945; isto, št. 212, 30. aprila 1945; depeša CK KPS B. Kraigherju št. 99 30. aprila; isto, 1. maja 1945.

²¹ ASDMAE, AP 1930–1945, Jugoslavia, b. 144, Memorandum o deportacijah italijanskih državljanov v Jugoslavijo maja in junija 1945. Ozemeljsko vprašanje kot enega od osnovnih razlogov za ravnanje ene ali druge strani izpostavljajo tudi nekateri italijanski pisci kot n.pr. E. Maserati, *L'occupazione jugoslava di Trieste, maggio – giugno 1945*, Videm 1966, str. 113; D. De Castro, navedba v R. Spazzali, Foibe. Un dibattito ancora aperto, Trst 1990, str. 491.

²² ARS, I, f. AIS, ae 83, poročilo o delovanju Narodne zaščite, 11. september 1945.

²³ ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 1a, zapisnik seje OK KPS 10. avgusta 1945.

²⁴ ARS, I, f. AIS, ae 86, poročilo 3. sektorja Ozne Trst 9. maja 1945; ae 62, razni obrazci; ARS, bivši arhiv INZ (II), f. PNOO, fasc. 29, poročilo javnega tožilca za Slovensko primorje in Trst dr. S. Peterina za čas od osvoboditve do 20. junija 1945, 7. julij 1945; m. 1, zapisnik 2. izredne seje KNOO za Sežano 5. maja 1945; izjava R. Uršiča avtorici.

²⁵ ARS, I, f. AIS, ae 44, poročilo 3. sektorja Ozne Trst 9. maja 1945; ae 97, isto, 11. maja 1945; ae 140, seznam, ki ga je z datumom 17. december 1945 izdal Odbor za iskanje internirancev v Jugoslaviji; R. Spazzali, Foibe, str. 68.

²⁶ ASDMAE, AP 1930–1945, Jugoslavia, b. 145, Center Julijske krajine, opomnik št. 16, 7. junija 1945, v katerem navajajo, da je bilo v Gorici do 15. maja 1945 aretiranih sedem tisoč Italijanov; AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 15, iz časopisa Il lunedì 1. aprila 1946, članek: Izginuli, privatna preiskava.

²⁷ ARS, I, f. AIS, ae 41, poročilo 3. sektorja Ozne Trst 6. maja 1945; ae 53, isto, 24. maja 1945; ae 101, isto, 12. maja 1945; ae 126, dopis B. Kraigherja kapetanu Lenartu 11. maja 1945; ae 127, dopis načelnika Ozne Trst S. Runka Miša B. Kraigherju 20. maja 1945; ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 6, dopis CLNG Zavezniški vojaški upravi 14. junija 1945.

²⁸ National Archives, USA (NA), RG 226, L 58251, OSS, brzojavka 13. junija 1945; R. Spazzali, Foibe, str. 129.

²⁹ ASDMAE, AP 1946–1950, b. 3, Obnašanje jugoslovanskih zasedbenih enot do italijanskega prebivalstva Julijske krajine in Dalmacije, nedatirano; b. 6, poročilo CLN ZVU 14. junija 1945; b. 4, poročilo Cip, nedatirano, v

maja 1945 so bili verjetno sojeni pred hitrim vojaškim sodiščem 4. armade JA. Neposrednih dokazov sicer ni, je pa na osnovi pričevanj in poteku množičnih likvidacij drugje v Sloveniji možno sklepati, da so bili ljudje najprej ustreljeni in nato vrženi v kraške jame – fojbe ali pa v zapuščene rudniške jaskhe. Med ustreljenimi je bil verjetno kakšen vržen v jamo še živ. Nekatere aretirane so brez odobritve višjih oblasti samovoljno likvidirali lokalni aktivisti ali pa člani Narodne zaščite. Te likvidacije so se večinoma dogajale na podeželju in so zajele predvsem Slovence. Italijanska propaganda jih je namenoma ali pa nevede proglasila za likvidacije Italijanov, ker so pač bili italijanski državljani.³⁰

Na Goriškem so danes ugotovljene tri jame, v katerih so trupla usmrčenih, in sicer dve ob cesti Nova Gorica-Trnovo pred vasjo Nemci (za Lesniko in za Cvetrežem) in ena ob cesti iz Grgarja proti Ravnici (brezno Podgomila). Vse tri so zaznamovane.³¹ Na Tržaškem je dejansko stanje težje ugotoviti, ker teh raziskav še ni bilo. Skoraj gotovo so trupla usmrčenih v jami – rudniškem jasku pri Bazovici, o čemer pričajo tudi ustni viri takoj po vojni, vendar ne v takšnem številu, kot jih navajajo na spomeniku.³²

Ostali zaprti so bili deportirani v Jugoslavijo: vojni ujetniki so bili kot poslani v ujetniška taborišča, politični zaporniki v preiskovalne zapore Ozne in po sodbi v kazenska taborišča ali zapore.³³

Čeprav nimamo točnih podatkov o kraju, času in vzroku smrti, so za območje današnje tržaške pokrajine in goriške pokrajine v njenih starih mejah, torej za območja, kjer so bile usmrtitve verjetno najbolj množične, dokaj zanesljivi in preverjeni podatki o številu in identiteti mrtvih, njihovi nacionalni pripadnosti, poklicu, deloma tudi o domnevni krivdi³⁴ posameznika oz. vzroku aretacije in usmrtitve. Furlanski Inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja je s sodelovanjem deželnega inštituta v Trstu v letih 1987 do 1993 objavil sezname vseh umrlih med zadnjo svetovno vojno, tudi maja 1945 deportiranih iz današnje goriške, videmske in tržaške pokrajine.³⁵

Po teh podatkih je na območju današnje tržaške pokrajine za posledicami jugoslovanske aretacije umrlo 619 ljudi. Iz razpoložljivih jugoslovanskih virov lahko ugotovimo, da so bili 4 med njimi ubiti med proitalijanskimi demonstracijami 5. maja 1945 v Trstu, 5 jih je bilo ugrabljenih oz. ilegalno aretiranih po odhodu jugoslovanske vojske, 6 jih je umrlo po prihodu domov, celo leta 1952, po podatkih iz jugoslovanskih virov je 1 aretirala nemška policija, 4 so bili aretirani pred 1. majem 1945, 8 je bilo ubitih na tem območju iz neznanih vzrokov in 9 naj bi bilo izpuščenih. Za slednje težko zanesljivo trdimo, da so dejansko preživeli. Brez navedenih je tako potem, ko so bili aretirani s strani jugoslovanskih oblasti od začetka maja do 12. junija 1945, umrlo 582 ljudi, ki so imeli domicil v sedanji tržaški pokrajini. Med njimi je bilo 15 žensk, 8 mladoletnih med 16. in 18.

katerem poročajo o skupini devetnajstih aretiranih, ki so bili odpeljani iz zaporov v Sežani 24. maja 1945, nekatere od teh naj bi našli v jami pri Podvelki pri Sežani; ARS, I, f. AIS, ae 126, dopis načelnika Ozne Trst S. Runka Miše B. Kraigherju 13. maja 1945.

³⁰ Kot tako lahko štejemo likvidacijo štirih ljudi, ki so jih zavezniške oblasti izkopale avgusta 1946 iz fojbe pri Gropadi, v ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 14, Ravnanje Jugoslovancev z Italijani po 8. septembru 1943, koncept. Med temi so bili ali Slovenci ali slovenskega porekla. Isto, Zločini, ki so jih izvedli na škodo italijanskega prebivalstva Slovani v Julijski krajini, 24. julija 1946; b. 6, poročilo o položaju v Trstu 1. julija 1946.

³¹ Podatki Nataša Nemec, Goriški muzej.

³² ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 34, dopis Glavnega poveljstva kraljevih karabinerjev različnim ministrstvom o položaju v Trstu, 13. junija 1945; b. 6, poročilo CLNG ZVU 14. junija 1945; isto, poročilo Akcijskega odbora Julijske krajine, nedatirano; AP 1930–1945, Jugoslavia, b. 146, dokument CLNG: Vesti o fojbah, 17. avgusta 1945.

³³ R. Spazzali, Foibe, cit., str. 62; ARS, I, f. AIS, ae 143, seznam zaprtih v Ljubljani na osnovi podatkov, ki jih je za Giornale di Trieste dal izpuščen Daniel Sinigoi maja 1947.

³⁴ V dokumentih je naveden vzrok aretacije, n.pr. sodelavec Posebnega inšpektorata policije v Via Bellosguardo, skvadrist, udeleženci akcij čiščenje terena (rastrellamenti) itd., kar pa je danes nemogoče preverjati. Ti podatki nam ilustrirajo, česa so jugoslovanske oblasti takrat dolžile posameznike, ni pa neposrednih dokazov za njihovo resnično krivdo, op.a.

³⁵ Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della Regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, izdal Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, Videm 1987–1993.

letom in en otrok, ki naj bi umrl v Splitu. Za 159 oseb je v jugoslovanskih virih najti podatke, da so bili po maju 1945 v zaporih ali taboriščih vojnih ujetnikov v Jugoslaviji in torej niso bili usmrčeni maja 1945. Ubitih in vrženih v fojbe je tako največ 423 oseb, pristojnih v tržaški pokrajini.

Med 582 umrlimi je bilo največ tistih, ki so kot pripadniki raznih vojaških, paravojaških in policijskih enot nosili orožje, in sicer 409. Med usmrčenimi je tudi en slovenski partizan.³⁶ Med 173 civilisti je, po podatkih iz jugoslovanskih virov, bilo vsaj 75 takih, ki jih je bremenila fašistična preteklost oziroma delovanje, ki ga zaradi pomanjkanja dokazov težko imenujemo zločinsko, je pa tako bilo po ostrih merilih, ki so veljala ob koncu vojne.

Le 242 od skupaj 582 umrlih je bilo rojenih na območju Julijske krajine, Dalmacije oz. Jugoslavije, od teh 147 na območju tržaške pokrajine. Ostalih 340 je bilo iz drugih italijanskih pokrajin, največ z juga. Zaradi italianizacije priimkov je narodnost težko ugotoviti. Na osnovi imen in priimkov očeta in matere ter s pomočjo evidenc o poitalijančenih priimkih lahko domnevamo, da je bilo med 242 rojenimi na etnično mešanem območju osemnajst Slovencev, po en Hrvat, Rus in Nemec. Če pa skušamo ugotoviti poreklo, ki ni povezano z opredeljevanjem posameznika o njegovi nacionalni pripadnosti, lahko slovensko poreklo vsaj po enem od staršev predvidevamo pri vsaj 78 umrlih, pri 28 hrvatsko, pri 7 nemško, pri 1 poljsko in 1 madžarsko.³⁷

Po doslej ugotovljenih podatkih je bilo na območju nekdanje goriške pokrajine ubitih ali umrlih v ujetništvu 892 oseb, med njimi 653 pripadnikov oboroženih formacij (32 slovenskih domobrancev) in 247 civilistov (med njimi 49 žensk). Med pripadniki oboroženih formacij, z izjemo domobrancev, je odstotek tistih, ki so rojeni na območju Goriške, zanemarljiv in jih lahko upoštevamo kot Italijane. Med civilisti je 120 Italijanov, 58 Slovencev, 40 slovenskega porekla, 5 Hrvatov, 1 Žid, 1 rojen v Jugoslaviji, 3 nemškega porekla in 2 hrvaškega porekla po enem od staršev. Pri 13 je nacionalna pripadnost neugotovljena. Poleg teh 892 je v raznih seznamih najti še 233 oseb, za katere so podatki izredno pomanjkljivi. Te osebe so bile verjetno med tistimi, ki so bili sicer deportirani in so bili obravnavani kot vojni ujetniki. Veliko med njimi se jih je nato neposredno vrnilo na svoje domove v Italiji, zato tukajšnje oblasti njihove vrnitve niso zabeležile.³⁸

Bistveno težje je ugotavljanje števila umrlih za območje slovenske Istre, ker ni primarnih virov, ostali pa so nezanesljivi, saj se je velika večina svojcev aretiranih odselila v Italijo in je nemogoče izvesti terensko raziskavo. V celotni Istri in Reki naj bi bilo deportiranih okrog 850 ljudi, od katerih se jih 670 ni vrnilo, ne vemo pa, koliko od teh s področja slovenske Istre. Iz posrednih virov pa lahko sklepamo, da aretacije v slovenski Istri niso bile množične in je tako likvidiranih iz tega območja verjetno manj kot sto.

Ker je bilo veliko aretiranih in deportiranih iz drugih italijanskih območij, je možno, da je končna številka manjša od navedene, ker za marsikoga, ki se je vračal neposredno v domač kraj, to pa je bilo prej pravilo kot izjema, tega tukajšnji uradi niso evidentirali in je upoštevan kot pogrešan. Aretirani pa so bili tudi nekateri, ki niso bili pristojni v tržaško ali goriško pokrajino in pri teh evidencah niso vštet. Glede na to, da so že upoštevani pripadniki policijskih in vojaških enot, ki so tam delovale, število teh ostalih verjetno ni veliko. V evidenci niso zajeti aretirani Slovenci in pripadniki drugih jugoslovanskih narodov v raznih kolaboracionističnih enotah, ki so

³⁶ V seznamu inštituta je Mario Spacal naveden kot »bersagliere RSI«, aretiran 17. maja 1945 v bolnici v Malem semenišču v Gorici. Bil je Slovenec. V partizane je odšel julija 1944, bil v brigadi Ivana Gradnika, ujet januarja 1945 v okolici Tolmina in kot ranjenec v bolnici v Malem semenišču v Gorici po pomoti aretiran ter nato skupaj z drugimi likvidiran, v ARS, I, f. AIS, ae 142.

³⁷ N. Troha, Seznam ubitih in umrlih, aretiranih s strani jugoslovanskih oblasti maja 1945, pristojnih v današnje tržaško pokrajino, elaborat, hrani avtorica. Pri ugotavljanju umrlih z območja današnje tržaške pokrajine sem se oprla predvsem na podatke v knjigi Caduti, dispersi..., cit., ki sem jih dopolnila s podatki v jugoslovanskih virih, ki so na razpolago. Predvsem me je zanimalo, česa je jugoslovanska stran dolžila te ljudi, podatki o njihovi usodi in narodnostno poreklo. Podatki o umrlih z območja sedanje tržaške pokrajine so v ARS, I, največ v zbirki AIS, v arhivskih enotah 35, 129, 131, 134, 140, 141, 143, 418, 465, v fondu MOS Trst, mapa 7a, v fondu CKZKS, šk. 52, v ARS, II, v fondu PNOO, fasc. 225a, v AMNZ, 218/10, seznamu pripornikov UDV za Slovenijo, 218/10, registri. Seznam, ki sem ga izdelala, tako vsebuje domnevno krivdo, ki pa je danes za mnoge težko dokazljiva, zato je internega značaja.

³⁸ N. Nemec, zbirni seznam usmrčenih za območje goriške pokrajine v njenih rapalskih mejah, Goriški muzej.

ob koncu vojne v Julijsko krajino prišli z drugih območij. Ker so se slednji pred prihodom jugoslovanske armade praviloma umaknili na območje, ki so ga kontrolirali zahodni zavezniki, in jih zasledimo v njihovih taboriščih, tudi teh verjetno ni bilo veliko.

Riassunto

La storiografia slovena e la questione delle »foibe«

Nevenka Troha

La relazione è stata presentata al seminario »Identità e storia della Repubblica. Per una politica della memoria nell'Italia d'oggi«, tenutosi a Roma il 26 e il 27 luglio di quest'anno.

La relazione prende in esame il lavoro degli storiografi sloveni che hanno preso a studiare il suddetto problema – a differenza della storiografia italiana – relativamente tardi. È nella seconda metà degli anni ottanta che la questione degli arresti, delle deportazioni e delle condanne a morte eseguiti nel mese di maggio del secondo dopoguerra, incomincia a interessare più profondamente la storiografia slovena. Di conseguenza il lavoro fatto al di là del confine è meno voluminoso e meno articolato di quello eseguito in Italia. Il motivo si può intravedere sia nella difficoltà di consultazione di importanti archivi sloveni e jugoslavi che nella priorità data dallo stato ad altre ricerche. Si possono sommare a questi argomenti pure l'inferiorità numerica slovena in fatto di istituzioni storiografiche ma anche in fatto di filoni di ricerca.

La seconda parte di questa relazione tratta le differenze interpretative delle due scuole storiografiche. L'autrice è convinta che le differenze sulla questione delle »foibe« siano nascoste soprattutto nelle discontinuità interpretative delle due storiografie. I fatti e le linee di ricerca vengono più o meno condivisi dagli addetti ai lavori di tutte e due le parti in causa. Le differenze vengono dunque tracciate sulla diversa interpretazione del termine occupazione – liberazione della Venezia Giulia nel maggio del 1945. Il motivo è non la quantità di quelli che furono interessati dal fenomeno »foibe« formano il secondo punto di scontro tra le due storiografie. Il terzo punto si potrebbe ricercare nelle cause del fenomeno. Seguendo una linea ben conosciuta della storiografia antifascista italiana, la storiografia slovena individua le cause di questo cruento secondo dopoguerra nel fascismo che in queste terre di confine ha lasciato un evidente segno di malessere. La storiografia italiana di confine ha intrapreso – tralasciando negli ultimi anni questo fatto – una strada nuova che non coincide con le conclusioni della storiografia slovena.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 1263-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prodajnem oddelku Slovenske maticе nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane**.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih bo v kratkem pošla).

Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918.

Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse.

Cerkev, kultura in politika 1890–1941. (zbornik)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti. (grajsko in meščansko življenje v drugi polovici 19. stoletja)

Dragotin Cvetko: V prostoru in času. Spomini.

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom.

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta.

Iskra Čurkina: Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914.

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev. (o Žužkovih s Tržaškega)

Dnevnik cesarja Marka Avrelija.

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih.

Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem.

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. (uredil Janko Prunk)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (uredil Vasilij Melik)

Francè Koblar: Moj obračun.

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980.

Koroški plebiscit. (zbornik razprav in člankov)

Franc Kos: Izbrano delo. (uredil Bogo Grafenauer)

Fedja Košir: Zamisel mesta. (zgodovina urbanizma)

Anton T. Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije.

Niccolò Machiavelli: Politika in morala. (v knjigi je tudi znameniti »Vladar«; prevedel Niko Košir)

Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta.

Vojeslav Molè: Iz knjige spominov.

Anton Novačan: Jeruzalem – Kairo. Spomini 1942–1945. (uredil Bruno Hartman)

Boris Pahor: Ta ocean strašno odprto. (dnevniški zapiski ob knjigi o Edvardu Kocbeku iz leta 1975)

Boris Pahor: V labirintu. (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)

Franc Petek: Iz mojih spominov. (spomini koroškega rojaka; tekst je pripravil Janko Pleterski)

Radoslava Premrl: Moj brat Janko – Vojko.

Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo. (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)

Albert Rejec – Tone Črnač – Jože Vadnjal: Pričevanja o TIGR-u. (uredila Tatjana Rejec)

Vladimir Ribarič: Potresi v Sloveniji. (ob stoti obletnici ljubljanskega potresa)

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja.

Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju.

Slovenska matica 1864–1964. (zbornik razprav in člankov)

Janez Strnad: Zgodbe iz fizike. (o zgodovini velikih odkritij)

Ivan Stopar: Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem.

Fran Šuklje: Iz mojih spominov, I. in II. (uredil Vasilij Melik)

III. Trubarjev zbornik. Reformacija na Slovenskem.

Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944. (uredil Boris Mlakar)

Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. (zbornik)

Josip Vošnjak: Spomini. (uredil Vasilij Melik)

Andrej Vovko: Mal položi dar... domu na altar. Družba sv. Cirila in Metoda 1895–1918.

Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju. (uredil Vasilij Melik)

Janja Žitnik: Pero in politika. (zadnja leta Louisa Adamiča)

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Seminar »Identità e storia della Repubblica. Per una politica della memoria nell'Italia d'oggi« (Identiteta in zgodovina Republike Italije. Za politiko spomina v današnji Italiji)

Rim, 26. in 27. junij 1997

V dneh 26. in 27. junija 1997 je potekal v Rimu historični seminar z naslovom: Identiteta in zgodovina Republike Italije. Za politiko spomina v današnji Italiji. Seminar je pripravil Dipartimento di studi storici dal medioevo all'età contemporanea (Oddelek za zgodovinske študije za čas od srednjega veka do sodobnosti) univerze La Sapienza v Rimu v sodelovanju s Fondazione Istituto Gramsci (Fundacija Inštituta Gramsci). Na njem se je v dveh dneh zvrstila paleta referentov in razpravljavcev, večinoma italijanskih, pa tudi nemških in ameriških. Večina udeležencev je bila zgodovinarjev, sodelovali pa so tudi sociologi, publicisti in psihologi.

Referati so bili vnaprej razdeljeni udeležencem, tako da jih avtorji na seminarju niso posebej predstavljali, pač pa je referate o posamezni tematiki povzel t.i. komentator. Skoraj ves čas je bil tako posvečen razpravi, v kateri so sodelovali tudi najavljeni razpravljavci, ki so pomembno dopolnjevali predstavljene teme.

Prvo dopoldne je bilo, poleg obveznih uvodnih govorov seveda, posvečeno problematiki: Nacistično nasilje v pobojih druge svetovne vojne. Uvedel jo je ameriški zgodovinar nemškega rodu Michael Geyer s temo: Želja po maščevanju – vojna in poboji (1944–1945). Diskusije, ki je posegala v širši kontekst vprašanja vojnega nasilja in ravnanja dotedanjih žrtev s svojimi krvniki, se žal ni mogel udeležiti sicer najavljeni Enzo Collotti, eden od nestorjev italijanskega zgodovinopisja za čas druge svetovne vojne.

Prvo popoldne je bilo posvečeno problematiki: Leta 1943–1945 – poboji civilistov v Italiji in viri zanje. Uvedla sta jo Franco De Felice in Paola Carucci, sicer direktorica Archivio centrale dello stato (Osrednji državni arhiv) v Rimu. Referati so obravnavali poboje civilistov in vprašanje virov o tem dogajanju v Toskani leta 1944 – Michele Battini, v Južni Italiji – Gloria Chianese, v Julijski krajini, tako medvojne – Tristano Matta, kot tudi povojne poboje, t.i. »fojbe« – Gianpaolo Valdevit in Nevenka Troha. Franco De Felice je govoril o tem, kako so poboji predstavljeni v policijskih kartotekah, ki jih hrani osrednji arhiv v Rimu, Roger Absalom, James Miller in Gerhard Schreiber pa so govorili o virih za to problematiko v britanskih, ameriških ter nemških vojaških arhivih.

Drugo dopoldne je bilo posvečeno temi: Leta 1943–1945 v politiki spomina v povojni Italiji. Temo so uvedli Giovanni De Luna, Mario Insenghi in Leonardo Paggi. Referenti pa so obravnavali dogajanje v t.i. Rdeči Emiliji – Lorenzo Bertucelli, Antonio Canovi, Claudio Silingardi in Massimo Storchi. Obrede in spomin na 25. april 1945 je obravnavala Cristina Cenci, spomin na poboje v Toskani Giovanni Contini, spomin in politiko po letu 1945 – Leonardo Paggi in Pietro Scoppola, o spominu na pobjo talcev v Ardeatinskih jamah (ki so slovenski javnosti dokaj znani zaradi nedavnega procesa proti Priebkeju) je govoril Alessandro Portelli, o »Moji zgrešeni vojni« Pietro Sebastiani.

Drugo popoldne pa je bilo namenjeno forumu za diskusijo in pričevanja, ki ga je vodil znani italijanski novinar in komentator Gianpaolo Pansa. Sodelovali so nekateri vodilni ljudje italijanskega odporiškega gibanja kot Paolo Emilio Taviani, Vittorio Foa, Arigo Boldrini in Pietro Ingrao, pa tudi današnji vodilni politik Stranke demokratične levece Massimo d'Alema.

Večina referentov in razpravljavcev je tako govorila o pobojih, njihovi genezi in vzrokih. Razprava je bila obsežna in često polemična. Poudarek je bil na času med leti 1943–1945, ko so Nemci, zlasti med čiščenjem frontne črte v Italiji, izvedli več pobojev civilistov, ponekod tudi celih vasi. Razpravljalo se je o pobojih fašistov po 25. aprilu 1945 in o zamolčevanju tega dogajanja. V temi o odnosu politike do zgodovine in do zgodovinskega spomina po letu 1945 so ugotavljali, da je bilo dogajanje zaradi političnih interesov večkrat ali zamolčano ali interpretirano na način, ki je odgovarjal trenutni politični eliti in njenim potrebam. Zanimiva razprava je bila tudi o razmerju med spominom in zgodovino.

Večina polemike je tekla o vprašanju celovitosti zgodovinske resnice. S tem je tesno povezano vprašanje, koliko in kako je v Italiji navzoče dejstvo, da so bili Italijani, poleg tega, da so bili v času nemške okupacije žrtve, tudi rablji, ne le po letu 1943 pod komando nemškega okupatorja, ampak tudi sami

napadalci in okupatorji. V polemiko so posegali zlasti nemški zgodovinarji z vprašanjem odgovornosti tudi Italije, in ne le Nemčije, za fašizem, nacizem in drugo svetovno vojno. Tudi nekateri italijanski razpravljavci so priznavali, da bi morali italijanski zgodovinarji celoviteje obravnavati dogajanje v času, ko je Italija aktivno sodelovala v vojni kot agresor in na ozemlju, ki ga je okupirala (zlasti v Grčiji, Albaniji in Jugoslaviji), tudi sama izvajala poboje in druge zločine. V tem okviru je bilo navzoče tudi vprašanje taborišč, med drugimi tudi taborišča na Rabu. Prav tako še vedno čaka na temeljito zgodovinsko obravnavo ravnanje Italije v kolonijah in med vojno v Etiopiji.

Nevenka Troha

Mednarodna konferenca "Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji"

Koper – Nova Gorica, 25.–27. septembra 1997

Ob petdesetletnici priključitve Primorske k Sloveniji oziroma tedanji Jugoslaviji je Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije iz Kopra v sodelovanju z Inštitutom za novejšo zgodovino iz Ljubljane, Znanstvenim inštitutom Filozofske fakultete iz Ljubljane, Inštitutom za narodnostna vprašanja iz Ljubljane, Pokrajinskim muzejem iz Kopra ter Goriškim muzejem iz Nove Gorice pripravilo tridnevno mednarodno konferenco. Prva dva dneva konference sta potekala v prostorih Pokrajinskega muzeja v Kopru, tretji dan pa v prostorih Kulturnega doma v Novi Gorici.

Pokrovitelj konference je bil predsednik Republike Slovenije Milan Kučan, pozdrave udeležencem ter gostom pa so izrekli: direktorica Znanstveno-raziskovalnega središča, Lucija Čok, županja Mestne občine Koper, Irena Fister ter predsednik Zveze zgodovinskih društev za Slovenijo, Stane Granda. Uvodni nagovor v imenu pokrovitelja je imel minister za kulturo Republike Slovenije, Jože Školč.

Po otvoritveni slovesnosti je *Jože Pirjevec* orisal pot do Pariške mirovne pogodbe, ki jo je označil »kot diplomatski tek čez ovire« s slovenskega stališča oziroma s stališča takratne jugoslovanske politike. Nato je *Pietro Pastorelli* iz Italije spregovoril o italijanskih pogledih na to vprašanje, *Boris M. Gombač* pa o dejavnosti znanosti v zvezi s pripravami na pariško mirovno konferenco, pri čemer se je posvetil zlasti aktivnostim slovenskih intelektualcev ter politikov v Parizu v času trajanja mirovne konference. Sledila je predstavitev ameriške politike v odnosu do Jugoslavije po drugi svetovni vojni s strani ameriškega zgodovinarja *Zacharya Irwina*, ki je zlasti izpostavil dileme, ki so se porajale po sporu s Kominformom. *Vladimir Claude Fisera* iz Francije je nato v referatu z naslovom »*Slovenske meje, meje slovanskega sveta: panslavizem, komunizem in geopolitika (1944–1947)*« opredelil tržaško vprašanje z nekoliko širšega vidika (pri tem je izpostavil zlasti položaj v Trstu in njegovi okolici), hrvaški zgodovinar *Petar Strčić* pa hrvaško udeležbo v diplomatskih odločitvah Nove Jugoslavije. Strčić je svoj referat začel s kritiko izraza »priključitev Primorske k Jugoslaviji«, še zlasti pa angleškega prevoda tega izraza »annexation« in v zvezi s tem predlagal izraz »združitev« ali kaj podobnega. Britanska zgodovinarica *Ann Lane* je nato predstavila spremembe v odnosih Velike Britanije do jugoslovanskega režima v obdobju 1945–1947, zlasti vpliv teh sprememb na britansko pojmovanje tržaškega vprašanja in predloge njegovega reševanja. Šlo je predvsem za znano tezo o napakah Titovega režima glede odnosov do zahodnih zaveznikov (oziroma za dejstvo, da je bila tedanja Jugoslavija v obdobju 1945–1948 prvi vazal Sovjetske zveze), ki so potem pripeljale do omenjenih sprememb. Slovenska zgodovinarica *Jera Vodušek Starič* je nato spregovorila o (ne)aktivnosti jugoslovanskih diplomatov v Beogradu v zvezi s tržaškim vprašanjem, saj le-to v pogovorih med jugoslovanskimi in tujimi diplomati v Beogradu v obdobju od leta 1945 do leta 1947 skoraj nikoli ni bilo prisotno. Ob zaključku referatov prvega dne je italijanski zgodovinar *Gianpaolo Valdevit* predstavil še italijansko videnje tržaškega vprašanja s posebnim ozirom na zaveznike.

Zvečer prvega dne so organizatorji konference odprli tudi razstavo »*Pariška mirovna pogodba in zahodna slovenska meja 1945–1947; Prizadevanja za oblikovanje slovenske zahodne meje v luči zapuščine Frana Zwittera*«, na kateri izstopajo zlasti zemljevidi iz obdobja bojev za zahodno mejo ter rokopisna pisma in elaborati na omenjeno temo, ki so nastajali v Parizu, pa tudi že v času priprav na bitke za diplomatsko mizo, to je v obdobju partizanskega Znanstvenega inštituta.

Drugi dan je konferenco najprej pozdravil minister za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Lojze Marinček. Po njegovem pozdravnem nagovoru je *Dušan Nečak* spregovoril o jugoslovanski in slovenski propagandi v boju za zahodne meje, pri čemer se je omejil le na območje Primorja, Slovenije in

tedanje Jugoslavije. Predstavil je plakate ter časopisno propagando, zlasti zanimiv pa je bil prispevek v obliki govorov tedanjih jugoslovanskih politikov, ki so se ohranili na filmskem traku. S tem je jasno prikazal vzdušje, kakršno je v tistem času vladalo v Sloveniji oziroma v tedanji Jugoslaviji. Sledil je referat beograjske zgodovinarke *Marije Obradović* o jugoslovanskih stališčih do tržaškega vprašanja z naslovom »*Vojaška uprava jugoslovanske armade v coni B*«. Ob tem velja omeniti, da referat ni obravnaval naslovne tematike, saj se je kasneje v diskusiji izkazalo, da arhivsko gradivo za to tematiko v beograjskih vojaških arhivih še ni na razpolago, tako da je šlo le za nekakšno kronologijo dogodkov v zvezi s tržaško krizo v dneh od 1. do 10. maja 1945. *Metka Gombač* je nato na osnovi arhivskega gradiva predstavila novo upravo Primorske v letih 1945–1947, *Tristano Matta* iz Italije pa socialni položaj delavskih množic v severni Italiji v povojnem času. Zlasti zanimiv je bil prispevek *Nevenke Troha* o primorski duhovščini in njenem odnosu do slovenske zahodne meje. Avtorica referata je orisala njen nezavidljiv položaj v takratnem obdobju, saj so ji nacionalni interesi na eni strani vsekakor narekovali podporo spremembam meja, medtem ko so politični interesi na drugi strani bili ravno nasprotni, saj je s prihodom Primorske pod komunistični režim v Sloveniji oziroma tedanji Jugoslaviji duhovščina veliko izgubljala. Kljub vsemu pa je le prevladal nacionalni interes, saj so primorski duhovniki menili, da se bo režim prej ali slej spremenil. Zatem je *Marco Galezzi* iz Italije predstavil še stališča komunistične partije Italije do tržaškega vprašanja. Sledil je bolj filozofski referat *Glende Sluga*, Avstralke slovenskega porekla, ki je razmišljala o etničnem prostoru, Svobodnem tržaškem ozemlju, narodni suverenosti in mirovni pogodbi iz leta 1947. Bolj stvaren je bil referat *Maruše Zagradnik*, ki je obravnavala vprašanja migracij v obdobju 1945–1947, pri čemer se je spraševala, ali je šlo za pobege, optiranja ali za odselitve. Ugotovila je, da se je iz slovenske Primorske v zvezi z opcijami za italijansko državljanstvo odselilo prek 25.000 ljudi, pri čemer so imeli Italijani veliko težav z optanti za italijansko državljanstvo, ki niso znali italijanskega jezika. Po mojem mnenju pa je potrebno vse skupaj jemati v okviru tedanjih zaprtih državnih meja in v želji ljudi po boljšem življenju, ko so le-ti izkoristili ponujene možnosti. *Marta Verginella* je nato predstavila odnos slovenskega istrskega podeželja do globalnih družbenih sprememb, *Milan Pahor* pa obujanje slovenskega kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu po odločitvi, da Trst ostaja v italijanskih rokah. Sledila sta še dva referata: *Katja Colja* je predstavila odnos slovenskega tržaškega prebivalstva do slovenske ljudske oblasti in do zavezniške vojaške uprave, *Alessandro (Sandi) Volk* pa naselitev istrskih beguncev v Tržaški pokrajini z vidika »nacionalne bonifikacije«.

Tretji in obenem zadnji dan konference so se udeleženci preselili v Novo Gorico, kjer sta jih pozdravila predsednik Državnega zbora Republike Slovenije, dr. Janez Podobnik in župan Nove Gorice, Črtomir Špacapan. Nato je avstrijski zgodovinar *Karl Stuhlpfarrer* predstavil avstrijske poglede na primorsko vprašanje, *Božo Repe* vprašanja narodnega gospodarstva, *Branko Marušič* novo mejo na Goriškem, *Nataša Nemec* manifestacije na Goriškem v letih 1945–1947, *Miran Komac* pa povojno nasilje v Beneški Sloveniji.

Sledilo je odprtje razstave »Slovensko-italijansko časopisje 1945–1947«, konferenca pa se je nadaljevala z referatom *Toneta Ferenca* in *Borisa Mlakarja*. Medtem, ko se je Tone Ferenc ustavil pri delovanju partizanskega Znanstvenega instituta, je Boris Mlakar spregovoril o problemu zahodne slovenske oziroma tedanje jugoslovanske meje z vidika zagotovil zahodnih zaveznikov emigrantski vladi v Londonu. Sledil je referat *Sama Kristena*, v katerem je predstavil stališča (zlasti zahodnih) zaveznikov do zahodne slovenske meje, pri čemer je referat končal z besedami angleškega brigadirja in diplomata, Fitzroya Macleana (šefa angleške vojaške misije pri Vrhovnem štabu narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije) iz biografije Josipa Broza Tita: »*Od kar je prišel na oblast, ni Tito storil nič takšnega, da bi ugajal javnosti na Zahodu. Spomin na njegovo pogumno bojevanje zoper skupnega sovražnika je kmalu zasenčil njegov brezobzirni totalitarizem, ki ga je pokazal v svojem ravnanju, kakor tudi v še bolj jasnih znakih, da je vedno bil in da je še vedno predvsem sovjetski agent. Na pariški mirovni konferenci leta 1946 so se vlade zahodnih sil lotevale tržaškega problema še posebno iz tega zornega kota. V diskusijah o tem problemu, ko je o njem diskutirala z jugoslovansko kraljevsko vlado med vojno, je britanska vlada naravnost podpirala jugoslovanske zahteve do Trsta in okoliških območij. Britanska vlada tudi ni pokazala nobenega znaka, da nasprotuje temu v raznih komunikacijah s Titom od leta 1944 dalje. Na etnografskem področju so Jugoslovani lahko utemeljevali te svoje zahteve vsaj tako dobro kot Italijani. Povrh vsega pa so bili Jugoslovani zavezniki Britanije med vojno, med tem ko so ji bili Italijani sovražniki...«.* Janko Pleterski je zatem predstavil predlog Cirila Žebota, po katerem naj bi se Slovenija (v okviru predvojnih meja) združila z Julijsko krajino v samostojno državo, ki bi bila pod protektoratom zahodnih zaveznikov. Ta država bi imela 66% slovenskega prebivalstva in bi seveda bila po svoji družbeno-politični ureditvi demokratična. Resnici na ljubo pa moramo omeniti, da o tem predlogu ni nihče nikoli resno razpravljal. Sledili so še trije prispevki: *Andreja Malniča* »*Topografija spomina cone A*«, *Aleša Gabriča* »*Slovenske kulturne ustanove*« (s poudarkom na območju Primorske) ter hrvaškega zgodovinarja *Milana Rakovca* »*Camicia nera – stella rossa*«.

Referati te mednarodne konference bodo objavljeni v posebnem zborniku, ki naj bi izšel čez približno pol leta in bodo predstavljali pomemben prispevek k poznavanju različnih vidikov diplomatske bitke za priključitev Primorske, kakor tudi posledic te priključitve ter s tem v zvezi nove razmejitve za življenje in delo ljudi na tem področju.

Matjaž Klemenčič

Peter Kos
LEKSIKON ANTIČNE NUMIZMATIKE

Narodni muzej Slovenije 1997

385 str., 19,6 x 27,5 cm, trda vezava

2009 slik, 21 grafikonov, 47 kart

ISBN 961-6169-06-8

Študentom in strokovnjakom, ki se z antično numizmatiko srečujejo kot s pomožno znanstveno vedo (npr. arheologom in antičnim zgodovinarjem), ljubiteljem numizmatike, pa tudi ostali zainteresirani javnosti se pogosto zastavlja vrsta vprašanj o začetku kovanja denarja na posameznih območjih, o vrstah denarja v obtoku, o tem, kakšen denar so kovala posamezna plemena na Balkanskem polotoku, kako so delovale kovnice in kako je denar prihajal v obtok, kje in kdaj so delovale posamezne kovnice v različnih antičnih obdobjih, o pomenu novčnih najdb ipd. Pogosta so tudi vprašanja, kako datirati novc oziroma kako interpretirati njegovo upodobitev ali napis.

Odgovore na ta in številna druga vprašanja nudi omenjena monografija. To je prva publikacija v slovenščini, ki podrobno pojasnjuje zgodovino in razvoj denarja v antiki, torej v obdobju od njegovega pojava v 7. stoletju pr. Kr. do okoli leta 1000 po Kr.

Knjiga na kratek in pregleden način na enem mestu, z odgovarjajočimi geografskimi kartami, grafikoni in z ilustracijami značilnih novcev ter z navedbami najosnovnejše literature, ki omogoča nadaljnji poglobljeni študij posameznih problemov, pojasnjuje predvsem splošne pojme antične numizmatike, njene različne metode raziskovanja, obenem pa prikazuje zgodovino denarništva na širšem področju jugovzhodne Evrope v antiki (npr. zgodovino delovanja posameznih kovnic, denarništvo posameznih trako-makedonskih plemen, peonskih, ilirskih in keltskih plemen ter vladarjev in podobno). Knjiga časovno zajema obdobje od pojava denarja v današnjem pomenu besede v 7. stoletju pr. Kr., grško in rimsko obdobje, čas preseljevanja ljudstev ter obdobje Bizanca. Monografija se podrobneje dotika zgodovine denarništva v omenjenih obdobjih na prostoru jugovzhodnih Alp in celotnega Balkanskega polotoka, pojmovanega v najširšem smislu in ne zgolj v smislu strogo geografske definicije, torej na prostoru vzhodno od severne Italije in vključujoč tudi ozemlje današnje Madžarske in Romunije, medtem ko na jugovzhodu geografsko zaključuje z Makedonijo in Epirom.

NAROČILNICA

(pošljite na naslov: Narodni muzej Slovenije, Knjižnica, Prešernova 20, 1000 Ljubljana)

Naročam(o) _____ izvodov monografije P. Kos, *LEKSIKON ANTIČNE NUMIZMATIKE*. Cena knjige je 11.550 SIT (s p.d.).

Knjigo z računom pošljite na naslov:

Podpis:

Datum:

OCENE IN POROČILA

Marjeta Šašel Kos, **The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia. Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije**. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 1997. 541 strani. (Situla. Razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae ; 35).

Obsežno publikacijo sestavljata dva temeljna dela. Prvi del (vzporedno tečeta angleško in slovensko besedilo) predstavlja nastanek in razvoj zbirke napisov Narodnega muzeja (str. 20–73) in začetek epigrafske vede na Slovenskem s sklepno bibliografijo (str. 74–107). Drugi del (109–541, v angleščini) prinaša znanstveno objavo napisov v zbirki Narodnega muzeja: 181 spomenikov oziroma (s 24 spomeniki, na katerih se napis ni ohranil in z 11 izgubljenimi napisi) 216 spomenikov. Objavo zaključujejo bibliografija (493–526) in indeksi s konkordancami (527–541). Pred sodbo o publikaciji naj najprej kratko predstavimo oba njena dela.

Lapidarij Narodnega muzeja, po številu spomenikov tretji v Sloveniji (za ptujskim in celjskim), ima za seboj dolgo zgodovino, ki je tesno povezana s pojavom in razvojem zanimanja za antične spomenike in postopnega spoznavanja njihovega pomena za zgodovino mesta in dežele ter – od srede prejšnjega stoletja dalje – z razvojem epigrafske vede v našem prostoru. Iz obsežne uvodne študije je razvidno, da se je interes za rimske spomenike na Slovenskem pojavil z začetki humanizma, približno poldrugo stoletje kasneje kot v Italiji in istodobno ali le malo kasneje kot drugod v srednji in zahodni Evropi. V 15. stol. so rimske spomenike z napisi – tako kot v prejšnjih obdobjih – uporabljali predvsem za gradbeni material in le redki izobraženci (kot npr. po imenu neznani avtor *Kronike celjskih grofov* s srede 15. stol. in potopisec Paolo Santonino iz osemdesetih let 15. stol.) so bili na te napise pozorni. Od humanistov Avgušтина Tiferna iz Laškega (avtorja prve zbirke napisov, ohranjene v rokopisu iz leta 1507) in Dunajčana Wolfganga Lazija (prva knjižna objava napisov iz leta 1551 na podlagi Tifernovega rokopisa) dalje se je postopoma uveljavljalo spoznanje o pomenu teh napisov kot dotlej neupoštevanih primarnih zgodovinskih virov. Po okrog stoletni vrzeli v razvoju moremo ugotoviti velik napredek (upoštevanje teh napisov kot lokalnih historičnih virov) pri Janezu Ludviku Schönlebnu (*Carniolia antiqua et nova*, 1681; avtor je uporabljal Lazijevo izdajo napisov), nato ohranitev interesa, vendar ob slabši delovni metodi, pri Erazmu Francisciju v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) in pri Janezu Gregorju Dolničarju (*Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*, 1701), ki je z vključitvijo napisov v novo ljubljansko stolnico pravzaprav prvi uresničil zamisel o neke vrste lapidariju. V 18. in v začetku 19. stol. so se napisom posvečali in jih kot zgodovinske vire (deloma) vključevali v svoje zgodovinske tekste Anton Tomaž Linhart (*Poskus zgodovine Kranjske* 1. iz leta 1788 z zbirko 72 napisov) ter Valentin Vodnik (kratka *Zgodovina vojvodine Kranjske* 1825). Mejnik v razvoju pomeni ustanovitev Deželnega muzeja z lapidarijem (1821), med njegovimi predstojniki pa sta bila za urejevanje zbirke posebej zaslužna grof Franz Jožef pl. Hohenwart (po 1831) in Karl Dežman; v njegovem času je muzej dobil sedanjo stavbo (zgrajen 1885, odprt 1888, ko je izšel tudi Dežmanov vodnik s kratko predstavitvijo epigrafske zbirke) in lapidarij na stenah hodnika v visokem pritličju, kjer je bil do pred nekaj leti.

Začetki epigrafske vede na Slovenskem padejo na sredo prejšnjega stoletja. Manj kot interes domačih zgodovinarjev (Peter Hitzinger, Peter Petrucci) in zgodovinarjev iz sosedstva sosednjih (Tržičan Pietro Kandler in drugi) je pomembna vključitev napisov v velik projekt Pruske akademije pod vodstvom Theodorja Mommsena, v zbirko vseh latinskih napisov iz antične dobe. Mommsen, glavni utemeljitelj moderne epigrafske vede, je bil človek izjemne energije, pa tudi izredno kritičen in neprizanesljiv duh. Med pripravljanjem korpusa napisov se je trikrat (1857, 1866 in 1874) delovno mudil v Ljubljani, kjer je stopil v stike s tedanjimi kranjskimi starinoslovci (in imel o njih praviloma negativno mnenje). Od pomembnih tedaj vodilnih znanstvenikov so obiskali Ljubljano in druga najdišča na Kranjskem tudi Mommsenov naslednik Otto Hirschfeld (1884, 1888 in 1890), Alfred pl. Domaszewski (1881) in Anton pl. Premerstein (1899). Prvi korpus rimskih napisov s Kranjske (po zadnjem suplementu k Mommsenovemu 3. zvezku korpusa latinskih napisov iz leta 1902) je na znanstveno in tehnično visoki ravni pripravil Balduin Saria v zbirki *Antike Inschriften aus Jugoslawien I* (skupaj z V. Hoffillerjem, Zagreb 1938). To delo sta od začetka šestdesetih let nadaljevala in razvijala v smer še bolj intenzivne uporabe epigrafskih virov v historičnih raziskavah Ana in Jaroslav Šašel, ki sta z odmevnimi objavami napisov (3 zvezki *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia... repertae et editae sunt* v letih 1963, 1978 in 1986) in zlasti z vključitvijo napisov kot primarnih in zato

dostikrat najboljših historičnih virov dvignila epigrafsko vedo s sorodnimi vejami (zlasti onomastiko in historično etnografijo, pa tudi vojaško, upravno in socialno zgodovino) na svetovno raven.

Izčrpen pregled razvoja stroke, ki ga zaključuje obsežna bibliografija z okrog 250 naslovi, je prvi znanstveno napisan tekst o razvoju stroke, ki se sicer ponavadi (po krivici) označuje kot pomožna, v resnici pa je ena temeljnih ved o antiki. Označiti ga moremo kot izhodiščno besedilo za vsakogar, ki se bo pri nas posvečal epigrafiki, in pomemben tekst o (dis)kontinuiteti zanimanja za antiko in recepciji antike ter njenem raziskovanju na Slovenskem.

Uvod v kataloški del publikacije predstavlja estetsko in vsebinsko zelo dobra karta najdišč spomenikov (str. 110–111), ki odraža zgodovino nastajanja zbirke. V nekdanjem kranskem deželnem muzeju se je zbiralo gradivo iz same Ljubljane in njene okolice, z Dolenjske (Trebne, Drnovo), deloma pa tudi iz Zasavja, posamezni napisi pa so prišli na podlagi bolj ali manj slučajnih pridobitev od drugod (en iz Siscije, nekaj iz Celeje, dva miljnika z območja Ajdovščine). Napisi so objavljeni na način, ki je uveljavljen v epigrafski vedi: enote si sledijo po geografski provenienci, znotraj posameznih enot pa so napisi razporejeni po vsebinskih merilih (posvetilni, vladarski, gradbeni, nagrobni napisi), na koncu pa so skupaj (ne glede na izvor in čas) objavljeni miljniki. Objava vsakega napisa prinaša – v primerjavi s predhodnimi podobnimi publikacijami – nekatere novosti, ki naj jih posebej izpostavimo. Poleg opisa spomenika (kot je običajno) je v mnogih primerih navedeno tudi *mnenje strokovnjaka (petrologa) o izvoru materiala*, na katerem je napis. Sledi opis najdišča, navedba dosedanjih objav, nato fotografija in ponekod (v primerih slabe vidljivosti napisa) risarska rekonstrukcija. Objavi besedila napisa po merilih epigrafske vede sledita kot nova ključna elementa objave angleški *prevod* napisa in izčrpen zgodovinski, jezikovni in stvarni *komentar* s končnim datiranjem napisa. Ker so mnogi napisi, in to ne le fragmentarno ohranjeni, kot historični viri težko razumljivi ali kar nejasni, pomenita prevod in komentar pravzaprav ključ za razumevanje teksta oz. prinašata avtoričino opredelitev ob razlagi nejasnega ali spornega mesta.

V zbirki naj izpostavimo nekaj napisov in skupin napisov, ki so kot historični viri posebej pomembni ter ob njih avtoričine poglede na nekatere ključna zgodovinska vprašanja.

V strukturi zbirke je – če primerjamo število napisov po vsebini – zelo velik del posvetilnih napisov raznim božanstvom (npr. iz Emone kar 30, iz Praetorija Latobiorum kar 22) v primerjavi z nagrobniki, ki so praviloma sicer daleč najštevilčnejši ohranjeni napisi iz antike (objavljenih je npr. 40 emonskih nagrobnikov). Ob kar znamenitem in dosti proučevanem cesarskem napisu (št. 34, upodobljen tudi na naslovnici) naj omenimo – ob enakem branju in datiranju napisa kot sta ga predložila Jaroslav Šašel in Ingomar Weiler leta 1963 – le njegovo nekoliko drugačno umestitev v zgodovinski razvoj. Nekdaj (tako npr. B. Saria leta 1938 v *Antike Inschriften aus Jugoslawien I*, 170; J. Šašel leta 1970; ponatis razprave v *Opera selecta*, 285 ss.) so v napisu videli dokument, ki registrira obstoj v tem času (jesen 14/pomlad 15) ali malo pred tem deducirane rimske kolonije Emone, ki naj bi bila torej naselbina iz pozne avgustejske dobe, nastala bodisi v posredni zvezi z zadušitvijo upora panonskih legij jeseni leta 14 ali malo pred tem. Jaroslav Šašel je v razpravi o zgodnji zgodovini 15. legije (*Opera selecta*, Ljubljana 1992, 469–477; prva objava 1985) in nato avtorica v razpravi pred par leti (*The 15th Legion at Emona – some Thoughts, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 109, 1995, 227–244) sta utemeljila tezo o zgodnji vključitvi območja Emone in Navporta v Cisalpinsko Galijo (že v Cezarjevi dobi) in verjetnem nastanku rimske kolonije že v Oktavijanovi dobi (torej več desetletij do pol stoletja prej kot se je večinsko domnevalo). Tako moremo cesarski napis razlagati kot primer cesarske darežljivosti v odnosu do mesta, ne pa kot potrdilo o njegovi ustanovitvi v tem času ali malo pred tem.

Nagrobnik sužnje Urbane (št. 58), primer napisne pesmi (*carmen epigraphicum*), v luči novejših raziskav romanizacije in kulturne zgodovine kaže na obstoj očitno premožnih in kulturno osveščenih kolonistov v mestu, ki so razpolagali z izobraženimi sužnji. Napisi z Iga z imeni avtohtonega prebivalstva (zlasti št. 82–90, 1. in 2. stol.) omogočajo enkratni vpogled v domačo družbo v zgodnji dobi rimske oblasti, družbo, ki se je sicer (vsaj površinsko) romanizirala, vendar se njena individualnost odraža prek nenavadnih avtohtonih imen. Očitno je ta družba sčasoma izgubila svoje jezikovne posebnosti ali pa teh vsaj ne moremo registrirati. Skupina napisov iz bližine Hrastnika razkriva svetišče vodnih božanstev *Savus* in *Adsalluta* iz 1. in 2. stol. (št. 108–110), ki ga moremo postaviti v zvezo s tveganim vodnim transportom čez brzice med Hrastnikom in Zidanim mostom (gl. o tem razpravo avtorice: *Savus and Adsalluta, Arheološki vestnik* 45, 1994, 99–122). Kot spomenik, pomemben tudi za kulturno zgodovino, naj omenimo nagrobnik iz 2. stol. z upodobitvijo pisarja iz Ajdovskega gradca nad Vranjem pri Sevnici (št. 119). Posebno pozornost zbujata velika koncentracija posvetilnih napisov iz beneficiarne postaje v Pretoriju Latobiorum (Trebne) s konca 2. in iz 3. stol. (št. 152–174; gl. o tem ista, *The beneficiarii consularis at Praetorium Latobiorum*, v: *Römische Inschriften – Neufunde, Neulesungen und Neuinterpretationen. Festschrift für Hans Lieb*, Basel 1995, 149–170).

Kronološka razporeditev napisov v zbirki je pravzaprav zelo podobna strukturi napisov v velikem delu rimskega sveta od Galije do Črnega morja, ki je bil vključen v državo v dobi med pozno republiko in avgustejsko dobo. Tako so le trije napisi (2 iz Vrhnik in eden iz Ljubljane) iz pozne republikanske dobe, ko je obravnavani prostor prišel pod oblast Rima (št. 1–3). Prav tako so izjemno redki napisi iz pozne antike. Predstavljenih je le 5 napisov iz 4. stol., od tega trije (oz. štirje) miljniki: dva (ali trije) iz dobe druge tetrahije (305/306; miljnik iz Ajdovščine (št. 176), Brestanice (št. 181) in (izgubljeni) miljnik iz Brestanice (str. 490; izgubljeni napisi št. 11)) in en miljnik iz dobe Julijana Odpadnika (361/362) iz Sanaborja pri Colu nad Vipavo (št. 177). Zelo verjetno krščanski je le en sam napis iz Emone (št. 76; kot krščanskega ga navajajo tudi: H. Leclercq, *Illyricum, Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* 7/1, Paris 1926, 132; E. Diehl, *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, Dublin – Zürich 1970 (3. izd.), 3612; R. Bratož, *Il cristianesimo in Slovenia nella tarda antichità, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 29–30 n.s. (81/82), 1981–1982, 53 št. 18). Kataloški del zaključujejo obsežna bibliografija (več kot 300 naslovov epigrafskih študij, str. 493–526) in za tovrstne publikacije nepogrešljivi indeksi (527–541).

Knjiga, ki jo imamo pred seboj, je odlično delo, za katero avtorici in izdajatelju (Narodni muzej v sodelovanju z Inštitutom za arheologijo ZRC SAZU) lahko samo čestitamo. Pohvaliti velja tudi odlično opravljeno delo tehničnih sodelavcev in urednikov, ki so pripravili tehnično dovršeno in estetsko prijetno publikacijo. Avtorica v uvodni razpravi pravilno ugotavlja, da je bila antična zgodovina pri nas v vsaki generaciji zastopana z le enim ali dvema raziskovalcema (str. 91) in da se pri nas ni razvil samostojni študij antične zgodovine s sorodnimi vedami (str. 75), kakršnega imajo srednje velike univerze v inozemstvu (v bližini npr. že v Trstu in Gradcu). Kljub temu moremo ugotoviti, da razvoj epigrafske vede pri nas ni zastajal za razvojem drugod. Tudi publikacija, ki jo predstavljamo, je dokaz, da je ta veda pri nas v velikem vzponu in da že več desetletij dosega v mednarodnem okviru odlične rezultate. Ker je sedaj pri nas strokovnjakov, ki se posvečajo epigrafiki in antični zgodovini, več kot v prejšnjih generacijah, poleg tega je stroka organizacijsko, institucionalno in s tem finančno trdnjša kot v prejšnjih obdobjih, bi mogli le želeči, da bi v prihodnjih letih dobili podobne publikacije tudi za napise iz Celeje, Nevioduna in Petovione.

Rajko Bratož

David Pearson, **Provenance research in book history. A handbook**. London : The British library, 1994. 326 strani.

V zadnjih letih se je proučevanje zgodovine privatnih knjižnic in njihovih lastnikov zelo razširilo. Raziskovanja gredo v več smeri, med njimi bi omenili le tisto, ki se ukvarja z zgodovino knjig samih, skuša razvozlati, kdo jih je uporabljal in kako so prihajale iz rok v roke. Prav raziskovalcem, ki proučujejo njihovo provenienco, je namenjen ta izčrpen priročnik. Njegov avtor David Pearson je vodja akcesije v National Art Library, ki je eden izmed oddelkov Victoria and Albert Museuma v Londonu, sicer pa je avtor številnih člankov o knjižnih vezavah in zgodovini knjižnic. Knjiga je bogato ilustrirana, vse teze so podprte s primeri in seznammi virov ter komentirano bibliografijo. Poudarek je seveda na britanski problematiki, pritegnjeno je tudi gradivo iz severnoameriških knjižnic, v manjši meri pa ostalo. V tekstu opozarja, kdaj so določene »novotarije« nastale na kontinentu, odkoder so jih Otočani praviloma prevzeli.

Namen knjige je torej dati napotke raziskovalcem, ki bi želeli identificirati nekdanjega lastnika po ekslibrisih, nalepkah, vezavah in vpisih. Na podlagi knjig, ki jih je nekdo imel v svoji knjižnici, lahko spoznamo njegove interese, obenem pa tudi dela, ki so nanj vplivala. Če so v njih lastnikove pripombe, lahko ugotovljamo njegove reakcije na ideje, ki jih knjiga prinaša. Sklepamo tudi lahko, katera dela so bila dalj časa popularna. Seveda, ko študiramo provenienco knjig, naletimo na mnogo problemov. Vpisi so nečitljivi, poškodovani, odstranjeni, prepleteni, prav tako ekslibrisi. Večkrat so uporabljene le inicialke in pa heraldični znaki, zato so delu na koncu dodane osnove te znanosti in pa napotki za iskanje po osnovnih priročnikih in seznamih historičnih biografij.

Vsako izmed identifikacijskih znamenj podrobno in posebej obravnava. Tako med vpisi opozarja na primer tudi na knjigotrška znamenja v knjigah – to so lahko le cene ali pa podobne oznake, kot so jih uporabljali lastniki knjižnic. Za Veliko Britanijo so narejene zbirke takih knjižnih oznak. V prvih 400 letih zgodovine knjige so jih našli nekaj desetstisoč. Med njimi imajo seveda posebno mesto ekslibrisi, ki nimajo le bibliografskega pomena, ampak so to tudi znamenja, ki jih proučuje zgodovina umetnosti. Naštevajo veliko število knjig in člankov o tej tematiki, tudi nekaj specializiranih revij izhaja za to področje, opozarja na razstave, ki so jih spremljali obsežni katalogi.

Pred uvedbo mehaničnega vezanja knjig v zgodnjem 19. stoletju so to delo opravljali ročno. Knjige so namreč prodajali preden so bile zvezane, tako da so bile opremljene po okusu kupca. Knjigovezi so uporabljali različne, v določenem časovnem obdobju seveda podobne, a ne identične instrumente. Tako lahko na podlagi vezav skoraj vedno ugotovimo deželo provenience knjige, če za to že nimamo boljših indicev, kar pa imajo vse večje knjižnice oziroma knjižnice imenitnikov.

Med prvovrstne vire šteje tudi knjigotrške prodajne in avkcijske kataloge. Z njihovo pomočjo lahko ugotavljamo, kako so šle knjige iz rok v roke v določenem obdobju. Najbrž se moramo s Pearsonom strinjati, ko ugotavlja, da so boljši pokazatelj za zgodovino branja kot razne bibliografije o tiskanih knjigah. Nadalje opozarja na sezname privatnih knjižnic, ki jih poznamo po zapuščinskih inventarjih. Za razliko od Kranjske, kjer dobimo take sezname sicer že v zadnjih desetletjih 16., največ pa jih je od druge polovice 17. stoletja naprej (cfr. M. Žvanut, *Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju*, ZČ 41, 1987, 277 ss. in M. Štuhec, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*, Ljubljana 1995), so imeli Angleži zakon, ki je ob smrti predpisoval popis imetja pokojnika že leta 1521. V 17. stoletju pa postanejo pri njih sezname, vsaj kar se tiče knjig, že bolj nenatančni, omejujejo se le na opazke kot je »ena vrsta knjig« in podobno.

Čeprav je Pearsonova knjiga odličen priročnik, namenjen predvsem raziskovalcem zgodovine knjig v Veliki Britaniji in Severni Ameriki, pa v njej najdemo marsikakšen napotek, ki ga bo potrebno vnesti v raziskave tovrstne tematike pri nas, seveda ne brez upoštevanja specifičnosti naše zgodovine.

Anja Dular

Sergij Vilfan, **Zgodovinska pravotvornost in Slovenci**. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996. 526 strani. (Zbirka pravna obzorja ; 5)

Knjiga z izizzvalnim naslovom je delo mednarodno uveljavljenega pravnega zgodovinarja, akademika in zaslužnega profesorja na ljubljanski Pravni fakulteti dr. Sergija Vilfana, izšla pa je kmalu po njegovi smrti. Avtor je večino svojega življenja posvetil raziskovanju slovenske pravne zgodovine, vendar ni ostajal zgolj v njenih strogih okvirih. Posegal je tudi v nekatere stranske veje, predvsem v pravno etnologijo, kar mu je omogočilo, da se je v svojih zrelih letih osredotočil tudi na vprašanje etničnega izvora prava pri Slovencih. Čeprav je gradivo, povezano s to tematiko zbiral, in tudi objavljaj skozi daljše časovno obdobje, je v njegovih temeljnih pravnozgodovinskih delih, med katerimi izstopajo *Pravna zgodovina Slovencev* in trije obsežni prispevki za *Gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev*, vidik pravotvornosti le skromno osvetljen.

Pri pravotvornosti, ki jo lahko definiramo kot sposobnost neke osebe ali skupine, da ustvarja pravo, gre namreč za specifičen problem. Zato zahteva odgovor na vprašanje, kdo je v določeni družbi ustvarjal pravo in kakšen pomen je imelo pri tem ljudstvo, posebno obravnavo v širšem okviru pravne zgodovine.

Avtor se v pričujoči knjigi loteva vprašanja slovenske narodne oziroma ljudske pravotvornosti, nastajanja prava torej, ki ga označuje spontanost, anonimnost in izvirnost »ljudskega«, za razliko od nastajanja prava v organiziranih oblikah, značilnih za moderne države in njihovo načrtno zakonodajo. Takšno pravo bi lahko poimenovali ljudsko pravo, čeprav pri tem ne gre za pojav, kjer bi bilo ljudstvo kot individualni organizem tvorec lastnih pravnih sistemov. V ospredju avtorjevega zanimanja so namreč posamezne skupine, ki jih ponavadi štejejo za dele ljudstva ter vprašanje, ali, kdaj in koliko so take skupine oblikovale svoja pravna pravila, včasih tudi mimo zakona ali celo proti njemu.

Vsebinsko knjige so opredelili predvsem viri in stanje raziskav. Zato je že po avtorjevih besedah zamišljena kot izbor nazornih primerov, ki osvetljujejo izbrano temo. Takšen tematsko-problemski pristop je omogočil izbor s točno določenega zornega kota, ki za razliko od pravnozgodovinskega pristopa pušča sistematično ob strani. Avtor je izbral snov, ki mu je bila po dotedanjem delu najbolj dostopna in obdelana in ki jo je najlažje povezoval z zastavljenim problemom. V veliki meri se je opiral na gradivo, zbrano na terenu po ustnem izročilu in spominu domačinov, tako da so nekatera poglavja knjige pisana glede na način zgodovinskih raziskav, ki je v zadnjem času postal priljubljen pod imenom ustna zgodovina (»oral history«). Zaradi same sestave virov se knjiga bolj iz praktičnih kot iz načelnih razlogov osredotoča predvsem na agrarno okolje.

Avtor že uvodoma zavrača poenostavitve, po katerih naj bi bilo pravotvorno le tisto ljudstvo, ki je državotvorno in da zato ljudstvo, ki ni imelo lastne države ni moglo biti pravotvorno. To po avtorjevih besedah ne drži, ker tako kot evropske države tudi slovenske dežele v skoraj tisočletnem obdobju, ki leži med plemenskimi monarhijami in nacionalnimi državami, niso bile istovetne z ljudstvi ali nacijami, kakršne obstajajo danes. Do pojavnega modernega nacionalnega načela evropska država namreč ni bila po jezikovno-nacionalnem ali siceršnjem etničnem načelu zgrajena tvorba. Poleg tega pa še posebej v srednjem

veku pravotvornost ni bila izključna dejavnost vrhovnih državnih organov. Ker torej državotvornost ni bila vedno nacionalna lastnost v današnjem pomenu besede, vprašanja slovenske pravotvornosti ni mogoče vnaprej zavreči z argumentom, da Slovenci niso imeli lastne države. Zato avtor odločno odklanja še danes doma in v svetu ukoreninjeno mnenje, da so bili Slovenci narod hlapcev, ki je več kot tisoč let nepravotvorno živel po tujem pravu, le posnemal tuje vzore ter prevzemal tuje pravne dosežke. Avtor opozarja, da omenjene posplošitve temeljijo predvsem na nekaterih merilih za presojo slovenske zgodovine, ki so se uveljavila v 19. stoletju pod vtisom takratnih razmer v habsburški monarhiji. Položaj Slovencev v tem obdobju, ko se je oblikovala tudi zgodovinska zavest narodov, je bil namreč glede na velikost in socialno strukturo relativno šibak, tako stanje pa se je takrat popolnoma anahronistično vsiljevalo tudi preteklim obdobjem.

V nadaljevanju avtor podrobneje razčlenjuje posamezne okoliščine, ki so neposredno in v splošnem negativno vplivale na sodbe o zgodovinskem položaju Slovencev in njihovi zgodovinski pravotvornosti. Mit o narodu hlapcev je pomagal graditi pravni pozitivizem, ki je svoje predstave o postavljenem, od države ustvarjenem pravu mirno projeciral tudi v frankovsko dobo in naslednja stoletja, ko zakonodaja še zdaleč ni bila podobna tisti v 19. stoletju. Historičnopravna šola je ustvarila fikcijo enotnega nemškega pravnega območja in splošnega, dominantnega germansko-nemškega prava. Germansko so enačili z nemškim in ob strani puščali posebnosti Avstrije, še posebej pa so zanemarili pravni razvoj pri narodih monarhije, ki niso pripadali nemškemu govoru. Od tu izvira tudi v tedanji literaturi uveljavljena slika »o topo predse boljčeeči masi podložnih kmetov, ki ni ničesar pomenila v javnem življenju alpskih dežel«. Socialni darwinizem, kot naslednja negativna okoliščina za zgodovinsko sliko Slovencev, je v pravu zaživel s pomočjo Iheringa, pomembno komponento pa mu je dodal Gumpłowicz s svojo teorijo nasilja pri nastanku države ter z razločevanjem med narodi (nacijami) in plemeni. Njegova pojmovanja je prevzel Peisker, ki je dokazoval popolno nesposobnost Slovanov in njihovih v Sloveniji naseljenih drobcev za kakršnokoli samostojno gospodarsko in državno življenje, saj naj bi v zgodnjem srednjem veku samo prešli iz turkotatarske sužnosti v nemško. To mnenje je objavil v *Cambridge Medieval History*, od koder je porazno podoba Slovanov ob času selitev prevzel Toynbee. Peiskerjeve teze pa je pri nas utemeljeval Hauptmann, ki je z raznih gledišč dokazoval popolno nesvobodo in brezpravnost Slovencev v srednjem veku. Na območju avstrijske monarhije je padlo na plodna tla tudi razločevanje med historičnimi in nehistoričnimi narodi, ki ga je poznal že Engels, razvil pa pozneje Bauer. Med nezgodovinske so šteli tiste narode, ki v preteklosti niso imeli svoje države in so npr. kot Slovenci zaradi svoje strukture veljali za kmečke narode. Nenazadnje je Slovence k daleč pretirani negativni sodbi o lastni zgodovini zapeljal trenutni narodnostno politični interes okrog sredine 19. stoletja. Takrat je, po avtorjevih besedah, usmiljenje s samim seboj začelo postajati manira, obžalovanje zgodovinske usode pa politična potreba. Šlo je za neutemeljeno, očitno zavestno in hoteno samoponiževanje, ki naj bi razvnelo kmečke množice proti Nemcem.

Vse te okoliščine so postopno privedle k nastanku podložniškega (hlapčevskega) mita, ki pa se je v 20. stoletju še potenciral. Sodobno slovensko zgodovinopisje je takšno zgrešeno pojmovanje preteklosti sicer povečini že preseglo, žal pa je tudi po zaslugi nekaterih naših uglednih znanstvenikov, kulturnikov in politikov še vedno globoko zakoreninjeno v zavesti večine Slovencev. Kot odgovor na neupravičeno temno sliko slovenske zgodovine pa so se in se še pojavljajo nasprotne skrajnosti, ki želijo na vsak način izboljšati našo zgodovinsko podobo, s tem da nam iščejo ugledne prednike, dokazujejo našo avtohtonost in pretirano poudarjajo nekatere plati naše preteklosti.

Pričujoča knjiga se uvršča med obe skrajnosti in na podlagi dejstev ter primerjalnopravne metode previdno in s ščepcem soli gradi neke vrste sintezo. Pri tem avtor najprej podaja strnjen pregled in kritično oceno pomembnejših piscev, ki so v preteklosti preučevali slovensko pravo. Deli jih v dve skupini, in sicer v pravno slavistično smer, ki je delovala v duhu historičnopravne šole ter v realistično (oz. integralno) smer. Najvidnejši predstavniki prve smeri (M. Dolenc, A. Kaspret, F. Goršič, M. Jasinski) razumejo pod slovenskim pravom tisto pravo, ki velja med slovenskim kmečkim ljudstvom in ki izvira iz dobe pred koncem lastne državnosti ali pa ga je pozneje ustvarjalo ljudstvo samo. Druga, realistična smer, s prvim zastopnikom pri Slovencih V. Levcem in glavnim predstavnikom J. Polcem, pa je skušala na osnovi razpoložljivega, predvsem pisanega gradiva v celoti ugotoviti tisto pravo, ki je veljalo na Slovenskem, ne da bi vsako posameznost že vnaprej klasificirala in odbirala po nekem domnevem nacionalnem kriteriju. Predstavniki te šole torej niso iskali prava, ki so ga Slovenci ustvarjali, temveč širše pravo, po katerem so Slovenci živeli. Vilfan se na obe šoli navezuje tako, da se pri izbiri obravnavane snovi skuša držati zanimanj smeri slovenskega prava, pri obravnavi sami pa bolj metod integralne smeri.

Glede konkretne problematike se avtor najprej posveti slovenskim pravnim starosvetnostim, to je narodnemu blagu in izročilu, presojanemu s stališča pravne etnografije. V tej luči pojasnjuje nekaj slovenskih pravnih običajev v pesniškem in pripovednem izročilu. Kot primera krajevno določnejšega izročila se dotakne ustoličevanja koroških vojvod, kjer potrjuje, da je ne glede na vprašanje, ali je posamezen element ustoličevanja popolnoma izviren, celota specifična za slovenske Karantance in kaže na pomemben

državnopravni akt, ki ga moremo šteti za izraz slovenske pravotvornosti. V istem poglavju govori tudi o pravni simboliki, ki jo lahko povežemo s pravotvornostjo (simbolična pravna dejanja in izražanja, simbolične drže in znamenja v ilustracijah starih pravnih rokopisov, simbolika v poslikavah ljubljanskega rotovža ipd.), vendar svari pred preveč globokoumnim iskanjem skrivnostne pravne simbolike in prepogumnimi razlagami simbolov. Na to navezuje tudi slovenske pravne reke, kjer ugotavlja, da precejšen del slovenskih pravnih rekov nikakor ni specifično slovenski, temveč le del velike zakladnice človeških spoznanj in modrosti. Kljub temu pa se glede na značilne slovenske besedne zveze tudi tukaj izraža smisel za pravotvornost. Dalje avtor razpravlja še o pravnih starinah, to je predmetih, ki so nastajali v pravnem življenju Slovencev kot npr. knežji kamen, vojvodski stol, mejniki in lastniška znamenja ter različne vrste rovašev. Glede zadnjih ugotavlja, da rovaš nikakor ni samo slovenska pravna starina, vendar je težko dobiti v primerjalni literaturi toliko različnih načinov uporabe in oblik rovašev, kot ravno pri Slovencih. Poglavje o starosvetnostih pa sklene z obravnavo slovenske rote (prisega), ki je pomembna predvsem zato, ker lahko iz njenih zapisov spoznavamo staro slovensko pravno izrazje.

Naslednje poglavje je posvečeno pojmu in razvoju slovenskega običajnega prava, ki ga odkrivamo v običih sodbah in praksi ljudskih sodišč in ki se je skoraj neopazno ohranilo tudi v praksi, povezani s prevzemom kmetij (izročilne ali čezdajanske pogodbe, preživitev, delitev zapuščine), premoženjskimi razmerji med zakonci (ženitni pakti), nekaterimi vrstami obligacijskih pogodb (zlasti kupoprodajo in rejo živine) ter z vaškimi skupnostmi in upravljanjem skupnih zemljišč, nenazadnje pa se kaže tudi v nekaterih ljudskih šegah.

Avtor se dalj časa pomudi pri soseskah in vaških skupnostih na Slovenskem, kjer se je razvijalo samoniklo običajno pravo, ki ga lahko po posameznih primerih zasledujemo še v obdobje nove občinske zakonodaje konec preteklega stoletja. Posebno pozornost posveča županu in župi kot eni najzanimivejših institucij starega slovenskega prava. Avtor podaja predvsem sliko običajnega prava, ki se je razvilo ob upravljanju skupnega sveta posameznih naselij in obširno govori o razvoju pravic na skupnem svetu, kjer pokaže tudi vso njihovo raznolikost na slovenskem ozemlju. Še posebej podrobno se osredotoča na vprašanje urejanja gmajnske paše kot tipičnega dela slovenskega ljudskega pravnega izročila.

Ljudska pravotvornost se je izražala tudi na raznih zboreh prebivalstva, ki pred obdobjem meščanske države niso izvrševali samo pravosodne oblasti, ampak so imeli tudi (oz. ponekod samo) neke vrste zakonodajno in upravno funkcijo. Avtor se omejuje na zборе pripadnikov nepriviligiranih skupin, ki predstavljajo pomembno zvrst podeželske avtonomije (kot npr. deželskosodni zbori), in preučuje njihove konkretne pojave oblike pri Slovencih (veče-pojezde, županske pravde, gorske pravde ipd.). Avtor ugotavlja, da le-te niso nastale zaradi zavestne težnje po demokraciji, temveč iz preprostega razloga, da je bil zbor v skoraj vseh nepisanih družbah najbolj enostavno sredstvo za izvajanje oblasti. Hkrati svari, da ne gre pomena »ljudskih sodišč« precenjevati v duhu romantične idile, ki jih slika kot zборе, na katerih so »neprizadeti prisledniki po svoji vesti in poštenju, ob obujanju spominov na običajno pravo in prejšnje podobne primere, izrekli salomonske sodbe.« Zbori so namreč večinoma reševali banalne zadeve in povprečni udeleženec ni bil nič bolj zavzet za pravico kot v drugačnih sistemih sodstva. Kljub temu, da je potrebno izraz ljudsko sodstvo jemati s pridržki, pa je v splošnem ostajalo udeležencem precej možnosti, da v resnici sodelujejo pri odločanju, da ustvarjajo in izrekajo pravo. V tem pomenu so razni zbori v zgodovini Slovencev dajali zelo široke možnosti za aktivno pravno življenje tudi med nepriviligiranim prebivalstvom. Po svojem številu in raznovrstnosti celo odstopajo od evropskega povprečja. Ob tem avtor spregovori še o posebnih oblikah avtonomije pri Nadiških Slovencih (gastaldova sodišča, jurisdicenti in vaški sodni zbori, arengi), ki predstavlja primer nadpovprečno razvite kmečke avtonomije tudi v evropskem merilu. Kot poudarja, pa tu ne gre za nacionalno specifičnost, temveč bolj za stek posebnih zgodovinskih okoliščin.

V poglavju o premoženjskopравnih razmerjih, ki so bila sicer vedno močno pod vplivom splošnih pojmov in načel, avtor išče izjeme od splošnih šablon. Prikazati skuša nekaj premoženjskopравnih institucij, značilnih za slovensko okolje. V zvezi z lastninsko pravico se bežno pomudi pri vprašanju obstoja velike družine pri Slovencih, v nadaljevanju pa analizira predvsem posledice agrarnih razmerij fevdalnega tipa na premoženjska razmerja. Obravnava tudi vprašanja deljivosti kmetij, izročilnih pogodb, preživitka, servitutne regulacije, sklepanja pogodb in primerov posebnih vrst pogodb (kupna pogodba za živino, reja živine in spolovina, družbena pogodba pri sirarstvu). V vseh navedenih primerih avtor odkriva določeno slovensko specifiko in ugotavlja, da ni šlo za preprosto presajanje tujega prava, čeprav bi bilo težko trditi, da gre za tipično slovenske pojave.

Pri pregledu razvoja zakonske zveze se avtor opira na izrazje, slovstveno izročilo, običaje ter arheološke in pisane vire, ki potrjujejo, da se je pri nas dolgo po pokristjanjenju ohranila večina prejšnjih navad. Zato se tudi v srednjem veku zakonska zveza pri Slovencih pojavlja v šegah in pravilih, ki so deloma starejšega izvora in deloma izvirajo iz prej pokristjanjenih sosesčin, v svojem celovitem sestavu pa niso navaden odlitek zahodnih kalupov, temveč izraz posebnega gospodarskega in družbenega razvoja na

Slovenskem (npr. poročna prisila, skrivni zakoni, ugrabitev nevest, likof, jutrna). Tako je tudi pravo zakonske zveze ostalo del spontane ljudske pravotvornosti, čeprav sta ga cerkvena in pozneje svetna oblast podvrgli svojemu nadzoru. Nekateri značilni običaji pa so svojo dopolnilno pravno vlogo s prevzemom v pogodbeno prakso in obredje obdržali vse do danes.

Zadnji sklop v pregledu posameznih pravnih panog opozarja na podlagi nekaj izbranih primerov, da je imelo ljudstvo v različnih dobah sicer ozke, vendar kljub temu ustvarjalne stike tudi s področji, ki jih štejemo v kazensko pravo in to celo v primerih težjih kazenskih zadev, kjer je svoj vpliv vedno močno uveljavljala država.

V sklepnem delu avtor duhovito ugotavlja, da so si evropske državne nacije vsaka na svojem zelniku ustvarile sistem zgodovinskih mitov, ki so služili njihovi glori in željam. Pravni zgodovinarji tako kot narodno pravo pogosto razglašajo marsikaj splošnega ali celo prevzetega. Mnogi pravni pojavi, ki so jih imeli na primer za tipično germanske, pa se kot relativno avtohtoni pojavljajo tudi med Slovani. Zato avtor opozarja, da je mogoče o vprašanju, kaj je domače in kaj tuje, uspešno razmišljati samo z uporabo primerjalnih metod. Primerjalnopravna zgodovinska veda pa dokazuje, da so poglobitve razvojne stopnje družbe in prava precej splošne, le da se pri raznih narodih ne razvijajo povsod enako naglo. Res so med pravi raznih ljudstev tudi na isti razvojni stopnji določeni razločki, toda ti se omejujejo praviloma na sekundarna obeležja prava.

To potrjujejo tudi konkretni primeri v pričujoči knjigi. Avtor nas v njej seznani z dejstvi, na podlagi katerih pa sam ne ustvarja prenagljenih in všečnih sklepov. Logično in trezno presoja doslej odkrito gradivo in ga vrednoti v širšem kontekstu. V svojih ugotovitvah je preudaren in previden, zavedajoč se pasti, v katere so zaradi svojega velikega navdušenja padli pripadniki romantične smeri v zgodovinopisju. Na kritično distanco kaže med drugim že dejstvo, da avtor knjige ni naslovil »Slovenska zgodovinska pravotvornost«. Bralcu knjiga jasno pokaže, da so mnogi pojavi, razširjeni med Slovenci občečloveški oziroma značilni v splošnem vsaj za srednjeevropski kulturni prostor, imajo pa določeno slovensko specifiko in so bili skozi stoletja sestavina ljudske pravne zavesti. Omenjenih posebnosti pa ne moremo pripisati nekemu »narodnemu duhu«, ampak predvsem steku različnih zgodovinskih okoliščin.

Kljub previdnosti v svojih sklepih pa avtor jasno in argumentirano ruši ukoreninjeno prepričanje o tisočletju slovenskega hlapčevstva in nesposobnosti za lastno pravotvorno življenje. Prepričljivo pokaže, da je po prenehanju plemenskih držav nesmiselno razmišljati samo o dvojici germansko-slovensko, vse pravne pojave na Slovenskem pa brez kritičnega vrednotenja uvrščati v romansko-germansko shemo. Samostojni, avtohtoni razvoj je lahko potekal zunaj takih kategorij. Avtor na podlagi mnogih primerov dokazuje, da so Slovenci v svoji zgodovini živeli bogato pravotvorno življenje.

Nenazadnje predstavlja knjiga tudi svojevrsten avtorjev testament, saj na mnogih mestih pove, katera vprašanja so še odprta in kaj bo treba še raziskati, da bo naša zgodovinska slika popolnejša.

Marko Kambič

Stane Granda, Jovo Grobovšek, Bojan Radovič, Peter Simič, Novo mesto.
Monografija. Novo mesto : Dolenjska založba, 1996. 271 strani.

Zakaj se ljudje ukvarjajo z zgodbami iz preteklosti? Nedvomno zato, ker se jim na tak ali drugačen način čutijo zavezani. Minulost nam vzbuja radovednost, nas fascinira, nas ne pusti ravnodušnih – to je bistvo. To je začetek. In potem: če o nečem pišeš in če nisi izrecno »proti«, si »za« (Paul Veyne). Brez intence nihče ne prikazuje »podob« (besednih, slikarskih, fotografskih itd.).

Ustvarjalec monografije o Novem mestu ni treba spraševati o namenih njihovega dela: da so s krajem, ki ga prikazujejo v besedi in sliki, povezani na najžlahtnejši način, dokazuje sleherni stran njihove knjige. Skrbnost in premišljenost, ki se ne izogibata čustvenega učinka (toda brez cenene sentimentalnosti), živopisana pestrost, ki ne izključuje slovesne resnosti (kakršna pritiče reprezentativni izdaji), iskristnost pogleda, ki oživlja monumentalnost – vse to so odlike, ki jih bralec ne more spregledati. Mesto in njegova preteklost postajata tekst. Veliki tekst. Imaginacija besed more poseči tudi tja, kamor roka ne more.

Teoretike zgodovinopisja (in še bolj literarne vede oz. kritičstva) v velikem svetu že kar nekaj časa zaposluje t. i. lingvistični obrat (nekak kopernikanski obrat našega konca stoletja in tisočletja): jezik omogoča spoznanje (je njegov pogoj in ne samo orodje), ne pa zunaj jezikovna dejanskost (kakor se je mislilo doslej; to naj bi bilo primerljivo s Kopernikovo ugotovitvijo, da se zemlja suče okoli sonca in ne obratno). Resničnost je pojem besedne ravni; le skrajno naivni ljudje – tako teorija – si še predstavljajo, da je tekst na življenje in smrt zvezan s kontekstom, se pravi z dejanskostjo, na katero se sklicuje (in ta

dejanskost, kontekst, je pogosto dobesedno tekst – zmeraj pa je tekst vsaj v prenesenem pomenu, ker nam celo materialni »viri preostanki« nekaj povedo šele skozi interpretacijo, ta pa ima vedno značilnost teksta). A zgodovinska veda ni zgolj zgodovinopisje, temveč tudi zgodovinska znanost (različne temeljne oz. t. i. pomožne zgodovinske znanosti), zato najskrajnejša stališča, tj. tista, ki so povsem pretregala zvezo (oz. zbrisala razliko) med tekstom in kontekstom, v njej ne morejo dobiti prave domovinske pravice. Vsaj etika zgodovinarja zavezuje zgodovinopisca, da v svoj tekst ne vključuje stvari, ki nasprotujejo sklepom, dobljenim na podlagi znanstvenega pretresa dejanskosti in resničnosti, torej konteksta v najširšem smislu. Zgodovinska veda je kot znanost pač analitična; kot zgodovinopisje pa je sintetična. Dobro je, če se ne damo zapeljati »odporu do teorije«, ki je pri nas še močno zakoreninjen; nevednost pač ni nič drugega kot nevednost. Na dlani je sklep, da odpiranje sodobnega zgodovinopisja k pripovedi ne predstavlja kakšnega revolucionarnega preloma z dosedanjim razvojem zgodovinske stroke; gre pač za to, da ima čim večji krog bralcev kaj od teksta. Pri tem ne mislim zgolj na čisto didaktično plat zadeve, pa tudi ne samo na ustvarjanje tradicije, zavesti o kulturi, vrednotah ipd. (vse to se najhitreje doseže skozi pripoved, skozi zgodbo), temveč predvsem na čisto veselje do življenja, na uživanje v tekstu. Tako pri bralcu kot pri ustvarjalcu. Navsezadnje je zadeva povezana s spremenjenimi družbenimi razmerami: dandanes zgodovinarji nismo več odvisni od smisla, ki bi ga stroki podelila oblast (ko je npr. bilo treba pojasniti »pravovernost«, »največjo naprednost«, »edino pravilnost« in kar je še takšnih reči), temveč od smisla, ki ga poiščemo ali ustvarimo sami. Samo še kakšna obskurna politična skupina lastni preteklost – pametni lastninijo oprijemljive stvari.

In kakšno zvezo imajo te načelne misli z monografijo o Novem mestu? Veliko. Najprej: knjiga je napisana v paradigmi zgodovinopisja kot pripovedi. Junak zgodbe je mesto. Ne gre za mozaik njegovih slavnih in manj slavnih prebivalcev, za opotekanje od enega znamenitega datuma do drugega in za naštevande vseh mogočih in nemogočih društev, temveč za pripoved o življenju v »dolenjski metropoli« in njeni okolici od pradavnine do današnjega dne. Besedilo Staneta Grande je živ dokaz za to, da je mogoče tako tradicionalen zgodovinopisni žanr, kot je »krajevna zgodovina«, uskladiti s sodobnimi tokovi v stroki. Ne mislim, da gre za sledenje zadnjim modnim novostim in norostim, pač pa za premišljeno novatorstvo, ki se zaveda, da ustvarja postavke trajnejše vrednosti. Nejeverni Tomaži naj si le ogledajo imenitni pasus o šmarnici: »Zlasti so se razširile različne vrste šmarnic, belih in rdečih. Čeprav jih spremlja slab sloves, je vino iz njih praviloma izredno prijetnega vonja in tudi okus prav nič ne moti. Da škodi? Tako kot vsako pretiravanje« (str. 176). Vem, da bodo mnogi ob tem zmajevali z glavo in sodili, da gre za navajanje »eksczesnega primera« oz. za »duhovičenje«, toda Stane Granda misli povsem resno. In zares. Ne samo kot vinogradnik, temveč tudi kot zgodovinar, ki se pogovarja z recipientom, računa na njegovo sodelovanje pri branju in hoče vzpostaviti dialog z njim. Sam bi temu rekel: okolju prijazen tekst, ki se smiselno povezuje s kontekstom. Saj nam vendar takšna avtoriteta, kot je Thomas Luckmann, dopoveduje, da celo razlagalci tekstov živijo doma, ne v tekstih! Zelo dobro je, če se zgodovinar zaveda, kako se kaj dela oz. naredi z besedami, saj živi od njih in iz njih. Mislim, da bo moral tudi izvoljenec »mojstrov in muz« Oto Luthar v svojih teoretičnih pretresih naše historiografske scene kmalu začeti upoštevati Grandov delež k spremembam znotraj paradigme »krajevne zgodovine«. Mi se moramo končno odvaditi molčanja o pomembnih in govoričenja o nepomembnih rečeh.

Stane Granda nas je že drugič v kratkem času razveselil z obsežno knjigo; po »sinhroni« študiji o Dolenjski v revolucionarnem letu 1848/49 smo izpod njegovega peresa (beri: tipkovnice na računalniku) dobili še »diahroni« pogled na srce te naše čudno vesele pokrajine (s pogosto ne preveč veselo usodo) in njenih na prvi pogled mirnih, a pod površino vseskozi do razbolelosti strastnih prebivalcev. Dobro bi bilo, ko bi si snovalci monografij o naših krajih – preden zavihajo rokave in pljunejo v dlani – ogledali monografijo Novega mesta: tako izgleda delo, ki ga velja posnemati. In Granda? Naj ustvari nov tekst! Zdaj je pri nas čas zgodovinopisja. Nihče ne ve, kako dolgo bo zanimanje za našo stroko še tako veliko. Ni nujno, da bo trajno. V vsakem primeru je treba izkoristiti priložnost. Morebiti celo uspe, da »zgodovinsko mišljenje«, katerega odsotnost je Bogo Grafenauer pri Slovencih (več kot upravičeno!) močno pogrešal, končno uspemo zasidrati v javnem prostoru. Zgodovinska veda pri nas še nikoli ni bila v tako ugodnem položaju, kot je danes. Poleg tega je v ekspanziji: širi se tematsko, širi se metodološko in celo teoretično se razvija. Morda se zgodovinarji premalo zavedamo, da pripadamo tipično »imperialistični« stroki: prostor naše širitve je tako rekoč neomejen, ker obsega vse in vsakršno življenje (njen register je: »vox humana«), pa tudi zato, ker čas teče (ter na ta način dela za nas).

Čisto mimogrede bi opozoril še na nekaj; Aleš Debeljak, ki je »kod nas pa i šire« na glasu zelo uspešnega »človeka trenutka«, je v spremni besedi k Vidmarjevemu *Kulturnemu problemu slovenstva* zapisal: »Vendar obstajata dva načina pripovedi: zgodba zgodovine in vizija umetnosti. Umetnost je vedno pripoved o posameznem in konkretnem, ravno zato pa je resničnejša od zgodovine, torej od pripovedi o splošnem, kot nas uči zavezujoče izročilo Aristotelove *Poetike*. Ne poznam razloga, da bi dvomil v to starodavno resnico.« Jaz pa ta razlog poznam: Aristotel namreč v resnici pravi, da je zgodovina pripoved o posamičnem, pesništvo

pa govori bolj o splošnem (prim. znamenito 9. poglavje *Poetike*). Dejansko nas konjunktorni pesnik in premišljevalec o najrazličnejših rečeh Debeljak prepričuje, da je »zgodba zgodovine« resničnejša od »vizije umetnosti«!!! To je pa že nekaj, ali ne?! Take pohvale naši vedi dejansko ni izrekel še nihče. Resda se mož s tem postavlja v nasprotje z Aristotelom, ampak: kakor Debeljak ni Aristotel, tudi Aristotel ni Debeljak.

Igor Grdina

Bruno Volpi Lisjak, Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave. Trst : Mladika, 1995. 349 strani.

Tržaški Slovenec Bruno Volpi Lisjak, upokojeni kapitan dolge plovbe, sodi med tiste naše primorske rojake, ki vlogo izobraženca pojmujejo zelo kompleksno, predvsem pa čutijo izredno dolžnost služiti narodu. Taka občutja so v današnji Sloveniji predmet posmeha in zaničevanja. V ospredju je multikulturalnost, kar je le izraz želje po asimilaciji. V znanosti se to še posebno kaže v uradnem vrednotenju drugorazrednosti razprav v materinem jeziku, pri čemer pa ljudi, ki mislijo, da se uveljavljajo kot mednarodni znanstveniki, ni prav nič sram sprejemati slovenskega denarja. Te trditve niso zapisane le zato, da bi dokumentirali stanje duha v šestem letu slovenske državnosti, ampak, da bi na eni strani opozorili na razmere na nekaterih inštitucijah, ki se razglašajo za najvišje znanstvene ustanove, na drugi pa pojasnili, zakaj velika večina Slovencev ne ve več, kje je bilo, in je delno še vedno, resnično slovensko obalno področje. V takih razmerah, ki že nekaj časa vladajo na Slovenskem, drugače tudi biti ne more.

Od človeka, kot je avtor Bruno Volpi Lisjak, bi človek v prvi vrsti pričakoval knjigo o slovenskem pomorstvu. Pogovor z avtorjem je dal pred leti jasno vedeti, da kaj takega ni v njegovih načrtih, saj mora najprej poskrbeti za dobro dokumentirano in berljivo knjigo o slovenskem pomorskem ribištvi, ki postaja tudi za potomce nekdanjih slovenskih ribiških družin med Trstom in Timavo del zgodovine. Knjiga o slovenskem pomorskem ribištvi izhaja iz občutka odgovornosti do poznavanja lastne preteklosti. Napisana je na podlagi izredno dobrega poznavanja prostora, ki ga obravnava, ribištva in z njim povezane problematike, hkrati pa tudi bogate uporabe arhivskih virov, ki jih niti ni malo.

Vsebinska razdelitev knjige ne preseneča, saj je zaradi vse slabšega poznavanja slovenskega zamejstva in nekdanjega tamkajšnjega ribištva približno tretjina vsebine posvečena opisu krajev in ribolovnih sredstev, ostalo pa ribolovu. Slednjega je v pravem pomenu besede, kot gospodarske dejavnosti in ne le kot iskanje hrane, omogočila izgradnja pravih pristanišč od Barkovelj navzgor. Zavedati se je treba, da je slovenska obala strma, brez otokov in zaščitenih zalivov. Ko so imeli možnosti ladje kje privezati in jih ni bilo treba po uporabi vleči na suho, so si ribiči slovenskih obmorskih vasi lahko omislili ribiške ladje, kot so bragoci in topi in seveda tudi tonere. Čupa (drevak, monoksil), čoln iz hoje ali primorskega bora, tisočletno tukajšnje plovilo, zahodna Istra je ne pozna, pač pa južnejši slovanski jadranski predeli, je postala nekakšen živ tehnični »fossil«. Čeprav je po avtorjevem mnenju eden najzgovornejših dokazov tisočletne slovenske navezanosti na morje in je njenemu raziskovanju še posebno naklonjen, je postala predmet čudenja že sredi prve polovice tega stoletja. Medtem ko so 1871 z njo še regatirali, spominja danes nanjo le še ime jadranskega kluba v Sesljanu. Nemajhne zasluge za razvoj slovenskega ribištva ima avstrijska oblast, ki je to gospodarsko dejavnost zelo podpirala. V starejših obdobjih tudi tržaškemu mestu ni kaj očitati, v 19. stoletju pa je v njegovem odnosu do ribolova slovenskih ribičev čutili zaničljiv in necivilizacijski odnos. Na primeru zgodovine slovenskega ribištva lahko ugotovimo tisto, kar nam dokazuje tudi položaj slovenske manjšine na Koroškem: turizem Slovincem ni vselej v korist. Njegov razvoj je v Trstu spodjedal gospodarske osnove slovenskega življa.

Višek slovenskega ribištva je bil lov ton (*tuna* je po avtorjevi trditvi hrvatizem, ki ga ne gre sprejemati, ko imamo slovensko besedo). Ta je ne le prinašal največje, ampak tudi najdražje ribe. Predstavljal je vrh vsakoletne ribolovne sezone. Med ostalimi ribami avtor opozarja zlasti na rombe, ki jih danes naj ne bi več bilo, in seveda tudi druge ribe, med katerimi so med tržaškimi meščani posebno sloveli sardoni, ujeti pri Barkovljah (barcolani pasta bianca). Avtor trdi, da je bilo slovensko morje tako bogato rib, prednjačil je prostor okoli današnjega Miramara, da je bilo mogoče z njimi tudi dobro zaslužiti. Vrh organiziranega ribištva pomeni tudi zadruga v Križu. Ribištvo je pritegnilo tudi industrijo, zlasti prehrabeno.

Med nasprotniki slovenskega ribištva smo že omenili mesto Trst, kar pa velja predvsem za 19. in 20. stoletje. Prej jih je znal tudi ščititi pred devinskimi gospodi. Veliko škode je povzročil zlom Avstro-Ogrske, ker je Italija opustila dotedanjo skrb za ribiče, in seveda fašizem, ki je preko svojega sindikata vplival tudi na poitaliančevanje. Razrahljanje državne skrbi za tukajšnje ribištvo je povzročilo razpad dotedanjih poklicnih odnosov, kar so pospeševali še številni priseljenci iz Italije, ki jih je privabilo tukajšnje bogato morje. Svoje

nasilje so stopnjevali tudi Čožoti, prebivalci Chiogge, ki so že vse od začetkov 17. stoletja nasilno posegali v tukajšnje ribiške razmere. Med leti 1760 in 1888 je število njihovih registriranih bragocov naraslo s 70 na 555. Ne le da niso spoštovali uveljavljenega reda, ampak so z boljšimi ladjami ogrožali ribištvo kot gospodarsko dejavnost. Tudi umorov ribičev so bili sposobni. Italijanska oblast jih v nasprotju z avstrijsko niti teoretično ni več preganjala. Prav na primeru tukajšnjega ribištva lahko zgovorno dokumentiramo poglobljeno razliko med nekdanjo Avstrijo in Italijo. Prej je bil red, potem pa nered.

Delo Bruna Volpija Lisjaka prikazuje pomemben del slovenske gospodarske zgodovine. Poleg številnih in silno zanimivih, tako slikovnih kot tekstovnih ilustracij, ga odlikuje tudi njegovo dojetje problematike, ki se ne ustavlja pri tehničnih vprašanjih, kar je glede na avtorjevo izobrazbo razumljivo, ampak posega tudi na etnografsko, leposlovno, jezikovno in celo umetnostno področje. Čeprav mora biti zgodovinar na nekaterih mestih malo strpen do nekaterih njegovih mnenj ali pa bi imel pripombe na nekatere zapise nemških besedil, pa vse to blede ob narodnem zanosu, ki preveva knjigo. Ni »brambovska«, ne izogiba pa se resnici v »imenu dobrososedskih odnosov«. Malokatera strokovna knjiga, kar Lisjakova nedvomno je, ima v sebi toliko duha, ki izhaja iz ljubezni do tukajšnjih ljudi in njihove gospodarske dejavnosti. Iz njegovega besedila udarja zven besed pesnika Iga Grudna, njegov odnos do slovenskega pomorskega ribištva ustvarja podobe Alberta Sirkja. Knjiga je primer dela, ki čudovito usklajuje znanje in čustva.

Slovenskega pomorskega ribištva v tem delu našega etničnega ozemlja praktično ni več. To, kar ni povsem uspelo nasprotnikom našega naroda, je prinesla sodobnost. Turizem, nespoštovanje lastnega prebivalstva in njegovih stoletnih navad ter industrija so spodjedli gospodarsko osnovo vaških in ribiških naselij.

Stane Granda

Vasja Klavora, **Škabrijel. Soška fronta 1917**. Celovec-Ljubljana-Dunaj : Mohorjeva založba, 1997. 254 strani.

Avtor je s svojo najnovejšo knjigo dokončno prišel v anale modernega slovenskega vojaškega zgodovinopisja, in sicer v njihov najuglednejši del. Izhaja sicer iz poljudnejšega načina podajanja snovi, vendar pri tem pokaže toliko znanja, marljivosti pri nabiranju gradiva in njegovi točni interpretaciji ter pisateljske širine, da zlasti zadnje delo (in od srca želimo, da bi problematiki obsoškega bojevanja še naprej posvečal svoj čas in energijo) sodi nekje vmes med zelo solidno publicistiko in čisto znanstveno ustvarjanje; s takšnim pristopom se je Klavora zdaj dokončno približal idealu anglosaškega poljudnega (bolje: silno strokovnega poljudnega!) zgodovinopisja oziroma »kulturnozgodovinopisja«, vključno s historičnimi *militaria*, po katerega stvaritvah segajo različne generacije po vsem svetu, tudi pri nas. Pogoj za takšno publicistiko je tekoče in nevsiljivo podajanje snovi ter po drugi strani osredotočenje na čim bolj parcialno temo pisanja; mislimo, da jo je pisec Klavora dosegel prav s *Škabrijelom* in da sta bili njegovi predhodni knjigi pravzaprav nujna na samorastniški poti ustvarjanja monografskih vojaško-zgodovinskih besedil, čeprav smo jim morda ob njihovem prihodu na svetlo namenili kar ostro kritiko.

Pri *Škabrijelu* prijetno preseneti obdelava enega samega frontnega odseka, še bolj dogajanja med eno samo bitko, in to tisto skoraj prelomno 11. italijansko ofenzivo na Soči, ko je bilo malo manjkalo in avstrijska obramba bi bila lahko prebita prav na najbolj izpostavljenem, goriško-vipavskem delu bojišča; kaj bi bilo pomenilo za slovenski narod sesutje stare Avstrije že v jeseni 1917, je odveč razpravljati, saj bi zmagovita italijanska vojska še kako zlahka preprečila nastanek prve jugoslovanske države – *Države Slovencev, Hrvatov in Srbov* (SHS). Ker se pisec dobro zaveda kritičnosti in svojevrstne prelomnosti dogodka, na vrelišču razpoteženem v dober mesec dni (druga polovica avgusta do prve polovice septembra 1917), mu torej namenimo vso težo in skrb, da bi tako odkril rojakom veličino boja za našo narodovo stvar na kamniti hribovski gmoti (poleg ljudskega Škabrijela je zanj zlasti uveljavljeno ime *Sv. Gabrijel, Hrib sv. Gabrijela*, ali po nemško in italijansko *Mon/te. S. Gabriele*). Da se je v naravnost srhljivo norem ruvanju za vrh v septembrskem delu ofenzive dokončno skrhala bojna vnema italijanskih invazorjev (šlo je za dotlej največji splošni naskok *Kraljeve vojske med Tolminskim mostiščem* in morjem), je znano; tudi zato je bil mogoč preboj pri Bovcu in Tolmini oziroma »čudež pri Kobaridu«, seveda s cesarsko-nemško pomočjo, vendar so v predpripravi za dokončen obračun na Soči sodelovali tudi Slovenci, in to še kako krvavo in boleče na Škabrijelu pred letos dopolnjenimi osmimi desetletji (celjski 87. pešpolk in ljubljanski 2. gorski strelski polk, nekdanji 27. domobranski). Da se je zmogla po tolikih časih neka naša država, in to ravno slovenska narodna, pokloniti svojim obsoškim trpinom s postavitvijo spomenika na Ravnici letos pozno poleti, je resnično pomenljivo. In s tem dogodkom v svoji knjigi končuje pisanje tudi Klavora.

Če torej na kratko resumiramo delo, vidimo, da pisec pravzaprav začenja s pregledom razmer na soškem bojišču po končani pomladni 10. italijanski ofenzivi, nadaljuje z italijanskimi (in tudi avstrijskimi obrambnimi) pripravami za novo ofenzivo, nameni posebno pozornost bodrilnemu obisku mladega (in zadnjega) avstrijskega cesarja in ogrsko-hrvaškega kralja Karla I. na Banjški planoti, opiše nato že v tretjem in še četrtem poglavju začetne italijanske sunke na same Banjščice in postopni elastični avstrijski umik na nove pozicije na vzhodnem robu planote na meji Čepovanskega dolga; peto poglavje je namenjeno izključno Škabrijelu, saj hrib ostaja edina bastija branilcev tik za Gorico (in k sreči v brezpotju Banjščic in daleč od frontne oskrbe ter dosega lastne artilerije Italijanom le poide sapa), kar pisec pravilno interpretira in dokumentira, tudi z odličnim lastnim poznavanjem razbrazdanih kraških tal na Sv. Gabrijelu in v okolici, na primer na Sv. Danijelu, za katerim Avstrijci mukoma kopicijo zadnje rezerve.

Sedmo in osmo poglavje opisujeta ruvanje za Škabrijel, ki prehaja iz rok v roke in ki po silno ostrih ter brezobzirnih bojih (s salvami avstrijskih možnarjev v napredujoče goste italijanske vrste) le ostane v posesti branilcev (osmo poglavje). Deveto poglavje nato opisuje konec 11. soške bitke in hude izgube tako med napadalci kot branilci. Deseto poglavje je nekakšen ekskurz v prihodnost in opisuje boje na Banjški planoti in Škabrijelu pred 12. soško bitko (to je 1. nemško-avstrijsko ofenzivo), kar je v takšni obliki in obsegu nedvomno svojevrsten *novum* med našimi knjižnimi deli, ki obravnavajo soške boje. V enajstem poglavju Klavora – spet *novum* – podrobno spregovori o prizadetosti krajev in ljudi pod Škabrijelom v 11. soški bitki. Sledi skrbna navedba literature in virov ter obvezna zahvala, nakar v posebni spremni besedi priznani goriški zgodovinar Branko Marušič pohvalno oceni Klavorina prizadevanja in dosežke tako s prejšnjima monografijama kot z najnovejšo škabrijelsko.

Toliko o snovi knjige. Težko je karkoli dodati, ko je vendar toliko povedanega! Zatorej se ustavimo zgolj ob slikovnem gradivu. Prijetno preseneti sozvočje starih barvnih tiskov s svežimi barvami avtorjevih diapozitivov. Z zadoščenjem vedoželjni ljubitelj (in tudi strokovnjak) ugotovi, da je arhivsko gradivo skrbno klasificirano; vidne so izvirne oznake oziroma datacije; pred seboj imamo dober kataloški način podajanja tako stare kot nove fotografske snovi (pri novih posnetkih so zelo natančno navedene vedute s kotami itd.). Preseneti raznolikost slikovnega gradiva, tudi takšnega znanega, saj so v Klavorini monografiji vednosti o »znanih« posnetkih stoodstotne, podprte z izvirnimi šiframi, lokacijami in datumi. Moram priznati, da me je osebnostno impresiralo prav naslednje. Ob prelistavanju Klavorine knjige se je namreč hitro izkazalo, da ima marsikatera izvirna fotografija s soškega bojišča, ki jo hranim v svojem strokovnem arhivu oziroma sem jo kot preslikavo pridobil iz drugih zasebnih arhivov, svojo drugo hrambo v nekem našem ali italijanskem javnem arhivu, oziroma je bila publicirana že v dosedanjih, tudi starih monografijah in revijah. Fotografiralo se je bilo v času vojne vihre očitno vseprek in si že na bojišču kopije (izdelane s pomočjo posebnega fotografskega strojčka za kopiranje steklenih negativnih fotografskih plošč v formatu 1:1 kar *sub divo* oziroma *sub sole*) pridno izmenjevalo med bojnimi tovariši, ti pa so jih kasneje v svojih albumih raznesli na vse konce.

Prijetno preseneti navajanje tipov letal na dokumentarnih posnetkih, kar omogoča seznanjanje v grobih črtah z avstro-ogrsko vojno aviacijo; o njej vemo vse premalo in tudi nove angleške monografije o I. svetovni vojni ji ne namenjajo pretirano prostora (na tem področju ostaja naš pionir in poznavalec Sandi Sitar). Med slikovno dokumentacijo izstopata še dve temi. Prvo zajemajo vojaška pokopališča v okolici Škabrijela, nekdanj tako skrbno urejena in dovolj dobro, čeprav v »italianizirani« obliki vzdrževana tudi v času med obema svetovnima vojnama (primer Čepovana: značilni tipski betonski nagrobnik poševno ležeče izvedbe, s profilirano zaobljenim zgornjim delom, z grškim plastičnim križem na rahlo dvignjenem krogu, z obveznim prostorom za namestitev tablice iz pocinkane pločevine, na katero so s kislim izpisali šaržo, ime in priimek padlega oziroma umrlega, enoto in datum smrti; zaradi izjemno impresivne fotografije vemo, kako so bila avstrijska pokopališča obnovljena, zaradi datiranosti posnetka v leto 1923 pa imamo, poleg pisnega gradiva, prvič tudi konkretne podatke o začetku takšnih obnov, ki so se vleklo še tja v zgodnja 30. leta); po II. svetovni vojni ljudska jugoslovska oziroma slovenska oblast ni kazala niti najmanjšega poslušanja za ostaline »tuje« vojne na naših tleh, ne glede da so v njej krvaveli in trpeli naši ljudje, vojaki in civilisti. Druga takšna tema na starih fotografijah so vojaške bolnišnice ali lazareti, za kar ima pisec kot zdravnik posebno afiniteto, zato skuša razginiti vse, kar je mogoče o takšnih krajih trpljenja in umiranja za bojno črto izluščiti iz literature in spomina ljudi. Škoda je, da še nihče pri nas ni prišel na idejo, da bi bilo treba vidno zaznamovati kraje nekdanjih lazaretov, še toliko prej, ker so v njih neposredni bližini rasla kot gobe po dežju vojaška pokopališča; tudi ta niso vsa označena.

Ob toliko pozitivnih stvareh bi ob Klavorini knjigi radi opozorili še na neljubo napako pri seznamu literature. Avtor to seveda dobro ve, za bralca monografije Škabrijel pa moramo popraviti, tudi iz pietete do prvega znanstvenega preučevalca bojev na soškem bojišču: pod št. 15 na str. 251 se mora v razdelku Članki, dnevniški zapiski in pričevanja pravilno glasiti: *Mušič Jurij*.

Ob koncu bi radi pohvalili še *Mohorjevo založbo* za resnično solidno realiziran projekt objave monografije Škabrijel, ob siceršnjih knjigah *Blaukreuz* (prevod prve Klavorine monografije) in *Koraki skozi meglo* oziroma *Schritte im Nebel* (prav tako spisal Vasja Klavora). Upati je, da bo založba tudi najnovejšo monografijo s Soške fronte izdala v nemščini, kar bo še po tej poti poneslo Klavorino pričevanje o škabrijelski kalvariji v širni svet.

Davorin Vuga

Zsiga Tibor, *Muravidéktől Trianonig*. Lendava : Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet = Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 1996. 209 strani.

Knjiga Tiborja Zsige Od Murske krajine (Prekmurja?) do Trianona je bila izdana v slovenski Lendavi, katere ime pogrešamo na naslovnici, od Zavoda za kulturo madžarske narodnosti (na drugi strani: »...ob 1100-letnici madžarskega zavzetja domovine«), za izdajo je odgovoren ravnatelj László Göncz. Izdajo je gmotno podprlo Madžarsko ministrstvo za kulturo in pouk. Tiskano je bilo v Pécsu (Pečuh).

Knjiga je bila predstavljena v Sombotelu spomladi 1997, o čemer je prva poročala Marija Kozar-Mukič, etnologinja-kustodinja v muzeju Savaria v Sombotelu v štirinajst dnevniku *Porabje* 24.4.1997 in zavrnila nekatere avtorjeve anahronistične trditve o Slovencih in slovenščini ter pokazala na raznarodovalni vpliv knjige v Porabju. Na to sem se odzval podpisani v mesecu maju v več slovenskih tednikih (dnevnik Delo članka ni hotel objaviti – brez pojasnila – zato so ga objavili z zamudo *Književni listi* 29.5.1997). Članek sem naslovil: *Obtožujem! Napad na slovenstvo Prekmurja!* – da bi zbudil zanimanje za nemogoče trditve madžarskega avtorja. Odzval se je v istih listih zastopnik lendavske založbe, češ da slovenstva nihče ne napada in oglasil se je odbor izdajatelja z isto trditvijo ter s podtikanji. Tudi lendavski madžarski tednik se je odzval s pikrim smešenjem. Podpisani sem v soboškem tedniku *Vestnik* od 31.7.1997 (št. 31) do 18.9.1997 (št. 38) v osmih nadaljevanjih nadvse s kritičnimi pripombami prikazal vsebino knjige. Sledili so še nekateri članki v istem tedniku, ki so nadvse prikazali lažne trditve knjige o dr. M. Slaviču, Ivanu Jeriču in Mihaelu Kūharju.

Polemika se še nadaljuje, saj sem podpisani objavil v sombotelskem dnevniku *Vas Népe* 23. decembra 1997 odgovor na članek v istem dnevniku 28. junija 1997.

Zakaj je obravnavano delo anahronistično, čeprav ima znanstveni videz? Ker avtor ne zna slovenščine in zato nepravilno uporablja le del slovenske literature o predmetu in jo docela nápak citira; ker uporablja madžarske sodniške in politične viře iz časa madžarske zasedbe Prekmurja 1941–1945, kajpada docela nekritično in z neresničnimi podatki. Ker avtor ne pozna Slovencev, ne njihove zgodovine, saj jih kar povprek imenuje »Vende« katerih jezik, da se bistveno razlikuje od prekmurščine. Itn. Itn. Nekritičen je tudi ves način obravnavanja boja za pripadnost Prekmurja državi SHS in dela razmejivne komisije. To bomo skušali na kratko prikazati v naslednjem.

Nejasen je že naslov knjige: *Muravidék* pomeni kdaj Prekmurje, pa tudi Pomurje, Mursko pokrajino. Tudi pomen formulacije naslova ni jase – jasno je le eno, da sodi knjiga med množico del, ki v madžarščini dokazujejo, zlasti zdaj ob obletnici trianonskega miru, krivičnost te mirovne pogodbe za Madžare.

Na slovenski strani je o tem predmetu največ pisal Matija Slavič, izvedenec za Prekmurje v jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu. Toda avtor pozna njegova glavna spisa o tem le brez naslova, v slabem prevodu v madžarščino, nastalem med okupacijo ter ju stalno citira takole (v prevodu): *Arhiv Železne županije... Szombathely. Kleklovi spisi, članek Matije Slaviča Slovenska Krajna* (naslov zbornika, v katerem sta razpravi objavljeni, je: *Slovenska krajina*) ... prevod« – v nadaljevanju navaja le »Slavičev članek«. Gre pa za razpravi: *Narodnost in osvoboditev Prekmurcev* (Slovenska krajina, Beltinci 1935, 46–82) in *Prekmurske meje v diplomaciji* (pravtam, str. 83–107). Torej to nista skromna članka, marveč obsežni razpravi.

Avtor navaja v kratkem zapisu pod črto o Slaviču kot njegovo glavno delo: *Sprememba oblasti v Mariboru* (brez drugih navedb, nikjer ga ne uporablja in ne navaja) – ki pa ga ni. To je napačen prevod spiša: *Prevrat v mariborski oblasti* v zborniku *Slovenci v desetletju 1918–1928* (Ljubljana, 1928, str. 215–269). Ne pozna pa tudi drugih Slavičevih spisov o tem predmetu. Tudi madžarska strokovna kritika, kolikor smo jo doslej dobili, mu očita, da ne uporablja tudi slovenskih virov (literature). Druga avtorjeva metodična napaka je, da nekritično uporablja madžarsko propagandno literaturo, predvsem pisanje Aleksandra Mikole, ki pa je bil madžarski izvedenec za mirovno konferenco in pravtako nepoučen o Sloveniji in Slovencih kot Zsiga. Tako slednji za Mikolo ponavlja, da med Prekmurjem in ostalimi Slovenci ni bilo pred 1918–19 nobenih

gospodarskih in kulturnih stikov; da se prekmurščina razlikuje od »kranjske« slovenščine. Vse take trditve so bile tedaj že ovržene v Slavičevih spisih, še temeljiteje pa v zadnjih desetletjih.

Metodično in vsebinsko vprašanje je tudi obravnavanje Medmurja (hrv. Medjumurje) v isti knjigi, ponekod v istih poglavjih. Avtor nekajkrat celo zamenjava madžarski imeni za obe pokrajini. Tudi njegovi podatki o dogajanju v Medmurju v letih 1918–1919 niso zanesljivi, kar sem dokazal drugod.

Avtor, ki se s svojimi založniki tako zavzema za pripadnost Prekmurja Madžarski, še danes ne pozna temeljnih dogajanj v prekmurski zgodovini. Tako mu niso jasni (ali jih zakriva) pojmi o Slovencih in slovenščini. O Slovencih kot narodu sploh ne govori, marveč jih imenuje kar »Vende«, takole: »Vendska ljudstva, ki sodijo v skupino južnoslovanskih ljudstev, so živela do konca prve svetovne vojske, do razpada avstroogrske monarhije, v deželah pod avstrijsko oblastjo, Štajerski, Kranjski, Goriški, Istri in v jugozahodnih županijah Vas, Zala« – to vse najdemo v Meyerjevem *Conversations-Lexikonu* iz preteklega stoletja!...

Prekmurske Slovence poveže z ostalimi Slovenci s stavkom: »Vendi na Ogrskem so tiho živeli v jugozahodni polovici države, skoraj ločeno od svojih štajerskih bratov, živečih na avstrijskem ozemlju.« Brez vsake dokumentacije zapiše dalje: »Na tem ozemlju živeče prebivalstvo se je imenovalo 'vend' (kdaj, v katerem jeziku?!) in v XX. stoletju tudi 'Slovenec' (szlovén)«. Brez natančnejše časovne določitve nadaljuje, da so jih sosedni Madžari imenovali »tót« (kot splošno Slovane, posebno pa Slovake, V. N.) in »böhmécze« (slov. boméc, bojnéč, iz bogme, V. N.). Niti z besedo ne označi njihovega razmerja do slovenskega naroda in na začetku oznake njihovega »kulturnega razvoja« zapiše dvoumen stavek: »Njegov (Prekmurja, V. N.) jezik, čeprav kaže mnogo sorodnosti z jezikom sosednih Slovencev, Hrvatov (!), se vendar v bistvenih vprašanjih (?) razlikuje od njega, kar je razumljivo povzročalo težave« (kdaj? V. N.).

Popolno nepoznavanje prekmurske zgodovine, kulture in literature predstavljata trditvi, da so njihovi duhovniki morali prevajati »hrvaške in madžarske cerkvene knjige«, kar ni res in ko niti z besedo ne označi evangeličanskega slovstvenega dela od 1715 do konca 18. stoletja. Prav tako ničesar ne ve – razen nekaj zmedenega – o katoliškem pisatelju Miklošu Küzmiču, v vsem 19. stoletju pa ne pozna nikogar razen Janoša Kardoša. Kar je pri avtorju v tem poglavju najbolj pozitivno, je omemba »nekaj sto Mohorjanov« (kdaj?) in njihov knjig, »ki so vendar vplivale na prebujanje zavesti pripadnosti k južnoslovanskim ljudstvom«. V tej zvezi začenja imenovati – povečini z zamenjavami osebnimi, krstnimi imeni – kot nekeke zarotnike – štiri duhovnike, ki jih ponovno imenuje kot nosilce nekega nedoločnega »slovanskega čutenja«, katerega začetnik mu je bil Franc Ivanocy, pozneje pa glavni zastopnik Jožef Klekl st. Očitno je, da je avtor zajemal vedenje o narodnostnem stanju in gibanju med Slovenci na Ogrskem iz dokaj slabo obveščene druge roke – zopet iz pisarij med zasedbo – kar dokazujejo nejasne fraze o »panslavizmu«, pri čemer ne razlikuje med slovenskim in slovanskim. Težko si mislimo nekaj stvarnega ob njegovih stavkih o Kleklu: »Samostojno prizadevanje slovanskih nazorov je sprejel, bil njegov razširjevalec in: »Njegovi cerkveni nadrejeni so večkrat ugovarjali njegovi aktivni udeležbi v vseslovanskem gibanju, zato je l. 1910 odšel v pokoj, sklicujoč se na zdravstvene vzroke« – kar nikakor ni res.

Prav tako je neresnična Kleklova udeležba pri »nemirih« v Beltincih v novembru 1918, ko so ljudje ropali judovske trgovine in grad grofov Zichyjev. Prav tako je obrekovanje, povzeto po obtožnici okupatorskega sodišča v Györu iz 1941 proti J. Kleklu in tovarišem, da sta v Beltincih »ropala« dijaka Ivan Jerič, ki se je dan prej vrnil s soške fronte, in Mihael Kühar iz Bratonec, brat zapisovalca ljudskega izročila Števana (str. 66). Oba sta v resnici mirila ljudi in jih odvrčala od nasilja, Zsiga pa trdi, da sta pred madžarsko oblastjo pobegnila v Ljutomer, kjer sta se pridružila prekmurskim legionarjem. Potomci in sorodniki obeh obdolženih so od založništva knjige zahtevali preklc v lendavskem madžarskem časniku, kar se pa ni zgodilo.

Naj tu omenimo, da avtor knjige večino priimkov piše v napačni obliki, kar smo navedli v *Vestniku*.

Značilno za avtorja je, da uporablja kričeče naslove poglavij, ki naj bi iz majhnih dogodkov naredili velike, npr. »Soboška bitka«, kar je že sam označil z narekovajem, v katerem je Jurišičev samovoljni pohod prikazal kot uradno »okupacijo« nove jugoslovanske države, čeprav sta Godina in Slavič vso zgodbo – tudi tisti del, ki ga Zsiga zamolči – natanko opisala. Tak naslov je tudi Lendavska »bitka«, kjer je avtor tudi uporabil narekovaj (in dodal celo karto!), za šeststranski opis vdora madžarske mejne straže v novembru 1919 na jugoslovansko ozemlje, da lahko opiše zaprtje lendavskih »talcev« in ministrsko sejo v Budimpešti.

Zelo tendenčno je prikazano pod naslovom »Po zasedbi« – namreč Prekmurja 12. in 13. avgusta 1919 z dovoljenjem Najvišjega sveta mirovne konference. Še bolj tendenčno je poglavje »V imenu Prekmurcev, toda brez njih«, v katerem obravnava dogodek v začetku leta 1919, ko so Madžari ponujali Prekmurju avtonomijo. Enako zveni naslov: »V znamenju pravičnosti ali oblasti?« – o delu razmejitvene komisije in o borbi ogrske delegacije za sleherno vas, v kateri je bilo kaj Madžarov. Ker so zastopniki velesil odločili v prid naše države, »niso imeli glavnega pomena vidiki pravičnosti, marveč trenutne koristi oblasti« (str. 137).

Bilo bi pa v redu, ko bi Francozi za devetdeset let vzeli v najem madžarske železnice in se odločili v korist Ogrske, kar nam avtor ponovno razkriva in obžaluje, da se to ni zgodilo.

V poglavju Trianonska mirovna pogodba (str. 100–106) se Zsiga na široko razpiše o delu madžarskega izvedenca za Prekmurje, srednješolskega profesorja matematike in fizike *Sándorja Mikole*; najprej v dveh prilogah odgovora ogrske vlade mirovni konferenci 12. februarja 1920 na njeno zahtevo mirovnih pogojev, ki naj bi jih ogrska vlada sprejela. Pri tem docela izmišljeno imenuje Slavičovo francosko brošuro *Quelques remarques...* v madžarščini: *A vend kérédw* (=Vendsko vprašanje) – o vsebini Mikolovih brošur, ki jih je sopodpisal peštanski slavist János Melich, piše Slavič v razpravi *Prekmurske meje v diplomaciji*. Tu naj omenimo 1928 izdano (kar na njej ni označeno) Mikolovo knjižico *A vendég multja és jelene* (Preteklost in sedanost vendstva), ki jo je podpisani ocenil že 1932 v ČZN in v kateri menda ni niti enega veljavnega, nespornega stavka. Pisana je v istem iredentističnem, propagandnem slogu kot brošuri za mirovno konferenco, z namenom prikazati, da ogrski – prekmurški Slovenci niso imeli nobenih stikov z ostalimi Slovenci, od katerih se razlikujejo tudi po jeziku, itn. Avtor se na to knjižico vidno opira, le da docela prezre njene edino vzdržljive trditve o delovanju evangeličanskih pisateljev.

Bile bi zabavne take trditve, ko ne bi širile neverjetnih neresnic v propagandne namene; da je bila v šolah Prekmurja po 12. avgustu 1919 (v resnici šele čez leto) »glavna sprememba pouk slovenskega jezika namesto prekmurščine (vend). S tem se je začelo pretapljanje prekmurskega (vend) prebivalstva v slovensko...« (str. 90).

Take nejasne misli in trditve so se širile tudi med zasedbo 1941–1945 in madžarski zgodovinarji jih bodo prepisovali, lendavski Ogrji pa bodo protestirali, da knjiga nikakor ne pospešuje asimilacije porabskih Slovencev. Kot učenec ljudske šole v Bogojini v letih od 1915 do 1919 vem, da smo se slovensko učili le verouk (pa četudi le v prekmurskem narečju, ki smo ga dosledno imenovali slovenščina), ves ostali pouk pa je potekal – kot tudi na drugih prekmurskih šolah – zgolj v madžarščini. Kako je bilo v prejšnjih stoletjih, nas pouči Horvat-Kokoljeva knjiga *Prekmursko šolstvo* (1977), kjer zvemo, da se je sredi 19. stol. začela odstranjevati prekmurščina iz osnovnih šol, kolikor je je bilo in so jo nadomestili z madžarščino, s čimer se je zares začelo »pretapljanje prekmurskega prebivalstva« v – *madžarsko*, česar nočejo razumeti (če jim je to znano) izdajatelj in urednik te knjige v Lendavi 1996 v Republiki Sloveniji in kar tudi za nekatere slovenske politike »ni vprašanje«, kot nam isti Ogrji v svojem tisku trdijo.

Kako se igračkajo doktorji znanosti tudi v Lendavi, ki so menda prebirali rokopis te knjige, dokazuje še en kuriozum: Ivan Hribar, »namestnik osrednje vlade«, je postal Andrej in na nedoumljiv način »pozneje vodja lendavske politične uprave« (str. 128).

Zakaj je bila obravnavana knjiga napisana danes? Nepoznavalci zgodovine v lendavskem *Zavodu za kulturo madžarske narodnosti* in njegov založniški odbor v svoji onemoglosti očitajo ocenjevalcem obravnavane knjige, da »si prizadevajo na zavajajoč način očrtni pomurske Madžare, njihove organizacije in institucije... Knjigo lahko razumejo tako le tisti, ki zaradi kakršnegakoli razloga ne morejo sprejeti zgodovinskega dejstva in so si zadali za cilj ustvarjanje konfliktnega vzdušja. Tovrstne članke obsojamo tudi zaradi tega, ker si prizadevajo 'informirati' tak krog bralcev – in s tem vplivati na oblikovanje javnega mnenja –, ki madžarskega jezika ne razume, zato si ustvarijo odnos do publikacije, posredno pa tudi do pomurskih Madžarov le na podlagi tega, kar preberejo v člankih in izjavah. — 'Nesporazumi' takšnega značaja bi morali biti predmet razprav zgodovinarjev in jih ne bi smeli uporabljati za zavajanje javnosti...« (*Književni listi – Delo*, št. 34, 12.6.1997 in v vseh drugih listih, kjer je bil objavljen moj članek o knjigi).

Kulturniki iz Lendave ne berejo menda ne naših ne madžarskih listov, da bi našli v njih ocene vsakršnih, tudi zgodovinskih knjig, zato ukazujejo, kdo in kje jih sme ocenjevati. Učenčki madžarskih šol smejo brati o prekmurščini, da se bistveno razlikuje od slovenščine in vse druge nemogoče trditve, mi pa ne smemo biti prizadeti, če s tem ne soglašamo, če obrekuje avtor našega rajnega očeta, strica, prijatelja.

In zakaj je bila knjiga še napisana zdaj? V treh jezikih objavlja na koncu za kazalom dva odstavka o njeni vsebini, katerih zadnji se glasi: »Avtor knjige dr. Tibor Zsiga prikazuje na osnovi verodostojnih dokumentov pripravljenost večine prebivalcev bojovati se po določitvi novih meja za pravico do samoodločbe, pa čeprav z orožjem.« Za vse to naj bi bili tudi Slovenci po besedah zastopnika založništva – hvaležni avtorju...

Ivan Čizmić, *History of the Croatian Fraternal Union of America*. Zagreb : Golden Marketing, 1994. XVIII, 358 strani.

Knjiga dr. Čizmića, znanstvenega svetnika Instituta za Primjenjena društvena istraživanja predstavlja enega prvih pregledov zgodovine ene bratskih podpornih organizacij, pisanih izpod peresa zgodovinarja. Dr. Ivan Čizmić je vsekakor največja avtoriteta na področju raziskav zgodovine hrvatskih izseljencev v ZDA. Knjiga predstavlja sintezo njegovega dela na področju zgodovine hrvatskih priseljencev v ZDA, hkrati pa tudi prvi pregled zgodovine Hrvatske bratske zajednice, kot tudi skoraj celotnega fraternalističnega gibanja med Hrvati v ZDA od konca 19. stoletja pa vse do danes.

V knjigi nam najprej predstavi zgodovino hrvatskega izseljenstva v ZDA in Kanadi v obliki kratkega pregleda na le sedmih straneh. Nato nam v prvem poglavju predstavi osnove ameriškega fraternalizma. Ameriške fraternalistične organizacije so nastale iz potrebe izseljencev, pa tudi drugih Američanov po socialnem zavarovanju in še zlasti zavarovanju za primer nesreče pri delu, bolezni ter smrti, saj ameriška država vse do danes teh zavarovanj ni uredila na državni ravni. Vendar pa so bratske podporne organizacije predstavljale in predstavljajo več kot le zavarovalniške družbe, saj svojim članom omogočajo tudi druženje in obiskovanje kulturno zabavnih prireditev. O tem smo leta 1994 ob obletnicah slovenskih podpornih organizacij priredili simpozij na Univerzi v Mariboru, kjer smo obravnavali bratske podporne organizacije imigrantskih narodov v ZDA, Kanadi, Avstraliji, kakor tudi v imigrantskih državah zahodne Evrope.

Po tem prvem poglavju obravnava avtor začetke predhodnice Hrvatske bratske zajednice (Croatian Fraternal Union), najprej Hrvatsko skupnost v Pennsylvaniji, nato pa zelo podrobno ustanovitev Hrvatske narodne zajednice – HNZ (Croatian National Society).

V tretjem poglavju nam avtor predstavi spore v zvezi z osebnimi prepričanji med vodstvom zajednice in Franjem Zottijem, bogatim podjetnikom in izdajateljem časopisa *Narodni List*, ki je izhajal v New Yorku. V istem poglavju se ukvarja tudi z ustanovitvijo Hrvatske župnije Svetega Nikole v pennsylvanskem mestu Allegheny, pa tudi s splošnim odnosom med HNZ in rimokatoliško cerkvijo, saj je bila zajednica tista, ki je pomagala pri ustanavljanju župnij v hrvatskih naselbinah širom ameriškega kontinenta in pri gradnji cerkva. Hrvatska narodna zajednica je pri tem igrala aktivno vlogo. Avtor se pri tem ukvarja s pozitivno vlogo, ki jo je katoliška cerkev odigrala pri ohranjanju narodne zavesti hrvatskih priseljencev v ZDA in Kanadi.

V četrtem poglavju so prikazana prizadevanja za ohranitev članstva HNZ tudi pri drugi in tretji generaciji hrvatskih priseljencev. V zvezi s tem so voditelji zajednice organizirali mladinski odsek, v katerega so se vključevali otroci priseljencev, kar je potem predstavljalo osnovo za to, da so postali člani zajednice, ko so odrasli. Za vlogo zajednice kot ustanove, ki je skrbela za socialne interese hrvatskega naroda v ZDA je posebnega pomena ustanovitev in vzdrževanje mladinskega doma, kjer so našle zatočišče hrvaške sirote.

V petem poglavju vidimo zgodovino delavskega gibanja med Hrvati s posebnim ozirom na vlogo Hrvatske narodne zajednice. Hrvatje so tako kot ostali ameriški priseljenci sodelovali v ameriškem delavskem gibanju, nekateri vodilni člani so bili voditelji ameriško hrvatskih delavskih organizacij, hrvatski delavci v ZDA pa tudi člani obeh socialističnih strank, to je socialistične stranke Amerike in Socialist Labor Party. V posebnem poglavju nam avtor predstavi Narodno hrvatsko zajednico v odnosu do političnega življenja na Hrvaškem v obdobju do srede 20. let. HNZ se je na vseh svojih konvencijah spopadala tudi z vprašanjem razmer na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Tako je sprejemala tudi veliko resolucij, s katerimi je obsojala nacionalno zatiranje v času Habsburške monarhije, kakor tudi v času obstoja prve Jugoslavije.

Hrvatska narodna zajednica je bila ves čas svojega obstoja vodilna organizacija ameriških Hrvatov in tako je po prvi svetovni vojni prišlo tudi do tega, da je dala pobudo za združitev vseh hrvatskih bratskih organizacij v eno organizacijo. HNZ se je tako združila s Hrvatsko ligo Illinois, Društvom Svetega Jožefa iz Kansas Cityja in Novim hrvatskim društvom iz Whittinga, Indiana, Hrvatskim združenjem iz Pacifika, Slovensko-hrvatsko zvezo iz Calumeta in Hrvatskim bratstvom iz Montane (glej str. 190). Do združitve je prišlo leta 1924 na konvenciji v Detroitu, Michigan.

Posebno poglavje je posvečeno novo nastali organizaciji z imenom Hrvatska bratska zajednica (HBZ) v 30. in 40. letih tega stoletja. Organizacija je imela preko 100.000 članov. V tem poglavju pa se avtor ukvarja tudi z najrazličnejšimi oblikami zavarovanja, kar je bil osnovni razlog obstoja te organizacije. Posebno pozornost je avtor posvetil tudi glasilu HBZ *Zajedničar* ter dejstvu, da je Hrvatska bratska zajednica od vsega začetka imela svoje članstvo tudi med Hrvati v Kanadi; le-tim je organizacija posvečala še posebno pozornost.

V devetem poglavju se avtor ukvarja z zgodovino HBZ v obdobju med drugo svetovno vojno. Na uvodnih straneh tega poglavja nam predstavi Hrvate v Ameriki v odnosu do stare domovine med obema vojnoma. Uboj Stjepana Radića v skupščini v letu 1928 je naletel na posebne proteste med ameriškimi Hrvati, tako tudi celotna politika jugoslovanskih vlad do Hrvaške med obema vojnoma. Tik pred izbruhom

druge svetovne vojne, sredi leta 1938, je delegacija HBZ pod vodstvom predsednika Ivana Butkovića obiskala Zagreb, kjer jih je sprejel tako dr. Vlatko Maček kot tudi nadškof Alojzij Stepinac. Ob začetku druge svetovne vojne na tleh takratne jugoslovanske države se je tudi Hrvatska bratska zajednica pridružila ostalim jugoslovanskim organizacijam v ZDA, ki so organizirale številne akcije za materialno in politično pomoč stari domovini. HBZ je med drugim poslala tudi posebno resolucijo predsedniku ZDA Franklinu Delanu Rooseveltu, v kateri je poudarila, da ne priznava Nezavisne države Hrvatske in da je pripravljena sodelovati skupaj z ostalimi južnoslovanskimi priseljenci pri uresničevanju ameriškega vojaškega programa. Hrvatska bratska zajednica je tudi aktivno sodelovala pri pripravi ameriškega hrvatskega kongresa, ki so ga organizirali v Chicagu v februarju leta 1943. Hrvatje so pripomogli k zmagi ZDA nad fašizmom tudi na podlagi nakupovanja vojnih obveznic, samo HBZ je kupila za preko 6 milijonov dolarjev vojnih obveznic. Po koncu druge svetovne vojne je prišlo v zajednici do sporov v zvezi z odnosom do stare domovine. Ob tem se je v hrvatski skupnosti na sploh oblikovalo različno mnenje o tem, ali bi naj z domovino, v kateri je vladal komunistični režim, sploh vzdrževali kakršnekoli stike. Prihod političnih emigrantov iz domovine v ZDA po letu 1947 ni imel pozitivnega učinka na sodelovanje Hrvatov s staro domovino. Vendar je HBZ vzdrževala stike s staro domovino, še zlasti da bi ohranila hrvatsko kulturno dediščino v ZDA. S tem vprašanjem se avtor ukvarja zlasti v zadnjih dveh poglavjih.

V predzadnjem poglavju nam dr. Čizmić predstavi Hrvatsko bratsko zajednico kot zaščitnika in promotorja hrvatske kulturne dediščine v ZDA. HBZ, kakor tudi že njene predhodnice, je imela vlogo organizatorja in mecena kulturnega življenja med Hrvati v ZDA. Zlasti aktivna so bila pevska društva, omembe vredni tudi tamburaški zbori. Zajednica je podpirala tudi številne programe hrvatskih radijskih ur na različnih komercialnih postajah.

V zadnjem poglavju je prikazana vloga hrvaške bratske zajednice v zadnjih dveh desetletjih. Od leta 1975 dalje je število članov HBZ stalno upadalo. Še leta 1975 je bilo 92.664 članov, leta 1983 le še 82.273. To je bil in je še danes glavni problem zajednice. V relativno zelo kratkem podpoglavju je avtor predstavil prizadevanja HBZ kakor tudi celotnega hrvatskega izseljenstva v ZDA in Kanadi za pomoč pri ustvarjanju neodvisne hrvaške države v letih 1991 pa vse do danes. Ta pomoč je bila precejšnja, tako humanitarna, ki ji lahko merimo vrednost v milijonih dolarjev, medtem ko je bila druga oblika pomoči politična, v obliki zahtev za priznanje Hrvaške s strani ZDA.

Delo dr. Čizmića predstavlja vsekakor novost tako v hrvaški kot tudi v ameriški historiografiji. Hrvatska bratska zajednica je ena redkih bratskih podpornih organizacij v ZDA, ki ima znanstveno monografijo o svojem delovanju.

Matjaž Klemenčič

John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice there was a Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

V Združenih državah Amerike se je med razpadanjem nekdanje Jugoslavije zanimanje za njeno zgodovino močno povečalo, še zlasti za obdobje po drugi svetovni vojni oziroma za obdobje po sporu Komunistične partije Jugoslavije z Informbirojem leta 1948. Tako so v ZDA izšle številne knjige, v katerih se avtorji ukvarjajo z vprašanji zgodovine nekdanje Jugoslavije in s posebnostmi njenega družbeno-političnega sistema. Pri tem velja omeniti, da je večina avtorjev tako ali drugače povezanih z nekdanjo Jugoslavijo (bodisi da živijo v ZDA kot izseljenci ali kot potomci izseljencev, veliko pa je poročenih z ljudmi, ki izhajajo iz ozemlja nekdanje Jugoslavije); le redki so se pričeli ukvarjati z vprašanji jugoslovanske zgodovine brez omenjenih vzpodbud. Med take sodi tudi avtor knjige »Yugoslavia as History: Twice there was a country« (=Jugoslavija kot zgodovina: Dvakrat je bila država), John R. Lampe.

Avtor se je z Jugoslavijo prvič srečal v 60-ih letih, ko je kot ameriški diplomat služboval v Beogradu. Vendar pa John R. Lampe kasneje ni nadaljeval diplomatske kariere, ampak se je raje posvetil študiju ter karieri univerzitetnega profesorja. Za njegovo razlago jugoslovanskega vprašanja sta bili odločilni prvi dve leti, ki ju je preživel v Beogradu, deloma pa tudi pojmovanja njegovega pokojnega mentorja, profesorja zgodovine na Univerzi Wisconsin Michaela Bora Petrovicha, ki je bil srbskega porekla, ter njegovo druženje s srbskimi zgodovinarji v 70-ih in 80-ih letih.

John R. Lampe je avtor več knjig, ki se ukvarjajo z zgodovino Jugoslavije. Omenimo naj le dve: *Balkan Economic History, 1550–1990* (skupaj z Marwinom R. Jacksonom) ter *Yugoslav-American Economic Relations since World War II* (skupaj z Rusellom O. Prickettom ter beograjskim ekonomistom Ljubišom Adamovićem).

Prof. Lampeja sem prvič srečal že leta 1983, ko je na letni konvenciji Ameriškega združenja za slavistične študije v Kansas Cityu predstavil referat, v katerem je skušal primerjati jugoslovanski ter ameriški federalizem. Ob tem je že tedaj pozabil, da je poleg razlik v družbenopolitičnem sistemu med takratno Jugoslavijo ter ZDA obstajala razlika med obema državama tudi v tem, da je bil jugoslovanski federalizem federalizem etničnih enot, medtem ko ameriške zvezne države niso države le ene od stoterih ameriških etničnih skupnosti.

Knjiga »Yugoslavia as History« je napisana v glavnem na osnovi obstoječe literature, pisane predvsem v angleškem jeziku. Poleg tega avtor citira tudi nekatere knjige in članke v srbohrvaščini in slovenščini ter nekatere arhivske vire. Med temi prevladujejo poročila ameriških in britanskih ambasadorjev iz Beograda, ki jih je našel v Londonu in Washingtonu.

Knjiga, ki obsega 421 strani, je razdeljena na uvodno poglavje ter enajst glavnih poglavij. Periodizacija zgodovine jugoslovanskih narodov ne prinaša veliko novosti. V prvih treh poglavjih avtor obravnava zgodovino ozemlja nekdanje Jugoslavije (s poudarkom na srbski zgodovini) pred prvo svetovno vojno. V prvem nam predstavi obdobje od leta 800 do leta 1800, in sicer se najprej ukvarja s fizično-geografskimi značilnostmi omenjenega območja, nato pa predstavi nekatera dejstva iz srednjeveške zgodovine držav, ki so nastajale na tem območju.

V drugem poglavju z naslovom »Unifying aspirations and rural resistance, 1804–1903« oriše najprej jugoslovansko idejo pred letom 1860 ter Srbijo kot državo enega naroda v 19. stoletju, nato pa še Črno goro kot minidržavo ter zgodovino tega področja v obdobju 1860–1900 v okviru jugoslovanskih gibanj v Habsburških deželah. V tretjem poglavju se posveča predvsem avstroogrski okupaciji Bosne in Hercegovine, aneksijski krizi iz leta 1908 ter balkanskim vojam v obdobju 1912–1913.

Natančen bralec prvih treh poglavij ne more spregledati, da avtor, v primerjavi s hrvaško, posveča veliko prostora srbski in črnogorski zgodovini, medtem ko Slovence in Makedonce odpravi le na nekaj straneh. Tudi literatura, ki jo je avtor uporabil za ta del knjige, ustreza zgoraj navedenim proporcionalnim dejstvom. Tako uporablja predvsem literaturo v angleškem jeziku, ki je nastajala v ZDA, deloma pa tudi literaturo iz Avstrije in Nemčije, napisano v nemškem jeziku. Poleg tega je upošteval tudi dela nekaterih avtorjev z območja nekdanje Jugoslavije. Tako poleg *Zgodovine Slovencev* (Cankarjeva založba, 1979) citira še Draga Roksandića, Slavka Gavrilovića, Milana Protića, Andrijo Radenića, Jaroslava Šidaka, Žarka Bulajića, Mirjano Gross, Agnezo Szabo, Mustafu Nanovića, Frana Zwittera, Bogdana Krizmana ter Igorja Karamana.

V tem prvem delu knjige izstopa očitna napaka, saj avtor priznava »pacto convento«, torej sporazum med hrvaškim in madžarskim plemstvom iz leta 1102, o katerem so si tako hrvaški kakor tudi madžarski zgodovinarji edini, da ni obstajal. Gre za ponaredek iz 19. stoletja, ki ga je hrvaško plemstvo izrabljalo v bojih za položaj Hrvaške v 19. stoletju.

Za obdobje do prve svetovne vojne je o slovenski zgodovini zelo malo zapisanega. Tako so na straneh 28 in 29 omenjeni: prihod Slovencev v alpske dežele, reformacija ter protireformacija in Linhartov boj zoper stališče, da so Slovenci etnični Nemci in nimajo nobene posebne slovenske identitete, ter dejstvo, da je slovensko prebivalstvo že sredi 18. stol. preseglo 700 000 ljudi. Na strani 41 pa avtor govori o Ilirskih provincah. Ob tem velja omeniti, da je avtor na eni strani preprosto izpustil program Zedinjene Slovenije iz leta 1848, na drugi pa podrobno predstavil Načertanije Ilije Garašanina in ilirsko gibanje Ljudevita Gaja. Na strani 69 je omenil tudi tako imenovani Mariborski program, po katerem naj bi se vse slovenske dežele združile v eno upravno enoto v okviru Habsburške monarhije. Avtor omenja tudi taborsko gibanje in ljubljanski sestanek stotih predstavnikov Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1870, pri čemer poudarja, da so slovenski organizatorji imeli velike težave, preden so prepričali voditelje Hrvatske narodne stranke, da so vključili v svojo delegacijo tudi nekaj Srbov. Avtor opozarja, da ta sestanek ni prinesel kakšnih pomembnejših sklepov, ki bi usodno vplivali na nadaljnjo zgodovino narodov na območju nekdanje Jugoslavije.

Zanimivi so tudi ekonomski podatki, npr. o zemljiški strukturi pred letom 1914, pri čemer govori tudi o Sloveniji, ki pa je ne definira, tako da ne vemo, ali pri tem misli na slovensko etnično ozemlje (verjetno ne!), na ozemlje jugoslovanske Slovenije iz obdobja 1919–1941, ali pa na ozemlje današnje Republike Slovenije. Na strani 74 omenja še ekonomsko integracijo slovenskega ozemlja s Trstom in železniško povezavo Trst-Dunaj, hkrati pa poudarja, da je Slovenija leta 1912 proizvedla na enega prebivalca štirikrat več industrijskega blaga kot Srbija. Poudaril je, da je Trst veliko pridobil tudi z izgradnjo drugega tira železniške proge leta 1901, kar je seveda pomenilo nove investicije avstrijskih firm. Avtorju se je tudi zapisalo, da je živel v Ljubljani leta 1910 kar 64.000 Slovencev, čeprav je po podatkih ljudskega štetja takrat živel v njej le 56.844 prebivalcev. Avtor tudi priznava, da je ekonomski vzpon, ki ga je prinesla železnica Dunaj-Trst deloval proti ekonomskim povezavam Slovencev z jugoslovanskim jugom. Na strani 75 omenja še zadružniško gibanje Janeza Evangelista Kreka in politično delovanje Slovenske ljudske stranke v smislu trializma; stranka naj bi predlagala, da se Slovenci odpovedo svojemu jeziku v korist hrvaškega, če bi

takratna dualna monarhija ustanovila še tretji, južnoslovanski del monarhije. To trgovanje s slovensko jezikovno identiteto naj bi preprečili liberalci ter socialni demokrati. Nato avtor na strani 93 opozarja na dejstvo, da so se nekateri slovenski prostovoljci na začetku balkanskih vojn bojevali v srbski armadi, hkrati pa je tudi izrazil predavanje Ivana Cankarja o Slovencih in Jugoslovanih, češ da naj bi bili Slovenci bratrance južnih Slovanov v jeziku in bratje po krvi. Omenimo naj, da avtor nato v istem odstavku pozablja na Cankarjeve izrečene misli o politični kulturi slovenskega kmeta, ki bi naj bila bližja tirolskemu kot hrvaškemu ali srbskemu.

Poleg že omenjene *Zgodovine Slovencev* avtor v prvih treh poglavjih citira še nekatere slovenske avtorje, npr. Carol Rogljevo in Toussainta Hočevarja ter Walterja Lukana. Zanimivo je, da ni uporabil niti številnih člankov o tem obdobju slovenske zgodovine, ki so bili objavljeni v ameriški reviji *Slovene Studies*, ali v dunajski *Osthefte*.

Nato sledi poglavje o prvi svetovni vojni in ustanovitvi prve Jugoslavije oziroma o obdobju 1914–1921. V njem avtor najprej predstavi Srbijo in Jugoslovanski odbor v obdobju od 1914 do 1917, nakar se ukvarja z režimi vladanja na tleh kasnejše Jugoslavije v času I. svetovne vojne. Predstavi tudi Narodni svet v Zagrebu in združitve v Beogradu decembra 1918. V tem poglavju se ukvarja še s politiko zahoda do mejnih vprašanj Jugoslavije, ekonomskimi težavami na poti k politični združitvi, volitvami v konstituantno in z Vidovdansko ustavo.

Tudi za to obdobje uporablja (poleg angleških) v glavnem vire oziroma dela srbskih (Vase Kazimirovića, Dimitrija Djordjevića, Dragoljuba Živojinovića, Andrije Mitrovića, Ljubinke Trgovčevića, Mile Bjelajca, Dragoslava Jankovića in Milorada Ekmečiča) ter nekaterih hrvaških avtorjev (Bogdana Krizmana, Rudolfa Bičanića, Ferda Čulinovića, Dragovana Šepića).

V tem poglavju se avtor posveča slovenski zgodovini le pri obravnavi vojnih režimov, pri čemer opozori na dejstvo, da so igrale pri zahtevah za preureditev Habsburške monarhije po trialističnem principu najpomembnejšo vlogo italijanske težnje po zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja (odstavek na str. 104). Na strani 112 avtor opozarja na mejno vprašanje z Italijo ter fašistično zatiranje Slovencev v Italiji na začetku 20-ih let in na razdelitev južne Koroške na cono A in cono B. Podučni nas, da naj bi julija leta 1920 (v resnici 10. oktobra 1920 – pripis M. K.) prišlo do plebiscita, v katerem je v coni B (?) tri petine prebivalcev glasovalo za Avstrijo, zaradi česar je okrog 40.000 do 60.000 Slovencev (po avtorjevih navedbah) ostalo na avstrijski strani takratne jugoslovansko-avstrijske meje (po podatkih ljudskega štetja iz leta 1910 nekaj več kot 66.000 Slovencev – pripis M. K.).

Ko govori v tem poglavju o Slovencih, avtor poleg že omenjenih Carol Rogljeve ter Toussainta Hočevarja citira še uvodna poglavja iz knjige Bogdana Novaka, *Trieste 1941–1954*. Že tu naj omenim, da avtor ne upošteva najnovejšega dela, ki je izšlo v slovenskem jeziku izpod peresa tržaškega Slovenca Jožeta Pirjevca *Jugoslavija 1918–1992: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*.

V naslednjih dveh poglavjih je Lampe obravnaval zgodovino prve Jugoslavije. V poglavju z naslovom »*Parliamentary kingdom, 1921–1928*« (»*Parlamentarna kraljevina, 1921–1928*«) nam avtor najprej predstavi Vidovdansko ustavno ureditev ter nove strankarske povezave v tem okviru, poleg tega pa še kulturne povezave in ekonomske probleme, ki so nastajali v tej novi državi ter srbsko-hrvaška razmerja. Na koncu podrobno opiše vzroke za konec tega obdobja, ki se je (kot znano) končalo s streli v skupščini ter uvedbo »šestojanuarske diktature« leta 1929.

Naslednje poglavje obravnava zgodovino Jugoslavije kot avtoritarnega kraljestva v obdobju 1929–1941. V njem avtor govori o kraljevski diktaturi do atentata na kralja Aleksandra v Marseillu ter o vladavini Stojadinovića in kraljevih namestnikov v obdobju od leta 1935 do 1938. Zanimivo je podpoglavje o rekapitulaciji pridobitev prve Jugoslavije v letih 1921–1939 na področju ekonomije, ko naj bi se domači proizvod v teh dvajsetih letih povečal za 68%. Avtor opozori tudi na dejstvo, da naj bi okrog dve tretjini te rasti prispevale lahka industrija na Hrvaškem ter v Sloveniji in metalurška industrija ter rudarstvo v Bosni, na Kosovu in v Makedoniji. Industrijska proizvodnja naj bi leta 1938 predstavljala 30% celotne jugoslovanske proizvodnje. Avtor se nato dotakne velikih problemov agrarne reforme in poizkusov poenotenja šolskih učbenikov in učnih programov na eni ter velikih razlik v stopnji pismenosti in šolskega obiska na drugi strani. Podrobno opiše tudi vpliv Jugoslavije na nekatera intelektualna gibanja v Beogradu in Zagrebu na prelomu iz dvajsetih v trideseta leta, hrvaško-srbski sporazum iz leta 1939 ter pristop Jugoslavije k trojnemu paktu.

V tem poglavju je citiral Mileta Bjelajca, Djordja Stankovića, Arifa Purivatro, Janka Prunca (v resnici Janka Prunka – pripis M. K.), Momčila Zečevića, Branislava Grigorijevića, Ferda Čulinovića, Tomislava Bogovca, Ljubomira Djurković-Jakšića, Fedjo Markovića, Mirjano Kolar-Dimitrijević, Andreja Mitrovića, Ljuba Bobana, Branka Petranovića, Dušana Bibra, Smiljano Djurović, Ivana Vinskega ter Miroslava Janičijevića. Posebnega poudarka na zgodovini katerekoli pokrajine ali naroda v Jugoslaviji med obema vojnama ni. Tudi ime najbolj vplivnega slovenskega politika med obema vojnama, dr. Antona Korošca, se pojavi le v okviru osmih strani.

Lampe je posebno, vendar sorazmerno kratko poglavje namenil drugi svetovni vojni: »*World war and civil war, 1941–1945*« (=Svetovna vojna in državljanska vojna 1941–1945). V prvem delu piše o padcu prve Jugoslavije in njenemu vojaškemu zlomu ter odhodu vlade generala Simovića v emigracijo. Medtem ko delovanju vlade v izgnanstvu in neprizadevanjem izseljencev v zvezi z Jugoslavijo med drugo svetovno vojno ne posveti nobene pozornosti, pa podrobno obravnava nastanek in razvoj posameznih frakcij v četniškem gibanju, kjer obsodi režim Mira Nedića in Ljotića v Srbiji, medtem ko je dokaj prizanesljiv do sodelovanja Draže Mihailovića z okupatorjem, oziroma do njegovega stališča, da bi bilo z morebitnim odporom potrebno počakati do prihoda zaveznikov. Avtor se posveti tudi nastanku Nezavisne države Hrvatske ter vlogi nadškofa Alojzija Stepinca pri uradni podpori Paveličevega režima katoliški hierarhiji na Hrvaškem. Zelo podrobno oriše ustaške zločine nad civilnim srbskim prebivalstvom ter v zvezi s tem tudi že vnaprej razlaga vpliv teh zločinov na kasnejši razvoj srbsko-hrvaških odnosov v 90-ih letih XX. stoletja. Podrobno oriše tudi partizansko gibanje, seveda s posebnim ozirom na Srbijo ter Črno goro in britansko ter ameriško pomoč Titovim partizanom. Nato obravnava komunistični prevzem oblasti komunistov leta 1945.

Kljub vsemu lahko ugotovimo, da je poglavje o drugi svetovni vojni eno boljših v tej knjigi. Pri pisanju se je naslanjal zlasti na vire ameriških avtorjev, upošteval pa je tudi dela Velimirja Teržića, Fikrete Jelić-Butić, Branka Petranovića, Vojislava Koštunića, Kosta Čavoškega, Mihajla Minoskega, Bogdana Lekića in Ljuba Bobana.

Zgodovino Slovencev v drugi svetovni vojni obravnava na straneh 217 in 218. Najprej bralca seznani z delitvijo ozemlja jugoslovanske Slovenije med Nemčijo, Italijo ter Madžarsko, nato pa govori, »da je nacistični napad na Sovjetsko zvezo dal proste roke slovenski Komunistični partiji, da je oblikovala Osvobodilno fronto /OF/ za odpor...« (kot vemo, je bila Osvobodilna fronta ustanovljena 26. aprila 1941 – opomba M. K.). Avtor govori tudi o italianizaciji ter nacističnem planu, da bi izselil četrť milijona Slovencev iz severnega dela bivše jugoslovanske Slovenije, in da je ta načrt naletel na odpor. Opozori tudi, »da je komunistično vodstvo lahko računalo tudi na odporne iz vrst Sokola in Krščansko-socialistične stranke,« in nadaljuje: »Italijanski in kasneje nemški maščevanje proti upirajočim se slovenskim vsem je odprlo pot Mihailovičevim prizadevanjem, da bi tudi ne-Srbe vključil pod četniško zastavo. Oboji, tako plavogardisti /Blue Guards/, kot tudi od Italijanov sponzorirani belogardisti /White Guards, ki sami sebe imenujejo domobranci/, so lahko zbrali nekaj enot v letih 1943–44. Njihovo število plus število članov enot Slovenske ljudske stranke je bilo leta 1943 nekoliko višje kot število članov Osvobodilne fronte, ki so jo vodili komunisti, tudi po tem, ko so partizani pridobili italijansko orožje v septembru 1943 in se je število partizanov zvišalo od 2.500 na 6.000 ... Do viška enotnosti Fronte je prišlo na kongresu AVNOJ-a v Jajcu leta 1943 ... Krščansko-socialistični voditelj SLS, disident Edvard Kocbek je tam govoril o komunistih in katolikih, ki morajo delati skupaj ... Njihova zapletena zveza je trajala ves čas vojne in je pripomogla, da je leta 1944 ena od ameriških misij imela vodilno vlogo na partizanski strani. Istočasno je ena enota Office of Strategic Services delovala uspešno s slovenskimi partizani na Štajerskem, saj je uničila edino dvotirno železniško progo, ki je povezovala srednjo Nemčijo preko Dunaja z italijansko fronto preko Ljubljanskih vrat ...«

Pri teh ugotovitvah, ob katerih komentar verjetno ni potreben, se je avtor posluževal dela Helge H. Hartman (*Slovenia under Nazi Occupation, 1941–1945*), pri opisovanju vloge Kocbeka pa dela Stelle Alexander (*Church and State in Yugoslavia since 1945*).

V posebnem poglavju avtor obravnava ustanovitev druge Jugoslavije v obdobju 1946–1953. Pričenja ga z ustavo iz leta 1946, ki jo podrobno opiše, nato pa se posveti prevzemu oblasti oziroma represivnim ukrepom komunističnih oblasti do cerkvenih organizacij ter opozicije. Obravnava tudi ekonomsko obnovo ter pomoč UNRRA-e, kjer ugotavlja, da je število žrtev druge svetovne vojne v Jugoslaviji znašalo okrog milijon ubitih in okrog 700.000 ljudi, »ki niso bili rojeni«. V nadaljevanju oriše delovne brigade kot element pomoči gospodarstvu. Iz obdobja 1946–1948 je omenil tudi tržaško vprašanje (k obravnavi tega se bomo še vrnili) ter jugoslovansko sestrelitev ameriških vojaških letal nad jugoslovanskim ozemljem. Zelo podrobno obravnava znana dejstva iz oblik ekonomskega sodelovanja med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo pred sporom med Titom in Stalinom leta 1948, vprašanje zadružništva ter upor bosanskih Muslimanov na področju Velike Kladuše ob kolektivizaciji leta 1949. Na podlagi zelo dobro napisanega dela hrvaškega ameriškega zgodovinarja Ive Banca (*Sa Staljinom protiv Tita*) obravnava ravnanje jugoslovanskih varnostnih organov s tako imenovanimi informbirojevci. Na naslednjih straneh tega poglavja so prikazana vprašanja delavskega samoupravljanja in decentralizacije, vlogo ameriške pomoči pri prestrukturiranju jugoslovanskega gospodarstva ter centralizacijske učinke ustave iz leta 1953. Poglavje je napisano primarno na podlagi knjig ameriških avtorjev ter na podlagi poročil ameriške ambasade v Beogradu o stanju v državi. Upošteval je tudi dela avtorjev, ki delujejo na področju nekdanje Jugoslavije (Vojislav Koštunica, Kosta Čavoski, Janko Pleterski, Branko Petranović, Jože Prinčič, Vera Kržišnik-Bukić, Sead Truljo).

O razvoju dogodkov v Sloveniji v tem poglavju ni napisal skoraj ničesar. Omeniti velja le odstavke, v katerih se ukvarja s tržaškim vprašanjem (na straneh 236 in 237), kjer najprej piše o umiku partizanov iz

Trsta maja 1945, nato pa se posveti britanskim, francoskim, ameriškim in ruskim predlogom razmejitve med Jugoslavijo ter Italijo. Govori tudi o razdelitvi tržaškega ozemlja na cono A in cono B; pri tem citira že omenjeno delo Bogdana Novaka, *Trieste 1945–1954*.

Zgodovino Jugoslavije po letu 1953 avtor razdeli na tri obdobja, in sicer: obdobje vzpenjanja jugoslovanske države od leta 1954 do leta 1967, obdobje Jugoslavije v upadanju (1968 do 1988) ter v obdobje po letu 1988, ki ga označuje kot »obdobje etničnih politik in konca Jugoslavije«.

Jugoslavijo v obdobju 1954–1967 označujejo po mnenju Lampeta štiri področja, ki so razlikovala Jugoslavijo od ostalih dežel komunistične vzhodne Evrope. Najprej omenja zunanjo politiko, ki naj bi bila po njegovem mnenju v prvi vrsti Titovo delo. Gre za Jugoslavijo, ki je uspešno vodila politiko ekvidistance med vzhodom in zahodom. Ko je Jugoslavija izzivala tekmovalstvo med obema stranema za njegove politične usluge, je pridobivala pomembne ekonomske koncesije iz obeh strani. Seveda pri tem ne smemo pozabiti na Titovo vlogo pri ustanavljanju in vodenju neuvrščene gibanja. Drugo, kar je razlikovalo Jugoslavijo od ostalega evropskega komunističnega sveta, je bilo odpiranje k zahodnoevropskim trgov, ki je nekatera podjetja prisililo, da so izboljševala produktivnost, politike pa k manjšemu vmešavanju v ekonomijo. Tretja značilnost je bila ekonomska reforma leta 1965, ki je po Lampetu predstavljala najbolj ambiciozno vrsto ekonomskih reform, usmerjenih k tržni ekonomiji, ki so se jih lotili kjerkoli v komunističnem svetu pred letom 1989. Hkrati je šlo tudi za odstranitev glavnega nasprotnika, dotedanjega ministra za notranje zadeve Aleksandra Rankovića. V 60-ih letih je režim tudi omogočal omejeno intelektualno svobodo. Avtor omenja tudi možnosti potovanja ter izobraževanja na zahodu. Če bi Jugoslavija nadaljevala po reformni poti še v 60-ih letih, bi po avtorjevem mnenju prišlo do politične transformacije, ki bi omogočila stalni jugoslovanski vzpon.

Zelo dobro je napisan pregled jugoslovanske zunanje politike v letih 1954–1967. V prvi vrsti gre za vprašanja odnosov s Sovjetsko zvezo, za pomiritev leta 1955, za jugoslovansko vlogo v madžarski revoluciji oktobra 1956, za oris tako imenovanega drugega spora s Sovjetsko zvezo v letih 1957–1959 ter za vpliv kitajsko-sovjetskega spora na jugoslovansko-sovjetske odnose. Pri tem nam avtor opiše jugoslovansko vlogo v ustanovitvi gibanja neuvrščene ter vlogo ameriške pomoči Jugoslaviji. V tem okviru preseneča, da ni omenjen Titov obisk v ZDA v času Kennedyjeve administracije. Lampe se zaveda problemov neenakomernega regionalnega razvoja v Jugoslaviji, kakor tudi problemov oblike pomoči nerazvitim republikam in pokrajinam v Jugoslaviji od 60-ih let naprej. Avtor kritizira ustavo iz leta 1963, še zlasti njene decentralizacijske učinke, kjer skoraj z obžalovanjem piše o procesih decentralizacije znotraj Komunistične partije Jugoslavije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije. VIII. kongres ZKJ decembra 1964 je prinesel pravico republikim vezavam komunistov, da se sestanejo na svojih kongresih pred kongresom ZKJ in na ta način pripravijo svoje predloge za kongres. To naj bi po avtorju pomenilo prakso republiških ali etničnih politik; poda tudi svoj pogled na ekonomsko reformo iz leta 1965 in ekonomske posledice.

Značilno za to poglavje je, da pri svojem pisanju skorajda ne upošteva avtorjev iz nekdane Jugoslavije. Tako lahko med citati najdemo le dela Edvarda Kardelja, Veljka Mičunovića, Branka Horvata, Rudolfa Bičanića, Barbare Jančar in knjigo več avtorjev *The Development of Socialist Agriculture in Yugoslavia*. Med citati najdemo tudi dela nekaterih znanih ameriških jugoslovanistov (Georgea Macesicha, Dennisona Rusinowa, Susan L. Woodward, Sabine P. Ramet, Paula Shauja).

O Slovencih in za Slovence zanimivih vprašanjih avtor piše le v zvezi z podpisom Londonskega memoranduma leta 1954 in njegovih posledicah za jugoslovansko-italijanske odnose. Zanimivo je, da ob tem izpušča kasneje podpisane osimske sporazume in ne govori o problemih, povezanih s slovensko manjšino v Avstriji ter Italiji, ki so v tem obdobju precej zaposlovali jugoslovansko politiko.

V predzadnjem poglavju nas avtor seznaja z zgodovino Jugoslavije v obdobju 1968–1988. Na začetku poglavja predstavi vzpon in padec tako imenovanih liberalno mislečih politikov ob koncu 60-ih let v Srbiji, na Hrvaškem ter v Sloveniji. Popelje nas skozi ekonomsko zgodovino Jugoslavije v tem obdobju, še zlasti pa skozi eksperimentiranja z dogovorno ekonomijo, podlaga katere je bil *Zakon o združenem delu*. Veliko prostora je posvetil kritiki ustave iz leta 1974, še zlasti spremembam, ki jih je le-ta prinesla v ustroj federacije. Precej prostora je posvečenega tudi krizi v 60-ih in 70-ih letih ter volitvam po ustavnem sistemu leta 1974. Avtor sicer priznava možnosti, da je bilo mogoče tudi v tem ustavnem sistemu dobro poslovati (za to navaja nekaj primerov), hkrati pa govori tudi o dolžniški krizi v Jugoslaviji ter vplivu smrti Josipa Broza – Tita in njegove dediščine na refinanciranje jugoslovanskih dolgov. Oriše poskuse Kraigherjeve komisije za spreminjanje ekonomskega sistema v Jugoslaviji ter poskuse Milke Planinc in Branka Mikulića ter prizadevanja zahoda za rešitev jugoslovanske dolžniške krize. Ne omeni problematike depozitov za prehod državne meje, ki je v letih 1983–1985 oteževala jugoslovanskim državljanom odhod v tujino, omenja pa problematiko Agrokomerca in njegovega meničnega poslovanja s preko 865 mio. dolarjev vrednim nepoplačljivim dolgom. Ob odstopu vlade Branka Mikulića (december 1988) avtor ugotavlja, da je bila pozicija zveznega izvršnega sveta do republiških vlad še slabša kot pred nastopom Mikulićeve vlade. Avtor

se v tem delu knjige ustavi pri Sloveniji le enkrat, in to v zvezi s cestno afero in odstopom predsednika izvršnega sveta Slovenije Staneta Kavčiča. Tudi to poglavje je napisano skoraj izključno na podlagi virov ameriških avtorjev. Izjema so le dela Bogdana Krizmana, Slavoljuba Dukića, Laszla Szekelya ter Momčila Semovića.

V zadnjem poglavju Lampe obravnava tako imenovano etnično politiko in konec Jugoslavije, to je obdobje od leta 1989 dalje. Najprej nam prikaže predigro tega obdobja, in sicer centralistično (njen predstavnik naj bi bil po njegovem mnenju Slobodan Milošević) in konfederalno opcijo (njen najbolj vnet zagovornik naj bi bil po avtorjevem mnenju Milan Kučan), ki pa ni mogla poiskati alternative za Jugoslavijo. Kot razlaga Lampe, naj bi večstrankarske volitve na republiškem nivoju v političnem procesu Jugoslavije dajale videz *demokracije*. Ko je enotna zveza komunistov prenehala obstajati, je bila Jugoslovanska ljudska armada po Lampetu edini garant federalnega ustroja Jugoslavije. Avtor v tem poglavju opozarja na velike razlike med posameznimi republikami ter pokrajinami v Jugoslaviji in na migracije v okviru Jugoslavije ter njihov vpliv na spreminjanje etnične strukture Jugoslavije v 70-ih in 80-ih letih. Do sredine 80-ih let bi po avtorju bilo potrebno za nadaljnji obstoj Jugoslavije tudi integrirati izobraževalni sistem; v bistvu se avtor zavzema za uvedbo izobraževalnih jeder, do katerih ni prišlo, vendar pa ne omenja problemov, do katerih je pripeljal poskus uvajanja izobraževalnih jeder v 80-ih letih. Kulturne, medijske in religiozne razlike ter povečana stopnja religioznega izražanja v 70-ih in 80-ih letih so dokaj ustrezno prikazani, vendar pa izpušča Smoletove čestitke ter čestitke ljubljanskega nadškofa dr. Alojzija Šuštarja ob božičnih praznikih sredi 80-ih let. Ustrezno je opisal tudi vlogo armade v teh zadnjih letih Jugoslavije, kosovski problem iz srbskega vidika, razmerja med Stambolićem in Miloševićem ter Miloševićev vzpon.

Posebno podpoglavje je namenil odnosom med jugoslovansko armado in Slovenijo. Pričenja ga z življenjepisom Milana Kučana ter nadaljuje s problemom *Nove revije* (čeprav ne omenja posebej šte. 57) in *Mladine*. Opiše proces proti četverici leta 1988 ter mimogrede omeni tudi dejstvo, da je četverica pridobila naklonjenost Slovencev predvsem zaradi vztrajanja armade za sojenje, ki je potekalo v srbohrvaškem jeziku na vojaškem in ne na civilnem sodišču. Hkrati omenja tudi slovensko ter hrvaško nasprotovanje srbskemu prevzemanju popolne oblasti na Kosovu. Posebno pozornost je posvetil obdobju od srede leta 1989 do sredine leta 1990, ko sta »hrvatski tehokrat Ante Marković in mladeniški slovenski ekonomist Janez Drnovšek« delala skupaj kot predsednik vlade in predsednik predsedstva Jugoslavije. V tem obdobju sta (brez federalne zveze komunistov, ki je prenehala obstajati po januarju 1990) rešila problem hiperinflacije in z reformami gospodarstva postavila temelje tržni ekonomiji. Nato je prišlo do volitev po posameznih republikah, »ki so prepustile usodo Jugoslavije novim strankam in etničnim politikom«. Lampe opiše tudi kongres Zveze komunistov Jugoslavije januarja 1990, na katerem delegati niso nikoli imeli možnosti, da bi se ukvarjali s srbsko-hrvaškimi vprašanji. Lampe je zapisal, da so slovensko-hrvaški predstavniki zelo hitro predlagali, da bi sprejeli slovensko verzijo ustavnih sprememb, ki bi naj Jugoslavijo spremenile v le malo več kot ekonomsko unijo. Niti njihovi predlogi, niti predlogi Slobodana Miloševića za centralizacijo niso mogli uspeti in tako je slovenska delegacija zapustila omenjeni kongres. Slovenska komunistična stranka je 14 dni pozneje zapustila ZKJ in se preimenovala v Stranko demokracije prenove. Na ta način naj bi po avtorjevem mnenju zveza komunistov prenehala obstajati. Vendar pa je predlog Markovićevih reform dovolil Jugoslaviji, da je obstala še leto in pol. Avtor nato opiše Markovićevo finančno ter gospodarsko reformo, ki pa ni mogla zaustaviti propada Jugoslavije, zadnje dni Jugoslavije in slovenske volitve aprila 1990, pri čemer je razložil, kako je Zveza komunistov dobila le 14 od 73 sedežev (zares od 80, M.K.) v družbenopolitičnem zboru, medtem ko je Demos, koalicija šestih opozicijskih strank, dobil 47 sedežev; Milan Kučan naj bi postal predsednik predsedstva republike za zasluge, ki jih je imel kot komunistični voditelj od leta 1986, kot tudi zaradi evropske zastave njegove stranke in zahtev za finančno neodvisnost od federacije. Decembra je prišlo do referendumu (ali ostati v federaciji ali ne) in 95 % volivcev (ob 93-odstotni volilni udeležbi) je glasovalo za neodvisnost Slovenije. Avtor nato predstavi volitve tudi v drugih republikah ter knjigo konča s pričetkom vojne v Bosni in Hercegovini leta 1992.

Zadnje poglavje je napisano predvsem na osnovi rezultatov ameriške jugoslovanistike, upošteval pa je tudi nekaj del jugoslovanskih avtorjev (rezultate simpozija o malih narodih in etničnih manjšinah v porajajoči se Evropi, ki ga je leta 1991 organizirala mariborska univerza, ter dela Ruže Petrović, Gregorja Tomca, Adila Zulfikarpašića in rezultate raziskovalnih projektov Radia Svobodna Evropa).

Avtor je v uvodu celotne knjige skupaj s srbskim zgodovinarjem Andrijom Mitrovićem kritiziral avtorje, ki so propad Jugoslavije razlagali z vidika svojih nacionalnih zgodovin, kot parazgodovinarje. Temu ustrezno je dokaj skromno tudi njegovo upoštevanje rezultatov slovenske in hrvaške historiografije, nekaj bolj pa srbske. Preseneča pa nas tudi dejstvo, da avtor ne pozna dela Jožeta Pirjevca, *Jugoslavija 1918–1992: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, ki je izšlo leta 1995, saj bi se lahko na podlagi upoštevanja rezultatov tega dela izognil marsikateri napačni interpretaciji, zlasti slovenske ter hrvaške zgodovine v Jugoslaviji. Preseneča tudi relativno skromno upoštevanje rezultatov ameriške revije

Slovene Studies, kakor tudi neupoštevanje *Voices from the Slovenian Nation*, 1990–1992. *Nationalities Papers* (Special Issue). New York: Association for the Study of the Nationalities of USSR and Eastern Europe Inc., 1993, ki sta jo uredila slovenski zgodovinar Peter Vodopivec in ameriški zgodovinar Gary Huttenbach.

Knjiga vendarle predstavlja zanimiv prispevek k študiju zgodovine nekdanje skupne države južnoslovanskih narodov, saj odpira celo vrsto vprašanj le-te.

Matjaž Klemenčič

Andrej Vovko, *Nasmejana zgodovina. Popotovanje skozi čas v 189 nasmehih*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996. 199 strani.

Za marsikatega kratkohlachnika je učenje zgodovine suhoparno, dolgočasno in zamorjeno, ena sama 'piflarija', tisoč in ena letnica, neskončno imen. Tisti 'nebodigatreba', ki se ga je pač treba naučiti in čim hitreje pozabiti, saj vedenje o preteklosti tako ali tako nikoli ne bo koristilo. Takšen odnos do učenja zgodovine pogosto povzroča učencem težave zaradi slabih ocen, zamisliti pa bi se morali predvsem učitelji, saj je krivda za podobna razmišljanja mladih nadebudnežev tudi na njihovi strani. Še v bližnji preteklosti je učenje zgodovine temeljilo na tako imenovani politični zgodovini in nizanju faktografskih podatkov, ki so jo pogojevali zastareli učni načrti, primanjkovalo je učbenikov ali so bili težki in nerazumljivi, pa tudi drugih učnih sredstev ni bilo v izobilju. Takšno učenje zgodovine pa učence odbija, zato se je moral učitelj še kako potruditi, da je ob vseh naštetih pomanjkljivostih uspel učenje motivirati in jim približati učno snov, kar gotovo ni bila lahka naloga. Iz lastnih izkušenj vem, da je bilo v preteklosti veliko odličnih učiteljev, ki so znali učencem vzbuditi zanimanje za zgodovino in jo narediti razumljivejšo, prijetnejšo in lažjo. Sam se nikoli ne bi odločil za študij zgodovine, če bi ne imel takšne učiteljice že v osnovni šoli, moje zanimanje pa je vzpodbujal tudi profesor na gimnaziji. Prepričan sem, da se je tudi marsikateri kolega odločil za študij zgodovine prav po zaslugi odličnih učiteljev in profesorjev, ki so znali predavati tako, da je preteklost oživila in postala pomemben del sedanjosti in prihodnosti.

Danes je učitelj zgodovine v bistveno lažjem položaju, saj se je kvaliteta učbenikov zelo izboljšala, vedno več je tudi drugih sodobnih učnih sredstev, poleg tega pa izhaja cela vrsta otroških in mladinskih revij, ki mladim širijo obzorja in pomagajo približati marsikateri učni predmet. Nekako pred časom, že davnega leta 1968, so pričeli v takratnem mladinskem listu *Pionirski list* (od leta 1985 *PIL*) v rubriki *Vesela šola* objavljati prispevke iz zgodovinopisja, ki so imeli namen suhoparno učno snov narediti bolj zanimivo, duhovito in igrivo. Koncept zgodovinske *Vesele šole* so zasnovali tako, da so pisci preteklost zapisovali nekoliko drugače, sicer strokovno neoporečno, pa vendar nekoliko bolj sproščeno in hudomušno. Takšna vrsta pisanja pa zahteva poleg izvrstnega znanja zgodovine tudi nekaj pisateljske žilice in seveda obilico smisla za humor. V uredništvu takratnega *Pionirskega lista* so pred dobrimi petnajstimi leti naredili odlično potezo, ko so k sodelovanju pritegnili mladega in nadebudnega zgodovinarja Andreja Vovka, zagotovo enega najboljših humoristov med zgodovinarji in enega najboljših zgodovinarjev med humoristi, ki je ostal vse do danes 'veselošolski' pisec. Do leta 1989 so pisci v *Veseli šoli* skozi vsa šolska leta sledili učnim načrtom za posamezne osnovnošolske razrede in tako je Vovko s svojimi prispevki devetkrat prehodil zgodovino od njenih začetkov do današnjih dni, pri čemer je vsako leto obravnaval nekatere najpomembnejše mejnike in dogodke v preteklosti. Avtorjeve prispevke so v *Veseli šoli* prebirale različne generacije šolarjev, med katere sodim tudi sam. Spominjam se, da smo ravno zaradi teh strani še z večjim veseljem naročali *Pionirski list* in si z lahkoto zapomnili marsikatero zgodovinsko dejstvo ter se ob tem še neznansko zabavali. Andrej Vovko je s svojim pisanjem zgodovinskih zgodb *Vesele šole* našel v mladih bralcih kritično in strogo, vendar hvaležno občinstvo, ki se mu je po koncu finalnega tekmovanja maja 1993 oddolžilo s podelitvijo naslova 'doktor veselošolskih znanosti'; s tem je naš avtor simbolično dvakratni doktor znanosti.

Pionirski list (*PIL*) je z *Veselo šolo* svoje poslanstvo več kot uspešno opravil, prispevki iz zgodovine pa so ostali razdrobljeni v množici zvezkov različnih letnikov. Z revijami pa je žal tako, da jih nekaj časa mogoče še hranimo, nato pa končajo v smeteh ali v najboljšem primeru na zaprašenem podstrešju. Tega se je zavedala tudi dolgoletna urednica *Vesele šole* Suzana Šoster in predlagala, da bi prispevke, ki so izhajali v dolgih letih, objavili še v monografski obliki. Idejo so uresničili leta 1996, ko je Mladinska knjiga izdala knjigo z naslovom *Nasmejana zgodovina – Popotovanje skozi čas v 189 nasmehih*, v njej pa je zbranih 189 zgodovinskih prispevkov *Vesele šole* izpod peresa dr. Andreja Vovka. Avtor je v spremni besedi skromno zapisal: »Nikakor ne pričakujem, da se boste ob prebiranju mojih zgodb iz preteklosti valjali po tleh od

krohota, močno pa upam, da vam bom kdaj izvalil kak nasmeh.« Prepričan sem, da se mu bo želja izpolnila, saj sem se sam ob prebiranju knjige pogosto od srca nasmejal.

Avtor nas v knjigi skozi zgodbe popelje v teorijo zgodovine, nato pa od začetkov človeštva do konca druge svetovne vojne. Večina zgodb se konča z značilnimi 'veselošolskimi vprašanji' (v prispevkih, pisanih do leta 1989), ki z besedilom tvorijo celoto, tako da si bralec zgodovinska dejstva kar se da hitro zapomni. 'Veselošolska vprašanja' so sestavljena hudomušno in iščejo pri bralcih znanje in ne neznanja, nanje pa lahko ob pazljivem branju zgodb pravilno odgovorijo tudi mlajši bralci. Za tiste bolj zahtevne bralce je avtor na začetku knjige navedel tudi najpomembnejšo historiografsko literaturo, s pomočjo katere lahko svoje nanovo pridobljeno znanje razširijo in poglobijo. Opozoriti pa moram tudi na imenitne ilustracije Boža Kosa, ki na avtorju lasten hudomušen način dodatno popestrijo zanimive zgodbe.

Knjigo **Nasmejana zgodovina** priporočam zlasti mladim bralcem, ki se z zgodovino šele spoznavajo, pa tudi njihovim staršem, saj dobijo zgodbe, prebrane v družinskem krogu, še dodaten čar. Preberejo naj jih tudi tisti, sedaj že stari 'veseli šolarji', ki imajo lepe spomine na svoja šolska leta, predvsem pa jo priporočam učiteljem zgodovine z željo, da bi knjigo čim več uporabljali pri svojem delu z mladimi.

Knjiga bo gotovo postala uspešnica, vsem njenim bralcem pa kličem LECTURIS SALUTEM (bralcem zdravja), kot jih je v uvodu pozdravil pisec. Avtorju »dr.« dr. Andreju Vovku na koncu želim, da bi s svojim delom v *Veseli šoli* nadaljeval in še naprej približeval preteklost mladim bralcem na tako zanimiv, prijeten in humorističen način.

Danko Friš

Annales 6 in 7/95 (Letnik V.). Anali za istrske in mediteranske študije – Annali di Studi istriani e mediterranei. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995. 266 + 302 strani.

Pozoren bralec bo nedvomno opazil, da je interdisciplinarna znanstvena revija *Annales* s petim letnikom spremenila svoj dozdajšnji podnaslov (Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin), ter si zastavil vprašanje, ali se s to spremembo spreminja tudi programska zasnova. Uredniški odbor odgovarja, da se – kljub spremembi podnaslova revije, ki se od 6. št. dalje glasi *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije – interdisciplinarna programska zasnova znanstvenega in strokovnega obravnavanja slovenskega Mediterana*, vključno z Istro in slovenskim zamejskim prostorom v Italiji, s pomočjo humanističnih, družbenih in naravoslovnih ved, ne bo spreminjala. Še več, ravno z novim podnaslovom vstopa revija v sfero multikulturnih in multietničnih študij mikroregijskega sredozemskega prostora in tako odpira slovenski znanosti, izobraževanju in kulturi nove možnosti strokovnega in znanstvenega verificiranja pridobljenih znanj; s preučevanjem in prikazovanjem specifičnosti slovenskega in bližnjega hrvaškega ter italijanskega področja pa se krepi v Sloveniji doslej relativno zanemarjeno polje preučevanj.

Tudi peti letnik *Analov* je, tako kot predhodni, izšel v dveh številkah: *series historia et sociologia* 2 (6. št.) in *series historia naturalis* 2 (7. št.). Tokratno humanistično-družboslovno šesto številko zaznamujejo trije posebni tematski sklopi: »stavbarstvo in prenova na Koprskem«, »istroromunski jezikovni in kulturni otoki«, »promet in ekonomija«.

Uvodno študijo »Kompleks piranske župne cerkve Sv. Jurija – korak k odkrivanju novih umetnostnozgodovinskih dejstev?« je prispevala Darja Mihelič. Na primeru podrobnejše predstavitve dveh podob Pirana – prve, od predaje mesta Benetkam (l. 1283) do srede 14. stol., in druge, za čas ob koncu 16. in prvih desetletij 17. stol. – ugotavlja, da si spomeniški varstveniki in arhitekti pri mestih z dolgo tradicijo pogosto postavljajo za cilj vzpostavitev prvotne podobe mesta ali nekega ključnega elementa v njem. Pojem »prvotni« izgled mestne naselbine v takih primerih pomeni podobo mesta v določenem trenutku razvoja naselbine v preteklosti. Ni pa jasno, opozarja avtorica, ali šteje za »prvotno« mestna podoba iz antike, iz srednjega veka ali tista iz 17. ali 19. stoletja.

Prvi tematski sklop tvorijo prispevki s posvetovanja »Stavbarstvo in prenova na Koprskem«, ki so ga 9. junija 1994 v Kopru organizirali Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Društvo arhitektov Obale in Kulturni klub Istra pod pokroviteljstvom Medobčinskega zavoda za varovanje naravne in kulturne dediščine iz Pirana. O spominih na začetke delovanja spomeniškovarstvene službe na Slovenski obali in o vtisih s svoje prve službene poti v Istro pred pol stoletja govori Nace Šumi: »Sem pripadnik generacije, ki je doživela usodna vojna leta in potem ne manj usodne povojne čase, ko smo Slovenci lahko prvič rekli, da imamo svoje morje z vsem, kar sodi zraven tudi na kopnem, hkrati pa smo presenečeno in zgroženo spremljali groba uničevanja prav te dediščine... Nenadoma se človek znajde, navajen dežele s kulturo ometa, v krajih, kjer povsod prebija na površje kamen in posebej poudarja arhitekturo. Kaj bi dala Ljubljana za en sam portal,

kakršnih je v Kopru na desetine. Bil sem torej v deželi, ki je bila za skušnjo celinskega Slovenca neprimerljiva...« Vojteh Ravnikar analizira arhitektovo vlogo pri prenovi kulturnih spomenikov ter posebej izpostavlja, da šele dialog med varstveniki – konservatorji in oblikovalci – arhitekti vodi k zelenemu cilju oživitve arhitekturne dediščine. Drago Kos v referatu Sociološki vidiki prenove starih mestnih jeder opozarja, da je prenovitveni projekt optimalen šele takrat, ko doseže sodelovanje različnih strok in prizadete javnosti. Zato je potrebno nameniti posebno pozornost analizi odnosov med staroselci in novimi socialnimi kategorijami, ki naj bi prenovili socialno sliko prostora. Prenova na tej točki zadeva enega najbolj zakoreninjenih družbeno prostorskih problemov, t.j. dihotomijo domače – tuje, avtohtonost – neavtohtonost, endogenost – eksogenost ipd. Avtor poudarja, da je v pripravljalni fazi identifikacija in analiza socialnih prostorov zelo pomembna naloga sociologije. Sonja Ana Hoyer govori o konservatorski problematiki prenove Pretorske palače, najpomembnejšega koprškega kulturnozgodovinskega spomenika, Mojca Guček pa o spomeniškovarstvenih izhodiščih za prenovo baročne palače v Kreljevi ulici v Kopru. Mojca Ravnik ugotavlja, da največji del zaledja Slovenske Istre pripada koprski občini, zato je etnološka dediščina tam najbogatejša. Za nekatera odprta vprašanja varstva etnološke dediščine v Koprskem zaledju ponuja konkretne predloge za postopno reševanje dragocenih kulturnih spomenikov. V zaključnem prispevku Marko Stokin govori o vlogi in pomenu srednjeveške arheologije pri raziskavah urbane stavbne dediščine in poudarja (na osnovi arheoloških raziskav v Kopru, Izoli in Piranu), da lahko za tista obdobja, kjer imamo na voljo veliko drugih virov, arheologija glede na izpovednost kulturnih ostankov (tudi organskih) potrdi njihovo točnost, dopolni ali ovzrže določena predvidevanja in na ta način prispeva k boljšemu razumevanju preteklosti.

»Istroromunski jezikovni in kulturni otoki« je naslov drugega tematskega sklopa. Srđa Orbanic se v svoji študiji ukvarja s sociološkimi in sociolingvističnimi aspekti istroromunskih jezikovnih skupnosti v vaseh na pobočjih Učke, v katerih so »vlaški« priseljenci do danes ohranili narečje romunskega jezika (število govorcev istroromunščine je okoli 400). August Kovačec v svojem prvem prispevku Jezik istrskih »Romunov« poudarja, da idiom, ki se je uveljavil v romanistiki in romunski lingvistiki kot istroromunski, govorijo danes v nekaterih manjših vaseh in zaselkih severovzhodne Istre in Čičarije, v drugem pa analizira vplive hrvaščine in italijanščine na istroromunsko slovnico. Goran Filipi v članku Istrska ornitonomija predstavlja ptičja imena v petih krajih Istre (Žejane, Kostrčan, Jesenovik, Nova vas, Šušnjevec), kjer uporabljajo narečje romunskega jezika. Josip Miličević v polemični razpravi – Ali obstajajo Istroromuni? – zanika njihov obstoj in dokazuje, da gre za potomce Vlahov, ki so se naselili v Istro v 16. stol. s področja okrog Dinare (in ne iz Banata, Romunije ali s področja okoli Morave); zato meni, da bi morali ta živelj imenovati Istrovlahi ali Rumeri (kot so sami sebe imenovali v 17. stol.), oziroma Čiribirci (kot jih je imenovalo kasneje okoliško prebivalstvo). »Istroromunski« tematski sklop zaključuje etnomuzikološka študija Daria Marušića; avtorjeva osnovna ugotovitev je, da so danes Istroromuni le jezikovna skupina, a kljub temu predstavljajo eno od petih avtohtonih etničnih komponent Istre.

V tretjem tematskem sklopu z zgovornim naslovom »promet in ekonomija«, so predstavljeni rezultati raziskav, ki so jih opravili na Visoki pomorski in prometni šoli v Portorožu. V prvi študiji Iztok Ostan analizira rezultate štetja cestnega potniškega prometa med Slovenijo in Italijo v obdobju 1982–1992; v drugi avtorji Majda Prijon, Iztok Ostan in Josip Zohil prikazujejo možnosti vzpostavitve informacijske povezave med pristaniščema Koper in Trst ter tehnološke in ekonomske osnove te komunikacije; v tretji pa isti avtorji predstavljajo svojo študijo o optimalnem izobraževanju inženirjev prometa v Sloveniji.

Trem tematskim sklopom sledi razdelek »razprave in gradivo« z desetimi študijami. Goran Filipi poskuša na istrskih primerih določiti novo kategorijo prevzetih besed, za katere predlaga termin psevdoizposojenke. Lovorka Čoralić, na osnovi oporok, ki jih hrani Državni arhiv v Benetkah (fond Notarile testamenti), dokazuje prisotnost in delovanje priseljencev iz beneškega dela Istre na otoku Chioggia od 15. do 17. stoletja. Branko Marušić predstavlja službovanje duhovnika in publicista Andreja Zdešarja v Istri, enega v skupini preko 120 slovenskih Kranjcev, ki so okoli leta 1848 opravljali duhovniško službo v tržaško-koprski škofiji. Prav ta vrsta istrskih duhovnikov (»Cranzi«) naj bi bila prvi nosilec narodnoprepornih teženj v Istri, poudarja avtor; v prilogi je objavljen Zdešarjev daljši članek »Istrijski Slovenci med Teržaškim in reškim morjem«, ki je izšel leta 1848 v ljubljanskem časniku Novice. Odlomke iz Spominov (napisani v času 2. svet. vojne) dr. Milana Škerlja, profesorja na ljubljanski Pravni fakulteti v letih 1919–1947, z naslovom Sodstvo v Dalmaciji in Primorju pred 1. svetovno vojno, je za objavo pripravila njegova vnukinja Dagmar Slekovec; izjemno zanimivi so odstavki o stanju v Istri, predvsem o uporabi jezikov. Slavica Pavlič govori o pomembnosti delovanja šolnika in deželnega šolskega nadzornika Antona Klodiča viteza Sabladoskega, katerega zasluga je, da je bilo šolstvo na Primorskem v drugi polovici preteklega stoletja bolj slovensko kot v drugih slovenskih deželah. Milan Marušić je v prispevku Slovenska šola v Istri orisal pojavljanje, ukinjanje in obnavljanje slovenskih ljudskih šol. Posebej se je ustavil pri ustanavljanju prvih ljudskih – laičnih šol (Osp, Dekani, Sv. Anton, Korte) v dvajsetih letih prejšnjega stoletja in njihovem razmahu po uveljavitvi osnovnošolskega zakona l. 1869, ko so razen v Piranu, slovenske šole

delovale na celotnem ozemlju Slovenske Istre. V nadaljevanju opisuje odpravljanje slovenskih šol po nastopu fašizma ob zloglasni Gentilejevi šolski reformi ter obnovitev šol po l. 1945.

Daniela Juričič-Čargo predstavlja gradivo za zgodovino Pazinske grofije (1474–1783), ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije. Fondi (Vicedomskega urada za Kranjsko, Deželnih stanov za Kranjsko, Deželnega glavarstva za Kranjsko, Reprezentance in komore za Kranjsko) so bogati s podatki za politično, socialno, gospodarsko in cerkveno zgodovino in kot taki predstavljajo še ne dovolj raziskano zakladnico za zgodovino Pazina, Pazinske grofije in Istre nasploh. Da je bilo lekarnarstvo v naših obmorskih mestih (Koper, Izola, Piran) že v zgodnjem času beneške oblasti precej razvito in razširjeno, potrjuje študija Alberta Pucerja. Lekarnarji so se morali za opravljanje svojega poklica izšolati (običajno v Benetkah); po končanem študiju so dobili diplomu. Dva primerka lekarnarskih diplom znane piranske družine Fonda (iz leta 1682 in 1721) sta ohranjena v piranskem arhivu; gre za redka tovrstna dokumenta, kakršnih bi v drugih arhivih težko našli. Duška Žitko v prispevku Ladijske polene (lesene skulpture, ki so nekdaj krasile premce oz. ladijske kljune vseh tipov lesenih ladij) poudarja, da je pojav okraševanja ladijskih kljunov z raznimi figurami prisoten skozi tisočletna obdobja. Na južnem Primorskem je ohranjenih le sedem polen (hranijo jih v koprskem in piranskem muzeju), ki pričajo o veliki umetniški tradiciji in bogatem rokodelskem znanju; nekateri primerki zaradi velike ekspresivne moči celo prekašajo najlepše evropske primerke. Razdelek zaključuje zapis o statutu občine Moščenice iz leta 1616 (hrani ga Arhiv Republike Slovenije); avtor Lujo Margetič se ne strinja v celoti s Simonitijevo razlago tega dokumenta (Vasko Simoniti, Statut Moščenic iz leta 1616, Acta Histriae III, Koper 1994, str. 97–112) in se zavzema za drugačno razumevanje nekaterih statutarnih določil.

V rubriki »šolska naloga« predstavlja dijakinja Dragica Čeč, na podlagi svojih preučevanj zapisov v šolski kroniki in župnijskih matičnih knjigah, zgodovino vasi Trnje, ki leži na južni strani Pivške kotline, v obdobju 1840–1940.

Šesto številko zaključujeta rubriki »ocene in poročila« ter »in memoriam«. V slednji sta spominska zapisa o življenju in delu Pavla Stranja, raziskovalca manjšinske družbene problematike Slovencev v Italiji (Milan Pahor), ter akademika Boga Grafenauerja, staroste slovenskih zgodovinarjev (Boris M. Gombač).

Sedma številka Analov, kot že rečeno v uvodu, vsebuje izvorne znanstvene in strokovne študije s področja naravoslovnih ved. Na tem mestu naj opozorim le, da so v njej – poleg ustaljenih rubrik (članki in razprave, mladinske raziskovalne naloge, delo naših zavodov in društev, ocene in poročila, obletnice) – objavljeni raziskovalni rezultati domačih in tujih raziskovalcev s treh vnaprej določenih tematskih sklopov: »Severni Jadran«, »ornitologija« in »krasoslovje«.

Skratka, lično opremljeni številki petega letnika Analov (krasi ju bogato slikovno gradivo: barvne in črno-bele fotografije, zemljevidi, risbe, grafikoni) ponujata – tako kot predhodne – kopico zanimivega in vsebinsko raznovrstnega branja.

Ob povedanem ne gre prezreti še enega hvalevrednega dosežka izdajatelja (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper & Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper), namreč izdaje CD ROM-a Annales '91–'95 multimedia, enega prvih tovrstnih izdelkov v Sloveniji. Na tem sodobnem nosilcu informacij – ki uporabniku posreduje tako tekstovno kot avdiovizualno vsebino (zvok, slikovno gradivo, video posnetke) – je v večpredstavnem zapisu vsebina vseh sedmih števil revije Annales, prvih treh zvezkov zbornika Acta Histriae (referati z mednarodnih simpozijev zgodovinarjev) ter povzetki prvih 13 knjig, ki so izšle v zbirki Knjižnica Annales.

Avgust Lešnik

OBVESTILA

Najava 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev

Od 22. do 24. oktobra 1998 bo v Izoli potekalo 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Naslovna tema bo »Množična smrt na Slovenskem«, v okviru katere bodo naši in tuji referenti spregovorili o naravnih katastrofah, vojnah in vojaških izgubah (potresi, kuge, lakote...), ki so tako ali drugače prizadele slovensko prebivalstvo. Zborovanje se bo zaključilo s sobotnim izletom po goriškem Krasu.

Zveza zgodovinskih društev si prizadeva, da bi Ministrstvo za šolstvo in šport udeležbo na zborovanju upoštevalo kot dejavnost, ki šolnikom prinaša točke za poklicno napredovanje.

Septembra 1998 bodo člani ZZDS prejeli okrožnico s podrobnim programom zborovanja, prijavnico in navodila za rezervacijo prenočišč.

V letu 1998 **naročnina za štiri zvezke Zgodovinskega časopisa** znaša za zaposlene 4000 SIT, za upokoјence 3000 SIT, za študente in dijake 2000 SIT ter za zavode 5600 SIT.

Barbara Šatej

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, tel.: 061/ 17-69-210

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je izdala že več zbornikov s svojih zborovanj in posvetov. V zborniku »Slovenija v letu 1945« so objavljeni referati z mednarodnega znanstvenega posveta, ki je bil septembra 1995 v Ljubljani. Članki o slovenskem notranjepolitičnem in zunanje-političnem položaju, o odnosu do sosedov ter o cerkveni, gospodarski in kulturni problematiki so nedvomno zanimivi za številne bralce (cena 1000 SIT + poština).

Že v ponatisu je izšel zbornik »27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev«, v katerem so objavljeni vsi referati z zborovanja jeseni 1994 v Ljubljani. V zborniku so povzeti rezultati novjših raziskav slovenske historiografije v zadnjih poosamosvojitvenih letih in poročila o dejavnosti Zveze.

»Razvoj turizma v Sloveniji« pa je naslov zbornika referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev jeseni 1996 na Bledu; zbornik vključuje tudi dve predavanji o poldrugem stoletju izhajanja zgodovinske periodike na Slovenskem.

Vse tri knjige lahko naročite na sedežu ZZDS pisno ali po telefonu (061) 17-69-210.

UDK 929 Šepić D. PLETERSKI Janko, dr., akademik, redni univ. prof. v pok., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Dr. Dragovan Šepić (15.12.1907–12.2.1997) Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 2 (107), str. 259–260 Sn. (Sn., En.) V Zagrebu je 12. februarja 1997 umrl hrvatski zgodovinar dr. Dragovan Šepić, upokojeni vseučiliški profesor in akademik. Rodil se je 15. decembra 1907 v Buzetu (Istra). Diplomiral je na pravi fakulteti v Zagrebu (1933), vmes opravil tudi študij v Parizu na Institutu za mednarodne vede. Med leti 1935 in 1947 je delal v jugoslovanski diplomaciji. Leta 1953 je vstopil v Jadranski institut JAZU, kjer je do 1970 opravil veličansko delo pri raziskovanju zgodovine jadranskega vrstašaja. To se je najvidejše izrazilo v disertaciji (1968), objavljeni v knjigi <i>Italija, savezenci i jugoslovanska pitanja 1914–1918</i> (1970); druga, dopolnjena izdaja: <i>Sudbinske dileme roditelja Jugoslavije</i> (1989). Zmožnosti historika je spojil s svojimi osebnimi izkušnjami iz časa druge svetovne vojne pri nastajanju knjige <i>Vlada Ivana Šubašića</i> (1983). Na Fakulteti za politične vede v Zagrebu je predaval sodobno politično zgodovino in zgodovino diplomacije. Avtorski izvešček	UDK 930.22(497.12) '09" ŠTIB Peter, dr., univ. doc., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Diplomatične in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (DO II 47 in DO II 66) Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 3 (108), str. 301–321, cit. 104 Sn. (De., Sn., En.) Paleografska in diplomatska analiza DO II 47 in DO II 66 je pokazala, da je DO II 66 nastala (tako kot DO II 47) v okviru cesarske pisane in da ni prejemniška izgovoritev. Zapisati jo je moral pisar, ki je bil je priloženosti prilegnjen v delo v pisarni, ki pa je kljub temu odlično obvladal umeenost in obrt pisanja vladarskih listin. DO II 66 je verjetno nastala na način, da je po dogovoru o pravnem delanju podelitve (<i>actum</i>, Heiligenstadt) prišlo do koncipiranja in zapisa listine na iz neznanega razloga že pečaten pergament. Ob izgovoritvi (izročitvi) listine (<i>datum</i>, 23. 11. 973), je nato lahko prišlo do vnosa imena Kranjske, ki je prvotno manjkalo v besedilu. Avtorski izvešček
UDK 929 Ferenc T. MLAKAR Boris, mag., višji strokovni sodelavec, Institut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Prof. dr. Tone Ferenc – sedemdesetletnik Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 3 (108), str. 297–300 Sn. (Sn., En.) Tone Ferenc se je rodil v Veržeju v Prietkiji 6. decembra 1927. Na ljubljanski Filozofski fakulteti je iz zgodovine diplomiral 1956 in se kot arhivar zaposlil v takratnem Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani; 1959 je prešel v novoustanovljeni Institut za zgodovino delavskega gibanja. Za takoj se je odločil za proučevanje zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem; 1965 je na belgijski univerzi doktoriral s temo <i>Nacistična razumodolna politika v Sloveniji v letih 1941–1945</i>. Na oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete je začel 1975 sodelovati kot konzultant za zgodovino NOB pri študiju tretje stopnje; po obdobju občasnih predavanj pa je bil 1981 izvoljen za rednega profesorja za zgodovino 2. svetovne vojne in narodoosvobodilnega boja v Jugoslaviji in to odgovorno delo opravljal do 1995. Njegova pomembnejša dela so še: <i>Kapitulacija Italije in narodoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943 in zbirke virov Quellen zur national-sozialistischen Einmationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945</i> ter <i>Fašisti brez ktnike</i>. Avtorski izvešček	UDK 929.5 Ipravci GRDINA Igor, dr., univ. doc., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Ipravci. Enkrat v življenju se smeje Apolon Zgodovinski časopis, Ljubljana, 51/1997, št. 3 (108), str. 323–374, cit. 292 Sn. (De., Sn., En.) Razprava obravnava vzporedno družine Ipravci, ki je igrala izredno vlogo v slovenski kulturi 19. stoletja. Na prizoriščih zgodb o dobrem in zlem na zemlji se Ipravci pojavijo razmeroma pozno; zgodovina tega rodu je vse do srede 18. stoletja zakrita s tanko skrivnostnostjo. Le prlinek namiguje, da gre najzgodnejše družinske korenine iskati v Vipavi. Prvi pomensko znani član družine Junj se v vrh pojavi 1742, ko je bil nadar v Gradcu v Beli Krajini. Njegov sin Matija je nadaljeval očetovo delo, toda podal se je v večje Celje, kjer si je usvaril ime kot padar in namocenik. V prvi polovici 19. stoletja je spadal med najbogatejše celjske meščane. Racionalizem in naklonjeni Matija si je po ustnem družinskem izročilu dopisoval celo z Benjaminom Franklinom. Avtorski izvešček

UDC 930.22(497.12)''09'' ŠTIH Peter, PhD, Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Diplomatic and Paleographic Notes to the Two Documents of Otto II on the Bestowal of the Škofja Loka Territory to the Freising Diocese (DO II 47 and DO II 66) <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 51/1997, No. 3 (108), pp. 301–321, 104 notes Sn. (De., Sn., En.) Paleographic and diplomatic analyses of the DO II 47 and DO II 66 documents revealed that like the former, the latter originated in the imperial office. It must have been written by a scribe who worked in the office only temporarily, but was nevertheless in excellent command of writing governmental documents. DO II 66 probably originated after an agreement of the legal deed of bestowal (<i>actum</i>, Heiligenstadt) when due to an unknown reason the concept and the record of the document were written on an already sealed parchment. When the document was completed and delivered (<i>datum</i>, November 23, 973) it was possible to insert the name of Carniola which was originally missing in the text. Author's Abstract	UDC 929 Šepić D. PLETERSKI Janko, PhD, Academician, Retired Full Professor, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Dr. Dragovan Šepić (15.12.1907–12.2.1997) <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 51/1997, No. 2 (107), pp. 259–260 Sn. (Sn., En.) Croatian historian Dr. Dragovan Šepić, a retired university professor and an academician, died in Zagreb on February 12, 1997. He was born on December 15, 1907 in Buzet (Istria). He obtained his B. Law Degree from Zagreb's Law Faculty in 1933, but also studied at the International Sciences Institute in Paris during that time. Between 1935 and 1947 he worked in Yugoslav diplomacy. In 1953 he started working at the Adriatic Institute of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts (Jadranški institut IAZU) and by 1970 completed a gigantic task researching the history of the Adriatic question. This was also the subject of his dissertation in 1968, published in the book entitled <i>Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914–1918</i> (Italy, Allies and the Question of Yugoslavia 1914–1918; 1970); its second, expanded edition was published under the title <i>Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije</i> (Fatal Dilemmas of the Origin of Yugoslavia; 1989). He combined abilities of a historian with his personal experience from the time of WW II in his work <i>Vlada Ivana Šubašića</i> (The Government of Ivan Šubašić; 1983). Dr. Šepić lectured on contemporary political history and the history of diplomacy at the Faculty of Political Sciences in Zagreb. Author's Abstract
UDC 929.5 Ipvaci GRDINA Igor, PhD, Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 The Ipvace Family. Once in the Lifetime Smiles Apollo <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 51/1997, No. 3 (108), pp. 323–374, 292 notes Sn. (De., Sn., En.) The treatise deals with the rise of the Ipvace family which played a remarkable role in Slovene culture in the 19th century. The family appeared relatively late on the scene of the stories of good and evil on Earth. Until the 18th century its history is veiled in mystery, and only the surname points to Vipava where the oldest family roots could be traced. Jurij, the oldest member of the family whose name is known, appears in historic documents in 1742 as a healer in Gradac in Bela krajina (White Carniola). His son Matija continued his work, but moved to the larger town of Celje where he became known as a healer and an army surgeon. He became one of the most affluent town inhabitants. According to the family tradition, rationally inclined Matija corresponded even with Benjamin Franklin. Author's Abstract	UDC 929 Ferenc T. MLAKAR Boris, MA, Senior Fellow, Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Prof. Dr. Tone Ferenc – Septuagenarian <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana, 51/1997, No. 3 (108), pp. 297–300 Sn. (Sn., En.) Tone Ferenc was born in Veržej on December 6, 1927. In 1956 he obtained his BA degree in history at the Ljubljana Faculty of Arts and started to work at the then Museum of National Liberation in Ljubljana as an archivist. In 1959 he switched to the newly-organised Institute for the History of Workers' Movement. From the very beginning he also conducted research work on World War II history in Slovenia. In 1965 he defended his doctoral thesis in Belgrade entitled <i>Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945</i> (The Nazi Policy of Denationalization in Slovenia). In 1975 he became adviser for National Liberation War History post-graduate classes at the Faculty of Arts Department of History (in Ljubljana). After a period of occasional lecturing he became full professor for World War II and National Liberation War History in Yugoslavia in 1981. He performed this task until 1995. Some of his most prominent works are <i>Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943</i> (Capitulation of Italy and the National Liberation War in Slovenia in the Fall of 1943), and two collections of sources entitled <i>Quellen zur nationalsozialistischen Einmationalisierungspolitik in Slovenien 1941–1945</i>, and <i>Füchsi brez krinke</i> (Fascists Without Masks). Author's Abstract

UDK 329.14"1919/1923" LEŠNIK Avgust, dr. univ. doc., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Razcep v mednarodnem socializmu v letih 1919–1923 <i>Zgodovinski časopis</i>, Ljubljana, 51/1997, št. 3 (108), str. 375–383, 44 cit. Sn. (En., Sn., En.) Analiza potrjuje, da je bil organizacijski razcep v mednarodnem socializmu v letih 1919–1923 posledica treh nasprotnih in medsebojno nespraviljivih si ideologij in struj znotraj delavskega gibanja: desnica je vztrajala pri reformah kapitalizma v okviru parlamentarnega boja, levica je v revoluciji videla pogoj za spremembo obstoječega družbenega reda in v diktaturi proletariata znamenjavo za buržoazno demokracijo; center je ločeval »socialno« demokracijo, ki bo mogoča šele v brezstrzredni držbi, od »politične«, ki vedno predstavlja določeno obliko razredne vladavine – diktaturo, pa naj gre za buržoazno ali proletarsko. Avtorski izvleček	UDK 940.540.56(450.36)"1945" TROHA Nevenka, dr., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Slovenski zgodovinarji in vprašanje »fojb« <i>Zgodovinski časopis</i>, Ljubljana, 51/1997, št. 3 (108), str. 403–411, 38 cit. Sn. (It., Sn., En.) Referat obravnava pregled slovenskega zgodovinskega vprašanja »fojb«, to je o problematiki aretacij, deportacij in usmrtitev, ki jih je izvajala jugoslovanska oblast med zasedbo Julijske krajine (1. maj – 12. junij 1945). Slovensko zgodovinsko se je s to problematiko začelo ukvarjati pozno, šele v drugi polovici osemdesetih let, in je zato obseg raziskav v primerjavi z raziskavanji, ki jih je opravilo italijansko zgodovinsko, majhen. Med najpomembnejšimi viri za zaostanek so dostop do virov v jugoslovanskih oziroma slovenskih arhivih, ki so se postopoma odpirali od začetka osemdesetih let dalje, a tudi omejene finančne in kadrovske možnosti Slovenije, ki so neprimerljive z italijanskimi. – Drugi del referata skuša pokazati razlike v interpretacijah tega vprašanja med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji, predvsem med zadnjimi objavami enih in drugih. Avtorica meni, da razlike med zadnjimi interpretacijami »vprašanja fojb« med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji niso toliko v prepoznavanju posameznih komponent vprašanja, ampak zlasti v njihovem vrednotenju. Avtorski izvleček
UDK 329.058.232(497.12 Ljubljana)"1943" SCHMIDT Goran, dr., dramaturg, SI-1000 Ljubljana, Dalmatinova 11 Osmutek Ustave kneževine Slovenije (Za dosje »Štanko Majcen« – vmesno poročilo) <i>Zgodovinski časopis</i>, Ljubljana, 51/1997, št. 3 (108), str. 385–402, 51 cit. Sn. (De., Sn., En.) Prispevek je deloten: v prvi polovici komentirani zgodovinske in personalne okoliščine nastanka ustavnega osnutka v okviru »Slovenske zaveze«, združenja slovenskih meščanskih strank v času italijanske okupacije maja leta 1943, s posebnim ozirom na delež visokega upravnega uradnika, pravnika in pisatelja dr. Štanka Majcna. V drugem delu navajam celotno besedilo osnutka ustave s pripombami, kakor sem ga leta 1996 odkril v arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije. Avtorski izvleček	

UDC 940.540.56(450.36)"1945" TROHA Nevenka, PhD, Assistant, Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Slovenian Historians and the Question of »foibe« Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 3 (108), pp. 403–411, 38 notes Sn. (It., Sn., En.) The paper deals with the review of Slovenian historiography concerning the questions related to the so-called »foibe«, that is arrests, deportations and executions carried out by Yugoslav authorities during the occupation of entire Julian March (May 1 to June 12, 1945). Slovene historians started to deal with this topic only in the second half of the 80's, and the extent of research has been much smaller compared to the extensive research done by Italian historians. Among the most important reasons for this is the access to documents in Yugoslav and Slovenian archives which have slowly started to open at the beginning of the 80's; another are limited financial and personnel possibilities of Slovenia which cannot be compared to the Italian ones. – The second half of the paper tries to reveal the differences of interpretation of this topic between Slovenian and Italian historians, especially those concerning their more recent publications. The author feels that these interpretational differences are not really due to identifying particular components of this question, but rather due to their evaluation. Author's Abstract	UDC 329.14"1919/1923" LEŠNIK Avgust, PhD, Assistant Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 The Split in the International Socialism in the Years 1919–1923 Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 3 (108), pp. 375–383, 44 notes Sn. (En., Sn., En.) The analysis confirms that the organisational split in the international socialism, which occurred in the years between 1919 and 1923, was caused by three conflicting and irreconcilable ideologies and factions within the Labour movement: the Right insisted on the reform of capitalism by means of parliamentary struggle; the Left believed that the existing social order could only be changed by revolution and that bourgeois democracy had to be supplanted by the dictatorship of the proletariat; the Centre distinguished between »social« democracy, which would only be possible in a classless society, and »political« democracy, which always implied some form of the class rule—dictatorship, whether it be bourgeois or proletarian. Author's Abstract
UDC 329.058.232(497.12 Ljubljana)"1943" SCHMIDT Goran, Ph.D., Stage Manager, SI-1000 Ljubljana, Dalmatinova 11 A Draft of the Constitution of the Principality of Slovenia (Dossier »Stanko Majcen« – an Intermediate Report) Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 3 (108), pp. 385–407, 51 notes Sn. (De., Sn., En.) In the first part of the article its author comments on historical and personal circumstances of the origin of the constitutional draft within »Slovenska zaveza«, an association of Slovene civic parties in the period of the Italian occupation in May, 1943. Especially stressed is the role of high-ranking civil servant, lawyer and writer Stanko Majcen. The second part contains the complete text of the constitutional draft with notes, discovered by the author in the Republic of Slovenia Ministry of the Interior archives in 1996. Author's Abstract	UDC 329.058.232(497.12 Ljubljana)"1943" SCHMIDT Goran, Ph.D., Stage Manager, SI-1000 Ljubljana, Dalmatinova 11 A Draft of the Constitution of the Principality of Slovenia (Dossier »Stanko Majcen« – an Intermediate Report) Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 51/1997, No. 3 (108), pp. 385–407, 51 notes Sn. (De., Sn., En.) In the first part of the article its author comments on historical and personal circumstances of the origin of the constitutional draft within »Slovenska zaveza«, an association of Slovene civic parties in the period of the Italian occupation in May, 1943. Especially stressed is the role of high-ranking civil servant, lawyer and writer Stanko Majcen. The second part contains the complete text of the constitutional draft with notes, discovered by the author in the Republic of Slovenia Ministry of the Interior archives in 1996. Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS

osrednja slovenska historična revija
glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel: 061/1769-210, lahko dobite naslednje zvezke **Zgodovinskega časopisa (ZČ)**:

1/1947 (pon. 1977) – 560 SIT	31/1977, št. 4 – 440 SIT	42/1988, št. 4 – 420 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 720 SIT	32/1978, št. 1-2 – 540 SIT	43/1989, št. 1 – 420 SIT
4/1950 (1987) – 680 SIT	32/1978, št. 3 – 420 SIT	43/1989, št. 2 – 420 SIT
5/1951 (1987) – 860 SIT	32/1978, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 3 – 440 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1120 SIT	33/1979, št. 1 – 500 SIT	43/1989, št. 4 – 440 SIT
8/1954 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 2 – 440 SIT	44/1990, št. 1 – 420 SIT
9/1955 (1989) – 720 SIT	33/1979, št. 3 – 420 SIT	44/1990, št. 2 – 440 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 4 – 360 SIT	44/1990, št. 3 – 440 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 780 SIT	34/1980, št. 1-2 – 620 SIT	44/1990, št. 4 – 480 SIT
14/1960 (1993) – 840 SIT	34/1980, št. 3 – 300 SIT	45/1991, št. 1 – 480 SIT
15/1961 (1989) – 580 SIT	34/1980, št. 4 – 300 SIT	45/1991, št. 2 – 480 SIT
16/1962 (1991) – 640 SIT	35/1981, št. 1-2 – 500 SIT	45/1991, št. 3 – 440 SIT
17/1963 (1978) – 720 SIT	35/1981, št. 3 – 340 SIT	45/1991, št. 4 – 480 SIT
18/1964 (1980) – 700 SIT	35/1981, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 1 – 420 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 780 SIT	36/1982, št. 1-2 – 480 SIT	46/1992, št. 2 – 420 SIT
21/1967 (1992) – 700 SIT	36/1982, št. 3 – 300 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 440 SIT	36/1982, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	37/1983, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 420 SIT	37/1983, št. 4 – 300 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 420 SIT	38/1984, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 480 SIT	38/1984, št. 3 – 280 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 500 SIT	38/1984, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 480 SIT	39/1985, št. 1-2 – 440 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 580 SIT	39/1985, št. 3 – 400 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 540 SIT	39/1985, št. 4 – 300 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	40/1986, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 3 – 480 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 4 – 480 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	41/1987, št. 1 – 540 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	41/1987, št. 2 – 500 SIT	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
30/1976, št. 1-2 – 700 SIT	41/1987, št. 4 – 480 SIT	50/1996, št. 4 – 1280 SIT
30/1976, št. 3-4 – 560 SIT	42/1988, št. 1 – 420 SIT	51/1997, št. 1 – 1280 SIT
31/1977, št. 1-2 – pred ponatisom	42/1988, št. 2 – 420 SIT	51/1997, št. 2 – 1280 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	42/1988, št. 3 – 440 SIT	51/1997, št. 3 – 1280 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 4000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 70 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

ISSN 0350-5774

9 770350 577019